

# Bankkrishantering

Aktörer, marknad och stat

Axel Hagberg

AKADEMISK AVHANDLING

Som för avläggande av filosofie doktorsexamen  
vid Handelshögskolan i Stockholm  
framläggs för offentlig granskning  
måndagen den 4 juni 2007, kl 10.00  
i sal KAW, Handelshögskolan, Sveavägen 65





# Bankkrishantering

Aktörer, marknad och stat

Axel Hagberg



HANDELSHÖGSKOLAN  
I STOCKHOLM  
STOCKHOLM SCHOOL OF ECONOMICS



Doktorsavhandling för filosofie doktorsexamen framlagd  
vid Handelshögskolan i Stockholm 2007

© Axel Hagberg, 2007  
ISBN 978-91-7258-725-0

Keywords: Bank failures history, Banks and banking, Banking fragility, Financial Crises,  
Institutional Theory, Lender Of Last Resort, Järnväghypoteksfonden, Kreditkassan, Sweden

Tryckeri:  
Edita Västra Aros AB, Västerås 2007

Distribuerad av:  
EFI, Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm  
Box 6501, 113 83 Stockholm  
[www.hhs.se/efi](http://www.hhs.se/efi)

***Till Liv***

#### *EFI:s verksamhetsidé*

Institutet är en vetenskaplig institution, vid vilken forskning skall bedrivas oberoende av såväl ekonomiska som politiska intressen. Institutets uppgift är att bedriva teoretisk och empirisk forskning inom samhällsvetenskapernas, särskilt de ekonomiska vetenskapernas, område. I anslutning därtill medverkar institutet i forskarutbildningen vid HHS samt arbetar med spridning av forskningens resultat. Vägledande för EFI-forskarnas val av projekt är forskningsområdets behov av praktisk eller teoretisk vidareutveckling, projektens metodologiska intresse samt forskarnas eget intresse.

#### **Forskningens organisering**

Forskningen vid EFI är organiserad i 21 forskningssektioner.

Ordinarie sektionschefer vid EFI är i regel professorer vid Handelshögskolan i Stockholm.

#### *EFI sektion:*

Företagslednings- och Arbetslivsfrågor (A)  
Centrum för Entreprenörskap och Affärsskapande (E)  
Offentlig Organisation (F)  
Information Management (I)  
Programmet Människa och Organisation (PMO)  
Management av Innovation och Produktion (T)  
Media och Ekonomisk Psykologi (P)  
Centrum för Konsumentmarknadsföring (CCM)  
Centrum för Informations- och Kommunikationsforskning (CIC)  
Marknadsföring, Distributionsekonomi och Industriell Dynamik (D)  
Centrum för företagsstrategi och konkurrenskraft (CSC)  
Centrum för företagshistoria och ekonomisk historia (BEH)  
Redovisning och Finansiering (B)  
Centrum för redovisningsbaserad finansiell analys  
och kostnadsintäktsanalys (BFAC)  
Finansiell Ekonomi (FI)  
Centrum för Hälsoekonomi (CHE)  
Internationell Ekonomi och Geografi (IEG)  
Samhällsekonomi (S)  
Ekonomisk Statistik (ES)  
Rättsvetenskap (RV)  
Centrum för skatterätt (SR)

#### *Sektionschef:*

Sven-Erik Sjöstrand  
Carin Holmquist  
Nils Brunsson  
Mats Lundeberg  
Andreas Werr (vik)  
Christer Karlsson  
Guje Sevón  
Magnus Söderlund  
Per Andersson (vik)  
Björn Axelsson  
Örjan Sölvell  
Håkan Lindgren  
Johnny Lind  
Kenth Skogsvik  
  
Clas Bergström  
Bengt Jönsson  
Mats Lundahl  
Paul Segerstrom  
Anders Westlund  
Johnny Herre  
Bertil Wiman

*Styrelseordförande:* Professor Carin Holmquist

*Institutets chef:* Docent Filip Wijkström

#### **Adress**

EFI, Box 6501, SE-113 83 Stockholm, Sverige • Besöksadress: Sveavägen 65, Stockholm

Telefon: +46(0)8-736 90 00 • Fax: +46(0)8-31 62 70 • E-post: [efi@hhs.se](mailto:efi@hhs.se) • Hemsida: [www.hhs.se/efi/](http://www.hhs.se/efi/)

## ***Förord***

Jag vill här tacka mina handledare Håkan Lindgren, Sven Fritz och Hans Sjögren. Håkan Lindgren för att han bistått mig under vägen och gjort det möjligt för mig att lägga fram denna avhandling. Sven Fritz för att han en gång väckte mitt intresse för fortsatta studier i ekonomisk historia och därefter hela tiden visat både stort intresse och engagemang för mina vidare studier. Hans Sjögren fick mig att ta till mig det institutionella angreppssättet och har därutöver givit många råd och goda uppslag.

Jag vill därtill tacka *Jan Wallander och Tom Hedelius Stiftelse* för ett tvåårigt stipendium, vilket gjort denna avhandling möjlig.

Jag måste även utnyttja tillfället att ge ett stort tack till mina nuvarande och tidigare kollegor Christoffer Rydland, Harald Edquist, Krim Talia, Erik Lakomaa, Therése Broman, Anders Engvall, Martin Kragh, Martin Korpi, Anders Ögren och övriga vid Stiftelsen för Ekonomisk-historisk och Företagshistorisk Forskning (EHFF).

Avslutningsvis tackar jag min familj. Utan stödet från denna hade det här inte varit möjligt.

Stockholm den 23 april 2007





# INNEHÅLLSFÖRTECKNING

|                                                                                                                        | Sid.    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 1 INLEDNING                                                                                                            | 9       |
| 1.1 Bakgrund                                                                                                           | 9       |
| 1.2 Syfte och avgränsning                                                                                              | 18      |
| 1.3 Studiens disposition                                                                                               | 20      |
| 2 LITTERATUR OCH FORSKNINGSLÄGE                                                                                        | 21      |
| 2.1 Forskning kring finansiella kriser                                                                                 | 21      |
| 2.2 Tidigare studier berörande kriserna 1878/79 och 1921/22                                                            | 23      |
| 2.3 Finansiella kriser och deras hantering                                                                             | 30      |
| 3 AVHANDLINGENS INSTITUTIONELLA ANSATS                                                                                 | 45      |
| 3.1 Institutionella begrepp                                                                                            | 45      |
| 3.2 Stat och finansmarknad                                                                                             | 48      |
| 3.3 Aktörernas möjligheter att utöva inflytande<br>över krishanteringens utformning                                    | 50      |
| 3.4 Metod samt källkommentar                                                                                           | 54      |
| 4 KRISEN 1878/79 OCH JÄRNVÄGSHYPOTEKSFONDEN                                                                            | 57      |
| 4.1 Institutionella förutsättningar                                                                                    | 57      |
| 4.2 Det politiska spelet i riksdagen bakom krisuppgörelsen 1879                                                        | 79      |
| 4.3 Järnväghypoteksfonden och Sågverksägarnas Garantiförening                                                          | 104     |
| 5 KRISEN 1921/22 OCH AKTIEBOLAGET KREDITKASSAN                                                                         | 113     |
| 5.1 Den ekonomiska och politiska situationen i Sverige kring 1920                                                      | 113     |
| 5.2 En bankkris står för dörren 1922                                                                                   | 122     |
| 5.3 Riksdagens behandling av krisen i Sydsvenska Kreditaktiebolaget                                                    | 130     |
| 5.4 AB Kreditkassan 1922-28                                                                                            | 138     |
| 6 EN KOMPARATIV HISTORISK ANALYS AV SVENSK FINANSKRISHANTERING<br>JÄRNVÄGSHYPOTEKSFONDEN 1879 OCH AB KREDITKASSAN 1922 | 183     |
| 6.1 Från kreditkassa till fond 1879                                                                                    | 184     |
| 6.2 Aktiebolaget Kreditkassan 1922                                                                                     | 189     |
| 6.3 Finns det en svensk bankkrishanteringsmodell?                                                                      | 195     |
| <br>SUMMARY: Swedish Bank Crises and Their Resolution                                                                  | <br>199 |
| <br>Bilagor I-IX                                                                                                       | <br>209 |
| Litteratur och källförteckning                                                                                         | 227     |



# 1 INLEDNING

## 1.1 Bakgrund

En väl fungerande ekonomi kräver en fungerande finansiell marknad för sitt fortbestående och sin utveckling. Det finansiella systemets betydelse sammanhänger med dess förmåga att skapa förutsättningar för ekonomisk tillväxt genom att länka entreprenörers risk- och investeringsvilja med allmänhetens sparande.

Det finansiella systemet ska dels kunna förmedla kapital till produktiva investeringar, dels – vilket är av central betydelse – ha förmåga att begränsa kapitaltillförsel till mindre framgångsrika projekt. Vid en situation där någorlunda balans råder mellan tillgång och efterfrågan på kapital har det finansiella systemet i regel god förmåga att klara nämnda uppgift, att styra kapitalflödena till nya räntabla investeringar. Svårigheterna uppkommer först om det av någon anledning uppstår betydande obalanser inom systemet. Stark högkonjunktur följt av kapitalexpansion medför starka inflationstendenser i ekonomin, vilket i regel följs av en plötslig kontraktion. Redan efter den svenska ekonomiska krisen 1857-58 konstaterade uppsalaprofessorn Pehr Erik Bergfalk att god tillgång på kapital i kombination med låg ränta mer gynnade fastighetsspekulation än produktionstillväxt.<sup>1</sup>

Det är väl känt att kraftiga konjunktursvängningar påverkar alla delar av ekonomin och att orsakssambanden här går åt båda håll. Den finansiella marknaden inte bara återspeglar den reala ekonomin utan den kan även bestämma dennas riktning.

I Sverige och internationellt har det periodvis genererats ett så betydande kapitalöverskott, att den finansiella marknaden fått problem att bemästra flödena. Detta har fått till konsekvens att i takt med stigande tillgångspriser under högkonjunkturen ökar den aggregerade risknivån. Situationen med stigande tillgångspriser kommer att fortsätta och underblåsas så länge det finns tillgång till mer kapital än systemet kan hantera. Det leder i sin tur till att det finansiella systemet successivt blir mer oberäkneligt och sårbart för externa störningar. Stryps tillströmningen av kapital kan systemet fortleva en tid med stagnerande eller sjunkande efterfrågan, men händer något som försämrar framtidstron kan krisen vara nära förestående. När väl en kontraktion uppstår, saknas det ofta kapital för att i ordnade former bemästra de

---

<sup>1</sup> Bergfalk (1859), sid. 113f.

nya ekonomiska förutsättningarna. Temporära insatser måste då företas vid sidan av det befintliga institutionella regelsystemet. Svensk ekonomisk historia innehåller flera exempel på detta.<sup>2</sup>

Tydliga exempel har varit följande två perioder, vilka var och en föregåtts av en betydande ökning av den inhemska efterfrågan,

- 1) första delen av 1870-talet och
- 2) första världskriget.

Stor efterfrågan under 1870-talets första år på svenska exportartiklar som järn- och trävaror skapade i sin tur en stor inhemsk efterfrågan på det nya transportmedlet järnvägar. Överallt i Sverige byggdes det nya privata järnvägslinjer. Den utländska efterfrågan sjönk emellertid 1873 sedan den föregående starka internationella högkonjunkturen brutits efter slutet på det fransk-tyska kriget 1870-1871. Många av de stora järnvägsprojekten blev då olönsamma. Men det var först i samband med en finansiell kris i Storbritannien i oktober 1878 som den svenska situationen blev akut.

Första världskriget betydde högkonjunktur för svensk exportindustri. När nedgången i den internationella efterfrågan kom efter slutet av första världskriget, drabbade detta också svensk export. Situationen inom landet förvärrades sedan snabbt till en krissituation av den deflationspolitik som samtidigt med den internationella nedgången vidtogs i syfte att snabbt återföra kronan till dess förkrigspari (värdet i förhållande till guld).

I ovan nämnda fall har en högkonjunktur medfört att de till det finansiella systemet inströmmande medlen i jakt på avkastning successivt förmedlats till investeringar med allt högre "risk", se vidare kapitel 2.2. Denna process fortgår till den punkt där den uppåtgående konjunkturspiralen inte längre förmår att generera nytt kapital inom systemet. Systemet blir instabilt. När en störning av en eller annan orsak plötsligt sker, kan aktörer som vid tidpunkten är högt skuldsatta få problem att fullfölja tidigare ingångna förbindelser. De måste då försöka refinansiera verksamheten alternativt börja sälja av befintliga tillgångar. Det förstnämnda kan vara svårt under kreditkontraktion; alternativt, om tillräckligt många aktörer på marknaden tvingas till utförsäljningar, kan prisfallet på tillgångar bli dramatiskt. Det kan i en förlängning leda till marknads- och systemkollaps.<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup> Bergström, Englund & Thorell (2002), Hildebrand (1971), Kindleberger (1989:1978:1993), Larsson & Sjögren (1995), Lindgren (1988:1994), Lönnborg, Rafferty & Ögren (2003), Minsky (1982:1986), Olsson (1986)

<sup>3</sup> Minsky (1982:1986)

Hur ska en kris definieras? Svenska akademins ordbok kan ge vägledning. Kris betyder enligt denna en brydsam situation (i vilken ett avgörande är att vänta), kritiskt stadium, ödesdiger rubbning i någots utveckling, fortbestånd.

Någon har sagt, att vi vet när det är kris först när vi ser den eftersom den inledande snabba tillväxten inte betraktas som en krissituation. Det fenomen som i vardagligt tal kallas ekonomisk kris är som begrepp relativt vagt. Det finns i litteraturen inte någon entydig definition av begreppet och det förekommer inte heller någon allmänt accepterad teori för kriser. Vad som definieras som en ekonomisk kris blir till stora delar beroende av syfte, perspektiv samt val av källor, exempelvis kvalitativa kontra kvantitativa källor. Det kan därmed finnas problem vid skapandet av en lista över kriser i historien. Det finns samsyn vad beträffar vissa krisår. Andra förblir mer omtvistade och det gäller särskilt kriser före 1800-talets mitt.<sup>4</sup>

Den historiska forskningen på det finansiella området ger oss en i Sverige tämligen samstämmig kriskronologi med krisåren 1763, 1817/18, 1857/58, 1878/79, 1907/08, 1921/22, 1932/33 och 1991/92. Kriserna (förutom de här först uppräknade) syns som extremer (nedåtgående spikar) i ett diagram över den årliga procentuella tillväxten i den svenska ekonomin för åren 1872-1996, se bilaga I.

En finansiell kris kan karaktäriseras som ett fenomen, vilket inträffar i samband med en plötslig och oförutsedd avvikelse nedåt i den ekonomiska utvecklingen. Denna konjunkturella avvikelse kännetecknas av kraftiga prisfall på en eller flera olika typer av tillgångar. Förhållandet med fallande tillgångspriser medför i nästa led problem för den finansiella marknadens aktörer. De samhällsekonomiska effekterna av en finansiell kris kan bli påtagliga både för produktion och sysselsättning genom ett ökat antal företagskonkurser och stigande arbetslöshet. En händelseutveckling med ökande företagskonkurser och växande arbetslöshet kan i en förlängning leda till politisk instabilitet.<sup>5</sup>

Bedömningen av det som blivit kallat en finansiell kris kompliceras av att dess konsekvenser verkar med olika tidshorisont. I det korta tidsperspektivet är det ofta relativt enkelt att observera den konkreta krissituationen. I det medellånga perspektivet pågår samtidigt – kanske som följd av den i det korta perspektivet synliga krisen – ett förlopp, kännetecknat av en interaktion mellan berörda aktörer och samhällets omgivande institutioner. I den sistnämnda processen sker det fortlöpande förflyttningar av positioner. De

---

<sup>4</sup> Hoppit (1986), sid. 40. Lybeck (1992), sid. 11f

<sup>5</sup> Lybeck (1992), sid. 11f.

institutionella förutsättningarna, som sätter ramarna för aktörernas möjlighet att agera, är därmed utsatta för ett kontinuerligt förändringstryck. I det långa tidsperspektivet pågår dessutom ytterligare en förändringsprocess, där de informella institutionerna förändras, med mer eller mindre märkbara mentalitetsförskjutningar – förändringar av samhällets grundläggande värderingar.

Orsakerna till en finansiell kris kan vara flera. Drivkrafterna bakom uppkomna kriser har oftast varit förknippade med olika, delvis redan antydda och ibland samverkande faktorer. Exempelvis internationell lågkonjunktur, kraftig expansion av krediter, omfattande prisrörelser, ökad konkurrens på marknaden, av- och omregleringar samt politiska beslut som den svenska deflationspolitiken inledd i september 1920. Konsekvenserna av kriserna har i sin tur blivit en åtstramning av krediter, sjunkande priser på tillgångar och slutligen statliga interventioner.

I samband med svenska kriser har aktörerna, vilka representerat såväl marknaden som staten, försökt finna pragmatiska lösningar för att förhindra ett hotande sammanbrott av det finansiella systemet. Den nödvändiga ekonomiska, organisatoriska och politiska hanteringen har sett ut på olika sätt. Gemensamt har dock varit att staten i någon form har fått ta ansvaret för att garantera den finansiella stabiliteten och att staten dessutom varit inbegripen praktiskt i den akuta krishanteringen.

I syfte att förstå finansiella kriser och deras hantering tar denna avhandling om svensk finanskrishantering sin utgångspunkt i en analys av de politiska förutsättningarna vid varje enskilt tillfälle för sig. Finanskriser och deras hantering går inte att se som isolerade historiska fenomen. De måste utforskas utifrån den historiskt formade kontexten.

Av de ovan uppräknade kriserna kommer krisen 1878/79 med inrättandet av Järnväghypoteksfonden samt krisen 1921/22 med inrättandet av AB Kreditkassan att behandlas utförligt i denna avhandling. Järnväghypoteksfonden respektive AB Kreditkassan kom att bli verktyg för att tillföra det finansiella systemet nödvändiga kapitaltillskott för att åter få ekonomin i funktion. Konstruktionen av Securum AB 1992 efter 1990-talskrisen kan till stora delar liknas vid AB Kreditkassans efter 1923, varför den inte behandlas här.<sup>6</sup>

Inflationsbekämpningen kring 1990 hade annars i stora drag samma effekter på den nationella ekonomin som den efter första världskriget, även om det finns stora skillnader i bakgrund.

---

<sup>6</sup> Författaren till denna avhandling var 1997-2002 engagerad i SNS forskningsprojekt om Securum AB och 1990-talskrisen, vilket 2002 utmynnade i boken "Securum & vägen ut ur bankkrisen".

Syftet med avhandlingen är sålunda inte att i detalj redovisa eller analysera uppkomsten av dessa nu senast nämnda kriser. I stället ligger huvudpunkten vid en redovisning och en analys av på vilket sätt de ekonomiska kriserna hävts, av idéerna bakom besluten och av samspelet mellan olika intressent- eller intressegrupper vid bildandet av Järnväghypoteksfonden 1879 och AB Kreditkassan fyrtiotre år senare.

Både krisen 1878-79 och den 1921-22 anses vara inhemskt skapade, men i båda fallen utlösta av internationella faktorer. Den finansiella krisen i slutet av 1870-talet hade sin bakgrund i en svensk järnvägsboom. Denna inbegrep en forcerad och kapitalkrävande järnvägsutbyggnad, vilken tog sin början under 1860-talets sista år och sedan pågick fram till mitten 1870-talet. Den internationella industrikonjunkturen vek emellertid efter 1873 med fallande råvarupriser som följd. Detta medförde i sin tur att de ekonomiska aktörer som gjort betydande investeringar under den tidigare högkonjunkturen hamnade i en ekonomiskt besvärlig situation. Bland dem som fick problem återfanns, förutom den svenska järn- och sågverksindustrin, många av de nystartade privata järnvägsföretagen. Investeringarna under 1870-talets järnvägsboom hade i Sverige finansierats via upptagande av stora obligationslån, främst på den nytilkomna inhemska obligationsmarknaden. Men denna marknad blev efter konjunkturomslaget allt kärvare och ett betydande kapital visade sig sedermera ligga fastlåst i långsiktigt bundna anläggningsinvesteringar. De hopande ekonomiska problemen för exportföretagen och järnvägsbolagen spreds vidare till deras kreditgivare, vilka i sin tur fick se sin likviditet allt hårdare pressad. När en finansiell kris utbröt i Storbritannien i oktober 1878, utlöstes i Sverige slutligen den negativa spiral vilken kulminerade med krisutbrottet kring årsskiftet 1878/79.<sup>7</sup>

Den andra krisen som här behandlas, den i början av 1920-talet, hade sitt ursprung i den föregående krigstidsekonomin. Sverige hade under första världskrigets senare del befunnit sig i en kraftig högkonjunktur. Den internationella konjunkturen kulminerade 1920 och den efterföljande nedgången förstärktes i Sverige av att det samtidigt företogs en inhemsk kreditåstramning. Denna var ett led i den politiska ansträngningen att efter kriget återföra kronan till sitt förkrigsvärde. Konsekvensen blev att den svenska exportindustrin i det närmaste avstannade och den blev liggande med stora lager. De prisnivåer som kunde tas ut under 1921 visade sig i många fall inte ens täcka företagets produktionskostnader. Året blev ett av de mörkaste i det moderna svenska näringslivets historia. Industrin som under högkonjunkturen haft ett betydande investeringsbehov och tagit betydande krediter drabbades svårt. Det var svårigheter som snabbt fortplantade sig in i den finansiella sektorn, beroende på

---

<sup>7</sup> Collin (1989), sid. 504

att affärsbankerna placerat stora delar av högkonjunktorens inlåningsöverskott i den växande inhemska industrin. I strävan att förränta ett allt större inlåningsöverskott ökade bankernas riskexponering i takt med att storleken på deras engagemang växte. Bankerna hade lämnat ut krediter med aktier i de aktuella företagen som säkerhet. Det var aktier vilka under 1921 snabbt minskade i värde. Den finansiella motståndskraften var följaktligen bristfällig, när en finansiell kris hotade kring årsskiftet 1921/22.

Det har varit välkänt åtminstone sedan 1700-talet att fallissemang för individuella aktörer på finansmarknaden kan skapa stora finansiella problem inte enbart för enskilda individer och företag, utan att sådana även kan skada hela den makroekonomiska stabiliteten. Förklaringen till detta är att den finansiella marknadens aktörer i regel har omfattande inbördes förbindelser. En individuell aktörs problem kan därmed fortplanta sig vidare i det finansiella systemet. Följden av en enskild aktörs fallissemang kan därför under ogynnsamma omständigheter bli att det finansiella systemet undermineras samtidigt som systemets förmåga att tillhandahålla kapital för investeringar och konsumtion reduceras. Om flera fallissemang på den finansiella marknaden utvecklas samtidigt riskerar situationen att bli särskilt allvarlig. Sådana situationer tenderar dessutom att inträffa under konjunkturbetingelser, där den aggregerade efterfrågan i ekonomin redan är svag. Om en negativ kedjereaktion inte hindras, kan ekonomin ledas in i en allt djupare neråtgående spiral. Systemrisken för samhällsekonomin av individuella fallissemang varierar dels med storleken och omfattningen av ekonomiska förbindelser med det övriga näringslivet, dels med näringslivets möjlighet att förvärva krediter från annat håll.<sup>8</sup>

Det finns ett antal tillvägagångssätt som använts i syfte att hantera aktörsproblem inom det finansiella systemet. Metoderna har varierat från att den aktuella aktören ges möjlighet att fortsätta verksamheten efter ett nödvändigt kapitaltillskott till att verksamheten stängs och aktörens skulder och tillgångar likvideras. Mellan dessa två ytterligheter kan aktörens verksamhet säljas av, helt eller delvis. Det kan som sista utväg finnas behov av olika grader av statlig intervention.<sup>9</sup>

Staten och dess företrädare måste i sin tur beakta hur en eventuell ekonomisk inblandning påverkar marknadens agerande på längre sikt. Som en logisk följd av alla former av intervenering i krispreventivt syfte kan det uppstå tydliga moral-hazard problem. Därför blir

---

<sup>8</sup> Bergfalk (1859), sid. 118ff. Larsson & Sjögren (1995), sid. 147f.

<sup>9</sup> Lybeck (1992), sid. 17f.



politiska ingripanden en avvägning mellan bibehållen finansiell stabilitet i en nära framtid och en eventuell instabilitet på längre sikt.

I Sverige och i övriga Västeuropa finns det en lång historia av olika former av politiska ingripanden i det finansiella systemet under kriser. Denna avhandling börjar med den finansiella kris, vilken inträffade i slutet på 1857 – i äldre litteratur benämnd handelskris – och som utlöstes efter Krimkrigets slut. Krimkriget hade i Sverige medfört en högkonjunktur, vilken var driven av en stark exportökning. Perioden innan krisen kännetecknades av låga räntor, ökade industriella investeringar, omfattande nyodling samt starkt ökande fastighetspriser. Då kriget upphörde i början av 1856 förändrades de internationella förutsättningarna, vilket hade till följd att den svenska exporten föll dramatiskt. Den svenska importen fortsatte att vara betydande och även fastighetspriserna fortsatte att stiga under 1856. Men när den finansiella krisen med ursprung i Förenta staterna nådde Sverige i november 1857, fann den svenska regeringen sig slutligen tvungen att ingripa. Detta skedde dock först efter att privata initiativ för att möta krisen med inrättandet av flera olika lokala kreditkassor och garantiföreningar visat sig vara otillräckliga. I syfte att förhindra ett hotande sammanbrott av finansmarknaden utverkade regeringen i januari 1858 under finansminister Johan August Gripenstedt ett statslån i Hamburg, av samtiden benämnd ”tolvmiljonerslånet”. Detta lån ställdes på högst sex månaders löptid till förfogande för finansmarknadens aktörer genom inrättandet av en statslånefond. Denna fond administrerades sedan av Rikets Ständers Bank (efter representationsreformen 1866 omdöpt till Sveriges riksbank). Endast en del av statslånefondens kapital kom att utnyttjas och samtliga lån var återbetalade i juli 1858, men regeringsingripandet visade att staten med en relativt begränsad insats kunde återetablera stabiliteten och förtroendet på den finansiella marknaden.<sup>10</sup>

Resultatet av ingripandet blev i Sverige en förändrad syn på möjligheten att motverka störningar på den finansiella marknaden – en institutionell förändring. Med inrättandet av statslånefonden 1858 kom regeringen att agera i strid med den dominerande synen under 1800-talet på statens uppgift och ansvar; inrättandet av statslånefonden bröt mot den ”liberala anda” som präglade den svenska banklagstiftningen alltsedan 1824 års Kungl. Förordning ”angående inrättandet av enskilda banker eller disconter”. Denna förordning hade tillkommit mot bakgrund av de bistra erfarenheterna av diskontkraschen 1818 som kom efter Napoleonskrigens slut. Det var en kris som tog åtskilliga år för staten att reglera. Det

---

<sup>10</sup> Bergfalk (1859), sid. 119 ff. Gårdlund (1947), sid. 177ff.

institutionella regelverket som skapades efter diskontkraschen var följaktligen explicit i det avseendet att det betonade att i Sverige verksamma bankinrättningar<sup>11</sup>

hwarken nu eller någonsin framledes skola kunna påräkna något understöd af allmänna medel samt under ingen förevändning, Staten må, bliwfa, mera i deras än i andra enskilda företag, inblandad eller på något sätt komma att bidraga till deras upprätthållande eller utredning.

Det kan konstateras att formuleringen försvann i 1864 års Kungl. förordning, vilken delvis var tillkommen som en konsekvens av krisen 1857-1858. Förändringen visar att inställningen till statligt ingripande på finansmarknaden inte längre var lika entydig.<sup>12</sup>

Den centrala frågan, som såväl de privata aktörerna som statens representanter har ställts inför i samband med kriser på finansmarknaden, har varit att försöka uppskatta problemens omfattning. Besluten bakom regeringens (och riksdagens) ingripanden 1879 och 1922 ska också bedömas mot bakgrund av att det är synnerligen svårt att mitt under en dramatisk konjunkturedgång beräkna och uppskatta värdet på långsiktiga tillgångar. Denna osäkerhet härrör exempelvis från problem kring inflaterade värden, icke kalkylerbara tillgångar och värdering av avskrivningsregler. Beräkningsproblematiken visar att det alltid förblir svårt att ex ante försöka bedöma de ekonomiska problemens omfattning liksom den tid som behövs för att hantera dessa.<sup>13</sup>

Den ständiga villrådigheten vid bedömningen av en aktörs likviditet kontra soliditet leder till att det öppnas ett spelrum för tolkningar och subjektiva bedömningar hos de inblandade. *Det är ett spelrum som medför att frågan om huruvida en individuell aktör ska undsättas eller inte i mångt och mycket blir ett politiskt förhandlingsspel, där en mängd intressen ställs emot varandra.*

Järnväghypoteksfonden och AB Kreditkassans tillkomst ska därför här behandlas, dels mot bakgrund av hur finansiella kriser tidigare hade hanterats, dels med tyngdpunkt på det förhandlingsspel som utvecklades inför respektive krislösning.

De centrala aktörerna har å ena sidan utgjorts av den privata marknadens företrädare, och å andra sidan av staten genom regering och riksdag samt dess ämbetsverk Riksbanken, Riksgäldskontoret och Bankinspektionen. Rollerna har dock inte varit entydiga. Staten och

---

<sup>11</sup> SFS Kongl. Maj:ts årsöversikt. Kungörelser 1824. 1824 års Kungl. Förordning "angående inrättandet av enskilda banker eller disconter". Diskont är en äldre typ av lånebank (statlig eller privat) grundad för att tillse näringslivets kreditbehov. Diskonterna var en föregångare till affärsbankerna. Namnet kommer av att räntan på de lån, diskontlån som lämnades, drogs av i förskott för tiden fram till nästa omsättning.

<sup>12</sup> RdSkr 183 1863. RGK (RA), volym 4851.

<sup>13</sup> Hagberg (2004), sid. 4f.

dess organ innehåller nämligen ofta element av *privata intressen* som representeras av de individer som utses just att företräda statsmakten. Staten och dess representanter har därtill kommit att inta *flera olika positioner* i utformningen av den svenska bankkrishanteringsmodellen. Staten har, förutom rollen som traditionell reglerare, också via regering, riksbank och Riksgäldskontoret agerat som systemgarant och genom Bankinspektionen som systemkontrollör.<sup>14</sup>

---

<sup>14</sup> Larsson (1998), sid. 96f.

## 1.2 Syfte och avgränsning

Det övergripande syftet med denna undersökning är att analysera svensk finanskrishantering ur ett aktörsperspektiv. I studiens centrum står den statliga Järnväghypoteksfonden inrättad 1879 och AB Kreditkassan bildad 1922. Dessa blev i Sverige den organisatoriska lösningen för att tillföra det finansiella systemet nödvändig likviditet under respektive kris. Järnväghypoteksfonden skapades i syfte att administrera den insats som behövdes för att stärka det finansiella systemet i samband med den ekonomiska kris Sverige genomled 1878 och som kulminerade vid årsskiftet 1878/79. AB Kreditkassan skapades i sin tur 1922 i syfte att administrera de stödåtgärder, som bedömdes vara nödvändiga för att rädda Sydsvenska Kreditaktiebolaget undan likvidation.<sup>15</sup>

Bakgrunden till inrättandet av den statliga Järnväghypoteksfonden var att finansmarknadens aktörer och regeringen under vintern 1879 inte förmådde att efter mönster från krisen 1857-58 bilda en fristående hypotekskassa – för belåning av illikvida poster järnvägsobligationer. AB Kreditkassan bildades 43 år senare, dvs. år 1922. De inblandade aktörerna, banker och regering, lyckades denna gång att bilda ett särskilt kreditstödsaktiebolag, AB Kreditkassan. Dess ursprungliga idé var att i likhet med Järnväghypotekskassan belåna tillgångar, den här gången aktier i krisdrabbade banker. AB Kreditkassan kom formellt att ägas av de svenska affärsbankerna, men verksamheten möjliggjordes av en anseilig statlig garantifond.

Frågorna för studien är:

- Hur bildades Järnväghypoteksfonden respektive Kreditkassan?
- Hur såg intresse motsättningarna ut mellan de inblandade aktörerna, särskilt med avseende på de privata bankerna, konungen, regering och riksdag?

Studien avgränsas till att endast behandla de svenska finansiella kriser som resulterat i att speciella temporära krishanteringsorganisationer inrättats.

---

<sup>15</sup> Det kan nämnas att frågan om bankkrishantering 1922 startade i samband med svårigheterna för Sydsvenska Kreditaktiebolaget.

Vid krisen 1907-08 blev det aldrig aktuellt med några långtgående externa insatser utan den kunde hanteras av Riksbanken och Riksgäldskontoret inom gällande regelverk. Denna kris faller därför utanför ämnet för denna avhandling.

Det ska vidare noteras att Göteborgs Kreditaktiebolag 1879, AB Mälardalens Bank och Kopparbergs Enskilda Bank 1922, vilka samtliga fick ekonomiska problem i samband med respektive kris, aldrig tog emot statligt kreditstöd. Den först nämnda likviderades 1879 och de båda senare bankernas problem löstes av marknadens egna aktörer. De två senare finns därmed inte med i det till AB Kreditkassan hörande arkivmaterialet. De behandlas följaktligen inte i studiens kapitel 5. Det statliga stöd som utgick till landets sparbanker under 1920-talet, uppgick till jämförelsevis blygsamma belopp. Dessa sparbanks-krediter analyseras därför inte heller i denna studie. Detta trots att sparbankerna i riksdagsdebatten åberopades som varande i behov av statligt bankstöd.

Tidsmässigt täcker undersökningen två perioder. Den första perioden sträcker sig från slutet av 1878 när den ekonomiska krisen bröt ut fram till Järnväghypoteksfondens formella inrättande i maj 1879. Fondens verksamhet följs därefter fram till 1893 då den formellt avvecklades. Fondens regleringsbrev medförde dock att aktiviteten var begränsad efter 1881.

Den andra perioden börjar i slutet av 1921, när problemen i Sydsvenska Kreditaktiebolaget uppmärksammades, och sträcker sig fram till dess att AB Kreditkassan formellt blev inrättad i mars 1922. AB Kreditkassan behandlas därefter fram till att avtalet mellan staten och de svenska affärsbankerna upphörde den 14 maj 1928.

Perioden 1922-1928 täcker in huvudparten av de stödaktioner som riktade sig till landets banker via AB Kreditkassan. Den efterföljande perioden – från 1929 då staten ensamt övertog ansvaret för AB Kreditkassan fram till den slutgiltiga avvecklingen 1937 – täcker in världskrisen 1929-1933. Under denna period användes emellertid AB Kreditkassan endast vid ett fåtal sparbanksfallissemang koncentrerade till åren 1929-1930 och det rörde sig i samtliga fall om stödsatser av förhållandevis marginell omfattning.

### 1.3 Studiens disposition

Föreliggande avhandling består av tre delar. Den första delen börjar med kapitlen 2 och 3. I kapitel 2 ges först i 2.1 en överblick över de idag aktuella teoribildningarna som finns rörande studier av finansiella kriser. I 2.2 ges en översikt över forskningsläget kring svensk krishantering. Kapitlet avslutas i 2.3 med en redogörelse för motiven till inrättandet av Järnväghypoteksfonden 1879 och AB Kreditkassan 1922. De viktigaste tankegångarna kring hur finansiella kriser skulle mötas utvecklades med erfarenheter från 1700-talet. I svenska fallet vändes blickarna under 1800-talet mot hur finanskrishanteringens hade fungerat i de tyska stadsstaterna och då särskilt Hamburg. I kapitlet beskrivs därefter den brittiska teoribildningen kring finanskrishantering och begreppet "Lender of Last Resort" (LoLR).

I kapitel 3 ges en redogörelse för studiens institutionella ansats, vilken används för studiens empiriska del. I kapitel 3 ges sålunda först en redogörelse av den institutionella teorins centrala begrepp. I 3.3 beskrivs aktörernas möjligheter att utöva inflytande över krishanteringens utformning samt val av krishanteringsmetod.

I studiens andra, empiriska del, kapitlen 4 och 5, ges en ingående kronologisk redogörelse för inrättandet av Järnväghypoteksfonden och AB Kreditkassan. I de två empiriskt underbyggda kapitlen ges därtill en översikt över de båda krisorganisationernas verksamhet och avveckling. Här bygger avhandlingen på arkivstudier.

I studiens avslutande tredje del kapitel 6 sammanfattas studien med en komparativ analys av svensk finanskrishantering utifrån de två studerade krisernas hantering. Avhandlingen avslutas med att diskutera frågan om det i det studerade källmaterialet går att finna en specifik svensk bankkrishanteringsmodell.

## 2 LITTERATUR OCH FORSKNINGSLÄGE

### 2.1 Forskning kring finansiella kriser

Forskning om finansiella krisers orsaker kan indelas i två huvudsakliga kategorier, två uppfattningar. Enligt den ena uppfattningen betraktas varje enskild kris som unik. Varje kris har enligt en sådan föreställning en specifik uppsättning förklaringsfaktorer. Faktorerna anses som unika just för detta enskilda tillfälle. Enligt den uppfattningen kan man ur de då aktuella observationerna inte dra några generella slutsatser för framtiden. Den historiska undersökningen har ett begränsat värde genom att den endast ger en deskription av skeendet, men den har i en förlängning inte något värde för att förutsäga kommande kriser och kan än mindre vara ett hjälpmedel för att finna deras upplösning, om de ändå skulle inträffa. Enligt den andra uppfattningen går det att finna vissa observerbara gemensamma nämnare i de olika kriserna. Den historiska kunskapen kan därmed också vara praktiskt användbar för framtiden.<sup>16</sup>

Det finns således mot varandra stående tolkningar om finanskrisernas unika respektive universella karaktär. Eftersom en finansiell kris är en dynamisk och komplex process kan den dock svårligen förklaras utifrån enskilda specifika faktorer. Det finns en mängd orsakssamband som påverkar och förstärker varandra i den nedåtgående spiral som kan sluta i en kris, men enligt den andra uppfattningen kan där ändå abstraheras fram meningsfullt tolkbara faktorer, användbara för att dra generella slutsatser inför kommande kriser.

För att lyfta fram de konkreta mekanismerna bakom en finansiell kris kan det vara av intresse att först redogöra för de två dominerande teoribildningarna på området. Den ena har sin utgångspunkt i den monetaristiska teorin och den andra i teorin om finansiell instabilitet.

I den monetaristiska teorin har uppkomsten av finansiella kriser förklarats med bristfällig penningpolitik. Enligt Friedman-Schwartz hypotes skapas finansiella kriser av en underlåtenhet från den politiska nivån (staten) att förse marknaden med nödvändig likviditet. Under anpassningsprocessen till en minskande penningmängd krymper eller stannar den reala ekonomin helt. Anna Schwartz hävdade att "viljan att spendera möjligen kan reduceras

---

<sup>16</sup> Bustelo (2000), Kammin (1999), Kindleberger (1993), Kiotaki & Moore (1995)

och att den föregående entusiasmen kan övergå i ett osäkerhetstillstånd, men att det inte betyder att förmögenhetsförluster skulle vara synonymt med finansiella kriser”. Enligt Schwartz definition ska en ”verklig finansiell kris” föregås av bankpanik med massiva uttagsrusningar direkt mot bankernas luckor. Det är sådana uttagsrusningar som antingen skapar eller förvärrar en redan pågående monetär kontraktion. Kriser, vilka uppträder i övriga delar av det finansiella systemet, betraktas enligt Schwartz istället som ”pseudo-finansiella kriser”. Den monetaristiska teorins snäva definition av vad som utgör en verklig finansiell kris, passar vid ett närmare studium inte särskilt väl för de förhållanden som gällt i Sverige.<sup>17</sup>

Den andra teoribildningen kring uppkomsten av finansiella kriser är teorin om konjunkturcykler och finansiell instabilitet. Rötter till denna teoribildning kan, liksom i fallet med Friedman-Schwartz hypotes, sökas tillbaka till analysen av den amerikanska 1930-talsdepressionen. Irwing Fisher argumenterade för att denna depression hade sitt ursprung i en kombination av ökad skuldsättning och deflationistisk penningpolitik. Finansiella kriser anses vara en väsentlig del av konjunkturcykeln och utgör ofta en del av själva konjunkturuomslaget. I denna teori betonas att finansiella kriser främst har sitt ursprung i skuldutvecklingen i det privata näringslivet, där de krediter som tagits närmast konjunkturuomslaget blir de mest riskfyllda. Finansiella kriser blir på så sätt marknadens reaktion på vårdslös kreditgivning och spekulation. I linje med denna skolbildning kan krisen 1921/22, och även den 1992, ses som ett resultat av en på kort tid starkt ökad skuldsättning inom den privata sektorn och därmed följande ökning i finansiell instabilitet, i kombination med en anti-inflationistisk politik på nationell politisk nivå.<sup>18</sup>

Bland förespråkarna för den sistnämnda skolbildningen finner vi Charles Kindleberger och Hyman P. Minsky, vilka återkommer senare i detta kapitel.

---

<sup>17</sup> Schwartz (1986), sid. 12ff

<sup>18</sup> Fisher (1933), sid. 106-107. (1993), sid. 341f. Frågan kan ställas om hur en kreditgivning under en situation då sparandet växer över alla gränser, ska bedömas.



## 2.2 Tidigare studier berörande kriserna 1878/79 och 1921/22

De institutionella förutsättningarna har i den ekonomisk-historiska forskningen framhållits vara av stor betydelse för såväl utformningen som utvecklingen av finansiella system. I denna studie intar interaktionen mellan aktörer, marknad och regelverk en central position i ett finansiellt systems utveckling.

Det svenska finansiella systemets framväxt och dess förmåga att hantera finansiell turbulens i en krissituation kan användas dels för att tydliggöra de olika aktörernas möjlighet att påverka det praktiska utfallet i en krissituation, dels för att uppmärksamma hur aktörerna interagerar sinsemellan och i förhållande till existerande lagar och regler.<sup>19</sup>

Under perioden från 1824 fram till andra världskriget utvecklades lagar och regler på området i huvudsak med syftet att skydda insättarna och deras kapital. Detta skyddssyfte innebar, att det kom att utvecklas särskilda styråtgärder för såväl bankernas placeringar som deras verksamhetsinriktning. Det institutionella regelverket har inte utvecklats i ett politiskt vakuum utan med hänsyn till det omgivande samhällets normer, dess politik och i en kulturell kontext. Det finns skäl att betona att lagar och regler har fått sin form från de berörda aktörernas historiska erfarenheter snarare än att aktörerna format sitt beteende utifrån ett givet regelverk.

Den ekonomisk-historiska forskningen har med tiden visat ett allt större intresse för makt- och inflytandeaspekter i det finansiella systemet. Förekomsten av ägarsfärer och nätverksetableringar mellan finansiella aktörer har behandlats i åtskilliga studier, men då i regel mer från ett företags- eller branschperspektiv.

En särskild kategori av undersökningar om finansiella marknader är de som behandlar finansiella kriser. Finansiella kriser är historiskt nära förbundna med plötsliga marknadsförändringar, som på ett exceptionellt sätt påverkar och förändrar aktörernas aktuella handlingsutrymme och i en förlängning även deras framtida verksamhetsinriktningar.

Det har hävdats att drivkrafterna bakom finansiella kriser kan anses vara av universell karaktär och det har anförts åtskilliga belägg för att huvudparten av de finansiella kriserna i modern tid har visat gemensamma mönster. Det som har ändrat karaktär är de institutionella ramarna liksom spekulationsobjekten.

---

<sup>19</sup> De olika nationella finansiella systemen har sedan de började växa fram under 1700-talet tilldragit sig stort intresse internationellt, såväl akademiskt som politiskt.

Ett flertal bidrag rörande svenska finanskriser som måste nämnas återfinns i ett antal rapporter utgivna i serien *Uppsala Papers in Financial History*, dels Mats Larssons "Aktörer marknader och regleringar" (1993) dels Alexander Boksjös och Mikael Lönnborg-Anderssons "Svenska finanskriser" (1994). Ett tredje bidrag är Anders Ögrens "Riksbankens penningpolitik. Kreditförsörjning och prisstabilitet 1869-1881" (1995). De två förstnämnda studierna redovisar ur ett institutionellt perspektiv det historiska förloppet bakom ett antal svenska kriser under perioden 1870-1990. De belyser på ett övergripande sätt de strukturella förändringarnas betydelse för uppkomsten av finanskriser under 1920-talet, 1930-talet och 1990-talet. Ögrens studie ger avslutningsvis en god bild över Riksbankens penningpolitik under 1870-talet.

### Den finansiella krisen 1878/79

Eli F. Heckscher påtalade redan vid slutet av 1920-talet behovet av en mer allsidig genomlysning av krisen 1878-79. Detta skedde i samband med att Heckscher studerade Hans Forssell. Forssell var svensk finansminister under perioden 1876-1880 i Louis De Geers andra regering och kom i denna befattning att bli en viktig aktör under krishanteringen våren 1879. Det kom likväl att dröja fram till slutet på 1960-talet innan ett mer grundligt arbete utfördes i syfte att belysa den ekonomiska krisen 1878-79. Det var Sverker Oredssons licentiatavhandling med titeln "Statsmakterna och den ekonomiska krisen i slutet av 1870-talet" (1967), som först kom att ta itu med den uppgiften. Tyngdpunkten i Oredssons analys ligger dels på de krav som restes på staten (och dess myndigheter) under krisen, dels på den krispolitik som fördes av regering och riksdag. Oredsson framhåller att den allmänt accepterade politiska uppfattningen vid tiden för krisen var, att statens uppgift definierades genom den liberala icke-interventionsprincipen. Denna princip ansågs av samtiden vara så självklar att den sällan formulerades.

Syftet med Oredssons studie är att undersöka 1870-talets syn på det allmännas uppgift och ansvar. Statens ansvar och den faktiskt förda krispolitiken kopplas i Oredssons studie samman med den snabba järnvägsutbyggnaden under 1870-talet. Oredsson ansåg krisen 1878-79 vara väl ägnad att belysa det politiska spelet som det kom att bedrivas i tvåkammarriksdagen. Det fanns betydande skillnader mellan de två kamrarna i riksdagen, där första kammaren fungerade som ett överhus och andra kammaren som ett underhus. Skillnaderna har ansetts så betydande, att respektive kammare närmast ansågs representera två olika partier. Den politiska vikt som frågorna tillmättes framgår enligt Oredsson både av krishanteringens

utformning och av dess handläggning. Både utformningen och handläggningen var av betydelse för såväl den sittande regeringens ställning som den rådande partisammanhållningen. Oredssons studie ger stort utrymme för de argument som vid den aktuella tiden framfördes i den politiska debatten, såväl argumenten för som mot ett statligt ingripande. En slutsats av Oredssons studie är att den ekonomiska krisen 1878-79 gav som ett resultat en förändrad syn på statlig intervention i en mer positiv riktning.

Den senast genomförda studien av 1878-79 års svenska finanskris är Anders Ögrens *Empirical Studies in Money, Credit and Banking* (2003). I ett kapitel "Lender of Last Resort in a Transitional Economy with Fixed Exchange Rate" behandlar Ögren krisens hantering utifrån de institutionella restriktioner som en liten nation möter vid finansiella kriser under fast växelkursregim. Ögren kastar därmed ljus över den skillnad i handlingsutrymme, som fanns mellan en liten nation utanför Europas ekonomiska centrum och den klassiska brittiska förebilden, Lender of Last Resort-teorin.

Ögrens studie visar hur krisprevention och utvecklingen av Bank of Englands aktiva "Lender of Last Resort"-funktion utgår från en institutionell situation, som skiljer sig väsentligt från den svenska under sent 1870-tal. Det är tydligt att den svenska kapitalimporten, som startade 1855, tydligt begränsade de valmöjligheter som stod till buds. Ögren betonar, att en riksbanks traditionella huvuduppgift som den att vårda den svenska valutakursen blev en uppgift av synnerlig vikt under en period av stor kapitalimport. Krishanteringen vintern 1878-79 i samband med den finansiella turbulensen måste i och med det utformas på ett sådant sätt att de riktade åtgärderna inte riskerade den svenska Riksbankens kassaställning på ett sätt som kunde ha äventyrat växelkursen. Ögren ger sålunda en förklaring till utformningen av den svenska bankkrishanteringen såväl 1858 som 1878-79.

Ytterligare två studier som berör den svenska krisen 1878 bör nämnas. Den ena är historikern Göran B. Nilssons biografi *André Oscar Wallenberg* i tre delar över Stockholms Enskilda Bank och dess grundare (1984:1989:1994). Den andra är Herman Schücks biografi *Hans Forssell – historiker, publicist, statsråd* (2001).

Krisen 1878-79 behandlas av Nilsson i ett kapitel med rubriken "Den stora krisen". I det kapitlet beskrivs ingående krisen utifrån A.O. Wallenbergs perspektiv. Wallenberg var i flera avseenden en central aktör under hela det aktuella förloppet. Stockholms Enskilda Bank, som hade grundats 1856, blev genom sitt industriella engagemang hårt drabbat av konjunkturomslaget som kom 1878. A.O. Wallenberg ansåg sig med 1874 års banklagstiftning ha varit med om att etablera "världens bästa banksystem" och så sent som 1876 hade han hyllats som den svenska bankvärldens okrönte kung. Men bara två år senare

höll han på att gå samma öde till mötes som en av den svenska bankhistoriens allra tidigaste pionjärer, Johan Palmstruch (1611-1671) och dennes Stockholms Banco. Nilsson beskriver händelseförloppet under krisen kronologiskt men sätter därtill in Stockholms Enskilda Bank i ett större sammanhang genom att skildra Wallenbergs inte helt okontroversiella betydelse i debatten om utformningen av det svenska banksystemet från mitten av 1800-talet.

Hans Forssell var i egenskap av finansminister under krisen 1878-79 också en av de centrala aktörerna vid krishanteringens slutliga utformning. I kapitlet "Defensiv kamp: järnvägar och banker" beskriver Schück, sett utifrån Forssells perspektiv, det politiska spel som utvecklades under krisens mer akuta förlopp. Schück ger en målande bild av hur den liberalt renlärige Forssell kom att bli hårt trängd av kraven på en statsintervention, krav vilka främst restes i förstakammaren.

Herman Schücks och Göran B. Nilssons redogörelser av krisens förlopp 1878/79 utifrån två olika aktörsperspektiv ger tillsammans ett viktigt bidrag till förståelsen av krisen och dess politiska hantering.

I *Bank och industriellt genombrott. Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet* (1956) avhandlar Olle Gasslander krisen 1879. I ett kapitel med rubriken "Expansion Kris Konsolidering 1871-1886", beskrivs krisen sett ur Stockholms Enskilda Banks perspektiv. Kapitlets tyngd ligger vid hur banken tog sig ur krisen 1879. Perioden 1871-1886 sammanfattas av Gasslander som en dramatisk tid i bankens historia. Bankens industriella affärer liksom dess obligationsaffärer under 1870-talet höll enligt Gasslander på att bli ödesdigra för banken. Avslutningsvis framhålls att Stockholms Enskilda Bank efter krisen 1879 återgick till sina äldre principer för bedrivandet av sin bankverksamhet.

Båda de här aktuella kriserna berörs även i ett antal svenska bankmonografier. I Karl-Gustav Hildebrands monografi över Svenska Handelsbanken åren 1871-1955 (1971) diskuteras såväl krisen 1878-79 som den tidiga svenska 20-talskrisen. 1870-talets kris behandlas genom en komparation mellan Handelsbanken och Stockholms Enskilda Bank, vilken utfaller till den förstnämnda bankens fördel. Hildebrands redogörelse för 1920-talskrisen berör främst Handelsbankens relationer med AB Kreditkassan som följd av den s.k. "Järnbruksfrågan". Frågan gällde en eventuell sammanslagning av två betydande företag inom den svenska stålbranschen, Fagersta Bruksaktiebolag och Margrethills Jernverk AB/Forsbacka. Det var företag i vilka Handelsbanken och Kreditkassan visade sig ha skilda, rent av motstridiga intressen.

I Ernst Söderlunds monografi över Skandinaviska Banken (1978) behandlas också de två aktuella kriserna. Söderlund behandlar krisen 1878-79 i korthet med en kronologisk översikt

över krisens bakgrund och utveckling. Men han säger sig vidare inte finna någon närmare anledning att gå in på krisen för Stockholms Enskilda Bank och därmed inte heller krisens politiska hantering. Söderlund nöjer sig med att framhålla att Enskilda Bankens likviditetskris löstes genom inrättandet av Järnväghypoteksfonden. Vad gäller 1920-talskrisen ger Söderlunds framställning vid handen att det under hela 1910-talet funnits starka personliga spänningar mellan Skandinaviska Bankens VD Oscar Rydbeck och "häradshövdingen" Marcus Wallenberg, VD och vice ordförande i Stockholms Enskilda Bank. Det kan vara värt att notera, att Söderlund konstaterar att förhållandet dem emellan förbättrades under tiden för AB Kreditkassans verksamhet, trots ofrånkomliga intresse motsättningar.

I bankkriskommitténs expertrapport med titeln *Bankkrisen* (1994) finns en historisk exposé över de största finansiella kriserna i Sverige under modern tid. Håkan Lindgren behandlar i sitt bidrag "Att lära från historien: Några erfarenheter av finanskriser" såväl krisen 1878/79 som 1921/22. Lindgren konstaterar att kriser uppenbarligen är svårare att förutsäga än vad man med facit i hand kan tycka. Lindgren betonar att en viktig slutsats är att såväl 1870-tals- som 1920-talskrisen har kommit att påverka både attityder och förhållningssätt hos de inblandade aktörerna under lång tid efter det att själva kriserna blåst över. Samtidigt konstateras att kriserfarenheter uppenbarligen förbleknar över tid och att marknaden efter någon generation åter är öppen för nya spekulationer.

## Den finansiella krisen 1921/22

Det är få studier som ingående behandlat 1920-talskrisen. En tidig belysning gjordes av Anders Östlind i *Svensk samhällsekonomi 1914-22* (1945). Redan av dess titel framgår det att Östlinds studie är tämligen bred till sin uppläggning. Således är det inte enbart den tidiga 1920-talskrisen som behandlas. Studien innehåller inte desto mindre en relativt utförlig redovisning av AB Kreditkassans olika engagemang. Östlind går dock inte närmare in på det politiska spelet bakom krishanteringens utformning 1922.

En mer sentida doktorsavhandling på området är Lennart Waaras *Den statliga företagssektorns expansion* (1980). Waara analyserar 20-talskrisen utifrån ett ökat statligt inflytande i svenskt näringsliv efter 1920. Waara diskuterar både med ett historiskt och internationellt perspektiv de svenska statsföretagens tillkomst och expansion under 1900-talet. Enligt Waara har det ökade statliga engagemanget i näringslivet under 1900-talet inte primärt drivits fram av socialdemokratisk socialiseringsideologi omsatt i praktisk politik. Orsakerna bakom det alltmer omfattande statliga engagemanget i näringslivet har stått att finna i mer realekonomiska hänsyn. Ekonomiska kriser i vid mening förefaller enligt Waaras slutsatser vara en viktig orsak till denna utveckling. Kreditkassans tillkomst under 1920-talskrisen framhålls som exempel på ett ekonomiskt motiverat statligt ingripande.<sup>20</sup>

I Mats Larssons *Staten och Kapitalet* (1998) behandlas det finansiella systemets utveckling i Sverige under 1900-talet. Larsson redogör i korthet för AB Kreditkassans verksamhet under 1920-talet. Larsson närmar sig i likhet med Lennart Waara Kreditkassan 1922 utifrån debatten kring socialiseringsfrågan, en fråga vilken med start under mellankrigstiden diskuterades livligt i såväl borgerlig som socialdemokratisk press. Socialiseringsfrågan hade enligt Larsson redan kommit att aktualiseras under första världskriget, då staten av krigsekonomiska skäl temporärt tagit över styrningen av vissa delar av näringslivet. Ett förstatligande av bankväsendet kom likväl aldrig att ställas på sin spets, inte ens under 1920-talskrisen på grund av den komplicerade parlamentariska situationen i den svenska riksdagen (se vidare kapitel 5). Avslutningsvis framhålls, också det i enlighet med Waaras slutsatser, att statens engagemang i AB Kreditkassan under 1920-talet främst ska ses som ett utslag av en pragmatiskt förd ekonomisk politik.

---

<sup>20</sup> Waaras framställning om 1920-talskrisen och AB Kreditkassans bygger i huvudsak på Östlind samt i viss mån på SOU 1927:31, "Betänkande med förslag angående avvecklingen av AB Kreditkassans av år 1922 engagemang".

En annan studie där den tidiga tjugotalskrisen omnämns är Johan Lybecks *Finansiella kriser förr och nu* (1992). Lybeck gör en historisk jämförelse mellan ett antal perioder då finansiella marknader och hela det finansiella systemet varit i gungning. I centrum står frågor om orsak och verkan, spekulation, dåligt bankmannaskap och nya finansiella instrument. AB Kreditkassan omnämns i kapitlet ”Jämförelsen mellan 1920- och 30-talen”. Kreditkassan sägs i korthet ha utgjort modellen för det statliga ingripandet under 1920-talet.

Bland andra ekonomisk-historiska bidrag som berör 1920-talskrisen återfinns bankinspektören Folke von Krusenstjernas handlingar rörande bankkrisen 1922/23. Krusenstjernas särskilda vitbok har senare publicerats i serien *Uppsala Papers in Financial History* av Hans Sjögren (1994). Krusenstjerna berör inte AB Kreditkassan direkt, men hans efterlämnade anteckningar, dokument och handlingar ger en kompletterande bild såväl av Kreditkassans inrättande och verksamhet som av berörda bankers engagemang. Det ska observeras att originalanteckningarna nedskrevs redan i december 1923. Krusenstjernas vitbok ska främst ses som ett politiskt bemötande av den omfattande kritik, som riktades mot Bankinspektionen efter krisen. Det var en kritik som kom både från bankerna och från den politiska arenan.<sup>21</sup>

---

<sup>21</sup> Bankinspektör Folke von Krusenstjernas vitbok och efterlämnade handlingar finns i dag arkiverade i riksarkivet.

## 2.3 Finansiella kriser och deras hantering

### Finansiella kriser

Det har i litteraturen inte funnits någon entydig definition av ordet kris och det förekommer inte heller någon allmänt accepterad teori för kriser. Om krisbegreppet snävas in till att endast syfta på finansiella kriser och kris definieras som de tillfällen då det ekonomiska livet befunnits sig i ett kritiskt stadium och det funnits risk för en kollaps av det finansiella systemet, har det i Sveriges historia uppträtt finansiella kriser med en viss regelbundenhet åtminstone sedan 1763, följaktligen också efter det att det genom 1824 års kungliga förordning rörande privata banker lades en grund för ett mer modernt svenskt banksystem. Förordningen av år 1824 ska i sin tur ses mot bakgrund av 1817/1818 års bankkris, som till eftervärlden gått under benämningen den svenska diskontkraschen.<sup>22</sup>

Ett problem vid alla historiska studier rörande finansiella kriser är samhällets förändring. De ekonomiska systemen blev under 1800-talet successivt mer avancerade. Denna utveckling skedde samtidigt som Västeuropa upplevde en tydlig ekonomisk omvandling. Nationellt baserade finansiella system utvecklades. De kännetecknades av ökad monetarisering och marknadsintegrering. Denna transformation kan antas ha förändrat krisernas förlopp, deras påverkan på det omgivande samhället, deras hantering liksom deras allmänhistoriska avtryck. En svårighet för den historiska krisforskningen är, att det kan vara svårt att bedöma *hur* förödande olika finansiella kriser har varit. Det föreligger svårigheter kring värderingen av olika krisers magnitud utifrån enbart historiska, makroekonomiska data på grund av de berörda ekonomiernas skiftande sammansättning och monetariseringsgrad osv.<sup>23</sup>

Den betydelse och det därmed sammanhängande intresset, som tillmätts det finansiella systemet, sammanhänger med dess förmåga att skapa förutsättningar för ekonomisk tillväxt genom att länka samman entreprenörers risk- och investeringsvilja med allmänhetens sparande. I den förmågan ligger dock också systemets svaghet, eftersom det alltid finns ett visst mått av osäkerhet inbyggt i varje system som inbegriper konkurrens och dynamik.

---

<sup>22</sup> Diskont är en tidig form av bank, se not 11 i kap 1. Det har i litteraturen förekommit beskrivningar av kriser inom betalnings- och kreditsystemen – under benämningen handelskriser – mycket långt bak i historien. Den första svenska kris som refereras av Bergfalk (1859) är den som startade i Amsterdam 1763 och vilken spreds över Västeuropa inklusive Sverige. Den tyske nationalekonomen Wirth börjar sin redogörelse tidigare redan 1720.

<sup>23</sup> Se Edvinsson (2005), Hagberg&Jonung (2005)



Det har i teorin om finansiell instabilitet hävdats att det i marknadsekonomiska system över tid byggs in allt bräckligare finansiella strukturer. Därmed existerar också en risk att svagare strukturer faller samman och i det fallet drar med sig hela samhällsekonomin ned i en depression.<sup>24</sup>

Till en ekonomi hör en mängd förbindelser bestående av skulder och tillgångar. Aktörer har ingått förbindelser i vilka de sinsemellan har förbundit sig att vid specifika tidpunkter betala bestämda belopp. I Minskys hypotes om finansiell instabilitet skiljs på tre olika former av finansiering.<sup>25</sup>

a) Den mest försiktiga formen kallar Minsky ”garderad finansiering”. De förväntade kassainflödena är vid denna form av finansiering större än de kontrakterade utflödena. Tillgångarnas avkastning beräknas här överstiga skuldsidans kostnader i varje bestämd tidsperiod. Detta förhållande är utmärkande för krediter tagna tidigt under en begynnande konjunkturuppgång.

b) Vid spekulativ finansiering understiger kassainflödena periodvis utflödena, exempelvis vid tidpunkten då ett lån förfaller till betalning. Det innebär att verksamheten kortsiktigt kan behöva tära på kapitalet för att finansiera en investerings kostnader. Det kan då sägas att det spekuleras i möjligheten till en refinansiering av skulderna, ett ingalunda ovanligt tillvägagångssätt. Så sker exempelvis vid förnyelse av lån på fastigheter. En fungerande finansiell marknad får därför stor betydelse för möjligheterna att kunna refinansiera pågående projekt, något som är synnerligen väsentligt innan investeringen börjar kunna ge avkastning.

c) Den mest spekulativa finansieringsformen ger Minsky namnet ”ponzi-finansiering”. Här måste aktören ta ytterligare kredit även för att klara räntebetalningar på den befintliga krediten (eller ha tillräckliga kassainflöden från andra håll). Detta förhållande kan förvisso inte pågå i oändlighet. Nuvärdet av framtida kassainflöden måste alltid vara större än nuvärdet av utflödena för att någon skall vilja finansiera en investering. Det innebär att en förutsättning är att aktuella tillgångar stiger i värde snabbare än skulderna ökar samt inte minst viktigt, att tillgången kan avhändas innan den börjar sjunka i värde. Om en aktör börjar låna till en ny

---

<sup>24</sup> Minsky (1982:86)

<sup>25</sup> Minsky (1982), sid. 25ff.

investering i hopp om att denna i framtiden ska öka i värde, ägnar sig aktören åt ponzi-finansiering.<sup>26</sup>

De utbetalningar som måste göras nu och i framtiden är i sig ett resultat av de förbindelser som tidigare ingåtts. Det är förbindelser som kan ha ingåtts under andra ekonomiska premisser än de senare rådande. De förbindelser, som tecknats under recession eller lågkonjunktur, kan ofta vid en förbättrad konjunktur i backspegeln anses som försiktiga. Kapitalinflödet överstiger vida utflödet. Vid en uppåtgående konjunktur anpassas därför nya kontrakt efter de nya förbättrade ekonomiska förhållandena, även om de på sätt och vis kan anses mer riskfyllda.

Om en högkonjunktur pågått under längre tid kommer andelen ponzi-finansiering att öka i takt med att den ansetts vara framgångsrik. Den förefaller då paradoxalt nog vara lågriskabel. När en stor del av förbindelserna på marknaden utgörs av denna mer riskabla form av finansiering kommer det finansiella systemet att bli känsligt för störningar och exogena chocker. Om ekonomin efter en långvarig eller kraftig högkonjunktur slår om till recession och kapitalflödena minskar, riskerar många högt belånade aktörer att få problem att fullfölja sina förbindelser. Det finns i detta läge egentligen bara två alternativ. Det första är att försöka refinansiera investeringarna, vilket kan visa sig vara svårt under kapitalkontraktion. Det andra är att sälja av befintliga tillgångar. Om många aktörer tvingas till utförsäljning samtidigt, kan priset på tillgångar bli dramatiskt. I Minskys modell blir det finansiella systemet på samma sätt successivt allt mer räntekänsligt eftersom en ränteuppgång, framför allt en oförutsedd sådan, kan få många högt belånade aktörer på fall.

Det ska här förtydligas att kriser inte enbart är beroende av tillfälligheter och missbedömningar utan är en del av det finansiella systemets inneboende dynamik. Ekonomins komplexitet medför att de aktörer som deltar i det ekonomiska spelet ständigt måste fatta beslut utan möjlighet till tillförlitlig kunskap. Det aktörerna har att utgå ifrån är ekonomiska kalkyler och framtidsprognoser, vilka i sig måste inrymma varierande grad av osäkerhet. I

---

<sup>26</sup> Begreppet Ponzifinansiering har fått sin benämning efter den amerikanske svindlaren Charles Ponzi, född 1882. Ponzi hade använt sig av logiken bakom pyramidspel. Hans svindel, uppdagad 1920, har givit upphov till begreppet "Ponzi-scheme". Ponzi lovade en avkastning på insatt kapital på 50 procent efter 45 dagar, eller fördubbling av insatsen på 90 dagar. Verkligheten bakom denna häpnadsväckande avkastning var att de som först investerade hos Ponzi kunde få utdelning utbetald ifrån nya insättningar (och således inte från någon "vinst"). Ett pyramidspel är uppbyggt så att när aktör D sätter in kapital, blir kapital disponibelt till att betala avkastning till insättarna A, B och C. När nya insättare X, Y och Z kommer med sina insatser, blir kapital disponibelt att utbetala till insättarna A till W. Vid alla former av pyramidspel kommer vid någon tidpunkt något av följande ske: a) upphovsmännen försvinner med de insatta medlen, b) schemat kollapsar av sin egen tyngd, vilket sker när nya insättare inte längre strömmar till i den hastighet pyramidspelet behöver för att generera utlovad avkastning (när detta problemet uppstår och blir känt, börjar tidigare insättare bli oroliga och börjar efterfråga sina insatta medel, varvid pyramiden rämningar, c) berörda myndigheter börjar undersöka verksamhetens bokföringen och ser att tillgångar ej existerar. Kindleberger (2005), sid 12.

bästa fall kan de liknas vid kvalificerade antaganden/gissningar. Förändrade framtidsförväntningar kan å den andra sidan medföra att tidigare ekonomiska kalkyler snabbt blir obsoleta. Ställda inför dessa nya omständigheter försöker de flesta aktörer minimera sina egna risker genom att agera som alla andra. Det är detta som ofta är grunden för en påtaglig flockmentalitet. Denna medför i sin tur att skiften i framtidsförväntningar ofta tenderar att pendla mellan en närmast ohöljd framtidsoptimism och nattsvart pessimism. I kombination med att finansiella tillgångar till sin karaktär är flyktiga blir den finansiella marknaden känslig för skiftande framtidsförväntningar. Förhållandet medför även att kapital placerat i en viss tillgång vid förändrade framtidsförväntningar hos aktörerna (snabbt) kan överflyttas till andra former av tillgångar, vilket i sin tur kan resultera i dramatiskt fallande priser på tillgångar som för tillfället hamnat ute i kylan. De som vid ett sådant tillfälle blir sittande med tillgångar som marknaden undflyr riskerar att få kännbara likviditets- och solvensproblem.<sup>27</sup>

Förändrade framtidsförväntningar härstammar från såväl ekonomiska realiteter som aktörernas aktuella föreställningsvärld. I en sådan föreställningsvärld inbegrips alltid ett visst mått av *spekulation*. Det ska betonas att det inte med automatik går att tala om *spekulation*, så snart inblandade aktörer styrs av förväntningar om framtida prISRörelser. Beräkningar och kalkyler inbegripande framtiden görs alltid. Det blir därför alltid problematiskt att *ex ante* försöka bedöma om ett agerande i negativ bemärkelse är spekulativt, eftersom det är först *ex post*, när förlustchanser och vinstchanser har kunnat utvärderas retrospektivt som begreppet *spekulation* får någon reell empirisk innebörd.<sup>28</sup>

Vid en analys av det konjunkturförlopp som föregår en finansiell kris kan ett antal generella drag urskiljas. Det börjar med att det vid en tidpunkt och av någon anledning uppstår en (exogent) betingad förändring i den ekonomiska cykeln. Historiska exempel på sådana *utlösare* har varit krigsutbrott/fred, blockader, internationalisering, innovationsinvesteringar, upptäckter, omregleringar etc. Det är förändringar som leder till olika omställningar i näringslivet, varvid det kan skapas nya tillfällen till vinstmöjligheter. Detta leder till framtidsoptimism, nya investeringar, ökad produktion och till att penningutbudet i ekonomin blir större. Den aggregerade efterfrågan ökar samtidigt som

---

<sup>27</sup> Monetarister och nyklassiker brukar se marknadsmisslyckanden och imperfektioner som tillfälliga avvikelser från den perfekta marknadens ideal. De ifrågasätter om det verkligen går att tala om finansiella kriser. Enligt hypotesen om effektiva marknader återspeglar "bubblor" egentligen endast underliggande fundamenta i ekonomin, se Peter M. Gabers artikel "Tulipmania" (1989). John Maynard Keynes menade å sin sida att marknadsekonomin är potentiellt instabil och att den dessutom saknar automatiska självreglerande mekanismer. Det finns enligt Keynes vidare ingen Says lag som kan garantera att ekonomin ställer in sig själv mot någon form av jämviktsläge. Say, fransk nationalekonom. Says lag säger i sin senaste version, att villkoren för en jämviktsrelation i ekonomin alltid är uppfyllda. Keynes pekade på att lagen var oförenlig med förekomsten av arbetslöshet.

<sup>28</sup> Lindgren (1994), sid. 8. Hoppit (1986), sid. 40

prisnivån stiger, effekten blir att fler samhällssektorer dras med i något som kan illustreras som en positivt uppåtgående spiral.<sup>29</sup>

Schematiskt kan konjunkturförloppet indelas i följande faser; a) Penningmängden ökar och tillgång på såväl betalningsmedel som krediter är god, b) prisstegringar leder till uppskruvade förväntningar om framtida prisstegringar som i sin tur påverkar marknadsaktörernas agerande, c) inlåningen i det finansiella systemet ökar kraftigt, vilket i sin tur skapar en mångdubbelt större kreditexpansion, d) konkurrensen på marknaden ökar och kvantitet och volymtillväxt prioriteras, dvs. det som brukar benämnas volymsjuka inträder.

Växande avkastningsmöjligheter till följd av prisstegringar medför ett ökat risktagande. Den goda högkonjunkturen övergår successivt i en fas av överhettning. I vissa fall leder denna övergång till att ekonomin slutligen hamnar i ett stadium som närmast kan liknas vid ett euforiskt tillstånd. Den finansiella marknaden utsätts därmed för allt större risker. Under konjunkturuppgången har fler och fler aktörer dragits med. Utan att det noterats har spekulationsekonomin blivit ett faktum, detta om spekulationsobjektet så består av tulpanlökar, obligationer, aktier, fastigheter, ny teknologi eller nationella valutor.

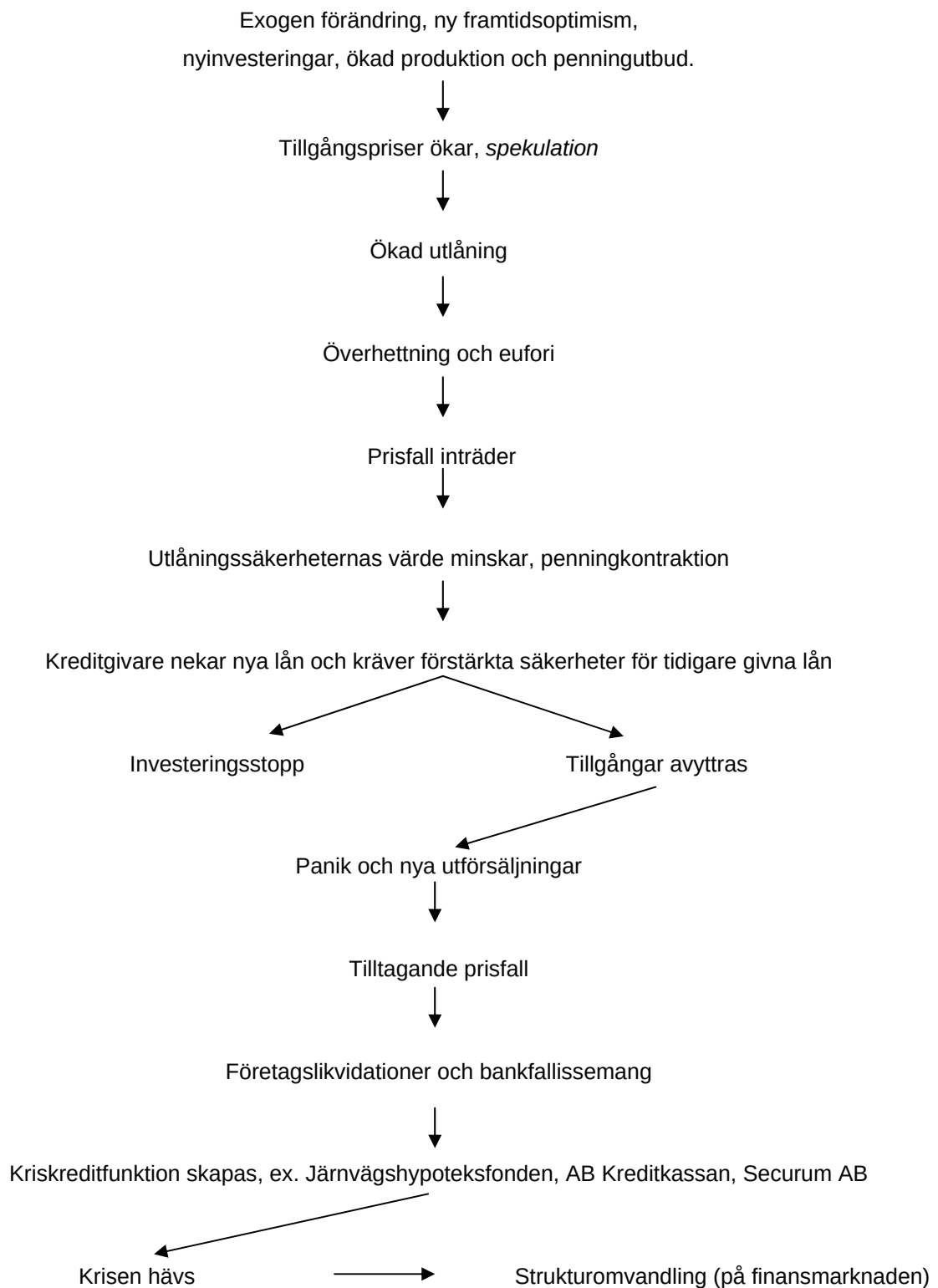
Vid en viss tidpunkt börjar någon aktör av betydelse att sälja av sina tillgångar i syfte att göra vinsthemtagningar. Det blir signalen till marknaden att det är tid för "exit", att försöka omvandla de aktuella tillgångarna till andra mer likvida medel, hårda pengar – vilket i sin tur kan utlösa en rusning efter likviditet. Prisinivån börjar i och med det falla, konkurserna att öka. En kris börjar utvecklas och händelseutvecklingen får den att accelerera. En nedåtgående process tilltar fram till ett närmast panikartat tillstånd där det uppstår ett finansiellt nödläge. I syfte att förhindra den slutliga kraschen stryps krediterna. Ett återupprättat förtroende för marknaden efterfrågas och behovet av någon som kan garantera tillgången på likviditet debatteras på den politiska arenan. Lyckas inte denna operation är den slutliga systemkraschen ett faktum – till detta kan fogas, att få politiska aktörer under historien har velat riskera att bli förknippade med en hotande systemkollaps.<sup>30</sup>

---

<sup>29</sup> Kindleberger (2005), sid. 21ff.

<sup>30</sup> Kindleberger (1996), sid. 38f.

Figur 1 *Krisschema*



Källa: Sjögren & Knutsen (2006)

## Kreditexpansion, banksystemets förmåga att öka kreditgivningen

Konsekvenserna av en inlåningsökning i det finansiella systemet kan beskrivas på följande matematiska sätt. En kreditexpansion påbörjas med att inlåningen i det finansiella systemet av någon anledning börjar öka. Det kommer att öka kreditgivarnas kassa med samma belopp. Då kreditgivarna är vinstdrivande företag kommer dessa i syfte att skapa avkastning på kassaökningen att låna ut en så stor del av denna ökning som är möjligt. En del av inlåningsökningen kommer emellertid att behållas för att den lagstiftade kassakvoten ska uppgå till önskad storlek. Utrymmet för ny utlåning kommer således successivt att minska något, eftersom en del av varje inlåningsökning kommer att tillföras kassan, i syfte att hålla kassakvoten konstant. Om allmänhetens behov av betalningsmedel på kort sikt antas vara förhållandevis konstant, kommer den ökade kreditgivningen att återvända till det finansiella systemet i form av nya insättningar. En inlåning som sin tur kommer att möjliggöra ytterligare ny utlåning, osv. Denna process kommer att medföra att den totala kreditvolymen har ökat och att en kreditexpansion har ägt rum. Den leder också till att den totala penningmängden har ökat. Om efterfrågan på kontanta medel ökar under kreditexpansionen, kommer efter varje utlåningsökning en mindre del tillbaka som ny inlåning. Det leder till att processen avstannar tidigare än vad som annars skulle ha varit fallet och att den totala kreditexpansionen blir mindre. Samma förhållande gäller om kreditgivarna höjer kassakvoten och det motsatta gäller om de sänker kvoten.

Expansionsprocessen kan åskådliggöras på följande sätt: Om den ursprungliga insättningen är  $A$ ,  $k$  anger den del av  $A$  som avsätts till kassan (dvs.  $k$  måste vara mindre än 1), så inflyter  $(1-k)A$  som ny inlåning, varvid  $(1-k)^2 A$  kan användas till ny utlåning. Den totala inlåningsökningen kommer vid slutet av processen därmed att bli:

$$A + (1-k)A + (1-k)^2 A + (1-k)^3 A + \dots = \frac{A}{k}$$

Om kreditgivarnas kassakvot exempelvis sätts till 20 procent, så kommer kreditmultiplikatorn  $1/k$  att bli 5 och inlåningen att öka fem gånger storleken på den första inlåningsökningen.

Om den beskrivna processen istället inleds av en inlåningsminskning, en kreditkontraktion, kommer den beskrivna processen att bli den omvända mot vid en expansion.

## Hanteringen av finansiella kriser

Det har under historien funnits ett antal strategier att häva samt begränsa konsekvenserna av temporär finansiell turbulens. Tillvägagångssätten har skiftat, från att inom de institutionella ramarna reglera aktörens skulder och tillgångar med ett normalt konkurs- eller likvidationsförfarande till att skapa möjligheter för den berörda aktören att fortsätta med sin verksamhet i existerande form. Det senare har möjliggjorts genom att med olika former tillföra den aktuella aktören nödvändig likviditet. En ytterligare åtgärd vilken kommit att kombineras med de tidigare har varit att utlysa olika former av moratorium. Syftet med ett sådant har varit att förhindra en marknadskollaps beroende av panik på marknaden.

Den dominerande politiska synen var under större delen av 1800-talet i enlighet med den s.k. icke-interventionsprincipen. Den innebar att staten inte skulle ingripa i det ekonomiska skeendet utan att deltagande aktörer själva skulle hantera eventuella krissituationer på den finansiella marknaden.

Om en aktör inte var förmögen att fullgöra sina förbindelser, var det normala alternativet antingen ett administrations-/konkursförfarande eller ett likvidationsförfarande, som reglerade skulder och tillgångar inom det institutionella ramverket. Den historiska erfarenheten av ett konkursförfarande var att ett sådant kunde riskera att påverka hela det finansiella systemet i negativ riktning, särskilt i situationer då ekonomin redan var satt under stress. Den potentiella systemrisken av en individuell konkurs på den finansiella marknaden hade visat sig sammanhålla med storleken på aktörens förbindelser med det övriga näringslivet samt med dennes påverkan på det totala kreditutbudet. I en mer indirekt form kunde en konkurs därmed påverka marknadens tillgångspriser. Tillgångar associerade med en pågående konkurs kunde dessutom låsa fast kapital under lång tid, vilket i sin tur kunde medföra en inlåsningsseffekt på hela ekonomin. Det var under större delen av 1800-talet därtill närmast regel att konkurser drog ut på tiden. Den svenska diskontkraschen 1818 tog exempelvis tre decennier att reglera. Det är i sammanhanget värt att notera att det i Sverige inte fanns någon specifik lagstiftning som reglerade förfarandet vid en bankkonkurs förrän 1889, dvs. först tio år efter krisen 1878-79.<sup>31</sup>

För att undvika ett utdraget konkursförfarande föredrogs i Sverige sedan mitten på 1870-talet ett administrativt förfarande, benämnt administration. Detta innebar att en aktörs skulder

---

<sup>31</sup> Hogart-Reidhill (2003), sid. 109ff. Inlåsningsseffekten kunde antas bli förstärkt vid konkurs i en s.k. solidariskt ägd bank. En sådan konkurs skulle inkludera utförsäljning av både bankens och dess delägars tillgångar. Proposition med förslag till lag angående, sedelutgivande bank, bankaktiebolag och sparbankskonkurs lämnades till riksdagen redan 1886 men godkändes av riksdagen först tre år senare, den 7 juni 1889.

inte reglerades i ett domstolsförfarande. Administration innebar i stället att det utsågs ett antal s.k. sysslomän – ofta var de tre – vilka skulle ta tillvara såväl företagets som borgenärernas gemensamma intresse.

Syftet med ett administrationsförfarande var att undvika en utdragen process och en för alla inblandade kostsam konkurs. Administrationens sysslomän utsågs i regel av de största borgenärerna. Denna avvecklingsform/utredningsform hade i Sverige vunnit allmänt erkännande genom reglerandet av bankiren C.G. Cervins ekonomiska svårigheter 1875. Den kom sedan att användas flitigt, inte minst under krisen 1878-79. Med denna avvecklingsform var det emellertid inte så att borgenärerna, till skillnad från vad som skedde vid ett konkursförfarande, nödvändigtvis fick kontant betalning för sina fordringar. Reglerandet av skulder kunde nämligen med denna avvecklingsform ske i form av utdelning av befintliga tillgångar i värdepapper och aktier. I den Cervinska administrationen fick de berörda fordringsägarna främst betalning i form av järnvägsobligationer, vilket med facit i hand kanske var mindre lyckat sett ur fordringsägarnas synvinkel.

Det finns ett antal faktorer som påverkar marknadens möjligheter att själv hantera ekonomiska problem hos individuella aktörer. Intresset att bistå en konkurrent är i hög grad beroende av om det finns ett egenintresse av ett sådant engagemang. Viljan att bistå en konkurrent har i så fall haft sin förklaring i att enskilda fallissemang har visat sig kunna få omfattande inverkningar på finansmarknaden och den ekonomiska aktiviteten i sin helhet. Det beror som berörts ovan inte minst på att en konkurs mer allmänt kan påverka både kredittillgång och tillgångspriser. I litteraturen har de negativa konsekvenserna av fallissemang på den finansiella marknaden varit välkända under benämningen handelskriser, åtminstone sedan krisen för bankirhuset DeNeufville i Amsterdam 1763.

När det gäller försöken att begränsa följdverkningarna av en eller flera aktörers ekonomiska problem, för att därmed undvika en fullt utvecklad finansiell kris, har det tillvägagångssätt som kommit till användning varit att stärka det finansiella systemet via skapandet av olika former av temporära *kreditkassor* eller *garantiföreningar*.<sup>32</sup>

Dessa har då organiserats av marknadens aktörer, inte sällan med statlig uppbackning i bakgrunden. Grundtanken har varit att krisen måste stoppas redan i sin linda för att förhindra, att en kedjereaktion utvecklas av att aktör A blir oförmögen att möta sina förpliktelser gentemot aktör B, som därigenom blir oförmögen att möta sina förpliktelser gentemot aktör C

---

<sup>32</sup> Det för *kreditföreningar* eller *-kassor* gemensamma är endast deras allmänna syfte, att anskaffa sina delägare kredit till lämpliga och och låga kostnader. Med avseende på karaktären av deras rörelse har de fungerat dels som banker i inskränkt bemärkelse, dels som hypoteksbanker, dvs. utlänning av kredit emot säkerhet i vissa tillgångar. En *garantiförening*, bildas av aktörer som intresserar sig för att uppbära en utfäst summa, med hjälp av vilken en verksamhets genomförande kan tryggas. Om detsamma inte täcker kostnaderna, åligger det dem, som tecknat garantikapitalet (garanterna), att bidra i förhållande till de tecknade beloppens storlek.



osv. Det är en kedjereaktion som om den inte hejdas i tid kan riskera att utvecklas kumulativt till dess att det finansiella systemet fullständigt underminerats och slutligen kollapsar. Strategin för att förhindra en sådan negativ utveckling, särskilt i en situation då hela det finansiella systemet varit satt under stress, har varit att de marknadsaktörer som av någon anledning inte kunde förvärva nödvändigt kapital gavs möjlighet att erhålla likviditet under begränsad tid till extra hög ränta.

Denna extra likviditet har i Sverige och internationellt kommit att tillföras via temporärt skapade kreditorganisationer. Dessa har i sin tur i regel tillförts ekonomiska resurser genom stat, regering eller nationalbank, senare centralbank, det som i modern ekonomisk litteratur kommit att benämnas för en "Lender of Last Resort"-institution (LoLR). I det svenska exemplet har det varit den svenska regeringen som via Riksbanken och/eller Riksgäldskontoret agerat LoLR i detta avseende, dvs. stått som yttersta garant för de temporärt skapade kreditinstitutionerna.<sup>33</sup>

De som idag inom det anglosaxiska språkområdet kommit att förknippas med utvecklingen av LoLR-verktyget för att häva finansiella kriser är de två britterna Henry Thornton och Walter Bagehot. Thornton (1802) var den som först presenterade riktlinjer för hur finansiell instabilitet skulle mötas. Men det var Bagehot (1873) som kom att utveckla Thorntons idéer för hur man skulle agera vid en situation då en finansiell kris var under uppsegling. Bagehot byggde främst på erfarenheter från hanteringen av den brittiska bankkrisen 1866. Vad gäller Sverige publicerade professor Pehr Erik Bergfalk år 1859 *Bidrag till de under de sista hundra åren inträffade handelskrisers historia*. I denna bok, som har sin utgångspunkt i krisen 1763, redogörs bl.a. för hur kriser möts med inrättandet av olika former av temporära kreditkassor och garantiföreningar.<sup>34</sup>

Det bör framhållas att Sverige under tiden för de här studerade kriserna var vänt emot det tyska språkområdet. Det är därför sannolikt att erfarenheter från Tyskland vid den här tiden

---

<sup>33</sup> Bagehot (1873), sid. 185ff. Bagehot, Walter, engelsk nationalekonom. Född 1826. Bagehot var under en längre tid utgivare av tidskriften *The Economist*. Han författade flera nationalekonomiska och statsrättsliga arbeten. Hans bok *Lombard Street* klagjorde för första gången karaktären hos Londons penningmarknad – vid denna tid världens främsta – och han kom att utöva ett stort inflytande på Bank of England. I sin ekonomiska grundsyn intog Bagehot den liberala skolans (särskilt Ricardos) ståndpunkt. Men han försökte förena dess resultat med historien genom att begränsa deras giltighet till dåtidens mest avancerade samhällen, särskilt då till England. Det ska nämnas att metoder att förhindra uppkomsten av negativa kedjereaktioner på den finansiella marknaden har varit allmänt tankegods i litteraturen långt bakåt i tiden. Begreppet Lender of Last Resort användes varken av Henry Thornton eller Walter Bagehot, utan begreppet synes ha sitt ursprung hos Francis Baring (1797), vilken refererade till Bank of England som dernier resort för andra brittiska banker i sviterna efter det fransk-brittiska kriget. Wood (2000).

<sup>34</sup> Bergfalk, Per Erik, universitetslärare, rättslärd. Född 1798. Bergfalk blev licentiat 1832, adjunkt 1833, doktor och professor i juridik 1838. Bergfalk tjänstgjorde som sekreterare i konstitutionsutskottet under riksdagen 1840-41, var ledamot av lagberedningen 1844-48, valdes 1857 till rikets ständers justitieombudsman men avsåg sig detta ämbete redan 1858. Bergfalk var sedan 1858-68 ordförande i författningskommissionen. Han tog som emeritus 1861 avsked från professuren. År 1862 blev han ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien.

var förebilder för de svenska lösningarna att häva tidens ekonomiska kriser. Tidigt refererade studier på området var Max Wirths *Geschichte der Handelskrisen* [Handelskrisens historia] (1858) och Wilhelm Roschers *Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte* [Nationalekonomi utifrån ett historiskt perspektiv] (1861). Wirth går lite längre tillbaka i tiden än Bergfalk genom att ta Mississippibubblan 1720 som utgångspunkt för sitt arbete. Han redogör därefter för ett urval av olika nationella och internationella kriser, sammanlagt elva stycken, fram till krisen 1857. Wirth avslutar sin studie med ett kapitel som bär titeln ”Heilung der Krisen”. För föreliggande avhandling är det av intresse att notera, att inrättandet av vad som benämndes temporära ”Diskontkassen” uppbackade av nationalbank eller regering, betraktades som ett effektivt hjälpmedel vid krisbekämpning.<sup>35</sup>

Roscher betonar i avsnittet ”Lehre von der Absatzkrisen [Lära om avsättningskriser]” (1861), att kriser främst orsakas av ”överspekulation”. I korthet berodde uppkomsten av kriser följaktligen på felaktig resursallokering. Denna felallokering i ekonomin förklarades av att om tillräckligt många aktörer förväntar sig framtida prisstegringar av en aktuell tillgång, kommer de att öka sina tillgångar i relation till förväntningarna om fortsatta prisökningar.

Följden är att tillgångspriserna ökar än mer. Prisökningarna kommer att blåsas under så länge det finns tillgång på kredit. En prisuppgång fortskrider därmed fram till den punkt ”något” inträffade som försämrar ”framtidstron”, varvid kredittillgången självverkande stryps och tillgångspriserna korrigeras nedåt. Roscher framhåller här kreditens dubbelsidiga natur. Under uppgång stimulerar krediten ökat välstånd men i nedgång uppstår brist på rörliga bytesmedel och det förvärrar en uppkommande ekonomisk kris. Roscher framhöll att det vid uppkomsten av kriser gällde att så snabbt som möjligt återskapa förtroendet/framtidstron samt att tillföra marknaden betalningsmedel. Han omnämner här krisen 1799 i Hamburg, vilken möttes med inrättandet av vad som benämns ”Verschutzgesellschaft“, en kreditorganisation som gav ut korta, fyramånaders krediter på 2/3 av inlämnade hypotek.<sup>36</sup>

---

<sup>35</sup> Wirth (1858), sid. 473-474

<sup>36</sup> Wilhelm Roscher, tysk nationalekonom. Född 1817. Han blev 1844 professor i nationalekonomi i Göttingen och 1848 i Leipzig. Roscher var starkt påverkad av den s.k. historiska skolan inom rättsvetenskapen (Savigny, m.fl.). Roscher blev sedermera en av grundarna till den riktning inom nationalekonomin som fått namnet den ”historiska skolan”. Roscher uppfattade ”den allmänna hushållningen” som en organism, underkastad utvecklingslagar, vilkas uppsökande och formulering var nationalekonomins främsta uppgift. Roscher förberedde sina vetenskapliga arbeten med studier i den klassiska filologin och historisk litteratur. Roscher var i övrigt från 1870 ledamot av den svenska Kungl. Vetenskapsakademien. Wirth, Max, tysk nationalekonom, skriftställare och publicist. Född 1822. Wirth hade studerat vid Heidelbergs universitet 1839-43. Han var 1864-73 direktör för den schweiziska statistiska byrån i Bern. I denna position var Wirth en ivrig förespråkare av internationell likformighet i fråga om statistiska uppgifter. Wirth var anhängare av den frihandelsvänliga, liberala riktningen i den tyska nationalekonomin, som anknöt till den franska ekonomen Frédéric Bastiat. I sina senare arbeten närmade sig emellertid Wirth den historiska riktningen inom nationalekonomin.

Bagehots idéer fick sin tillämpning först i England. Bank of England hade i det brittiska finansiella systemet redan under 1700-talet påtagit sig rollen att agera likt en LoLR, långt innan någon mer formell teori på området var utvecklad. Banken hade genom sitt agerande under en lång rad av kriser kommit att vinna ett mycket gott anseende och fått positionen som det nav, kring vilken den finansiella marknaden kunde rotera i tider av finansiell turbulens. Den positionen återfinns i själva begreppet centralbank.<sup>37</sup>

Behoven som anfördes för inrättandet av en mer formell LoLR-funktion var att man önskade

- 1) skydda penningmängden,
- 2) stödja det finansiella systemet snarare än individuella aktörer,
- 3) handla konsistent med det långsiktiga målet att skapa en stabil penningtillväxt,
- 4) skapa stabila spelregler i syfte att reducera osäkerheten vid potentiella krissituationer.

Tankegångarna bakom att införa en LoLR-funktion i det institutionella ramverket var, att aktörer med likviditetsproblem skulle ges möjlighet att kunna låna nödvändigt kapital temporärt. Utlåningen skulle ske till en extra hög ränta, som under den aktuella assistansperioden inte fick understiga 10 procent. Möjligheten till att ge temporär kredit syftade således till att stärka det finansiella systemets svagaste delar i situationer då det i sin helhet stod under stress.<sup>38</sup>

I den ekonomiska teorin har två skäl angetts för att inrätta en LoLR-funktion inom finansiella system. Det första utgår från att det alltid kommer att förekomma imperfektioner på de finansiella marknaderna. Under tillfällig finansiell turbulens kan man genom att införa en LoLR-funktion snabbt ge utvidgade krediter till behövande aktörer och därmed kväva en finansiell kris i sin linda. Det andra skälet är att de totala samhällskostnaderna, förbundna med individuella fallissemang under finansiella kriser, ofta är betydligt större än de enskilda privata kostnaderna. Med en formaliserad LoLR-funktion kan finansiella kriser förhindras till relativt små kostnader.

---

<sup>37</sup> Solow (1982), sid. 237ff.

<sup>38</sup> Bagehot (1873), sid. 185ff.

Enligt refererat synsätt skulle LoLR-funktionen inom den givna institutionella ramen ansvara för det finansiella systemet och förhindra – alternativt snabbt lösa – uppkomsten av kriser. Den valda LoLR-funktionen skulle ha en kapacitet att tillhandahålla utvidgade krediter till aktörer med tillfälliga likviditetsproblem.<sup>39</sup>

Centralt för LoLR-funktionens förmåga att lösa finansiella kriser ansågs vara möjligheten att kunna gå med på ett risktagande, som var oacceptabelt för andra aktörer på marknaden. En LoLR skulle ge krediter till alla som Bagehot klassificerade som sunda kredittagare, dvs. kredittagare som temporärt var illikvida men samtidigt solventa, samtidigt som det förutsattes att kredittagare som klassificerades som osunda, dvs. icke-solventa, nekades krediter. Det uppenbara problemet är svårigheten att avgöra om det rör sig om ett solvens- eller ett likviditetsproblem. Det kan också konstateras att Bagehots riktlinjer för LoLR:s agerande inte här är explicita. Det är inte alls klart vilka aktörer som är värda att bistå och tvärtom, ett förhållande som lämnar ett betydande tolkningsutrymme för inblandade aktörer, se vidare kapitel 5.<sup>40</sup>

Men att införa någon form av formaliserad LoLR-funktion i det institutionella regelverket är tveeggat. För att få den finansiella marknaden att ta eget ansvar, måste den beslutande makten å ena sidan undvika att utge utfästelser om ingripande så som det exempelvis uttrycktes i 1824 års kungliga förordning rörande enskilda banker. Det institutionella regelverket som skapades efter diskontkraschen var explicit i det avseendet, att det betonat att i Sverige verksamma bankinrättningar:<sup>41</sup>

Hwarken nu eller någonsin framledes skola kunna påräkna något understöd af allmänna medel samt under ingen förevändning Staten må bliwfa, mera i deras än i andra enskilda företag, inblandad eller på något sätt komma att bidraga till deras upprätthållande eller utredning.

Å den andra sidan måste en potentiell kris begränsas om och när den väl är ett faktum – och därför marknadens aktörer räddas om och när de hamnat i en situation, som de inte själva ser ut att kunna lösa.

Den situation som uppstår kan närmast uttryckas som ett ”fångarnas dilemma”. Det blir ett spel som utmärks av att alla de deltagande aktörerna, med största säkerhet skulle vilja veta hur de andra tänker agera, men tvingas agera utan denna vetskap.

---

<sup>39</sup> Guttentag–Herring (1983), sid. 4 ff.

<sup>40</sup> Bagehot (1873), sid. 188f, se även Batchelor (1986), sid. 43f.

<sup>41</sup> Kungliga Maj:ts årsöversikt 1824. Kungl. Förordning ”angående inrättandet av enskilda banker eller disconter”.

Redan Walter Bagehot var medveten om det *moral hazard*-problem som kunde bli konsekvensen av att ekonomiskt undsätta aktörer med finansiella problem. Bagehot uttryckte dilemmat som att,

all hjälp till en illa skött bank idag, är det säkraste sättet att förhindra etablerandet av en framtida sund bank.

Införandet av någon form av LoLR-funktion inom det finansiella systemet medför *två sammanhängande trångmål*.

Det *första* är att existensen av en LoLR inom det finansiella regelverket kan reducera de individuella aktörernas kostnader för risktagande. Marknadens aktörer kan vid vetskapen om LoLR-institutionens existens medvetet eller omedvetet kalkylera med denna i sina riskberäkningar – och därmed räkna med att en LoLR kommer att träda in i eventuella framtida krissituationer. Konsekvensen av ett sådant aktörsbeteende kan leda till att det finansiella systemet på en aggregerad nivå tar på sig en allt större risk, varvid marknaden kommer att befinna sig på en risknivå som ligger högt över den samhällsekonomiskt optimala. All eventuell politiskt motiverad intervention inom den finansiella sektorn blir sålunda alltid en avvägning mellan bibehållandet av finansiell stabilitet idag och risken för att en intervenering skapar instabilitet på längre sikt.<sup>42</sup>

Det *andra* ”moral hazard”-relaterade dilemmat vid förekomsten av en LoLR-funktion inom det finansiella systemet blir aktuellt först, när den potentiella kraschen är nära förestående. I en situation, där en individuell finansmarknadsaktör redan har soliditetsproblem genom att det egna kapitalet till stor del förbrukats, kan existensen av en LoLR skapa incitament till att medvetet svartmåla situationen. Avsikten med en sådan svartmålning är att inkassera största möjliga ekonomiska assistans. När aktören sedan väl har blivit föremål för ekonomiskt stöd, kan denne utifrån förväntan om högre framtida intäkter stimuleras till att fortsätta med en riskabel kreditverksamhet. Detta förhållande gäller särskilt för aktörer med stora krediter till en dominerande kund, vilken är så finansiellt försvagad att en konkurs/likvidation ses som oundviklig om inte ytterligare krediter tillförs. I en sådan situation kan det, under förutsättning att en LoLR existerar, finnas risk för att aktören ytterligare kommer att utöka redan befintliga krediter.<sup>43</sup>

---

<sup>42</sup> Guttentag–Herring (1983), sid. 10f.

<sup>43</sup> Ibid.

Denna typ av ”moral hazard” kan och har mötts med att göra LoLR villkorad, med krav på ledningsförändringar, nedskrivningar av befintligt aktiekapital etc. samt med en effektiv och återkommande tillsyn av kreditmarknadens aktörer. Denna tillsyn måste inkludera befogenheten såväl att hämta exakt information från marknadens aktörer som möjligheten att kunna införa kännbara sanktioner, när någon aktör bryter mot det institutionella regelverket. Sanktionsmöjligheterna måste inkludera såväl administrativa åtgärder som påtvingad likvidation, utdelningsstopp, krav om ledningsbyte eller möjlighet att införa ändringar i aktörens bolagsordning.<sup>44</sup>

Ett ytterligare sätt att begränsa ”moral hazard”-relaterade problem är att göra tillgången till LoLR så osäker som möjligt. Ett sätt har varit att utforma LoLR-funktionen *ad hoc* vid varje uppkommande kris. Det är ett synsätt som även väl stämmer med Bagehots konstaterande, att praktiska problem som uppstår i verkligheten sällan går att lösa med enkla generaliseringar.

---

<sup>44</sup> Ibid.

### 3 AVHANDLINGENS INSTITUTIONELLA ANSATS

Den institutionella ansatsen används i denna avhandlings empiriska del för att tydliggöra och lyfta fram nya aspekter på utvecklingen som det undersökta materialet ger, detta för att kunna förklara händelseutvecklingen under de aktuella perioderna. Fördelen med en institutionell ingång är att denna kan ta hänsyn till flera aspekter samtidigt. Den kan vid (sidan om tidsfaktorn) peka mot ekonomisk-politiska, juridiska, teknologiska och organisatoriska orsakssammanhang. Den institutionella ansatsen är på en övergripande nivå lämplig som verktyg vid analysen av det politiska förhandlingsspel som föregick inrättandet av Järnväghypoteksfonden och Kreditkassan. Därmed bidrar den till att skapa en djupare förståelse för hittillsvarande hantering av svenska finanskriser.

#### 3.1 Institutionella begrepp

Den institutionella ansatsens syfte är att tydliggöra interaktionen dels mellan de berörda aktörerna i den politiska processen, dels mellan de berörda aktörerna och det existerande institutionella regelverket. För att den institutionella ansatsen ska komma till sin rätt i föreliggande specifika sammanhang redovisas först teorins centrala begrepp, *institutioner* och *organisationer*. Med institutioner avses det ”generella” ramverk, utifrån vilket ifrån organisationer kan agera. Organisationer strukturerar mänskliga relationer men de har också utvecklats och skapats som en konsekvens av det handlingsutrymme det institutionella ramverket gett. Olika organisationer skapas således i syfte att utnyttja de möjligheter, som det existerande institutionella ramverket ger.

I den institutionella analysen skiljs det reglerande ramverket ifrån de aktörer som verkar inom nämnda ramverk. Organisationers uppkomst, och hur dessa utvecklas över tid, är följaktligen beroende av de rådande institutionella förutsättningarna. Organisationer bildas av individer eller grupper i syfte att nå specifika mål. Begreppet organisation inkluderar politiska organ (politiska partier/grupperingar, regering, lagstiftande organ samt myndigheter), ekonomiska agenter (företag, kooperativ etc) samt sociala organ (universitet, föreningar, etc).

Samtidigt utövar alla befintliga organisationer ett kontinuerligt förändringstryck på det existerande institutionella regelverket.<sup>45</sup>

Konventioner, sociala koder, lagar/kontrakt, utvecklas och förändras därmed ständigt. Det medför i sin tur att de möjligheter som står de inblandade aktörerna till buds också är under kontinuerlig förändring. Den institutionella förändringen är en komplicerad process i tid och rum, där förändringar kan ske parallellt på flera olika nivåer samtidigt. Förändringar kan ske både omärkligt på marginalen och abrupt som en konsekvens av förändrade formella institutioner – exempelvis förändringar i lagstiftningen.

Begreppet *institution* sönderfaller i två skilda kategorier, *informella* respektive *formella* institutioner, där den förstnämnda kategorin underbygger den senare. Formella institutioner kan vara en formalisering av tidigare informella regler även om de inte behöver vara det. För att förklara de två kategoribegreppen använder Douglas North en allegori, i vilken de formella institutionerna liknas vid explicita spelregler medan de informella institutionerna liknas vid ”sportsligt uppträdande”, dvs. den underliggande överenskommelsen mellan spelets samtliga deltagare att respektera och följa spelets regler. Etablerade informella institutioner är enligt denna förklaringsmodell en nödvändig förutsättning för att formella institutioner ska kunna fungera. De informella institutionerna anses å sin sida vara inbäddade i ett tidsspecifikt socialt och kulturellt raster vilket gör dem betydligt mer trögförändrade, eftersom de är djupt rotade i traditioner, kulturella sedvänjor etc. De informella institutionerna anses således begränsa de deltagande aktörernas individuella handlingsutrymme – vilket har en viss poäng vid analysen av historiska förlopp.<sup>46</sup>

Den institutionella styrningen av samhällets organisationsstruktur innebär att det med tiden uppstår ett systemberoende, i vilket allt fler nya regler och organisationer bildas utifrån den etablerade institutionella ramen. En organisatorisk tillväxt bidrar därmed till att cementera den existerande strukturen. I litteraturen används den anglosaxiska termen ”path dependence” (översätts med vägvalsberoende) för att beskriva detta fenomen.<sup>47</sup>

Systemberoendet innebär att teknik och ekonomi binds samman i ett utvecklingsförlopp som till synes kan verka utstakat i en viss riktning. Möjligheten för individer eller organisationer att bryta mot det institutionella ramverket finns likväl alltid, inkluderande den risk, som det innebär att avvika från det etablerade systemet. Risker med att avvika uppfattas i allmänhet som stora. Det är å andra sidan tydligt att ett systemberoende medför en risk för

---

<sup>45</sup> North (1990), sid. 16ff.

<sup>46</sup> Ibid.

<sup>47</sup> Magnusson (1994), sid. 34f.



förstelning, att det rådande regelverket vid en viss tidpunkt plötsligt upplevs som otidsenligt. I en situation, när de rådande institutionerna av de inblandade aktörerna inte längre anses fylla kraven på effektivitet, uppstår en situation där systemberoende slutligen bryts – samtidigt som osäkerhetsfaktorn ökar dramatiskt.

Fördelen med den institutionella ansatsen ligger främst i dess betoning av interaktionen dels mellan berörda aktörer, dels mellan aktörerna och det existerande regelverket. Samtidigt är det i själva begreppsapparaten som svagheten i den institutionella ansatsen finns. Avgränsningen mellan de centrala begreppen institutioner och organisationer kan på ett teoretiskt plan synas vara otvetydig, men var definitionsgränserna ska dras vid en empirisk analys är inte lika självklart.

### 3.2 Stat och finansmarknad

Den svenska lagstiftningen rörande både privatbanker och riksbank syftade under de här aktuella perioderna, vid kriserna 1878/79 och 1921/22, främst till att skydda insättarnas pengar samt till att upprätthålla samhällsekonomisk stabilitet. I Sverige har den svenska statens roll som systemgarant tydligast kommit till uttryck just under tider av finansiella kriser. Utformningen av statens ekonomiska stöd till den finansiella sektorn har i utsatta lägen samtidigt varit frikopplad från den verksamhetsreglerande lagstiftningen men likväl beroende av densamma, vilket tydligt framskymtar i omständigheterna kring inrättandet av både Järnväghypotekskassan och AB Kreditkassan.

Staten hade redan långt före den moderna kreditmarknadens etablering vid mitten av 1800-talet innehaft en roll som beställare av finansiella tjänster. Denna affärsbanksfunktion fylldes länge av Riksbanken, men under 1800-talets uppträdde privata banker, sparbanker och hypoteksföreningar som nya aktörer på den nationella finansmarknaden, med följd att Riksbankens roll förändrades.

Marknadens aktörer utvecklade med tiden en specialisering på olika typer av finansiella tjänster, samtidigt som den svenska Riksbanken efter tillkomsten av 1897 års riksbankslag kunde utvecklas till en modern centralbank. Bankens omfattande affärsbanksverksamhet kom samtidigt att nästan helt avvecklas.

Staten intar därtill funktionen som övervakare av det finansiella systemet. Denna funktion har i Sverige organisatoriskt utförts av bankinspektionen, inrättad 1868. Kontrollsystemets utformning, dvs. upprätthållandefunktionen av institutionerna, är i sig nära förbunden med regelverkens struktur, eftersom inspektionsmyndighetens verksamhet huvudsakligen utgörs av kontroll av hur marknadens aktörer efterlever det existerande regelverket. Inom ramen för en normativ kontroll finns dock en viss möjlighet att anpassa tillsynen till de problem som kan uppkomma på marknaden.<sup>48</sup>

Vid sidan av sin regleringsfunktion intar staten ytterligare ett antal positioner. Det är fråga om positioner som enligt den institutionella ansatsen både kan förknippas med institution och organisation. Det har t o m förekommit att ett och samma statliga organ på samma gång innehaft rollen som institution och organisation. Den svenska Riksbanken utgör ett exempel på det. Genom sin tidiga funktion som affärsbank var Riksbanken en aktör bland andra på den finansiella marknaden, samtidigt som den genom sin betydelse för penningpolitikens

---

<sup>48</sup> Larsson & Lönnborg-Andersson (1997), sid. 12f. Bankinspektionen inrättades som en särskild byrå inom finansdepartementet. Denna byrå blev sedermera en egen myndighet 1907, Kungliga Bankinspektionen. Myndigheten ändrade 1919 namn till Kungliga Bank- och fondinspektionen. Ansvarsområdet utvidgades samtidigt till att omfatta även fondhandel och fondbörsväsendet. I denna avhandling benämns Bank- och fondinspektionen även efter namnändringen som bankinspektionen.

utformning var aktiv i utformningen av regelverken. Den svenska Bankinspektionen kan även den anses inta en mellanställning. Huvudsyftet med inspektionen var att kontrollera efterlevnaden av regelverken, men genom det nära samarbetet med de privata bankerna kom den dessutom fungera som en aktör med intressen som skiljt sig från de av riksdagen och regeringen utpekade.<sup>49</sup>

De privata affärsbankerna har i Sverige varit såväl den organisatoriska kärnan som huvudaktörer i utformningen av det finansiella systemet. Bankernas centrala position har bland annat tagit sig uttryck i omfattande personliga relationer och nätverksetableringar mellan olika aktörer, såväl privata som offentliga. Men de har också genom denna sin centrala position, vilket framgår av följande studie, kunnat utöva ett påtagligt inflytande över landets finansiella system.

---

<sup>49</sup> Ibid., sid. 13f. och not 6.

### 3.3 Aktörernas möjlighet att utöva inflytande över krishanteringens utformning

Under senare år har relationen mellan intressegrupper och regelverken ägnats en allt större uppmärksamhet. Inflytande är ett begrepp vilket är nära relaterat till ett annat begrepp, nämligen makt. Inflytande/makt är ett av de mer mångtydiga begreppen inom samhällsvetenskapen och dess denotationsgränser kan följaktligen diskuteras. I avhandlingen används begreppen inflytande/makt emellertid främst i betydelsen en förmåga att realisera och skydda egna intressen. "Inflytande" är det begrepp som fortsättningsvis kommer att användas, då det kan betraktas som mindre värdeladdat än begreppet makt.

Inflytande kan utövas på flera olika sätt. Det kan innefatta såväl en egenskap som specifika relationer. Om en grov uppdelning av begreppet görs kan åtminstone två olika former av inflytande utskiljas. Den första formen utgörs av det som i vardagligt tal brukar förknippas med "inflytande". Med det avses då en aktörs *förmåga* att på olika sätt kunna agera och uttrycka sin uppfattning, i syfte att försöka påverka andra aktörer efter det egna intresset. Den andra formen brukar gå under benämningen *exit*. Med exit avses att en aktör eller grupp av aktörer kan utöva inflytande genom att hota att gå ifrån eller faktiskt lämna en organisation, vars verksamhet de är missnöjda med.<sup>50</sup>

Två ytterligare former av inflytande kan nämnas. Den ena formen har sin utgångspunkt i en aktörs *kapacitet* att avgöra/besluta i olika aktuella frågor. Även denna form ligger nära det som i dagligt tal vanligen läggs in i begreppet. Med den andra formen av inflytande avses vad som benämns *icke-beslut* och den berör inflytandet över den ekonomisk/politiska agendan. Ett sådant inflytande kan utövas vid sidan av den aktuella beslutsprocessen av dem som kan påverka, vilka frågor som bör lösas.<sup>51</sup>

I följande avhandling analyseras främst hur de olika inblandade aktörerna har utövat inflytande över Järnväghypoteksfonden och AB Kreditkassan, främst med avseende på dessa organisationers tillkomst men även på dess verksamhet.

Det är ett inflytande som kan tänkas ha ägt rum på flera olika sätt, både direkt och i mer eller mindre indirekt form. En aktör A (bank) kan utöva mer eller mindre direkt inflytande över beslutsfattaren aktör B (här regering/riksdag och dess företrädare, t.ex. aktuell finansminister) på flera olika sätt. Det kan ske utan att B behöver ha några sympatier för A

---

<sup>50</sup> För vidare resonemang, se Hirschman (1970). Melin (2000), sid. 19ff.

<sup>51</sup> Ibid.

eller på något vis är direkt beroende av denne. Det beror på att aktör A kan påverka eller hota aktör B med att om denne inte agerar så kommer C (= den allmänna opinionen) att påverkas. I en sådan situation kan aktör B påverkas indirekt, eftersom B är beroende av C. Aktör A kan därmed utöva inflytande genom att denne har resurser och tillgångar (ekonomiska, nätverk) som kan påverka C. Aktör B är i sin tur beroende av det politiska stödet hos den allmänna opinionen C.

### Hur och när kan olika aktörer agera?

För att analysera de olika aktörernas inflytande är det angeläget att undersöka den beslutsprocess, som låg bakom inrättandet och utformningen av Järnväghypoteksfonden respektive Kreditkassan, och inte stanna vid att endast belysa de formella beslutstillfällena. Utfallet av beslutsprocessen var beroende av de inblandade aktörernas möjlighet att agera och utöva sitt inflytande under hela den politiska processen, fram till det formella inrättandet. I praktiken var det ofta – och är – så att en frågas lösning redan föreligger klar vid tidpunkten för det formella beslutet. Själva beslutet formaliserar sålunda endast någonting som vid beslutstillfället redan är avgjort.

Påverkan under beslutsprocessen kan ske *direkt* eller *indirekt*. Med ett direkt inflytande avses att en aktör direkt vänder sig till den eller dem som har det formella avgörandet i sin hand, det handlar då främst om ministrar och riksdagsledamöter. Den indirekta formen av påverkan är, när en aktör vänder sig till någon eller några som i nästa steg kan påverka berörda beslutsfattare, ex myndighetspersoner eller departementstjänstemän.

Aktörernas inflytande i en organisation, när denna väl är etablerad, kan också den vara av *mer eller mindre formell karaktär*. Den tydligaste formella formen är när en eller flera inblandade aktörer finns representerade i ledningen för en viss organisation. I de konkreta fallen innebär detta att den politiska sfären ansett att de privata intresseföreträdarna är berättigade att påverka inom det beslutade, organisatoriska och institutionella ramverket.

Det politiska förhandlingsspelet kring svensk bankkrishantering kan här bidra med att kasta nytt ljus över den ofta återkommande frågan om riksdagens reella inflytande i den ekonomiskpolitiska beslutsprocessen.

## Aktörsintressenterna bakom Järnväghypoteksfonden och AB Kreditkassan

I ett första led kan de deltagande aktörerna i det politiska spelet bakom inrättandet av respektive bankkrisorganisation indelas i två huvudgrupper.

- *Offentliga aktörer:* konungen, riksdag, regering, Riksbank, Riksgäldskontoret och Bankspektion
- *Privata aktörer:* de svenska bankerna, bankernas ägare och kunder (insättare och kredittagare)

På den offentliga sidan återfanns regering, riksdag, Riksbanken samt Riksgäldskontoret, vilka alla på olika sätt hade till uppgift att tillvarata ett övergripande samhällsintresse. Nämnda aktörer har i sin tur ett förhållande till bankernas intressenter, men även ett eget intresse i den meningen att de har att bevaka den långsiktiga uthålligheten i banksystemet.

Det har tidigare hävdats att det i många fall kan vara svårt att skilja på politik och förvaltning. I verkligheten förekommer det att statens olika myndigheter agerar som egna aktörer. Myndigheternas nära relationer till regering och riksdag resulterar i att deras agerande skiljer sig från intresseorganisationers och enskilda företags. Olika aktörer och intresseorganisationer kan påverka myndigheter, som i sin tur söker stöd i den politiska sfären.

På den privata sidan fanns de svenska affärsbankerna, vilka genom sin kapitalstyrka och personliga nätverk intagit en central position i det finansiella systemet. Bakom affärsbankerna går det att i sin tur särskilja två intressentkategorier. Det är dels bankernas aktieägare/lottägare, dels bankernas kunder, insättare och kredittagare.

De politiska förhållandena skiljer sig åt i flera avseenden mellan de två kriserna, men åtminstone en faktor är gemensam och den är, att båda perioderna utmärktes av relativt svaga regeringsbildningar. Det ska i sammanhanget också framhållas att statsrådets relation till riksdagen under de två här aktuella perioderna inte var helt avgörande för dess ställning.

Kungens förtroende var en betydelsefull faktor för statsrådets ställning under 1870-talet och det gällde fortfarande under 1920-talet. Men utan riksdagens stöd i huvudfrågorna kunde en sittande regering inte fullgöra sin uppgift under någon längre tid. Riksdagens ställningstagande var också beroende av att tvåkammarsystemet inte heller var entydigt.

Det ska framhållas att politiska partier under 1870-talet fortfarande betraktades med misstänksamhet och ovilja. Tvåkammarriksdagens arkitekt Louis De Geer tillhörde dem som

ansåg att regeringen borde stå utanför partierna. De Geer avstod följaktligen också från att försöka organisera de regeringsvänliga grupperna i riksdagen till ett verkligt parti. Under 1870-talet fanns det tre olika regeringar, under Axel Adlercreutz 1870-1874, Edvard Carleson 1874/1875 och Louis De Geer 1875-1880.

Perioden 1920-1928 utmärktes av skiftande minoritetsregeringar, två perioder av socialdemokratiska och två perioder av borgerliga regeringar. På grund av den parlamentariska situationen kunde inte några mer genomgripande politiska förändringar genomföras. Den politiska hanteringen av varje fråga av betydelse var därmed med nödvändighet realpolitisk. Socialdemokraterna hade 1920 tagit ett kongressbeslut om förstatligande av banksektorn men under denna period fanns det i praktiken inte utrymme för att i regeringsposition politiskt förverkliga detta beslut.

### 3.4 Metod med källkommentar

Avhandlingens empiriska delar, kapitlen 4 och 5, har tyngdpunkten lagd vid en historisk framställning av det politiska spelet bakom tillkomsten av Järnväghypoteksfonden 1879 och Aktiebolaget Kreditkassan 1922, verktygen för att häva verkningarna av de två aktuella finanskriserna.

I studien av det förhandlingsspel som föregick de statliga stödaktionerna har källmaterial i första hand av kvalitativ karaktär kommit att användas. Studien bygger på efterlämnat arkivmaterial i form av riksdags- och utskottsprotokoll samt handlingar från enskilda arkivbildare. När det gäller krisen 1878-79 har Hans Forssells samling i Riksarkivet använts samt ett omfattande riksdagstryck. När det gäller AB Kreditkassan 1922 har kassan vid sidan om material från riksdagen efterlämnat ett eget arkiv innehållande styrelseprotokoll med bilagor som utnyttjats. Vidare har diverse handlingar ur Riksbankens och Bankinspektionens arkiv kommit till användning, och därutöver bl. a. bankinspektör Folke von Krusenstjernas efterlämnade handlingar, protokoll från ordinarie bankmöten från Svenska Bankföreningen, protokoll från riksbanksfullmäktige samt osorterade handlingar rörande AB Kreditkassan återfunna i Riksbankens och i Riksgäldskontorets arkiv. Det rör sig bl.a. om handlingar som efterlämnats av dåvarande riksbankschefen Victor Moll och av chefen för Riksgäldskontoret John Hägglund. Till nämnda källmaterial fogas slutligen diverse tidningsartiklar från svensk dagspress. När det gäller bankkrisen 1922 har bankinspektionens eget klipparkiv använts, men även tidningsartiklar i Molls och Krusenstjernas volymer har nyttjats.

En anledning bland många andra till att företa historiska studier är en önskan att förklara bakgrunden till en specifik händelse eller till dagens situation på ett särskilt område. Detta motiv leder i regel till att ett baklängesperspektiv väljs vid sökandet av historiska fakta. Utifrån den aktuella situationen/händelsen forskas det bakåt i tiden i ett försök att kasta ljus över de val och skiljevägar, i vilket det aktuella studieobjektet förmodas ha sitt historiska ursprung. Det är dock inte svårt att peka på metodproblem med ett ensidigt baklängesperspektiv i historieskrivning. Risken med ett sådant bakåtriktat angreppssätt ligger i möjligheten, att det i "historiens ocean" av händelser och fakta alltid går att finna just de fakta som ligger i linje med egna ingående preferenser, vetenskapsideal, uppställda hypoteser och kulturell bias. Det finns till följd av detta förhållande en risk för att det uppstår vad som benämns för *tendentiöst urval*. Det handlar inte enbart om vilka händelser eller sakförhållanden som undersöks, hur de kategoriseras, lyfts fram respektive tonas ned, utan därutöver hur urvalet av historiska fakta presenteras.



Två ytterligare metodproblem gällande historiska studier uppkommer, när politiska, sociala, teknologiska och historiska texter ska klassificeras och systematiseras. Det är problem, som går under benämningarna ”sanningsanrikning” och ”sanningsförvridning”.<sup>52</sup>

Det första begreppet *sanningsanrikning* syftar på förhållandet att forskare iakttagit och gett sig i kast med att analysera en visst historisk händelse eller ett fenomen, som ägt rum under en specifik historisk kontext. Det kan vara observationer grundade på empiriska erfarenheter och/eller grundliga käll-/arkivstudier. De aktuella upptäckterna läggs till grund för en analys vilken slutligen utmynnar i en teori, i vilken historiska händelser/företeelser infogas. Den vetenskapliga omgivningen är i regel allmänt förtrogen med den aktuella studiens syfte och begränsningar samt den vetenskapliga diskussion som pågår vid tidpunkten för studiens presentation.

Den nya teoribildningen, som vilar på en korrekt vetenskapligt grund, publiceras och refereras därefter i den vetenskapliga debatten (för att med tiden kanske dyka upp i uppslagsverk och encyklopedier). Referenser till den ursprungliga studien blir i regel förhållandevis kortfattade. Studiens resultat refereras med tiden komprimerat i ett ytterligare antal verk, varpå det efter ett antal år kanske kommer att refereras i ett dussintal olika vetenskapliga tidskrifter och publikationer. Med tiden refereras den ursprungliga studiens resultat kanske i både andra hand, tredje- eller fjärdehand.

Den svårighet som här kan uppstå i samband med historiska studier är, när en specifik händelse i historien åter ska utforskas. Det kommer beroende på tidsperiod nämligen, i varje fall inledningsvis, att finnas en rad väl etablerade uppfattningar om vad som orsakade och kännetecknade den aktuella händelsen, om dess bakgrund och förlopp.

De ursprungliga primärstudiernas resultat/teori, utforskade utifrån en tidsspecifik bias och underbyggd av en kanske relativt begränsad mängd primära urkunder (dvs. efterlämnade källskrifter som arkivhandlingar och dokument), har med tiden kommit att genomgå en historisk filtreringsprocess. I denna process har osäkerhet och upplysningar om den kanske ursprungliga studiens faktiska begränsningar med tiden fallit i glömska. En historisk studie, kanhända skriven med ett politiskt färgat syfte och baserad på ett begränsat historiskt källmaterial, kan därmed ha etablerats som en allmänt vedertagen sanning.

*Sanningsförvridning* är ett närliggande fenomen. De flesta författare väljer – mer eller mindre medvetet – att lyfta fram och citera stycken av tidigare etablerade forskare, som stöder den egna historieskrivningen. Ovannämnda metodproblem blir i högsta grad relevanta för den som ska ge sig i kast med att analysera hanteringen av 1870-talskrisen eller 1920-talskrisen,

---

<sup>52</sup> Rombach (1994), sid. 15ff.

eftersom dagens bild av krishanteringens bygger på tämligen gamla studier. Källäget har därmed en avgörande betydelse för möjligheten att genomföra en ny vetenskapligt välunderbyggd analys. Den enorma komplexitet historien utgör, leder till att varje forskare av praktiska anledningar alltid måste begränsa sig, om överhuvudtaget något ska kunna uträttas. Men det är därför viktigt att studiens begränsningar beaktas.

Mot bakgrund av de två nämnda metodproblemen är det lyckligt att en tämligen omfattande dokumentation idag finns tillgänglig i de svenska arkiven. Det leder till att ny forskning kring svensk bankkrishantering sett i ett historiskt perspektiv utifrån dagens kunskap är väl motiverad. Det finns genom det tillgängliga arkivmaterialet nya möjligheter att utifrån dagens forskningsperspektiv åter tolka och analysera tillkomsten av de två kreditorganisationerna Järnväghypoteksfonden och Kreditkassan.

## 4 KRISEN 1878/79 OCH JÄRNVÄGSHYPOTEKSFOND

### 4.1 Institutionella förutsättningar

För att ge en bakgrund till bildandet av Järnväghypoteksfonden 1879 beskrivs i följande avsnitt den politiska och ekonomiska situationen i Sverige efter representationsreformen 1866. Efter det följer ett avsnitt om den finansiella krisens framväxt och därefter det politiska spelet kring krisuppgörelsen i riksdagen 1879. Slutligen ges en genomgång av kreditstödsverksamheten 1879-1893. Det ska understrykas att begreppet staten inte här kan ses som ett helt enhetligt begrepp. Det svenska statsskicket präglades under den här aktuella perioden av en dualism dels mellan de båda första statsmakterna, regering och riksdag, dels mellan första och andra kammaren. Men därtill fanns det ett politiskt spänningsfält mellan Kungen och regeringen.<sup>53</sup>

#### Regering och riksdag

Den svenska riksdagen hade den 7 december 1865 tagit det historiska beslutet att avskaffa den tidigare rådande ständsriksdagen och ersätta denna med en tvåkammarriksdag. Borgarståndet och bondeståndet biföll först förslaget om införandet av en ny representation och prästståndet hade förklarat sig avse att följa adelns beslut. Representationsreformen antogs slutligen med röstsiffrorna 361-294 i riddarhuset. Omröstningen hade satt punkt för en mångårig politisk strid i riksdagen kring det svenska representationsskicket.<sup>54</sup>

Ett drygt år senare den 15 januari 1867 kunde den nya tvåkammarriksdagen hålla sitt första sammanträde. Den svenska riksdagspolitiken gick därmed in i ett nytt skede, med åtminstone delvis nya politiska mönster och skiljelinjer. Detta förhållande ska också ses mot bakgrund av att maktdelningsprincipen i 1809 års regeringsform var den bärande

---

<sup>53</sup> Kapitlet bygger på Elvander (1961). De Geer (1905). Gårdlund (1963). Nilsson G.B. (1984:1989:1994). Nilsson T. (1994). Schück (2001). Schön (2000). Thernmænius(1935). Lundström (1991). Rosén&Carlsson (1961).

<sup>54</sup> Nilsson T. (1994), sid. 50ff.

konstitutionella grundsatsen, både före och efter 1866. Maktdelning skulle utgöra en garanti för att varken kungamakten eller det folkliga inflytandet skulle tillåtas att urarta, allt enligt den balans- och maktdelningsteori som kommit att inspireras av Montesquieu.<sup>55</sup>

Representationsreformen syftade inte till att ändra maktfördelningen mellan regering och riksdag enligt 1809 års regeringsform. Enligt regeringsformen innehade riksdagen rätten att bevilja statens inkomster, medan kungamakten och regeringen hade att bestämma statens utgifter inom de gränser riksdagen beslutat. För att riksdagens makt inte enbart skulle bli illusorisk hade riksdagen rätt att fastställa vissa huvudtitlar för kungens och regeringens medelsanvändning. Den verkställande makten, regeringen, skulle efter 1866 i likhet med tidigare dela den lagstiftande makten med riksdagen. Regeringen hade i enlighet med maktbalansprincipen i 1809 års regeringsform makten över den ekonomiska lagstiftningen och riksdagen kunde på detta oklart avgränsade område bara uttrycka sina önskemål. Riksdagen hade å sin sida finansmakten, makten över beskattningen och statsregleringen – dvs. makten att bevilja anslag och forma statsbudgeten.

Den maktdelningsprincip, som återfanns i 1809 års regeringsform, hade stor betydelse för utvecklingen av det finansiella systemet i Sverige under 1800-talet och på den politiska hanteringen av den finansiella krisen 1878/79. Enligt regeringsformen innehade riksdagen förvaltningsmakt över såväl Rikets Ständers Bank, efter 1867 Sveriges Riksbank, som Riksgäldskontoret inrättat 1789. De två styrdes av var sin styrelse, bankofullmäktige respektive riksgäldsfullmäktige vilka tillsattes av riksdagen.

Kungamaktens och regeringarnas strategi att balansera riksdagens förvaltningsmakt över dessa två centrala statsorgan gick ut på att skapa ett nytt banksystem vid sidan om Riksbanken – ett banksystem som verkade under regeringens kontroll och inflytande. Tillkomsten av detta banksystem kunde ske med hänvisning till regeringsformen, i vilken Kungamakten som nämnts ovan gavs rätten till den ekonomiska lagstiftningen.<sup>56</sup>

---

<sup>55</sup> Den nya tvåkammarrisdagen som antogs i december 1865 fick aldrig de omvälvande följder med avseendet på förhållandet mellan kungamakten och riksdagen, som många av dess förkämpar och motståndare hävdade. Med avseende på regeringsmaktens utövning fastställde 1809 års regeringsform, att beslutanderätten förbehölls regenten ensam, men att den skulle utövas i statsrådet. Detta innebar med avseendet på förhållandet mellan regenten och riksdag – i anslutning till Montesquieus maktdelningsteori – att den ”styrande” makten tillföll Konungen. Det innebar samtidigt att riksdagen innehade en lagstiftnings-, beskattnings- och kontrollrätt. Ständernas makt över Riksbanken och riksgäldskontoret (efter 1789) var inte någon produkt av frihetstiden, utan denna makt var snarare ärvd från Sveriges tidiga historia, där den tillkommit som ett svagt eko av den dualistiska sönderklyvningen av förvaltningsmakten, som karaktäriserade kontinentens ständermonarkier. Grundlagstiftarna bakom 1809 års regeringsform måste anses ha känt till att ständernas besittning av ständig förvaltningsmakt i dessa två statsorgan stred mot grundprincipen om maktdelning. Men det var samtidigt för mycket att begära av grundlagstiftarna, vilkas uppgift var att återställa och stadfästa rikets ständers rättigheter, skulle avskaffa en om än principvidrig men ändå vedertagen och tillika uppskattad rättighet. Följaktligen bröts regeringens ensamrätt över förvaltningen genom att riksdagen hade beslutanderätt över såväl Riksbanken som Riksgäldskontoret. Rexius (1917). sid. 4ff.

<sup>56</sup> Carl XIV Johans gjorde ett försök att få ett regeringsinflytande över Riksbanken, i samband med valutastabiliseringen på 1830-talet. Men försöken misslyckades och riksdagen avslöt 1834 den grundlagsändring som behövdes för att genomföra en sådan förändring. Det uppstod omgående och på goda grunder delade uppfattningar om vad regeringsformen menade med ”lagar och författningar, som rikets allmänna hushållning röra” Vad hörde till den ekonomiska respektive civila lagstiftningen, gällande den sistnämnda delade regeringen

Utifrån rätten att ensam besluta över den ekonomiska lagstiftningen oktrojerade regeringen sex nya privatbanker utanför Stockholm med ett solidariskt ägaransvar under perioden 1830-1837. Resultatet blev att det skapades två delvis parallella och konkurrerande banksystem i Sverige. Det var ett förhållande, som blev grundvalen till en nära sekellång politisk maktkamp, mellan kung, regering och riksdag, mellan ministeriella (regeringstrogn) och oppositionella, mellan konservativa och liberala. Det centralistiskt utformade banksystemet med utgångspunkt i Riksbanken, kom att få ett starkt symbolvärde för riksdagens makt. Det enskilda banksystemet blev samtidigt symbol för kungamakt och regering.<sup>57</sup>

Den mest brännande bankfrågan blev rätten att emittera banksedlar. Sedelutgivningsrätten var Riksbankens privilegium enligt riksbanksförespråkarna. Dessa kunde hänvisa till regeringsformens paragraf 72, enligt vilken Riksbanken hade ensam rätt att ge ut ”sedlar, som för mynt i riket må erkännas”. De olika sittande regeringarna kringgick emellertid detta, bl.a. med hänvisning till att privatbankerna gav ut sedlar som icke var mynt i den meningen.<sup>58</sup>

Riksdagen begärde 1848 att regeringen skulle utreda hur privatbankssystemet skulle kunna upphöra, Denna begäran stoppades dock av regeringen. Riksdagens reaktion blev att 1851 besluta om skapandet av ett nytt alternativt affärsbankssystem. Dessa affärsbanker, oegentligt kallade filialbanker (till Riksbanken), utgjordes av privatägda solidariska bankbolag. Filialbankerna saknade sedelutgivningsrätt och arbetade istället med riksbankssedlar. De fick som kompensation kredit till låg ränta i Riksbanken. Grundtanken med filialbankssystemet var dels att det skulle konkurrera ut de privata bankerna, dels att Riksbankens affärsbanksrörelse efterhand skulle kunna överflyttas på de nya filialbankerna.

Filialbankssystemet blev aldrig någon framgång och det övergavs av riksdagen redan 1863. I stället tänkte riksbanksförespråkarna att Riksbankens affärsbanksrörelse skulle utvecklas som motvikt till de privata bankerna. Det skulle ske med ett rikstäckande nät av

---

och riksdag lagstiftningsmakten. Denna gränsdragningsproblematik kom att debatteras under hela 1800-talet fram till parlamentarismens genombrott, då frågan förlorade aktualitet.

<sup>57</sup> Utgångspunkten blev 1824 års Kungliga förordning, ”Angående inrättandet av enskilda banker eller disconter”. Denna förordning hade tillkommit på riksdagens initiativ efter den finansiella kraschen 1818, den s.k. diskontkraschen. Förordningen öppnade dörren för privata aktörer att driva bankverksamhet i landet. Den hade tillkommit i samförstånd med riksdagen och kom för lång tid att utgöra privatbankssystemets grundläggande regelverk. Förordningen kom dock att skapa debatt, då den tolkades olika av regering och riksdag.

<sup>58</sup> 1844 års riksdag utarbetade ett förslag till banklag, och en riksdagsskrivelse lämnades till Kungl.Maj:t. Enligt det nya lagförslaget ströks privatbankernas sedelutgivningsrätt. Regeringen svarade med att i 1846 års Kungliga förordning rörande de privatbankerna omformulera deras sedelutgivning till att, gälla sedlar som ”icke är mynt”. Kunglig.Maj:t fortsatte därefter att ge privatbankerna denna form av ”sedelutgivningsrätt”. När regeringen fortsatte att sanktionera den sedelutgivningsrätt som riksdagen ansågs sig ha upphävt, föranledde detta riksdagen att försöka ställa det statsråd som kontrasignerade privatbankernas sedelutgivningsrätt inför konstitutionsutskottet. Det berörda statsrådet som ”osade brändt horn” avgick i denna situation i förtid, varpå frågan rann ut i sanden. Kunglig.Maj:t fortsatte sedan att verka för privatbankerna, samtidigt som riksdagen fortfor med att försöka sätta käppar i hjulet för desamma. Vid 1874 års riksdag beslöts att privatbankernas fem- och tiokronornas skulle indragas, vid en tidpunkt Kungl.Maj:t ansåg lämplig. Riksdagen 1878 aktualiserade frågan och den återkom sedan i samband med den ekonomiska krisen. Källa: Jöns Rundbäck. RdAK1879 53:1 sid 20ff.

avdelningskontor. Banken innehade förutom i Stockholm vid denna tid sålunda avdelningskontor i Göteborg, Malmö, Visby och Luleå.

Bankfrågan förblev en politisk vattendelare även efter representationsreformen 1867. Den blev ett återkommande tillhygge i kampen mellan riksdagens två kamrar, överhuset och underhuset. Privatbankernas tillskyndare koncentrerades till riksdagens första kammare, samtidigt som riksbanksförespråkarna höll andrakammaren i ett orubbligt grepp. Den bankpolitiska striden böljade sedan fram och åter fram till seklets slut.

Den kungliga privatbanklagstiftningen fortsatte trots kritiken från riksdagen. Den sista kungliga förordningen rörande de privata bankerna utkom 1874. En etapp på vägen till Riksbankens omvandling till centralbank blev 1886 års bankaktiebolagslag. I denna fanns nämligen en viktig eftergift åt riksdagen, som första gången blev delaktig i lagstiftningen rörande de privatägda affärsbankerna. Denna lag banade i sin tur väg fram till riksdagsbeslutet 1897, då den svenska Riksbanken slutligen förvandlades från riksdagens bank till en verklig centralbank i modern mening.

### Valsystem och riksdagsrepresentation

Enligt den svenska representationsreformens huvudarkitekt Louis De Geer var en tvåkammarrepresentation med ett över- och ett underhus nödvändig, för att förekomma ”ensidiga och förhastade beslut” samt trygga ”bildningens och förmögenhetens talan”.

Ledamöterna i riksdagens överhus, första kammaren, valdes genom indirekta val. Mandatperioden var nioårig och kammaren förnyades successivt med en niondel varje år. Ledamöterna utsågs av landstingen samt stadsfullmäktige i de större städerna, de städer vilka inte ingick i landstingen. Till riksdagens underhus, andra kammaren, valdes ledamöterna genom direkta och samtidiga val i alla valkretsar för en mandatperiod av tre år. Valkretsarna vid andrakammarvalen var snävare än de vid valen till första kammaren. De utgjordes av en eller flera kommuner, beroende på kommunstorlek.

De stränga valbarhetsbestämmelserna till överhuset, första kammaren, medförde att den kom att bestå av en exklusiv samling ledamöter. Ledamöterna i första kammaren utgjordes av samhällets elit, såväl ekonomiskt som politiskt. Det var inte ovanligt att en ledamot på samma gång kunde vara bankägare, industrialist, kommunalpolitiker och/eller tidningsägare. Av kammarens ursprungligen 125 ledamöter innehade hälften hög statstjänst och en majoritet ägde jord- eller bruksegendomar. Stadsnäringarna i kammaren representerades främst av ett fåtal större grosshandlare. Den höga ämbetsmannarepresentationen i första kammaren ska ses

mot bakgrund av att möjligheterna att sitta i riksdagen underlättades av att ämbetsmännen fick behålla såväl lön som befattning under mandatperioden.<sup>59</sup>

En ytterligare betydelsefull maktpolitisk komponent var den att det var Kungl. Maj:t, som besatt utnämningmakten över alla statliga ämbeten. Det var en maktbefogenhet, som säkerligen har haft betydelse för ämbetsmännens politiska vilja och förmåga att gå i opposition mot regeringens politik.

Antalet ledamöter i riksdagens underhus, andra kammaren, uppgick till 190 vid den första tvåkammarriksdagen 1867. Bestämmelserna innebar att omkring fem procent av befolkningen hade rösträtt i valen till riksdagens underhus. Rösträttsreglerna till kammaren underlättade för grupper som högre ämbetsmän, tjänstemän, företagare inom handel och industri, men de som främst gynnades blev gods- och hemmansägarna. Av kammarens ledamöter kom ett femtiotal från städer, vilka procentuellt sett följaktligen var överrepresenterade. Detta var en avsiktlig konsekvens av valsystemet med särskilda valkretsar för stad och land. Städerna gynnades av valsystemet i syfte att förhindra en total landsbygdsdominans i kammaren. Städerna valde i huvudsak ur de förstnämnda grupperna, medan landsbygden företrädesvis valde ur de två sistnämnda. En medelklass i modern mening, inkluderande köpmän, hantverkare och tjänstemän hade ett visst inflytande vid valen i städerna, men de kom att förbli svagt representerade i andra kammaren.<sup>60</sup>

Båda kamrarna fick enligt representationsreformen jämbördiga befogenheter. Ett förslag måste därför vinna båda kamrarnas godkännande för att få riksdagens bifall. Om riksdagens två kamrar inte kunde nå fram till en gemensam ståndpunkt tillgreps förlikning i utskott, vilka var gemensamma. Om denna process misslyckades föll det aktuella förslaget om det gällde lagstiftning. Rörande budgetfrågor gick ett framlagt förslag, vid olika beslut mellan kamrarna, vidare till en slutlig gemensam omröstning. Vid dessa gemensamma omröstningar röstade riksdagen som om den var en kammare. Andra kammaren hade vid dessa omröstningstillfällen sålunda ett visst övertag eftersom den hade flera ledamöter.<sup>61</sup>

<sup>59</sup> Nilsson T. (1994), sid. 20f. Nyman (1986), s. 14ff. Rosén&Carlsson (1961), sid. 534ff. Valbarhetskraven till första kammaren var stränga, antingen ägande av fastighet taxerad till 80 000 eller en årsinkomst på 4000 kronor. Bland de omkring 6000 personer i Sverige som uppfyllde valbarhetsbestämmelserna till Riksdagens första Kammare – mest stadsbor – valdes företrädesvis de med störst förmögenhet och högst samhällsstatus. Exempelvis bar mer än hälften av kammarens ursprungliga 125 ledamöter adliga titlar och en tredjedel bar titlar som grevar och friherrar. Det dominerande elementet i första kammaren förblev därmed den gamla aristokratin. Det har framhållits att 1866 års riddarhus i jämförelse med första kammaren närmast kunde ses som en folklig församling, med dess många lantjunkrar och lägre tjänstemän. Bönder, hantverkare och lägre tjänstemän kunde visserligen påverka både landstingsvalen och val till stadsfullmäktige, men grupperna saknade samtidigt möjligheten att insätta någon av de egna representanterna.

<sup>60</sup> Rosén&Carlsson (1961), sid. 535. Nilsson T (1994). sid. 20f. Rösträtten till andra kammaren var lika, men begränsad. Kvinnor var formellt uteslagna. Kammarens röstunderlag utgjordes i huvudsak av omkring 60 000 hemmansägare, p.g.a. av rådande censusbestämmelser vilka gynnade jordägande. Av de kommunalt röstberättigade krävdes nämligen antingen erlagd skatt för en årsinkomst av minst 800 kronor eller egendom taxerad till 1000 kronor alternativt arrenderat jordbruk taxerat till 6000 kronor. Enkel matematik med avkastning på insatt kapital visar att detta gynnade jordbruksintressets representation i riksdagen. Det har framhållits att den sociala spännvidden i andra kammaren trots alla restriktioner var relativt betydande, åtminstone i relation till första kammaren.

Riksdagens över- och underhus, fick olika politisk och social sammansättning till följd av censusbestämmelserna, dvs. kraven på förmögenhet eller inkomst som villkor för valbarhet och rösträtt. Första kammaren blev regeringsvänlig medan andra kammaren blev allmänt regerings- och utgiftsfientlig. Bakgrunden till detta kan sökas i det vid tiden rådande skattesystemet, vilket tog sin utgångspunkt i den enskildes jordinnehav. Landsbygdens självägande bönder med stark representation i andra kammaren, ansåg sig som grupp bära en oproportionerligt stor del av den totala skattebördan. Konsekvensen blev följaktligen att kammaren uppvisade en konsekvent negativ hållning till alla förslag, som antogs medföra nya ekonomiska utgifter. Detta politiska förhållande innebar i sin tur att när regeringen lade fram förslag till reformer eller till statsbudget innehållande kostnadsökningar, tillstyrktes dessa generellt av första kammarmajoriteten för att sedan nästan lika regelmässigt avslås av andra kammaren.

### Politiskt reformarbete och politiska grupperingar

Representationsfrågan hade, innan den avgjordes, bestämt den politiska grupperingen i riksdagen under decennier. Liberala förhoppningar kring denna fråga hade på samma gång motsvarats av konservativa farhågor.

De reformvänliga krafterna i riksdagen förutsågs med en ny tvåkammarrepresentation ha ett betydligt bättre utgångsläge för ett fortsatt reformarbete. Det var i alla fall den förhoppning som många av dåtidens ledande liberaler hade, och då inte enbart radikala demokrater som Adolf Hedin utan även mer moderata reformförespråkare. De konservativa ansåg samtidigt att den liberalt färgade representationsreformen utgjorde en smärre politisk katastrof. De hade allt mer ensidigt koncentrerat sina krafter till försvaret av ståndsrepresentationens principer. De var i grunden kritiska till såväl de liberala kraven om samfälliga val som till reformförslagets censusbestämmelser. Kritiken mot censusbestämmelserna utgick ifrån gammalkonservatismens antikapitalistiska åskådning; rösträtts- och valbarhetscensus var "plutokratiska garantier". Dessa skulle ge förmögenheten ett orättmätigt inflytande, utan att tillförsäkra den "sanna bildningen" och de samhällsbevarande krafterna deras rättmätiga plats i det politiska livet. Men trots de konservativa gruppernas oförtrutna opposition, lyckades de aldrig samla sig till något enhetligt motförslag till De Geers representationsförslag. De hade därför slutligen kungjort, att de kunde medverka till partiella reformer, med en omvandling av

---

<sup>61</sup> Förhållandet innebar att Lantmannapartiet och andra kammarmajoriteten av taktiska skäl ofta försökte få frågor till gemensamma omröstningar. Ett riksdagstaktiskt knep var här att försöka omforma lagstiftningsfrågor till budgetfrågor.



ståndsriksdagen till en tvåkammarrepresentation. Representationsreformens arkitekt Louis De Geer hade därmed uppnått den moderata liberalismens främsta politiska mål.<sup>62</sup>

Men det visade sig snabbt att såväl de konservativas farhågor som de liberalas förhoppningar beträffande representationsreformen var överdrivna. Många övertygade liberaler och tidigare reformanhängare kom efter införandet av den nya tvåkammarrepresentationen att uppleva en djup besvikelse. Victor Rydberg, som tillhörde andra kammaren 1870-72 och politiskt stod nära lantmannapartiet skrev i ett brev 1879:<sup>63</sup>

Jag har fått uppleva, huru efter året 1865, det stora reformåret, då adelns och prästerskapets politiska privilegier avskaffades det bildat sig en falang reaktionära element av sådana som med den reformen fingo vad de ville ha, som voro stordådigt liberala intill dess, men sedan de själva fått de förnämsta platserna i samhället, blivit till ett reaktionärt parti, som i sin fariseism, kryperi, idéhat och själsgemenskap överträffat allt, vad man kunnat vänta. Intet förbund med dem!”

Victor Rydberg träffade med sina iakttagelser något väsentligt angående den politiska utvecklingen i Sverige efter det att den nya tvåkammarrepresentationen blivit verklighet 1867. Den politiska uppdelningen i konservativa och liberala kom efter införandet av den nya tvåkammarriksdagen att förlora delar av sin tidigare relevans. Åtskilliga tidigare reformförespråkare blev nämligen efter 1867 inriktade på att konsolidera sina politiska landvinningar. De kom sålunda i praktiken att inta en närmast konservativ politisk hållning.

Det ska framhållas att tvåkammarriksdagens ledamöter valdes genom personval. Personligt renommé var därmed av central betydelse vid val till riksdagen. Tidens politiska ideal var en fri och oberoende ledamot, vilken var villig att ställa sig till det allmännas tjänst. Vid val till andra kammaren var det i vissa fall endast ett hundratal röster som utgjorde riksdagsplatsens röstunderlag. Förhållandet medförde att en lyhördhet för den lokala hemmaopinionen var viktig för andrakammarledamöter som siktade på att bli återvalda.

Partiformeringar i vid mening kom att utvecklas i riksdagen i samband med förberedelserna inför valen till riksdagens olika utskott. Partiformeringar skedde då i samband med att intressegrupperingar i riksdagen sökte samarbetsformer och allianser, i syfte att välja in dem som de ansåg vara lämpade till betydelsefulla utskottsplatser. Det var därmed riksdagspartier som formerades. Några partiorganisationer utanför riksdagen existerade inte vid denna tid.<sup>64</sup>

---

<sup>62</sup> Elvander (1961), sid. 20ff.

<sup>63</sup> Ibid. sid. 20f.

De partipolitiska grupperingarna i riksdagen tillkom, under tvåkammarriksdagens första skede, ofta som en reaktion på olika sakfrågor, där stad och land organiserade sig var för sig. Det har i sammanhanget tidigare framhållits att stadsintressena i högre grad än landsbygdsintressena präglades av osäkerhet och splitting.

Flertalet av den nya tvåkammarriksdagens ledamöter med ursprung i det tidigare bondeståndet kunde inte tänka sig att ansluta till någon partigruppering, som stod i lojalitetsförhållande till regeringen eller företrädde vad som vid tiden ansågs utgöra byråkratiska ämbetsmannaintressen. Vid 1867 års utskottsval formades mot denna bakgrund en ny regeringsoppositionell partigruppering. Denna samlades kring ett program författat i mars 1867 av den liberale smålänningen och godsägaren Emil Key. Det var en partigruppering, som sedermera under beteckningen Lantmannapartiet kom att uppvisa en dittills okänd organisatorisk stabilitet. Det växte snabbt till att bli den största partigruppen i riksdagens andra kammare och erhöll egen majoritet redan 1868. Partiet kom främst att företräda de svenska småbrukarintressena. En av dess mer framträdande talesmän blev hallänningen Carl Ivarsson, ledamot i statsutskottet 1865-89 och fullmäktig i Riksbanken 1869-74. Genom bildandet av den s.k. filialen 1873 som bestod av ett antal storgodsägare fick partiet även representation i överhuset, första kammaren. Med filialen kom partiet således att inrymma en mindre, men relativt inflytelserik grupp storgodsägare. De sistnämndas mest omtalade representanter blev den konservative, men frihandelsvänliga skåningen Arvid Posse samt den tidigare nämnde Emil Key. Lantmannapartiets politiska retorik kom att präglas av dess valspråk ”sparsamhet och rättvisa”. Partiets sparsamhetsdevis var riktad mot den svenska statsförvaltningen och krigsmakten. Rättvisekravet gällde frågorna kring de s.k. grundskatterna och indelningsverket. Det ska inskjutas att Oscar II inte såg på Lantmannapartiets dominans med någon ängslan, snarare tvärtom, eftersom bondeståndet i Sverige av hävd var såväl konservativt som kungatroget.<sup>65</sup>

---

<sup>64</sup> Politiska eller ideologiska deklarationer ansågs under denna tid inte vara nödvändiga och valmöten förekom endast undantagsvis. Dagens partibegrepp blir här en anakronism, som riskerar att leda till att flera av tidens former för att påverka beslutsprocessen förringas. Parti alternativt partigruppering används här således i en vid betydelse, se vidare Nilsson T. (1994), not 1 sid. 21

<sup>65</sup> Oscar II framhöll i sina memoarer att det för honom var naturligt att se sig om efter nya rådgivare i Lantmannapartiet, i de fall de förutvarande inte längre ansågs vara tillfyllest. Oscar II framhåller att sökandet efter nya rådgivare inom Lantmannapartiets led var en uttalad avsikt alltifrån trontillträdet. Men Oscar II betonar samtidigt att han inte på något vis ville äventyra sin konstitutionella ställning i förhållande till regeringen. Holm (1960), sid. 13. Lantmannapartiet kunde samma år som det grundats 1867 räkna hem ett antal riksdagsvoterings och det kom att vinna ytterligare politisk terräng i spåren av den agrara lågkonjunkturen under slutet av 1860-talet, med nödår 1867 och 1868. Lantmannapartiet saknade, i likhet med övriga riksdagspartier vid denna tid, en fast partiorganisation utanför riksdagen. Partiet kom dock att ha goda förbindelser med ett flertal svenska tidningar, bl.a. Dagens Nyheter (1864). Thernænius (1935), sid 48ff. Rosén & Carlsson(1961), sid. 540.

Lantmannapartiets huvudmotståndare i riksdagen blev första kammarens ”konservativa” partigrupp, vilken inom sig rymde ett starkt byråkratiskt ämbetsmannaintresse. Den konservativa gruppen ansåg sig företräda en fosterländsk försvarsvänlighet i motsats till Lantmannapartiet, som enligt de ”konservativa” endast förde en egoistiskt formad intressepolitik. Den konservativa grupperingen var också den regeringsfientlig. Den slog dels vakt om den nya riksdagsordningen, dels om den bestående maktfördelningen mellan regering och riksdag. Detta gjordes samtidigt som den konservativa gruppen politiskt aktivt motarbetade ministären De Geers liberala ekonomiska program. Regeringen kritiserades på det ekonomiska området bland annat för sin frihandelsvänlighet.<sup>66</sup>

Mellan de konservativa och lantmannapartiet fanns en liberal partigruppering formerad 1868. Denna gruppering splittrades redan 1871, en händelse som för lång tid anses ha tagit kraften ur den mer radikala liberalismen i riksdagen. I stället bildades i riksdagen 1873 en ny partigruppering i den politiska mittfåran. Den gick först under benämningen Intelligenen, senare under beteckningen Centern alternativt Kompromisspartiet. Denna mittengruppering kom främst att utgöra ett regeringsvänligt stadsparti, bestående av ämbetsmän och företagare i första kammaren. Centern utgjorde sålunda Lantmannapartiets politiska motsats i riksdagen. Ledande namn inom Centern var godsägaren och bankmannen Jules Stiernblad, vd för Skånes Enskilda Bank samt industrialisten Carl Ekman ägare av bl.a. Finspångs bruk.<sup>67</sup>

Under perioden mellan 1873 och 1885 kom de olika regeringsbildningarna att spela ut intresse motsättningar mellan de olika politiska grupperingarna i riksdagen, och särskilt då utnyttja de interna motsättningar inom Lantmannapartiet. Genom sin storlek bar nämligen partiet på inneboende spänningar, vilket berodde på att grundskatter och indelningsverk slog olika hårt i skilda delar av landet.

Den politiska uppdelningen i konservativa, moderata och radikala, som kunnat skönjas de allra första åren efter representationsreformens genomförande, hade i mitten av 1870-talet

---

<sup>66</sup> Denna konservativa gruppering började kring 1875 gå under namnet det ”Ehrenheimska partiet”, efter dess ledare den uppländske godsägaren och fd. statsrådet Pehr Ehrenheim. Första kammarmajoriteten följde dock vid 1867 års utskottsval en ministeriell (regeringsvänlig) grupp, som var gammalliberal – med kommersiell och agrar anknytning. Denna grupp kallades ibland efter De Geers avgång 1870 för det De Geerska partiet, men benämndes efter 1873 allmänt för det ”Skånska partiet”.

<sup>67</sup> Ett liberalt ”parti” bildades 1868, vilket anknöt till ett i Stockholm 1867 bildat liberalt sällskap. Ett program författades av publicisten S.A. Hedin och partiet skulle arbeta för en konstitutionell förändring i parlamentaristisk riktning. Denna partigrupp kom att representera både stad och land, men den vann aldrig något större inflytande före sprängningen 1871. Jules Stjernblad och Carl Ekman hade tidigare tillsammans med A.O. Wallenberg stött Louis De Geers första ministär. Namnet Centern kan i viss mån anses ha varit oegentligt. Partigrupperingen omfattade nämligen såväl andra kammarens mest utpräglade högergruppering som individer rätt långt åt vänster. Förklaringen återfanns i förhållandet att föreningsbandet mellan partigrupperingens medlemmar i huvudsak var motståndet mot Lantmannapartiet och dess härordnings- och skattepolitik. Partigruppens medlemmar utgjordes främst av stadsbor.

omvandlats till en utpräglad intressepolitik. Det medförde, att uppdelningen efter mer ideologiska förtecken i princip ansågs ha förlorat sin relevans:<sup>68</sup>

Blott bristande sakkunskap kan dock i vårt lantmannaparti se en liberal vänstergrupp, i vår s.k. center de moderata liberala och i första kammarens 'högt uppsatte' en ultrakonservativ höger; såvitt av utmärkande fall kan dömas, finns tvärtom inom vart av våra riksdagspartier alla de nämnda politiska skiftningarna representerade.

Den första regeringen De Geer hade 1867 förkastat en skrivelse angående en omfördelning av indelningsbördan. Riksdagen beslöt emellertid 1869 att förvandla de s.k. grundskatterna till reda pengar, vilket i praktiken innebar en skattelindring med 10 procent för jordbruket. Det var ett förhållande som fick stor betydelse för framtiden, på det viset att inflationen därmed kom att minska grundskatternas realvärde.

Den 18 september 1872 dog Karl XV och efterträddes av den 43-årige brodern Oscar II. Den mer konservativt sinnade Oscar II hade vid sitt trontillträde tagit intryck av såväl det viktorianska England som det wilhelmska Tyskland. Den nye regenten värderade inte heller sin företrädares politiska gärning särskilt högt utan tyckte, att denne agerat politiskt släpphänt inte minst i samband med representationsreformen. Regentskiftet fick så småningom återverkningar på det politiska livet, men Oscar II manövrerade till en början försiktigt i politiken. Han övertog således till en början broderns byråkratiskt sinnade regering under Axel Gustav Adlercreutz. Även om Oscar II gick ut försiktigt stod det snart klart, att han hade egna politiska maktambitioner. Redan vid Oscar II:s första riksdag gjordes ett försök att lyfta den infekterade försvarsfrågan ur sitt politiska dödläge. Initiativet kom ifrån Centern med bl.a. Jules Stiernblad i spetsen och "skåningarna" i andra kammaren. De skånska godsägarna tyngdes av indelningsverket och befarade ett alltför ensidigt hänsynstagande till de mellansvenska lantmännens ovilja mot de s.k. grundskatterna. Ett principbeslut i frågan, den s.k. kompromissen 1873 togs under Oscar II:s personliga medverkan. Kompromissen bestod av en ny arméorganisation byggd på allmän värnplikt med en frivillig stamtrupp. Den nya krigsorganisationen skulle genomföras i förening med en tre procentig årlig avskrivning av grundskatterna samt ett avskaffande av rustnings- och rotebesvären. I första kammaren blev majoriteten för kompromissen endast tre röster, men i den andra kammaren blev majoriteten stor och detta trots Centerens och lantmannapartisten Carl Ivarssons avstyrkande. I praktiska återverkningar fick kompromissen endast den följden, att en svensk generalstab upprättades.

---

<sup>68</sup> Elvander (1961), sid. 23.

Det kom att dröja fram till 1885 innan ett verkligt steg togs mot att genomföra 1873 års riksdagsbeslut.<sup>69</sup>

Den byråkratiska regeringen under Axel Adlercreutz, som tillträtt 1870 efter De Geers första regeringsperiod, avgick 1874 efter kritik från första kammarens högerkonservativa partigruppering. Oscar II försökte i denna situation få till stånd en koalitionsregering med Louis De Geer och Arvid Posse. Försöket misslyckades varefter justitierådet Edvard Carleson tillträdde som justitiestatsminister. Carleson satt på sin post fram till maj 1875, då lantmannapartiet fick regeringen att avgå.

Oscar II försökte då åter para ihop Louis De Geer och Arvid Posse, vilket än en gång misslyckades. Budet gick därefter till De Geer att ensam bilda regering. De Geer kom därmed åter i det politiska livets centrum. Hans politiska ställning blev därtill ytterligare stärkt av den grundlagsändring, som genom inrättandet av det särskilda statsministerämbetet 1876 gjorde honom till verklig regeringschef.<sup>70</sup>

De s.k. grundskatterna och försvarsfrågan, vilka sammankopplats genom 1873 års kompromiss (principbeslut), kom att bli en följetong i riksdagen under senare delen av 1800-talet. De sittande regeringarna sökte under tiden skapa politiskt manöverutrymme genom att försöka så splittring inom det stora Lantmannapartiet. Ett nytt förslag i försvarsfrågan lades fram för riksdagen 1877. Denna gång saknades dock en koppling till skattefrågan, vilket väckte Lantmannapartiets missbelåtenhet. Partiet utarbetade under Emil Keys ledning istället ett motförslag, varpå resultatet blev att kamrarna stannade i olika beslut. Det sistnämnda var ett förhållande som blev mycket vanligt under tvåkammarriksdagen.

---

<sup>69</sup> Nilsson G.B. (1994), sid. 177ff. Oscar II hade inga höga tankar om det moderna samhället och det liberala programmet, vilket här kan illustreras med ett par fraser till en polsk vän kring 1880 i översättning från franska, "Vart ska det ta vägen? Slut med den ärflika adeln, nu räknas ju bara förtjänst, kunskap och förmögenhet!". Oscar II hade därtill förmågan – för att nyttja AOWs ord – att hålla med den han talat med sist, vilket å den andra sidan inte var en dålig egenskap. Det var nämligen lättare att hantera regeringens ministrar och skapa politiskt manöverutrymme, om regenten visades en viss förståelse för ministrarnas politiska program. Men detta fick å den andra sidan inte gå för långt, då en sittande finansminister en dag kunde bytas ut mot en ny som var frihandelsvän. Den realpolitik, som kom att föras i riksdagen av representanter för ämbetsmän, godsägare och företagare, bestämdes under 1870-talet till stora delar av en aversion mot den förväntade skatteöverväldningen på de förmögnare samhällsklasserna, vilken förutsågs bli följden av grundskatternas och indelningsverkets avskaffande. Lantmannapartiets återkommande krav i riksdagen på grundskatternas avskaffande motarbetades därmed i det längsta. Det bidrog i sin tur till att förhålla försvarsfrågans lösning.

<sup>70</sup> Bakom statsministerreformen 1876 fanns första kammarledamöterna A.O. Wallenberg, Henning Hamilton samt von Ehrenheim. De tre framstod normalt som AK-majoritetens fiender. De tre ville stärka regeringsmakten, som representationsreformen ansågs ha försvagat. En statsminister utan eget departement skulle stärka samordningen och regeringens kollektiva karaktär. Statsministerns skulle därmed med tyngd kunna försvara regeringen samt skydda regenten från politiska angrepp i riksdagen. Stärkt regeringsmakt och ökad samordning gentemot andra kammaren och lantmannapartiet – det var första kammarens perspektiv. Samtidigt hade statsministerreformen en parlamentarisk innebörd, vilket de radikala krafterna i andra kammaren tog fasta på. Statsministerämbetet och därmed regeringens som helhet, skulle med reformen bli mer beroende av riksdagsmajoritetens stöd, vilket kunde ses som ett steg mot parlamentarism. Ett ytterligare, mer dolt motiv, var att förbättra statsrådets ställning emot den personliga kungamakten. Med införandet av statsministerämbetet hade tvåkammarriksdagen åstadkommit en genomgripande konstitutionell reform. Denna reform kunde ske trots att flera andra omfattande lagstiftningsfrågor blockerades av motsättningen "herrar" i första kammaren och "bönder" i andra kammaren. Orsaken till framgång var att i statsministerreformen kunde de olika grupperna enas, trots att motiven var helt skilda. Första kammaren ville se en stärkt regeringsmakt, medan andra kammaren såg reformen som ett steg i parlamentarisk riktning. Det kan noteras att förslaget 1876 fick ett större stöd i andra kammaren än i den första. Den känsligaste punkten var förmodligen kungen. Wallenberg och Hamilton spelade här huvudroller genom goda kontakter med Oscar II. Se vidare Nilsson T (1994) samt Nilsson G. B. (1994).

Lantmannapartiet tog tillbaka initiativet och till 1878 års riksdag väcktes inte mindre än sju inbördes sammanhängande motioner, undertecknade av 102 riksdagsledamöter. Förslagen innebar ett fullständig avskaffande av grundskatterna, vilket skulle ske under 37 år. Detta var i sin tur förbundet med att värnplikten ökades från 30 till 90 dagar samt skapande av en frivillig stamtrupp om 30 000 man. Statsminister De Geer och hans regering förhöll sig dock passiv och kamrarna kom åter att stanna i olika beslut. Resultatet blev att Lantmannapartiet efter detta initiativ inte längre ansåg sig bundet av tidigare principavtal, när dess försvarsvänliga invit blivit avslagen i riksdagen.

För jordbruksintressena i andra kammaren blev dock inte 1878 års riksdag helt resultatlös. Regeringen hade under året framlagt en proposition som med bara sex rösters majoritet i första kammaren överförde den tidigare gästgiveri-, håll- och reservskjutsen till entreprenad, i de fall det inte redan ägt rum. Därmed försvann som det uttrycktes ett ”slavmärke” från innehavare av skatte-, krono- eller allmän frälsejord. De kostnader denna reform innebar, skulle enligt beslutet uttaxeras på alla skatteskyldiga. Många lantmannapartister ansåg reformen endast vara ”ett ben till hunden”.

Den svenska riksdagspolitiken dominerades under 1870-talet av försvars- och skattefrågorna. Det har i sin tur ansetts vara ett uttryck för den statliga maktsfärens begränsning under denna period. Men till dessa två frågor bör också tilläggas utformningen av det finansiella systemet och banksystemet. Utformningen av det svenska finansiella systemet måste nämligen anses vara en central fråga i den politiska maktkampen mellan de båda statsmakterna, riksdag och regering. Ramen för statens verksamhet bestämdes under denna tid av den liberala icke-interventionsprincipen, vilken av sin samtid ansåg vara så självklar att den sällan därför formulerades.

De olika förekommande partigrupperingarnas inställning i olika riksdagsfrågor bestämdes av skilda politiska och ekonomiska intressen. Bankfrågan utgjorde här inget undantag. En av de stora tvistefrågorna under 1800-talet gällde frågan om Sverige skulle ha ett enbanks- eller mångbankssystem, d. v. s. huruvida sedelutgivningen borde centraliseras hos Riksbanken eller inte – om sedelutgivningen borde vara ett statsmonopol eller inte.<sup>71</sup>

Första kammaren värnade som tidigare nämnts om de privata bankerna, och kammarmajoriteten förespråkade ett decentraliserat mångbankssystem. I andra kammaren

---

<sup>71</sup> De som förespråkade ett centralbankssystem framhöll att sedelutgivningen redan var centraliserad till en enda bank i länder som, Frankrike, Österrike, Ryssland, Norge, Danmark, Holland, Portugal, och Grekland, varvid nationalbanken antingen var ett privilegierat aktiebolag under statskontroll eller ett rent statsorgan såsom i Ryssland. Det framgår av Oscar II:s memoarer att regenten personligen föredrog ett enbankssystem med en stor centralbank, en bank vilken dock skulle inrymma även privata ”kommanditörer”. Holm (1960), sid. 129.

värnade Lantmannapartiet med egen majoritet om Riksbanken, den bank som stod under ”riksdagens garanti och vård”. Riksbanken gav Lantmannapartiet politiskt inflytande och partiet röstade i riksdagen konsekvent för att behålla så mycket som möjligt av rörelsevinsten i Riksbanken. Lantmannapartiet förespråkade sålunda ett centraliserat banksystem, med en stark Riksbank som huvudaktör. Partiet kunde dock tänka sig att vidga ägandet i Riksbanken, så att även enskilda intressenter skulle släppas in som delägare i banken.<sup>72</sup>

### Högkonjunktur och ekonomisk kris

Den internationella högkonjunkturen, som tagit sin början kring 1869, medförde en snabb ekonomisk och social omvandling i flertalet västeuropeiska länder. Den utmärktes av en forcerad järnvägsutbyggnad och betydande investeringar i tung industri. Högkonjunkturen har blivit beskriven som den mest intensiva Sverige dittills hade skådat. Den internationella efterfrågan på Sveriges viktigaste exportvaror ökade med starkt stigande priser som följd. Priserna på järn- och skogsprodukter fördubblades på endast några få år. Det från exporten inströmmande kapitalet kom att spridas vidare ut i ekonomin och de svenska lönenivåerna steg samtidigt som företagsvinsterna ökade.<sup>73</sup>

I den svenska sågverksindustrin uppgick företagsvinsterna 1873 till över 30 procent av eget kapital och vinstgenomsnittet låg här över 25 procent under åren 1872-74. Den övriga svenska industrin med järnbruken i spetsen visade samma år vinstsiffror på kring 16 procent av det egna kapitalet. Konjunkturtoppen för de svenska järnbruken nåddes 1872 då den genomsnittliga vinsten inom näringen låg strax över 20 procent på eget kapital.<sup>74</sup>

År 1874 kom två förändringar att genomföras på den svenska penning- och valutamarknaden; silvermyntfoten som införts 1834 ersattes med guldmyntfot och den tidigare myntenheten riksdaler döptes om till kronor. En tidigare riksdaler riksmünt skulle i fortsättningen motsvaras av en krona. Samtidigt etablerades en myntunion med Danmark och Norge, en union vilken kom att bestå fram till första världskrigets utbrott 1914.<sup>75</sup>

Högkonjunkturen under 1870-talet kom att medföra en aldrig tidigare skådad inlåningsökning i det svenska finansiella systemet. Ökningen blev så omfattande att bankerna

---

<sup>72</sup> Nilsson G. B. (1994), sid. 70.

<sup>73</sup> Avsnittet Högkonjunktur och ekonomisk kris bygger på Boksjö-Lönnborg (1994), Fritz (1994), Jörberg (1961), Nilsson G.B. (1994), Lindgren (1994), Gårdlund (1947), Olsson (2006), Söderlund (1964) och Schön (2000).

<sup>74</sup> Söderlund, sid. 128

<sup>75</sup> Om skandinaviska myntunionen, se vidare Krim Talia (2004).



för att kunna ge fortsatt avkastning på det inströmmande kapitalet, började praktisera en för tiden ny kreditteknik, obligationsplaceringen. Med den nya kreditformen kunde bankerna dessutom lyfta av äldre anläggningskrediter inom industrin och därmed kunde tidigare bundna industrikrediter förvandlas till mer likvida rörelsekrediter. Det anses ha funnits tre anledningar till genombrottet för obligationsemissioner under denna högkonjunktur. Den första var, att sparbankerna var tvungna att köpa obligationer för att kunna placera det växande inlåningsöverskottet under perioden. Det andra skälet var att bankerna använde sitt växande inlåningsöverskott till att belåna obligationer för de köpare, som ville delta i emissionsverksamheten. Den tredje anledningen var att bankerna kom att behålla betydande obligationsposter i avvaktan på förväntade framtida kursstegringar.

Samtidigt var antalet nyetablerade banker, såväl aktiebolagsbanker som enskilda sedelutgivande banker inte större under perioden 1864-1879 än att detta kompenserade bortfallet av de s.k. filialbankerna. De sistnämnda var en bankform som successivt försvann under perioden. Någon nyetablering av det slag som ägt rum under den föregående perioden 1852 till 1863 då antalet privatbanker mer än fyrdubblats, förekom inte under 1870-talet. Den marknadsförändring av betydelse som ägde rum, var istället att de redan existerande bankerna öppnade en mängd avdelningskontor ute i landet. De svenska bankerna hade 1863 endast omkring 30 avdelningskontor i landet, ett antal som ökade till 160 fram till krisen 1879. Det kan vidare märkas, att det var de sedelutgivande bankerna som öppnade de nya avdelningskontoren även efter 1864.<sup>76</sup>

Den internationella högkonjunkturen kom att kulminera strax efter fransk-tyska kriget 1871. I Europa vände konjunkturen nedåt med start i Wien våren 1873. Den nedåtgående konjunkturen fördjupades därefter ytterligare, när den ekonomiska avmattningen nådde USA under senhösten samma år. Den ekonomiska nedgången utvecklades denna gång till att bli betydligt djupare än den närmast föregående 1857. Konjunkturedgången kom att inleda en både långvarig och strukturell kris, vilken i det anglosaxiska språkområdet kom att gå under benämning the Great Depression 1870-1895.<sup>77</sup>

I Sverige nåddes konjunkturtoppen 1873, men även 1874 visade sig bli ett bra år. Det var först under 1875 som en verklig avmattning i konjunkturen kunde iakttas. Den ekonomiska avmattningen hängde samman med att de internationella järn- och stålpriserna, efter att de hade kulminerat kring årsskiftet 1873/74, började falla. Det talades om en kris i näringen så

---

<sup>76</sup> Söderlund (1964), sid. 103f.

<sup>77</sup> Fritz (1994), sid. 28. Nilsson G. B. (1994), sid. 211



tidigt som 1875. Det man inte visste var att prisfallet bara var en början. Järn- och stålpriserna fortsatte nämligen att falla i över två decennier, vilket innebar en utdragen omställning för den svenska järn- och stålindustrin. Perioden har till eftervärlden gått under benämningen den stora bruksdöden. Priserna på den andra stora svenska exportvaran, trävaror höll sig någorlunda fram till 1877.<sup>78</sup>

Högkonjunkturen under 1870-talet första hälft, utmärktes i Sverige av en stark framtidsoptimism och hög investeringsvilja. Kapitaltillgången hade under 1870-talets första år varit mycket god och räntan låg. Det var en kombination, som resulterade i en till synes aldrig sinande ström av nya järnvägs- och industriprojekt. Perioden blev det stora genombrottet för ”aktiebolaget” som juridisk organisationsform inom svenskt näringsliv.<sup>79</sup>

Med start i början av 1870-talet skedde i Sverige omfattande investeringar i såväl industriella anläggningar som infrastruktur, det senare främst i form av privata järnvägsaktiebolag. Efter det att det statligt finansierade nätet av stambanor färdigställts kom järnvägsexpansionen in i sin andra stora våg. Utbyggnaden av det svenska järnvägsnätet var under 1870-talet inne i sitt mest expansiva skede och den svenska banlängden ökade från slutet av 1860-talet från 1727 km till 5876 km 1879. Andelen privata järnvägar i det svenska järnvägsnätet ökade samtidigt från 33,3 procent till 66,7 procent på tio år.<sup>80</sup>

Ett problem med ett så omfattande investeringsprojekt som ett järnvägsbygge under 1800-talet var att det tog åtskilliga år att slutföra. Perioden innan den gjorda investeringen kunde förväntas ge avkastning var förhållandevis lång. Det karaktäristiska för många av de investeringar som hade igångsatts under 1870-talets högkonjunktur var att de inte hade hunnit slutföras, innan den ekonomiska vändningen kom efter 1875.

Med facit i hand visade det sig emellertid, att de ursprungliga kostnadskalkylerna i hög grad vara grundade på de goda årens ohöljda framtidsoptimism. När den ekonomiska konjunkturen vänt nedåt och optimismen förbyttes i pessimism, visade sig de tidigare kalkylerna inte heller längre hålla. Det blev efter konjunkturuomslaget i Sverige tydligt att det investerats i en produktionsbas som – åtminstone på kort sikt – var alltför stor. Ett betydande kapital blev därmed fastlåst i anläggningstillgångar, ofta i form av järnvägar vilka inte avkastade tillräcklig vinst för att täcka upplåningskostnaderna.

Det som ytterligare skärpte de ekonomiska svårigheterna efter konjunkturuomslaget 1875 var att den privata järnvägsutbyggnaden i Sverige under 1870-talet, till skillnad från den

---

<sup>78</sup> Gasslander (1956), sid. 26f. Lindgren (1994), sid. 11f.

<sup>79</sup> Broberg (2006), sid. 83f.

<sup>80</sup> Jörberg (1961), sid. 223

tidigare statliga, hade finansierats främst med inhemska obligationslån. Det handlade om lån vilka placerats på den nya nationella obligationsmarknaden. Det starka inlåningsöverskottet under högkonjunkturen hade på kort tid medfört att omkring 10 procent av de privata affärsbankernas tillgångar kommit att placeras i obligationer.

Konjunktur nedgången betydde att kurserna på svenska järnvägsobligationer började sjunka 1875. Nedgången fortsatte och 1878 hade obligationskurserna i genomsnitt sjunkit ned mot 40-50 procent av teckningskursen. De allt lägre och kontinuerligt sjunkande obligationskurserna började i sin tur skapa likviditetsproblem på finansmarknaden. Betydande ekonomiska värden blev genom raset på obligationsmarknaden inlåsta i obligationer, vilka varken var likvida eller gav avkastning.

Den unga svenska obligationsmarknaden kunde dessutom karaktäriseras som en högriskmarknad, eftersom det före 1881 saknades ett institutionellt regelverk kring den nya obligationsformen. Det sistnämnda var ett förhållande som hade uppmärksamrats redan vid bankfirman C.G. Cervins betalningsinställelse i Stockholm i november 1875. Bankfirman, som varit en aktiv aktör på obligationsmarknaden under 1870-talets första hälft, fick betydande likviditetsproblem i samband med att de nybildade svenska järnvägsaktiebolagen började få bekymmer med att betala sina obligationsräntor. Förhållandet medförde att firman blev sittande med betydande poster alltmer svårsålda obligationer. Bankfirman Cervins obligationsaffärer kunde emellertid avvecklas genom administration under A.O. Wallenbergs ordförandeskap. Cervin lyckades undvika en hotande konkurs och efter det att bolagets affärer reglerats med dess fordringsägare, kunde bankfirman 1878 fortsätta med sin verksamhet. En ödets ironi blev att Cervin genom den lyckade administrationen blev en av få bankfirmor på Stockholms finansmarknad som överlevde den finansiella krisen vinter 1878-79.<sup>81</sup>

Nästa varsel om de allt svårare ekonomiska bekymren för det svenska näringslivet, blev Haddebo Bruksaktiebolags betalningsinställelse 1878. Vid ett sammanträde med brukets fordringsägare den 21 januari 1878 beslöts att dess affärer, i likhet med bankfirman Cervin, skulle saneras genom ett administrationsförfarande. En administration inleddes, också denna gång under ordförandeskap av A.O. Wallenberg, men den misslyckades varvid bruksbolaget försattes i konkurs. Denna betalningsinställelse i kombination med den utifrån kommande finansiella turbulensen blev sedan en utlösande faktor till en rad ytterligare betalningsinställelser.<sup>82</sup>

---

<sup>81</sup> Bankfirman C.G. Cervin hade från starten 1857 i huvudsak ägnat sig åt förmedling av obligationslån, under 1870-talet särskilt järnvägsobligationer.

<sup>82</sup> Bergstrand (1880), sid. 24

I Stockholm hade den finansiella krisen sin upptakt i slutet av oktober 1878 med fallissemang för bankfirman Asp, Berger & Co. Denna bankfirmas huvudverksamhet hade varit att tillhandahålla driftskapital till den svenska och finska sågverksindustrin. Bankfirmans akuta problem i oktober sammanhängde med att den fått en betydande Londonkredit uppsagd i början av månaden, en omständighet, vilken kan ses i ljuset av den inträffade brittiska finanskrisen. De problem som uppstod under 1878 var således inte enbart inhemskt skapade utan sammanhängde med den brittiska bankkrisen, som utbröt den 2 oktober i samband med att City of Glasgow Bank kraschade.<sup>83</sup>

Asp, Berger & Co:s ägare hade i ett försök att undvika en hotande betalningsinställelse lyckats utverka en kredit från Skånes Enskilda Bank. Krediten till trots stoppades verksamheten den 21 oktober 1878, och firmen ställde in sina betalningar drygt två veckor senare den 7 november. Den 16 samma månad beslöt firmans fordringsägare, att den skulle sättas under administration. Men bara ett par dagar senare, den 19 november, försattes bankfirman i konkurs av Riksbanken, ett beslut som senare kom att kritiseras häftigt av A.O. Wallenberg i riksdagen.<sup>84</sup>

Nästa betalningsinställelse av betydelse i Stockholm blev järnhandels- och bankfirman N.M. Höglund. Denna firma var en av Stockholms äldsta och den hade haft en omfattande kredit- och förlagsverksamhet riktad mot den svenska järnindustrin. Höglunds svårigheter sammanhängde sålunda med den svenska järnindustrins allt mer bristande lönsamhet efter 1875. Höglunds fall utlöstes dock av konkursen för Haddebo bruk. Höglunds tvingades genom denna konkurs att inställa sina betalningar, vilket skedde den 2 december 1878.

I och med Höglunds betalningsinställelse var den finansiella krisens inne i sin akuta fas. N.M. Höglunds stopp och indragning av krediter inledde en kedjereaktion på Stockholms finansmarknad, som dessutom i sin tur resulterade i att ett flertal stora svenska industriföretag fick allvarliga likviditetsproblem. Det var svensk järnindustri som drabbades. Stora järnbruksföretag som Hofors-Hammarby AB och Avesta-Garpenberg tvingades till betalningsinställelse i samband med Höglunds indragna förlagskrediter. De ekonomiska svårigheterna kom sedan i nästa led att drabba dessa industriföretags övriga kreditgivare.

---

<sup>83</sup> Ibid., sid. 12. Collins (1989), sid. 507 och not 12. I den efterföljande finansiella turbulensen stoppade West of England and South Bank District den 9 december, fallissemang vilka följdes av ett ytterligare drygt tiotal banker och bankfirmor. Under perioden från december 1878 till januari 1879 ställde följande banker och bankfirmor i Storbritannien in i betalningarna. Det var Willis, Percival & Co (London), Middleton, Craddock & Co (Loughborough), J.J. Kenton & Sons (Rochdale), Chesterfield & North Derbyshire Banking Co, Caledonian Banking Co samt Tweedy, William & Co (Cornish Bank).

<sup>84</sup> Bergstrand (1880), sid. 25. Det kan noteras att Asp, Berger & Co juridiskt var ett kommanditbolag, detta trots att organisationsformen inte inrymdes i den svenska lagen, annat än som alternativ för de sedelutgivande solidariska bankerna. Firmans ägare var därmed bara personligt ansvarig för bolagets egna kapital på 750 000 kr. Wilhelm Bergstrand håller i sin redogörelse för krisen 1878/79 Haddebo bruks betalningsinställelse i januari 1878 som upprinnelse till turbulensen på den svenska finansmarknaden. Beträffande administration eller konkursförfarande, se sid. 37f

Därmed fortplantade sig de ekonomiska problemen ut i allt vidare cirklar i det finansiella systemet.

Före N.M. Höglunds betalningsinställelse i början på december gjordes försök att få rätsida på firmans likviditetsproblem. Räddningsförsöket hade till en början sett ut att lyckas. Höglund kunde genom sitt eget nätverk utverka en tioårig kredit utan säkerhet på 750 000 kronor. Höglund hade därtill lyckats förhandla med de nya kreditgivarna och fått dessa att frivilligt ställa sig i turordning efter övriga fordringsägare. Det som i efterhand angavs ha tippat den påbörjande räddningsaktionen var Höglunds omfattande och svåröverskådliga borgensförbindelser. Dessa förbindelser gjorde det nämligen svårt att uppskatta det kapital som krävdes för att få firman solvent.

Även N.M. Höglund sattes av dess fordringsägare under administration dagen efter betalningsinställelsen, den 3 december 1878. Även denna administration skulle ske med A.O. Wallenberg som ordförande. Engagemanget i administrationen av Höglund liksom tidigare i Haddebo bruk, förklaras av att Stockholms Enskilda Bank hade mycket att vinna på att försöka undvika en konkurs hos N.M. Höglund. Enskilda banken hade nämligen förutom direkta förbindelser med N.M. Höglund omfattande engagemang med många av de industriföretag vilka använt denna bankirfirma som förlags- och kreditgivare. Administrationsförsöket blev emellertid avbrutet 1879, då den svenska Riksbanken, en av de större fordringsägarna, åter visade sig föredra ett vanligt konkursförfarande.<sup>85</sup>

Med N.M. Höglunds betalningsstopp måndagen den första veckan i december 1878 utvecklades en kedjereaktion på Stockholms finansmarknad med ett flertal betalningsinställelser följande slag i slag. En rad bankirfirmor Godenius & C:ni, Guillemot & Weylandt och Isaac Hirsch kom under veckan att inställa sina betalningar. Den förstnämndas fall sammanhänge med dess omfattande förbindelser med N.M. Höglund. Guillemot & Weylandt hade å sin sida fått se sin likviditet hårt ansträngd redan i samband med Asp, Bergers & Co:s konkurs i oktober, men den utlösande faktorn till betalnings-inställelsen i december var, att en av firmans krediter blev uppsagd i Hamburg. Bankirfirman Isaac Hirsch, den sista att stoppa bland Stockholms privata bankirfirmor, var en firma som etablerats så sent som 1861. Hirsch hade i likhet med N.M. Höglund bedrivit en omfattande kredit- och förlagsverksamhet riktad till tung svensk järnindustri.<sup>86</sup>

<sup>85</sup> Bergstrand (1880), sid. 32f. N.M. Höglund hade vid tiden för betalningsinställelsen borgensförbindelser på 2,5 miljoner kronor. Men Höglunds administratörer ansågs det vara utanför möjligheternas gräns, att beräkna hur stor del av denna som det uttrycktes "oerhörda summa" som egentligen skulle komma att drabba bankirfirman. Orsaken som angavs till Riksbankens beslut var att Höglunds ägare som det uttrycktes misstänktes ha uppträtt bedrägligt. Om detta var fallet är i efterhand svårt att bedöma, men det går att konstatera att Höglunds ägare lämnade landet innan myndigheterna hann agera vidare.

<sup>86</sup> Godenius&Co som ställde in sina betalningar den 6 december 1878 hade tillsammans med Höglund varit ägare till både Fredhammars-

Turbulensen och kreditkontraktionen på den finansiella marknaden i december 1878 kom att sopa bort merparten av Stockholms äldre bankirfirmor. Den finansiella krisen nådde därtill två betydande institutionella kreditgivare i Sverige, vilka båda var försedda med kunglig oktroj. Det var Stockholms Enskilda Bank och AB Göteborgs Handelskompani.

Den förstnämnda var en solidariskt ägd bank med sedelutgivningsrätt. Stockholms Enskilda Bank grundades redan 1856 och vilade därmed i grunden på 1848 års kungliga förordning angående enskilda banker. Den andra, Göteborgs Handelskompani, var i sin grundkonstruktion ett aktiebolag, startat 1871. Det vilade därmed på 1848 års aktiebolagslag. Handelskompaniet i Göteborg hade från början bildats i syfte att bli en ny svensk *crédit mobilier* och grundades efter mönster från franska *Société General du Crédit Mobilier Français*, etablerat 1852.<sup>87</sup>

Stockholms Enskilda Bank behöver inte här beskrivas, bankens historia och betydelse finns väl belyst av bl.a. Göran B. Nilsson. Göteborgs Handelskompani är däremot idag mindre känt. Kompaniets verksamhet syftade till att genom aktieemissioner och kapitalimport förmedla kapital till investeringar i svensk industri. Handelskompaniet grundade följaktligen ett dotterföretag i London, The Gothenburg Commercial Company Ltd med ett aktiekapital på £100 000. Göteborgs Handelskompani var huvudägare av Londonbolaget, men inte ensam ägare.<sup>88</sup>

Tillblivelsen av Göteborgs handelskompani berodde dels på den goda konjunkturen i början av 1870-talet, dels på ett utbrett missnöje med utvecklingen av det 1864 grundade Skandinaviska Kreditaktiebolaget, SKAB. Bland grundarna till Handelskompaniet återfanns flera av de affärsmän och industrialister i Göteborg, vilka varit entusiastiska för *credit mobilier*-konceptet i det ursprungliga Skandinavbanksprojektet, SKAB. De två Göteborgsaktörerna SKAB och Handelskompaniet utvecklades sedermera till två bittra konkurrenter.<sup>89</sup>

Både Stockholms Enskilda Bank och Göteborgs Handelskompani hade fått likviditeten ansträngd i samband med konjunkturutvecklingen och medföljande problemen på den svenska obligationsmarknaden.

---

och Nyhammarsbruk i Kopparbergs län, men G&Co hade även varit ägare i andra svenska industriföretag. Hirsch hade därtill under de goda åren investerat betydande belopp i huvudstadens fastighetssektor. Bergstrand (1880)

<sup>87</sup> Med *crédit mobilier* benämndes ett företag, som jämte bankrörelse bedrev emissionsverksamhet.

<sup>88</sup> Attman (1963), sid.236f. Londonbolagets värde var vid tiden för konkursen satt till 1,7 miljoner kronor i Handelskompaniets bokföring.

<sup>89</sup> Ibid., sid. 246ff.

Vid krisens utbrott i december 1878 var Stockholms Enskilda Bank tyngd av illikvida järnvägsobligationer. Bankens problem i samband med krisutbrottet sammanhängde dels med dess direkta förbindelser med bankirfirman N.M.Höglund, dels indirekt genom betydande engagemang i flera av de företag vilka haft Höglund som förlags- och kreditgivare.

Göteborgs Handelskompanis svårigheter hängde i likhet med Stockholms Enskilda Bank samman med den internationella lågkonjunkturen och den illikvida svenska obligationsmarknaden.

Det fanns som tidigare nämnts många likheter mellan Göteborgs Handelskompani och den ursprungliga tanken bakom Skandinaviska Kreditaktiebolaget – dvs. driva handel- och bankaffärer till utvecklandet av svensk industriverksamhet samt underlättande av likvider från utlandet. Göteborgs Handelskompanis aktiekapital var i övrigt ungefär detsamma som för Skandinaviska Kreditaktiebolaget, dvs. 5,5 miljoner kronor. Det kapital som Göteborgs Handelskompani behövde för verksamheten utöver det egna aktiekapitalet förvärvades inte genom någon inlåning från allmänheten utan via upplåning på den internationella kapitalmarknaden. Handelskompaniets utländska krediter var uppsägbara och upptogs till övervägande del mot säkerhet av svenska obligationer. De svenska obligationerna kunde Handelskompaniet följaktligen bli tvunget att realisera i en situation, då den utländska krediten sades upp. Detta förhållande blev fallet i och med den brittiska finanskrisen utbrott i oktober 1878. Handelskompaniets huvudverksamhet hade efter starten 1872 blivit att emittera svenska obligationslån. Dess framgång var sålunda i hög grad beroende av en låg internationell räntenivå och höga svenska obligationskurser. Kompaniet kan därmed sägas ha varit synnerligen illa rustat för att möta konjunkturedgången efter 1875, då de svenska räntorna steg och obligationskurser sjönk.<sup>90</sup>

I samband med konjunkturedgången och kursrasen på svenska järnvägsobligationer, blev Göteborgs Handelskompani sittande med stora poster av för tillfället osäljbara järnvägsobligationer. Handelskompaniet hade endast ett drygt år efter starten 1872 påtagit sig huvudansvaret för ett stort obligationslån på sju miljoner kronor till Halmstad-Jönköpings Järnvägs AB. Det hade därefter påtagit sig huvudansvaret för utplaceringen av Bergslagsbanans obligationslån på totalt 36 miljoner kronor 1873. Detta obligationslån var det ojämförligt största obligationslån ett privat aktiebolag hade upptagit i Sverige vid denna tid. Försöken att realisera bergslagbaneobligationerna gick emellertid trögt, särskilt efter 1877 på grund av obligationsmarknadens utveckling. Göteborgs Handelskompani blev sålunda

---

<sup>90</sup> Attman (1963), sid. 236f.

sittande med hälften av det stora bergslagslånet, eller mer exakt 18 miljoner kronor. Obligationerna hade övertagits till en kurs av 90 procent, men under 1878 sjönk kursen ned mot 40-50 procent av det nominella värdet.

Det, som utlöste Göteborgs Handelskompanis fall 1879 var dock inte Bergslagsbanans obligationer, utan den nära kopplingen till ett av tidens största industriföretag, Rosendahls Fabrikers AB i Göteborg. Handelskompaniets ordförande David Otto Francke, tillika ordförande i Rosendahl, hade för det senare industribolagets räkning utfört omfattande transaktioner genom Londonbolaget The Gothenburg Commercial Company Ltd. D.O. Franke hade tidigt genom Handelskompaniet skaffat sig en rätt att utnyttja en kredit för Rosendahls räkning på ett belopp av £30 000. Detta skulle dels täcka varuinköp, dels växelkredit. Under trycket av de hopande ekonomiska svårigheterna för Rosendahl i samband med lågkonjunkturen lät D.O. Franke beloppen stiga till betydligt högre summor än den beviljade.

I konkursens efterspel försvarade sig Londonkontorets chef Theodore Voigt med att han beviljat D.O. Francke ytterligare krediter på grund av de nära förbindelserna mellan Göteborgs Handelskompani och Rosendahls Fabrikers AB. Voigt hade därmed förutsatt, att den övriga styrelsen i Göteborgs Handelskompani var fullt förtrogen med Frankes affärer – vilket den i efterhand sade sig inte vara.

I samband med den brittiska finanskrisen i slutet av 1878 fick Göteborgs Handelskompani en av sina krediter på £40 000 uppsagd. Även andra uppsägningar befarades. I denna situation inställde Handelskompaniet sina betalningar. Det skedde den 18 januari 1879. Tre månader senare i april var konkursen ett faktum. Handelskompaniets fall följdes omedelbart av en betalningsinställelse i industriföretaget Rosendahls Fabrikers AB.<sup>91</sup>

Göteborgs Handelskompani blev till skillnad från Stockholms Enskilda Bank, vilket framgår av sidorna 80-93, aldrig föremål för regeringens ingripande. Det finns flera orsaker till detta. Den viktigaste bestod i att Stockholms Enskilda Bank var en sedelutgivande institution med inlåning från allmänheten till skillnad från Göteborgs Handelskompani, vilket inte var en ”bank” i juridisk mening utan ett konventionellt aktiebolag. Begreppet ”bank” fick enligt den rådande svenska banklagstiftningen inte ingå i firmanamnet om verksamheten syftade till att grunda, driva företag eller handla med aktier.

De enskilda bankernas verksamhet syftade däremot främst till att förmedla och förränta allmänhetens besparingar samt tillhandahålla pålitliga betalningsmedel. I gengäld kunde

---

<sup>91</sup> Ibid. Det kan nämnas att D.O. Francke sedermera kom väl ur de båda konkurserna – bl.a. med stöd av sin broder Johan Edward Francke i Stockholm. Det åstadkoms med broderns hjälp en ackordsuppgörelse i slutet av 1879 varvid D.O. Franke blev personligen befriad från konkursbelastning. D.O. Francke lyckades 1879 med ett nybildat bolag, Korndahls AB, överta Rosendahls Fabrikers AB tidigare verksamhet.

allmänheten kräva garantier för att dess kapital förvaltades med skälig omsorg och försiktighet. Att de i Sverige verksamma bankerna var försedda med särskild kunglig sanktion, oktroj, ska även ses som ett uttryck för detta ansvar. Den solidariska ansvarigheten för bankernas delägare var också det tänkt som en garanti för att bankerna inte skulle låta sig invecklas i riskabel kreditgivning. Banksedlarnas inlösen mot guld, vilket efter 1874 gällde såväl riksbankssedlar som privatbanksedlarna, syftade även det till att förhindra en osund utveckling i bankernas rörelse.

Samtidigt är det obestridligt, att de sedelutgivande privatbankerna utökade sin utestående sedelmassa betydligt efter 1874. Det var ett förhållande som antagligen sågs med oblida ögon av lantmannapartisterna i andra kammaren. Men även Kungl.Maj:t eller regeringen De Geer torde ha haft synpunkter på denna utveckling. Som kommer att framgå i nästa avsnitt motiverade Forssell regeringsingripandet med att bankstödet syftade till att förhindra en sedelpanik och en förlamning av den allmänna rörelsen. Det var således inte alls frågan om att regeringen skulle undsätta enskilda aktörer. Den motiveringen godtogs inte av det i riksdagen inflytelserika Lantmannapartiet, men mer om det i nästa avsnitt.



## 4.2 Det politiska spelet i riksdagen bakom krisuppgörelsen 1879

I takt med den allt svagare ekonomiska konjunkturen under 1878 steg den politiska temperaturen i riksdagen. Motsättningarna mellan första kammarens interventionister och andra kammarens icke-interventionister eskalerade. Den sittande regeringen under statsminister Louis De Geer befann sig i en tilltagande politisk korseld. Politiskt inflytelserika grupper i första kammaren utsatte regeringen för en allt mer intensiv kritik för dess passivitet, medan jordbruksintressena med tyngdpunkt i riksdagens andra kammare var emot alla former av statligt ingripande under det pågående ekonomiska "betrycket". I riksdagen var jordbruksintressena samlade i det utgiftsfientliga Lantmannapartiet, vilket hade egen majoritet i andra kammaren. Partiet var generellt negativt inställt till idéer som kunde innebära risk för nya utgifter på statsbudgeten. Om förslag därtill i främsta rummet ansågs gynna förstakammarintressen, fanns det emot dessa en kompakt avoghet i andrakammaren.

Kritiken mot regeringen i samband med den finansiella krisens utbrott i Stockholm kom inte som en blixst från klar himmel, utan den hade kunnat skönjas redan tidigt 1878. Ledamöter i första kammaren hade strax efter riksdagens öppnande börjat gå till angrepp mot regeringen och dess finansminister Hans Forssell. Det kritiska anslaget i första kammaren kan här illustreras med ett anförande av A. O. Wallenberg i januari 1878. I samband med riksdagsbehandlingen av 1879 års statsreglering hävdade Wallenberg, att den sittande finansministern dels tycktes sakna kännedom om landets ekonomiska ställning, dels hade en förmåga att se allting "ljus och glädje". Med de växande svårigheterna för de svenska industri- och järnvägssektorerna under 1878 kom kritiken mot regeringen att växa i styrka fram till den finansiella krisens utbrott i december.<sup>92</sup>

Regeringen, företrädd av dess finansminister Hans Forssell, gjorde samtidigt sitt bästa för att slå ifrån sig den tilltagande kritikerstormen. Forssell anförde i riksdagen, att det fanns enskilda "intressen" som medvetet försökte svartmåla landets ekonomiska situation. Det var en misskreditering, vilken enbart skedde i syfte att genom staten tillskansa sig "onaturliga" ekonomiska fördelar. (se teori sid. 43).

En konsekvens av regeringen De Geers icke-interventionistiska hållning i ekonomiska frågor var att den inte tog eller hade för avsikt att ta några initiativ för att möta det ekonomiska "betrycket". De tilltagande problemen för de privata svenska järnvägsbolagen

---

<sup>92</sup> RdFK 3:1 1878, sid. 12. Kapitets 4.2 bygger på Hans Forssells efterlämnade dagboksanteckningar, vilka skrevs i samband med den politiska krisen 1879, återgivna i Herman Schücks biografi över Hans Forssell (2001) samt Hans Forssells efterlämnade handlingar i Riksarkivet, Bergstrand (1880), De Geer (1905), Nilsson G.B. (1994), Oredsson (1967), samt brevkorrespondens mellan A.O. Wallenberg, Forssell och Oscar II, Stockholms Enskilda Banks arkiv (SEBA).

hamnade trots detta på regeringens bord. Ett principiellt betydelsefullt undantag från regeringens linje i förhållande till näringslivet kom att skapas i samband med att Bergslagens Järnvägsaktiebolag anhöll om ekonomisk assistans hos regeringen 1878. På grund av de allt större svårigheterna på den svenska obligationsmarknaden med ständigt sjunkande kurser hade järnvägsbolaget fått problem med finansieringen av järnvägsbygget mellan Falun och Göteborg. Järnvägsbolagets nödrop besvarades positivt och civilminister Carl Johan Thyselius framlade nära nog omgående, den 25 januari, för riksdagen en proposition innehållande ett specifikt obligationslån till järnvägsbolaget. Det var en proposition som statsutskottet och första kammaren tillstyrkte utan större debatt, samtidigt som den i andra kammaren omgående mötte opposition. Motsättningarna kan inte anses som överraskande mot bakgrund av kamrarnas olika sociala och politiska sammansättning. För att ge bifall till Thyselius proposition ställde andrakammarmajoriteten och lantmannapartiet som villkor att de berörda kommunerna och landstingen längs den kommande banan skulle gå i borgen för det föreslagna lånet – ett villkor som av samtiden tolkades som ett illa maskerat avslag. Regeringen De Geer lyckades emellertid med stöd av första kammaren driva igenom ett ekonomiskt stöd till järnvägsbolaget, men först efter det att ärendet gått till gemensam omröstning. Riksdagens beslut blev att staten istället för att ge ett lån köpte järnvägsföretagets osålda obligationer. Järnvägsbygget, som hade riskerat avstanna med en ännu ofullbordad linje, kunde därmed slutföras.<sup>93</sup>

Det andra järnvägsföretaget som kom att dra till sig regeringens och riksdagens intresse under 1878 var Hallsberg-Motala-Mjölby Järnvägsaktiebolag, i fortsättningen förkortat till HMMJ. Bolaget hade beviljats koncession 3 mars 1871, varefter färdigställandet av banan drevs på i snabb takt. Det kunde sålunda öppna sin linje redan under slutet av högkonjunkturåret 1873. Med den försämrade industrikonjunkturen efter öppnandet uteblev den förväntade ekonomiska succén för trafiken. Den skuldyngda järnvägen utvecklades istället snabbt till en svår ekonomisk börda för sina intressenter, vilka inkluderade såväl privata aktiebolag som enskilda kommuner efter banan.<sup>94</sup>

---

<sup>93</sup> Kprop. 1878:8. Carl Johan Thyselius, blev utnämnd till civilminister 1875 och som sådan hade medverkat till bl.a. skjutsväsendets överflyttning 1878 från jorden till bevillningen (från bönderna till statsanslag). Lantmannapartiet röstade antingen för avslag eller det förkladda avslaget enligt ovan. Partiets negativa hållning a priori, förstärktes med liberala argument, vilka vändes mot interventionisterna i första kammaren; ett misslyckat företag hade främst sig själv att skylla, varvid en konkurs utan regeringsinblandning var det naturliga. Interventionisterna kunde inte förneka denna princip, men de hävdade att det här rörde sig om ett ”yttersta undantag”. Bergslagens Järnvägsaktiebolags styrelse med fd. civilminister Axel Bergström i spetsen tryckte hårt på Bergslagsbanans karaktär av nationellt prestigeprojekt. Det framfördes att om banan lämnades åt sitt öde i denna situation, skulle det dels kunna skada den utländska krediten, dels väcka ont blod i Norge som satsat på en förbindningsbana till Mellerud.

<sup>94</sup> Pettersson (1984), sid. 440ff.

Det som föranledde att HMMJ uppmärksammades i riksdagen 1878 var inte dess förluster, utan det hängde samman med som det uttrycktes dess ”egendomliga bolagsordning”. Det som ansågs vara av principiellt intresse var, att järnvägsföretaget till sin konstruktion i viss mån kunde liknas vid en solidariskt ägd (enskild) bank – även om HMMJ formellt var ett aktiebolag. Förhållandet berodde på att det i den kungligt sanktionerade bolagsordningen införts en specifik paragraf, som föreskrev att om inte järnvägens kommande trafikintäkter skulle visa sig tillräckliga för bolagets ränte- och amorteringskostnader, så skulle dess aktieägare vara förpliktigade att fylla den uppkomna bristen. Det var en paragraf som det knappast fästs något avseende vid under högkonjunktorens ohöljda framtidsoptimism, men paragrafen hade när bolaget nu snabbt närmade sig bankrutt fått en reell innebörd för banans aktieägare. I princip upphävde paragrafen den begränsade ansvarigheten, som följde med 1848 års aktiebolagslag.<sup>95</sup>

Problemen för HMMJ aktualiserade i och med paragrafen ovan, om än på ett indirekt sätt, frågan hur den solidariska ansvarigheten hos de enskilda sedelutgivande bankerna skulle tolkas och utkrävas. Den kungliga förordning från 1847, vilken reglerade de solidariskt ägda bankernas verksamhet, var på denna punkt svävande. Förhållandet hade förvisso uppmärksammats upprepade gånger av enskilda riksdagsledamöter i andra kammaren, dock dittills utan resultat. Detta förhållande ska i sin tur ses mot bakgrund av att de enskilda bankernas förespråkare i första kammaren upplevde att denna vaghet fyllde ett gott syfte. Inför den insättande allmänheten kunde en sträng tolkning demonstreras. Den stränga tolkningen betydde, att i princip vem som helst av bankernas delägare skulle kunna krävas på betalning, närhelst en bank inte visade sig kunna fullgöra sina ekonomiska åtaganden. Samtidigt hade en mild tolkningsvariant kunnat framhållas för blivande potentiella bankdelägare. Den milda tolkningen innebar, att det solidariska ägaransvaret aldrig kunde bli aktuellt förrän en konkurs var juridiskt färdigutredd och en brist därmed konstaterad. Med hänsyn till det juridiska systemet kunde det följaktligen ta många år innan den solidariska ansvarigheten skulle kunna göras gällande. Den fråga som kunde ställas och ställdes mot den senare tolkningsvarianten var, vilka eventuella tillgångar som skulle finnas kvar att hämta för fordringsägare hos de solidariskt ansvariga delägarna. I det aktuella fallet med HMMJ visades

---

<sup>95</sup> 1848 års aktiebolag var enligt Clas Petterson dock motsägelsefull. En notabel omständighet med HMMJ var att aktiebolag tilläts vara aktietecknare. Detta innebar att en enskild aktieägars hela egendom kunde stå på spel, samtidigt som aktietecknare i form av andra aktiebolag inte skulle kunna krävas på mer än det sistnämndas aktiekapital. Det var detta förhållande som föranledde AB Motala Verkstad att skyndsamt dela ut sitt aktieinnehav i HMMJ. Det ska noteras att det däremot inte var möjligt att dela ut ägarlotter i solidariska bankbolag, som Stockholms Enskilda Bank. Det betydelsefulla i sammanhanget var att en likvidation alternativt konkurs skulle riskera ta lång tid och låsa fast stora värden. Samtidigt ställdes frågan om, vilka tillgångar som skulle finnas kvar hos berörda lottägare i banken vid en utdragen likvidation/konkurs.

problemet tydligt. Järnvägsbolagets aktier hade av AB Motala Verkstad börjat delas ut till medellösa.<sup>96</sup>

Det som i fråga om HMMJ ansågs kunna motivera ett regeringsingripande var de konsekvenser nämnda bolagsordning riskerade att medföra. Med hänsyn till den långsamma svenska rättstillämpningen ansågs den aktuella bolagsordningens kunna utgöra fröet till ett oändligt processande. Det var ett förhållande som i en förlängning skulle kunna riskera att förlama en hel landsdel för år framöver, med svåröverskådliga samhällsekonomiska konsekvenser som följd.<sup>97</sup>

Mot denna bakgrund väcktes det dels motioner som krävde ett direkt statligt inköp av HMMJ, dels en motion om att staten skulle uppta ett utländskt lån på 30 miljoner och ställa detta till förfogande ”till inköp av järnvägsobligationer i första hand och järnvägsanläggningar i andra hand”.<sup>98</sup>

Samtliga förslag som fördes fram på området kom att avslås av riksdagen 1878. Det politiskt inflytelserika statsutskottet uttryckte i sitt utlåtande till riksdagen, att det skulle vara synnerligen ogenomtänkt att ändra den rådande icke-interventionistiska linjen i förhållande till näringslivet. Statsutskottet var emellertid inte enigt, dess ordförande Carl Gustaf Ekman, tillika ledargestalt för första kammarens centergruppering, förordade att staten i första hand skulle inköpa obligationer och i andra hand järnvägar.<sup>99</sup>

I den utgiftsfientliga andra kammaren föll de framställda motionerna utan större debatt, medan förslagen i första kammaren kom att debatteras intensivt. Finansminister Hans Forssell kom dock åter att ge uttryck för en tydligt icke-interventionistisk uppfattning rörande näringslivet. Forssells insats i första kammaren fick en avgörande betydelse för att den slutligen gick på statsutskottets linje och att de aktuella motionerna avslogs, med röstsiffrorna 54-50. Betydelsen av Forssells insats framgår av att många kammarledamöter avvaktade med sitt ställningstagande tills regeringen först avgett sitt. En konsekvens av Forssells ingripande i kammaren och dennes tydliga icke-interventionistiska hållning blev att ett antal av regeringen De Geers politiska stödgrupper, bl.a. Centern i första kammaren, vände sig mot regeringen och finansministern i synnerhet. Forssell blev som finansminister den som fick personifiera regeringens passivitet i statshjälpsfrågan och han blev följaktligen det statsråd som kom att stå främst i skottgluggen för den tilltagande kritiken.

<sup>96</sup> SFS 1848, Claes Petterson (1984), sid. 444f.

<sup>97</sup> Ibid. Jämför motiveringen till det ekonomiska stödet till Wermlands Enskilda Bank 1923 sida 152f.

<sup>98</sup> MFK 1878: 27, Reutersskiöld: *Om inköp af Hallberg-Motala-Mjölby jernväg (HMMJ)*, MFK 1878:30, Hammarhjelm: *Om anvisande af 30 millioner till inköp av enskilda järnvägar*, MAK 1878:108 Charles Dickson: *Om inköp av HMMJ*

<sup>99</sup> StU 1878:63

## Problemen för Stockholms Enskilda Bank

Kronologiskt kan finanskrisens utbrott i Sverige dateras till måndagen den 2 december 1878, dvs. det datum då bankfirman N.M. Höglund i Stockholm tvingades att inställa sina betalningar. Denna händelse blev den tändande gnista som utlöste en närmast panikartad kedjerekton av betalningsinställelser, bland såväl betydande finansiella som industriella aktörer. Stockholm Enskilda Bank, vilken antogs ha förbindelser med N.M. Höglund drabbades under veckoslutet, torsdagen den 5 till lördagen den 7 december av en klassisk ”run”, uttagsrusning. Stockholmsbanken kom på bara några dagar att förlora miljonbelopp på sina korta inlåningsräkningar.

Uttagsrusningen i Stockholms Enskilda Bank föranledde bankinspektören vid finansdepartementets bankbyrå Carl Gustav Carlquist att försöka lugna allmänheten via tidningspressen. I en artikel i Stockholms Dagblad fredagen den 6 december, vilken för övrigt var publicerad med A.O. Wallenbergs goda minne, betonade Carlquist att Stockholms Enskilda Banks ställning efter rådande omständigheter var god, trots som det uttrycktes ”omfattande och betydande förluster”. Nervositeten hos allmänheten ledde dock till att Carlquists korrekta ämbetsmannareservationer fick en motsatt effekt än den som var avsedd. Tidningsartikelns negativa mottagande föranledde i sin tur Wallenberg att efterföljande dag, lördagen den 7 december i Dagens Nyheter publicera en polemisk svarsartikel. I denna förtydligades att banken var förmögen att klara alla ekonomiska åtaganden. Denna insats i kombination med att det i tidningen Nya Daglig Allehanda meddelades att Oscar II gått mot strömmen och låtit sätta in 10 000 kronor i banken på depositionsräkning, lugnade uttagsrusningen. Stockholmsbanken fortsatte inte desto mindre att förlora miljonbelopp under veckan mellan jul och nyår. Uppsägningarna och uttagen av depositioner hos banken fortsatte sedan veckan efter nyår.<sup>100</sup>

I ett försök att hejda den negativa utvecklingen fattade Stockholms Enskilda Bank torsdagen den 9 januari 1879 beslutet att höja bankens högsta depositionsränta från fem till sex procent. Det innebar att räntesatsen därmed låg en halvprocentenhet högre än i någon annan bank i landet. Men inte heller denna åtgärd fick det utfall som avsetts. För det första skyndade givetvis inte en nervös allmänhet till banken för att eventuellt kunna få någon procents bättre avkastning på sitt sparkapital. Bankens räntehöjning påverkade inte nämnvärt kapitalutflödet ur banken. För det andra, och desto allvarigare för banken, så tolkades

---

<sup>100</sup> Bergstrand (1880), sid.47. En ytterliggare effekt av A.O. Wallenbergs artikel blev att det skar sig ordentligt mellan honom och bankinspektör Carlquist, som offentligt därmed lade fram sina kort på bordet. Det kan noteras att det i brevväxling mellan far och son, A.O. Wallenberg och K.A. Wallenberg, utgiven av Stockholms Enskilda Bank och redigerad av Gert Nylander (1962), saknas brevväxling för perioden 11 september 1878 fram till 13 maj 1879.

räntehöjningen som ett tecken på desperation, varvid ryktena om att den stod vid ruinens brant i stället tilltog.<sup>101</sup>

### Underhandskontakter och propositioner

Det visade sig tydligt efter den finansiella krisens utbrott, att det fanns två helt skilda uppfattningar i den svenska riksdagen om hur den tryckta ekonomiska situationen skulle hanteras. Vid den ena polen återfanns bank-, industri- och järnvägsintressenter i första kammaren – dvs. politiskt inflytelserika grupper, vilka som framgått ovan redan under 1878 efterfrågat politisk handling. Vid den andra polen återfanns Lantmannapartiet inkluderande dess filial i första kammaren samt regeringen De Geer, vilka samtliga förespråkade en tydlig icke-interventionistisk linje. Regeringen, företrädd av finansminister Hans Forssell, framhärade i det längsta och uttryckte så sent som i början av januari 1879 i riksdagen ståndpunkten att staten, vad gällde den pågående lågkonjunkturen, inte hade någon mission att fylla. Ett regeringsingripande skulle som Forssell uttryckte det endast störa de ekonomiska naturlagarna. Men trots detta motstånd blev regeringen för sin politiska överlevnad till slut ändå tvungen att försöka hantera den alltmer otåliga opinionen i riksdagens första kammare.

Den finansiella krisen skulle sätta sin tydliga prägel på riksdagen under vintern-våren 1879. Den dramatiska händelseutvecklingen på Stockholms finansmarknad från december 1878 fram till riksdagens öppnande i januari 1879 förstärkte intressekonflikterna mellan riksdagens två kamrar. Tiden från årsskiftet 1878/79 fram till Järnväghypoteksfondens inrättande juni 1879 blev en intensiv och händelserik tid i den svenska riksdagspolitiken.

Den finansiella krisens utbrott i december 1878 och Stockholms Enskilda Banks svårigheter i samband med denna hade på regeringsnivå aktualiserat frågan om konsekvenserna av ett eventuellt fallissemang hos en solidariskt ägd enskild bank. Av denna anledning hade statsminister De Geer i all tysthet den 3 januari 1879 kommit att utöka direktiven för den kommitté, som tidigare tillsatts på grund av problemen med järnvägsbolaget HMMJ. Statsministern utökade direktiven så att kommittén även skulle tolka den solidariska ansvarighetens konsekvenser hos de enskilda bankerna. Det är påtagligt att regeringen under den ekonomiskt turbulenta situationen inte önskade att dess egna farhågor kring Stockholms Enskilda Bank skulle nå ut till en redan labil finansmarknad, eftersom detta

---

<sup>101</sup> Ibid.

skulle riskera att ytterligare späda på den förtroendekris, som det privata banksystemet befann sig i.<sup>102</sup>

Den negativa utvecklingen för Stockholms Enskilda Bank kring årsskiftet 1878/79 medförde att A.O. Wallenberg fredagen den 10 januari besökte finansminister Forssell. Mötet hade förmodligen två syften. Det första var att redovisa bankens ekonomiska ställning och förvissa Forssell om att bankens ställning möjligen var ansträngd, men inte katastrofal. Det andra var att försöka övertyga Forssell om angelägenheten av ett regeringsingripande. Wallenberg presenterade av den orsaken ett eget förslag på hur den pågående finansiella krisen skulle mötas. Förslaget gick ut på att staten skulle införa en räntegaranti för svenska järnvägsobligationer. Enligt förslaget skulle den svenska staten utfärda en 20-årig räntegaranti för obligationer emitterade av järnvägsaktiebolag med koncession utfärdad före 1878. Den sistnämnda formuleringen inkluderade på det sättet den ännu ofullbordade Bergslagsbanan. Räntegarantin skulle utgå till<sup>103</sup>

ett belopp av mellanskillnad emellan årets nettointkomster av trafik och fem procents ränta å järnvägsaktiebolagens utelöpande ränta.

Räntegarantin syftade primärt till att återupprätta allmänhetens förtroende för obligationsmarknaden och blåsa nytt liv i den för tillfället helt illikvida svenska obligationsmarknaden. En sådan statlig garanti förväntades omedelbart höja värdet på de svenska järnvägsobligationerna. Räntegarantin skulle på ett indirekt sätt också skapa bättre förutsättningar för Stockholms Enskilda Bank, samtidigt som hjälpen utformades på behörigt avstånd. Statens utgifter beräknades enligt förslaget initialt uppgå till 33 procent av den utestående obligationsskulden. Det betonades samtidigt att statens kostnader successivt skulle minska i takt med en förbättrad industrikonjunktur och ett ökat transportbehov. Det sistnämnda antagandet framhölls av Forssell vara förslagets akilleshäll. Han invände att det inte fanns någon som kunde garantera att den svenska järnvägstrafiken med automatik skulle öka vid en framtida konjunkturförbättring.<sup>104</sup>

---

<sup>102</sup> Hesslén (1927), sid. 298. Kommittén *angående lag om inteckning i järnväg* tillsatt 1878.

<sup>103</sup> Odaterat dokument, Hans Forssells samling (RA), Statsrådstiden, volym 12.

<sup>104</sup> Brev från Forssell till A.O. Wallenberg, daterat den 6 februari (SEBA). Till riksdagen inlämnade förslag för att möta det ekonomiska betrycket våren 1879, odaterade dokument, Hans Forssells samling (RA), Statsrådstiden, volym 12.



Under veckoslutet lördagen och söndagen den 11 och 12 januari träffades först finansminister Forssell och överståthållaren i Stockholm Curt Gustaf af Ugglas. Denne hade personliga erfarenheter av krisen 1857-58 och han stod Oscar II nära. Det sistnämnda förhållandet gjorde samtidigt att af Ugglas i viss mån fruktades av statsminister De Geer. Forssell och af Ugglas diskuterade under lördagen bl.a. ställningen för Stockholms Enskilda Bank. Under söndagen möttes Forssell och Louis De Geer. De två diskuterade den finansiella krisen och hur den skulle hanteras; bl.a. dryftades Wallenbergs föreslagna räntegaranti. Denna visade sig ha fallit i god jord hos statsministern, medan finansministern bestämt var emot införandet av en så generellt utformad garanti.<sup>105</sup>

Det som gav regeringen ytterligare politiskt bekymmer var att ett antal motioner från föregående års riksdag 1878 nu efter finanskrisens utbrott tycktes återkomma. Finansministern hade med sådan energi avvisat dessa förslag i riksdagen, att det nu framstod som närmast omöjligt för honom att gå dem till mötes med ett bevarat politiskt anseende. Statsminister De Geer har i tidigare studier framhållits som mindre doktrinär i sin inställning till näringslivsfrågor än finansminister Forssell. Det ska emellertid för den fortsatta framställningen noteras, att de två hade olika roller att spela i regeringen. Statsministern var ofrånkomligen lika negativ som Forssell till förslaget om upptagande av ett nytt utländskt statslån för inköp av svenska järnvägsobligationer och järnvägsanläggningar. Han var däremot inte lika bestämt negativ som finansministern, när det gällde motionerna om inköp av HMMJ. Det sistnämnda förhållandet ska ses mot bakgrund av att HMMJ ursprungligen hade funnits med i Nils Ericssons stambanepplan. Denna bana ansågs följaktligen utgöra en betydelsefull länk mellan den södra och västra stambanan. För De Geer framstod det i detta

---

<sup>105</sup> Curt Gustaf af Ugglas hade personliga erfarenheter av krisen 1857/58, då han var konsultativt statsråd 1856 till maj 1858. Marknadens aktörer hade denna gång tämligen omgående vidtagit åtgärder för att möta krisen. Redan den 21 november 1857 inrättades i Stockholm en kreditförening och den 6 december hade det på Stockholmsbörsen väckts förslag om att inrätta en garantiförening. Den sistnämnda kom emellertid aldrig till stånd i sin tänkta form. Detta föranledde regeringen att gripa in och på finansminister August Gripenstedts initiativ beslöts den 14 december 1857 att upptaga ett utländskt statslån i syfte att lätta den betryckta handeln (jämför Erik Sparres förslag 1879). Med detta ändamål upptogs ett lån i Hamburg på 12 miljoner riksdaler och Stockholms Garantiföreningen kunde därmed bildas. Via Riksbankens förmedling utbetalades sedan 1,5 miljoner i månaden under en period från den 3 april 1858 till den 30 september samma år. Återbetalningstiden på 1858 års nödlån låg på mellan 20 och 26 månader. Den föreslagna hypotekskassan 1879 var sålunda en välbeprövad metod att hantera temporära ekonomiska kriser. Denna föreslagna hypotekskassa skulle enligt de första utkasterna förses med 2 miljoner kronor i eget kapital. Denna kassa skulle sedan kunna låna ut förskott till lantmän, bergverk och bruksägare. Den skulle därtill kunna såväl köpa som ge lån mot aktier. Om Curt Gustaf Ugglas kan det kort nämnas att han innehade överståthållarämbetet i Stockholm 1874-88, var ledamot av första kammaren 1879 samt stod nära Oscar II. Det kan mot denna bakgrund ha varit här den ursprungliga idén om inrättandet av en kredithypotekskassa kom i händerna på Hans Forssell, odaterat utkast har återfunnits i Forssells samling RA. Angående Wallenbergs räntegaranti framförde Forssell att han hellre skulle avgå, än att ställa sig bakom ett dylikt förslag. Frågans tyngd för Forssell visas av att han förde samtal med De Geer om möjligheter till en eventuell "reträtt". De Geer gav Forssell sitt stöd men lovade samtidigt att finansministern efter val skulle erbjudas, ett lån eller en presidentplats, om det inte skulle gå väl. Forssell gav uttryck för att han förordade det sistnämnda.



läge lockande att kunna inhandla det nu konkursfärdiga järnvägsbolaget till ett för staten förmånligt pris.<sup>106</sup>

Bland försöken att motverka effekterna av den finansiella krisen gjordes det den 14 januari ytterligare ansträngningar av kungen personligen. Det meddelades i tidningarna, att Oscar II ännu en gång satt in 10 000 kronor i Stockholms Enskilda Bank, på bankens depositionsräkning.<sup>107</sup>

Finansminister Forssell presenterade fredagen den 17 januari inför Oscar II, statsminister De Geer samt civilminister Carl J. Thyselius ett förslag om ekonomiskt stöd till det krisdrabbade HMMJ. Statsstödet skulle utformas efter samma mönster som det föreslagna lånet till Bergslagsbanan året innan. Forssells förslag fick dock ett blandat mottagande. På den ena sidan återfanns Oscar II som var direkt avvisande till förslaget, på den andra civilminister Thyselius som sade sig vara beredd att ställa proposition. Oscar II var säkerligen redan inställd på ett statligt inköp. Emellan dessa två ståndpunkter återfanns statsminister De Geer som än så länge ställde sig försiktigt avvaktande. De Geer rapporterade senare på dagen till Oscar II att turerna kring ett eventuellt statsingripande riskerade att leda till en regeringskris och det redan innan riksdagen hunnit få ta ställning i sakfrågan.<sup>108</sup>

Det blev också under fredagen känt inom regeringen att Göteborgs Handelskompani stod inför en nära betalningsinställelse. A.O. Wallenberg och finansminister Forssell möttes senare samma dag, varvid de två åter avhandlade Wallenbergs räntegaranti. Forssell framhöll i sina dagboksanteckningar efter mötet, att den egna planen för honom fortfarande framstod som bättre än Wallenbergs räntegaranti.<sup>109</sup>

Samma dag som 1879 års riksdag öppnades, lördagen den 18 januari, blev det offentligt gjort att Göteborgs Handelskompani tvingats att ställa in betalningarna.<sup>110</sup>

Tisdagen den 21 januari möts Hans Forssell och Riksbankens två deputerade Wilhelm Dufva och Johan W. Arnberg. Det kan nämnas att Dufva dessutom var ledamot av första

---

<sup>106</sup> FKM 1879:14, Mannerskantz,: *Om upptagande af ett utlänskt amorteringslån å 30 millioner till förställandet av den inhemska industrins förlagskapital*, FKM 1879:28, Friherre Ugglas: *Angående: Inköp av HMMJ*, MFK 1879:24, Hammarhjelm, MAK 1879:108, Charles Dickson: *Om anvisandet av 30 millioner för inköp af enskilda järnvägar*, se sid. 82.

<sup>107</sup> Nilsson G.B. (1994), sid. 273

<sup>108</sup> Forssells dagboksanteckningar.

<sup>109</sup> HMMJ=Hallsberg-Motala-Mjölby Järnvägsaktiebolag. HMMJ kallas också i texten motalabanen. Motalafrågan är frågan om ett förstatligande av denna järnväg. Banan blev sedermera den första förstatligade privatjärnvägen. Forssell noterar vidare att han här inte ser sig kunna gå längre, utan att han hellre tänker avgå än att gå med på vad han uttrycker vara "för stora eftergifter."

<sup>110</sup> Finansministern noterar i sin dagbok att Gustaf Åkerhielm, ordförande i riksgäldsfullmäktige intrigerar mot såväl Wallenberg som emot statsminister De Geer. Bolagsordningen för Göteborgs Handelskompani var godkänd den 29 december 1871. I Kompaniet engagerades de delar av Göteborgs börs- och finanselit vilken var negativ till Skandinaviska Kreditaktiebolagets utveckling, bl.a. Dickson, Wilhelm Röhss m.fl. Det kan nämnas att bolagsordningen var godkänd genom civildepartementet och inte genom Kungl. Maj:t. Bergstrand (1880), sid. 62.

kammaren. De två avvisade finansministerns förslag rörande HMMJ såsom ”orimligt hårt och snålt.”<sup>111</sup>

Finansministern uppsökte under söndagen den 26 januari Edvard Carleson, tidigare justitie-statsminister och nu ordförande i tillfälliga utskottet. Enligt Forssell tycktes denne ha snärjts av Carl Ekman angående HMMJ och befann sig följaktligen på motståndarsidan. Forssell besökte senare under söndagen statsminister De Geer inför måndagens interpellationsdebatt. Statsministern yppade vid mötet, att han fått uppgifter om att alla anslag för att få ”bönderna” med på ”järnvägarna” skulle syfta till en regeringsförändring, som Arvid Posse och Henning Hamilton misstänktes ”ha kokat ihop”. Det visade sig inte längre gå att tala om ett Ekmanskt (Centern) eller Ehrenheimskt parti (höger) i första kammaren, eftersom partigränserna dem emellan delvis tycktes ha suddats ut. Det som istället utkristalliserades i kammaren var ett ”hattparti”. Det var ett parti vilket, liksom frihetstidens förlaga önskade se en aktivare näringspolitik. Ett av huvudkraven blev, att om inte regeringen kunde fällas så skulle åtminstone dess finansminister Forssell tvingas avgå. Det framstod i den uppkomna situationen som tydligt för statsminister De Geer att någon form av politisk manöver var nödvändig, om regeringen skulle överleva den pågående krisen.<sup>112</sup>

I riksdagen hölls måndagen den 27 januari interpellationsdebatt. Göteborgaren Charles Dickson, tillhörande andra kammarens politiska mitt, ställde i kammaren den direkta frågan till finansministern,<sup>113</sup>

om huruvida regeringen hade afsigt att presentera något förslag på åtgärder för att möta landets bekymmersamma ekonomiska ställning.

Forssell underströk i sitt svar till Dickson, att den sittande regeringen varken kunde hållas ansvarig för konjunktur eller kapital. Han betonade vidare att regeringens uppgift var

<sup>111</sup> Det är känt att riksbanksledningen var kallsinnig till att komma till det konkurrerande privata banksystemets undsättning. Wilhelm Dufwa, advokat, hade varit vice vd i Skandia 1861-69 och senare vd 1869-70. Han var utgivare och redaktör för Aftonbladet 1869-70. Dufwa hade utsetts av Stockholms stad till ledamot av borgarståndet vid den sista ständsriksdagen 1865. Dufwa blev ledamot av andra kammaren 1870 och satt i kammaren fram till 1873 då han istället blev ledamot av första kammaren. Borgarståndet utsåg Dufwa till riksgäldsfullmäktige 1870 och satt där fram till 1883. Han satt dessutom i bankofullmäktige nämnda år. Dufwa blev deputerad för den inre förvaltningen. I denna egenskap ingrep han energiskt i reformerandet av Riksbanken. Johan Wolter Arnberg var deputerad, dvs. chef för Riksbankens utrikesaffärer. Arnberg var docent i nationalekonomi, han hade 1865-72 varit direktör i Uplands Enskilda Bank och styrelseledamot i Stockholms Enskilda Bank, från 1870 fram till 1874, då han valdes in i riksbanksfullmäktige.

<sup>112</sup> Riksdagen 1879 har ibland karaktäriserats som frihetstiden i repris, eftersom det i riksdagens kamrar uppstod två politiska fraktioner, vilka betecknats som ett nytt ”hattparti” vilket stod i motsatsställning till ett ”mössparti”. ”Hattarna” i första kammaren förespråkade ett aktivt regeringsingripande för att möta det ”ekonomiska betrycket”. ”Mössorna” med tyngdpunkt i den jordbruksdominerande andra kammaren verkade samtidigt mot alla former av regeringsingripande. Angående Edvard Carleson hade denne 1860 utnämnts till justitieråd. Han hade som ledamot av ridderskapet och adeln bevästat åtskilliga ständsriksdagar och han var ledamot av lagutskottet 1850-51 och 1853-54. Han blev 1856-58 ledamot av konstitutionsutskottet. Carleson var justitiestatsminister maj 1874 till maj 1875. Från 1876 var han ledamot av talmanskonferensen, utom 1878, då han var kammarens vice talman. Han satt i första kammaren från 1874 fram till sin död 1884. Carleson var fientligt inställd till Lantmannapartiet, ett parti vilket i övrigt hade fällt regeringen 1875.

<sup>113</sup> Forssells dagboksanteckningar

begränsad till att sköta "statsverkets förmåga och statens säkerhet". Finansministern vidhöll åtminstone utåt därmed fortfarande samma icke-interventionistiska hållning som tidigare.<sup>114</sup>

Severin Axell, affärsman och tillika Uppsalaakademiker av Forssells generation, tillhörande den politiska mittfåran i likhet Charles Dickson invände mot finansminister Forssell att det fanns anledning att främja kapitalets rörlighet.<sup>115</sup>

Forssell träffade senare under dagen Oscar II och redogjorde för sitt anförande i interpellationsdebatten. Att detta skedde först i efterhand ursäktades av Forssell med att regentens händer borde hållas så fria som möjligt. Samtidigt framförde Forssell viss försiktig kritik, så formulerad att Oscar II borde uppmärksamma, att det fanns rådgivare i monarkens närhet som i denna fråga styrdes av vad som benämndes som "enskilt intresse" – ett begrepp som vid denna tid hade mer negativ klang än vad det har idag. Oscar II replikerade att Forssell kunde vara säker på att dessa "intressen" märktes.

Under tisdagskvällen den 28 januari träffas riksdagsledamöterna Erik Sparre, Curt Gustaf af Ugglas och finansminister Forssell under informella former hos utrikesminister Oscar Björnstjerna. De tre diskuterade förslaget att efter tidigare använt mönster inrätta en hypotekskassa, i syfte att möta krisen.<sup>116</sup>

I första kammaren lades det den 29 januari fram ett antal motioner om hur den pågående krisen skulle hanteras. Det var A. O. Wallenbergs tidigare nämnda räntegaranti, C. G. af Ugglas förslag om inköp av HMMJ, Carl Axel Mannerskantz förslag om upptagandet av ett utländskt lån på 30 miljoner kronor för inrättandet av en särskild fond med syftet att tillhandahålla industrin nödvändigt förlagskapital samt Carl Fredrik Hammarhjells motion om 30 miljoner kronor till inköp av enskilda järnvägar.<sup>117</sup>

I samband med läggningen (*presentationen av dagordningen*) av de inlämnade motionerna grep Wallenberg i första kammaren tillfället att åter kritisera regeringen för landets ekonomiska problem. Kritiken riktades denna gång mot att staten under de goda åren dels hade agerat kraftlöst mot de många privata järnvägsintressena, dels hade forcerat sitt eget järnvägsbyggande alltför snabbt. Wallenberg framförde därmed sin uppfattning att staten mot denna bakgrund måste ta sitt ansvar i en situation då de svenska exportpriserna rasade, vilket i

---

<sup>114</sup> RdAK 3:2 1879 sid. 14ff.

<sup>115</sup> Ibid. Det kan nämnas att Severin Axells far var gammal affärsbekant med A.O.W. från dennes tid i Sundsvall.

<sup>116</sup> Forssells dagboksanteckningar. Detta möte skedde i samband med bal hos utrikesminister Björnstjerna. Erik Sparre blev andra kammarens ålderspresident 1874 och efterträdde då J. A. Gripenstedt. Han hade bevistat alla ståndsriksdagar 1844-65, var ledamot av första kammaren 1866-69 och av andra kammaren 1870-86. Från 1848 till 1877, med undantag för 1873, var Erik Sparre ordförande i lagutskottet.

<sup>117</sup> RdFK 4:1 1879 sid. 3ff, MFK 1879:14. MFK 1879:22, Wallenberg: *Om beviljandet af räntegaranti för amorteringsobligationer, utfärdade af svenska jernvägsbolag*. MFK 1879:24, Hammarhjelm: *Om anvisandet av 30 millioner kronor till inköp av enskilda järnvägar*. MFK 1879:28

sin tur var orsaken till problemen för de svenska järnvägsföretagen. Wallenberg framhöll att staten rimligen borde delta i hanteringen av en kris, som den åtminstone delvis varit med om att skapa. Wallenberg klandrade därefter regeringens passiva hållning och framhöll att denna berodde på likgiltighet för alternativt obekantskap med, landets ekonomiska förhållanden. Regeringen klandrades avslutningsvis för att den inte hade rört ett finger till försvar av den svenska krediten i en situation, när denna skadats av angrepp i såväl inhemsk som utländsk press. Wallenberg ställde vidare frågan till de ledamöter i kammaren som deltog i det offentliga livet vid krisen 1857, var "lavinan" hade hamnat om inte finansminister August Gripenstedt den gången vidtagit åtgärder. Wallenberg avslutade sitt inlägg med att uppmana Forssell att begrunda satsen, "det är vida bättre att stämma i bäcken än i ån"

Regeringen samlades senare samma dag (den 29 januari) och statsminister De Geer stödd av Gerhard Lagerstråle ansåg att det var nödvändigt med ett regeringsingripande. Finansminister Forssell var emellertid fortfarande lika avogt inställd till ett regeringsingripande som tidigare. Regeringen diskuterade därpå konsekvenserna av en eventuell intervention. Finansministern utnyttjade tillfället att vid mötet presentera sitt förslag om att inrätta en fristående järnväghypotekskassa, i enlighet med hur krisen hade hanterats 1858 – förmodligen efter af Ugglas förlaga. Forssell kallades efter detta till Oscar II som fann förslaget förnuftigt. Oscar II underrättade samtidigt finansministern om att han hade uppvaktats av ett antal förstakammarledamöter, vilka uttryckt sitt missnöje över regeringens passivitet. Det är tydligt att Oscar II här försökte att öka det politiska trycket mot sin finansminister att förmå honom att göra någonting.<sup>118</sup>

Forssell modererade följaktligen sin tidigare negativa hållning till statlig intervenering. Han medgav att ett begränsat ekonomiskt stöd kunde anses rimligt, om det gavs under en kort tid. Finansministerns svängning förklaras inte bara av att det politiska trycket hade ökat från Oscar II. Det hade nämligen i riksdagens korridorer hörts allt högljuddare krav på att finansministern borde avlägsnas från sin post för att undvika en uppseglande regeringskris. Forssell omsvängning skedde således först under galgen, då han blivit medveten om att det förbereddes en aktion mot honom i riksdagen, av "åtskilliga affärsmän och riksdagsmän". Statsminister De Geer försäkrade i den allt mer tillspetsade politiska situationen dock Forssell sitt fulla förtroende.<sup>119</sup>

---

<sup>118</sup> Louis De Geer var Gerhard Lagerstråle systerson. Gerhard Lagerstråle född 1814 var vid tiden konsultativt statsråd och första kammarens talman. Han hade i övrigt haft samma post i Louis De Geers första regering.

<sup>119</sup> Hans Forssells dagboksanteckningar angående krisen 1878-79.

Fredagen den 31 januari hölls konselj på slottet och Oscar II visade sig, möjligen av taktiska skäl, vilja dra sig ur HMMJ-frågan. Carl Ekman hade avrått konungen från en HMMJ-proposition och istället talat sig varm för den tidigare nämnda motionen om 30 miljoner kronor till statliga järnvägsinköp. Statsminister De Geer förhöll sig liksom tidigare avvaktande. Oscar II avreste därefter samma dag till sin sedvanliga februarivistelse i norska Kristiania.<sup>120</sup>

Hans Forssell kallade under lördagen den 1 februari till sig Johan W. Arnberg och Henrik J. Palme. De tre diskuterade tillsammans frågan hur den ekonomiska krisen skulle hanteras. Forssell presenterade sitt förslag om att inrätta en järnväghypotekskassa.<sup>121</sup> Den bankkrishanteringsmetod som Hans Forssell drev var skapandet av en klassisk form av hjälp till självhjälp. Enligt förslaget skulle<sup>122</sup>

en järnväghypotekskassa bildas af ett antal banker och bankinrättningar, som äro intresserade att kunna göra flytande åtminstone en del af det kapital de nedlagt i järnvägsobligationer, och som under en tid af misstro och missmod hotar att vara fullkomligt orörligt.

Forssell motiverade förslaget med att<sup>123</sup>

erkänna att det var en samhällsvådighet, om ett stort eller mindre antal kreditanstalter, helst under tillstånd af osäkerhet i fråga om varande kreditanstalters rättsliga förhållande skulle nödgas inställa betalningarna af brist på rörligt kapital och som även kan här nu medverka till lösgörandet under en övergångsperiod af det i samhällsnyttiga järnvägsföretag bundna kapitalet.

Det intressanta är att Forssells förslag delvis motiverades med den tidigare nämnda osäkerhet, som fanns kring frågan om den solidariska ansvarigheten hos de enskilda sedelutgivande bankerna. Förslaget väckte enligt Forssells egna anteckningar enbart positiva reaktioner hos Arnberg och Palme. De två visade sig inte heller, i motsats till Forssell, ha några principiella invändningar mot ett regeringsingripande. Det var med all sannolikhet också här idén föddes

---

<sup>120</sup> Enligt Forssells dagboksanteckningar litade inte De Geer på Oscar II och fruktade samtidigt regentens rådgivare Curt Gustaf af Ugglas.

<sup>121</sup> Palme, Johan Henrik var chef för Inteckningsgarantiaktiebolaget (grundat 1873), vilket var en hypoteksinrättning som kommit att utvidgat sitt verksamhetsområde till vanliga affärsbanksaffärer. Det kan uppmärksammas att Palme upprätt med ett inlägg mot privat sedelutgivning på Nationalekonomiska föreningen 1877, vilket föranledde valmakare A.O. Wallenberg att hindra Palme från att komma in i andra kammaren 1878. Palme hade i sin tur i Aftonbladet den 8 januari 1879 framfört att "Stockholms Enskilda Banks fall anses blott vara en tidsfråga", en artikel som med orätt hade tillskrivits den dock informerade Hans Forssell.

<sup>122</sup> PM. Järnväghypotekskassa (RA). Hans Forssell samling, volym 12

<sup>123</sup> Ibid.

om att koppla samman det aktuella stödet till de privata bankerna med en inskränkning av de enskilda bankernas sedelutgivningsrätt.

Hur hänger då denna koppling samman.

1) Om ett ekonomiskt stöd till de privata sedelutgivande bankerna skulle kunna verkställas, måste riksbanksförespråkarna i andra kammaren få någon form av kompensation. En begränsning av de enskilda bankernas sedelutgivningsrätt till förmån för Riksbanken passade här väl. Det ska ses mot bakgrund av att ett principbeslut om en indragning av de sedelutgivande bankernas lägre sedelvalörer hade fattats i riksdagen 1874. Beslutanderätten rörande en indragning låg därmed hos regeringen. Forssell hade dessutom med Oscar II:s goda minne den 25 februari 1878 presenterat ett reformförslag, som innebar att bankernas rätt att ge ut egna 5- och 10-kronorssedalar skulle upphöra, de förstnämnda under 1879 och de senare under 1882. Bakgrunden till att reformen blev synnerligen aktuell var att de sedelutgivande bankerna ansågs ha gjort betydande vinster i samband med att de ökat sin utestående sedelmassa i förhållande till Riksbanken efter 1874. De vinster som bankerna därigenom hade gjort ansågs, särskilt av lantmannapartiet och riksbanksförespråkarna, följaktligen ha ägt rum på Riksbankens bekostnad. När marken nu gungade ordentligt under de privata sedelutgivande bankerna, öppnades således ett tillfälle att realisera Forssells vilande förslag. Sedelbalansen kunde därmed återställas samtidigt som lantmannapartiet kunde tillfredställas.

2) Forssell var väl medveten om att lantmannapartiet och andra kammaren, aldrig skulle acceptera en järnväghypotekskassa till nytta och gagn för vad som ansågs utgöra förstakammarintressen utan att få någon form av motprestation. En inskränkning av bankernas sedelutgivningsrätt till förmån för Riksbankens passade av den orsaken som hand i handske. Bankreformen skulle göra det lättare för åtminstone delar av Lantmannapartiet att kunna acceptera lånefonden, samtidigt som privatbanksförespråkarna i förstakammaren skulle tvingas godta en för dem impopulär bankreform – om de ville ha den statliga lånefonden.<sup>124</sup>

Söndagen den 2 februari. Förslaget om inrättandet av en fristående järnväghypotekskassa, föll i god jord hos Riksbankens Wilhem Dufwa. Samtidigt diskuterades sedelindragningen

---

<sup>124</sup> Förslaget är i övrigt i enlighet med det som presenteras för de privata bankerna den 5/2 1879.

och Forssell efterfrågade ett utkast till banksystemets förändring, i syfte att möjliggöra indragningen av de privata bankernas småsedlar.<sup>125</sup>

Tisdagen den 4 februari samlade bankinspektören Carl Gustav Carlquist vid Finansdepartementets bankbyrå till sig ett antal bankdirektörer för att sondera deras inställning till inrättandet av en fristående järnväghypotekskassa. Vid mötet framkom att de svenska privatbankerna ute i landet endast var måttligt intresserade av den presenterade lösningen.<sup>126</sup>

Dagen efter, onsdagen den 5 februari, hölls ett nytt möte med ombud för de privata bankerna från landsorten – denna gång med finansminister Forssell. Ett dussintal bankdirektörer infann sig hos Forssell. Mötet var formellt sammankallat för att finansministern ville förhöra sig om den ekonomiska ställningen ute i landet. Men huvudnumret vid mötet var Forssells projekt att bilda en fristående Järnväghypotekskassa för att mötte den pågående krisen. Järnväghypotekskassans skulle enligt Forssell utformas enligt följande tio punkter.<sup>127</sup>

1. En järnväghypotekskassa [-förening eller Statens garantifond om "kassa" är upptaget] bildas af ett antal bankinrättningar för hvilka det är av vikt att kunna till rimligt värde hypoterisera innehafvande järnvägsobligationer för erhållandet af någorlunda fasta lån.
2. Dessa banker teckna en grundfond, med belopp lämpade efter hvarje banks uppgifna, eventuella (högsta) lånebehof (5 á 10 % av lånebehovet). (högsta lånebehov 40 mil- fond 4)
3. Inbetalningarna fullgöras antingen genast eller och i mån af hvarje banks låneuttag (med 5 á 10 % af detsamma) genom överlämnade af statens eller allmänna hypoteksbankens obligationer eller inteckningar inom halva taxeringsvärdet eller brandförsäkringsvärdet kontant inbetalning af ¼ % ? [Obs! frågetecknet är Forssells]
4. Staten tillskjuter till grundfonden ett belopp af 16 miljoner kronor uti statsobligationer. Dessa grundfondsäkerheter deponeras i allmänt förvar såsom garantifond för de lån, kassan (föreningen) kommer att upptaga.
5. Kassan (föreningen) bemyndigas upptaga lån i svensk eller utländskt mynt, stäldt att återbetalas på uppsägning eller viss tid, högst 10 eller 15 år medelst amortering eller återköp. Kassans hela upplåning får aldrig överstiga 2 gånger den deponerade garantifonden.
6. De i kassan deltagande bankinrättningarna äro berättigade att i mån af tillgång undfå lån mot pant af jernvägsobligationer, utfärdade af bolag som före 1878 erhållit concession.
7. Dessa hypotek uppskattas till belåningsvärde, i första rummet efter jernvägens under sistförslutna år vunna nettoavkastning, men som ock kan förhöjas efter styrelsens prövning av den sannolikhet, som kan finnas till stegring i jernvägens nettoavkastning under kommande 5 år.
8. Dessa på styrelsens prövning beroende förhöjningar i belåningsvärdet får ej öfverstiga 30(40) procent af nominalvärdet.
9. Kassans styrelse utgöres af en ordförande utsedd av Kongl.Maj:t, en af Riksbanken, en af Riksgäldskontoret och två av deltagande utsedda ledamöter. Styrelsen utser inom sig verkställande direktör.
10. Revision förrättas årligen af tre ledamöter, utsedd en af Kongl.Maj:t, en af Riksbanken och Riksgäldskontoret gemensamt och en af deltagarne. (Negocierade lån hos ett eller flera utländska hus ega dessa att med ett ombud deltaga).

---

<sup>125</sup> Dufwa var dessutom positiv till en statlig inlösen av det konkursfärdiga HMMJ.

<sup>126</sup> Hans Forssells dagboksanteckningar

<sup>127</sup> PM. Järnväghypotekskassa, ursprunglig PM. dat. 20 januari 1879 (RA), Hans Forssells samling, volym 12



De svenska privatbankerna skulle med inrättandet av en järnväghypotekskassa ges hjälp till självhjälp under en pågående ekonomisk kris. I Järnväghypotekskassan skulle behövande bankinrättningar kunna belåna för tillfället illikvida svenska järnvägsobligationer. Det finansiella systemet skulle därmed under en avgränsad tid förse med nödvändig likviditet, fram till dess att obligationsmarknaden återhämtat sig.<sup>128</sup>

Järnväghypotekskassan skulle bildas fristående från staten och enligt Forssells förslag skulle de privata bankerna gå in som ägare. De skulle till kassans grundfond tillskjuta mellan fem och tio procent av förväntat kreditbehov (enligt punkt 3). Staten skulle därefter förse kassan med en statlig garantifond i form av statsobligationer till ett belopp av 16 miljoner kronor. Det som skulle behövas för verksamheten skulle anskaffas genom upplåning på marknaden. Det är här för den fortsatta framställningen av stort intresse att Järnväghypotekskassan till sin konstruktion och verksamhet hade betydande likheter med det som skulle bli AB Kreditkassan 43 år senare.

De privata bankernas ombud med Jules Stiernblad i spetsen ställde sig vid mötet kallsinniga till Forssells hypotekskassa. Det motiv som framhölls emot ett deltagande var att en sådan kassa av allmänheten kunde riskera att uppfattas såsom att bankerna var potentiellt assistanssökande. Den eventuella nytta som bankerna skulle få genom den föreslagna hypotekskassan, ansågs därmed inte motsvara den risk som ett deltagande kunde medföra. Privatbanksombuden framförde avslutningsvis vid mötet, att bankerna väl skulle kunna tänkas anlita hypotekskassan om denna kom till stånd i statlig regi.

Det är av intresse att direktören för Skandinaviska Kreditaktiebolaget Theodor Mannheimer, som kan ses som representant för de nya kreditaktiebolagen, dagen före mötet hade telegraferat till finansministern från Göteborg. I telegrammet meddelade Mannheimer att han var negativ till planerna på bildandet av en järnväghypotekskassa. Denna ansågs endast vara gynnsam för Stockholms Enskilda Bank. Mannheimer förordade istället i första hand direkta statliga järnvägsinköp och förslög förutom Bergslagens Järnvägsaktiebolag järnvägsföretaget OFWJ (Oxelösund-Flen-Västmanlands Järnvägsaktiebolag) med bana mellan Flen-Oxelösund. Två järnvägsföretag Skandinaviska Kreditaktiebolaget för egen del hade stora intressen i.<sup>129</sup>

Torsdagen den 6 februari förekom rykten i riksdagen om att ett antal förstakammarledamöter försökte utöva politiska påtryckningar mot andra kammaren. Syftet

---

<sup>128</sup> Dokument, Hans Forssells samling, volym 12 (RA)

<sup>129</sup> Hans Forssells dagboksanteckningar. Söderlund (1964), sid. 259



var att få med andra kammaren på att fälla regeringen De Geer. Försöket misslyckades dock, eftersom ingen enighet kunde nås om motförslag till regeringens järnväghypotekskassa.

Statsminister De Geer kommenterade händelsen i ett brev till den f.d. norske statsministern Georg Christian Sibbern, vid tillfället svensk-norsk ambassadör i Paris. I brevet daterat fredagen den 7 februari skrev De Geer;<sup>130</sup>

”Man vill göra en skillnad och säger sig önska mitt kvarstannande, om jag blott vill uppoffra Forssell, men det vill jag icke. Forssell är visserligen icke utan fel, och i vissa avseenden har han icke motsvarat de förhoppningar jag vid honom fäste, men detta är jämförelsevis i mindre väsentliga delar; och i de frågor, som nu förnämligast läggas honom till last, har han handlat i full överensstämmelse med mig, och det skulle illa överensstämma med min uppfattning av politisk conduite och en statsministers ställning, om jag skyddade mig genom att låta finansministern falla för vad jag brutit lika mycket som han. Dessutom är icke säkert, om ej Forssell går segrande ur striden.”

Fredagen den 7 februari besökte Jules Stiernblad åter Hans Forssell varvid han på nytt förkastade dennes planer på en järnväghypotekskassa. Stiernblad talade sig istället varm för Wallenbergs förslag om inrättandet av en statlig räntegaranti. Efter mötet arbetade finansminister Forssell dock oförtrutet vidare efter den egna linjen. Vid ett möte med ett antal bankdirektörer senare under dagen framkastade Forssell idén att staten skulle ta hand om hela affären i egen regi. Förslaget mötte acceptans, även om entusiasmen enligt finansministern framstod som måttlig.<sup>131</sup>

Forssell och Jules Stiernblad möttes åter under lördagen. Stiernblad visade sig ha släppt räntegarantin samtidigt som han inför finansministern passade på att uttrycka sin personliga oro för Stockholms Enskilda Banks ekonomiska ställning. Statsminister De Geer och Forssell träffades senare under dagen. Det framkom vid mötet att positionerna dem emellan fortfarande var delvis låsta, då De Geer fortfarande hyste hopp om en statlig inlösen av HMMJ samtidigt som Forssell fortfarande var lika kallsinnig till en sådan. De två var samtidigt överens om att förkasta förslaget om upptagandet av ett nytt lån i utlandet på 30 miljoner kronor till statliga järnvägsinköp. De två kom vidare överens om att de skulle göra frågan om småsedlarnas indragning till kabinetsfråga.

Senare under lördagskvällen besökte ett par ledande lantmannapartister från andra kammaren finansministern. Det framgick att det inom Lantmannapartiet fanns skilda

---

<sup>130</sup> Schück (2001), sid. 275

<sup>131</sup> Jules Stiernblad var vid tillfället vd i Skånes Enskilda Bank, men han hade tidigt varit en av förgrundsgestalterna i första kammarens mittengrupp, Centern, vid sidan om Carl Ekman och Louis DeGeer. Den statliga lösningen hade Forssell antytt i brev till Wallenberg den 6/2, i vilket han ställt sig avvisade till dennes förslag om en statlig räntegaranti.

uppfattningar i frågan om hur den ekonomiska krisen skulle hanteras. Den ena fallangen under Carl Ivarsson var starkt negativ till ett regeringsingripande, medan den andre företräd av Liss Olof Larsson framstod som betydligt mildare i sin kritik av ett eventuellt regeringsingripande.<sup>132</sup>

Stats- och finansministrarna möttes åter under söndagen den 9 februari. Statsminister De Geer hade nu, åtminstone inför Forssell, släppt idén om ett inköp av HMMJ och sade sig vara villig att satsa på Järnväghypoteksfonden. Efter detta klartecken besökte Forssell statsutskottets ordförande Carl Ekman. Ekman föredrog visserligen fortfarande ett järnvägsinköp, men syntes inte vara alltigenom negativ till Forssells järnväghypoteksfond. Senare under söndagen konfererade De Geer och Forssell tillsammans med Jules Stiernblad. De tre kom överens om att de i riksdagen skulle satsa på inrättandet av en statlig järnväghypoteksfond i kombination med en begränsning av privatbankernas sedelutgivningsrätt.

Följande måndag, den 10 februari, besökte Stiernblad åter Forssell och framförde förslaget att Järnväghypoteksfonden borde kunna nyttjas för järnvägsinköp. Förslaget förkastades bestämt av finansministern. Finansministern träffade senare under måndagen Riksbankens Wilhelm Dufwa och de två diskuterade åter idén om en indragning av privatbankernas rätt att ge ut egna småsedlar.<sup>133</sup>

Finansministern telegraferade samma dag till Oscar II i Christiania om den aktuella politiska situationen. Forssell betonade i sin rapport att lantmannapartiet var negativt till statliga järnvägsinköp samt att ”bankmännen” var positiva till inrättandet av en järnväghypoteksfond i statlig regi. Forssell betonade avslutningsvis att den politiska situationen måste hanteras varligt och att nyckeln till framgång i riksdagen var den föreslagna indragningen av privatbankernas fem- och tiokronorssedlar.

Oscar II besvarade Forssells telegram två dagar senare med de uppmuntrande orden: ”Håll ut i stormen, med friskt mod!”. Oscar II upprepade samtidigt att en sedelindragning måste följas av en omorganisering av Riksbanken. Här ville således Oscar II åter lyfta fram, den efter 1809 ständigt återkommande, frågan rörande riksdagens oinskränkta och ständiga förvaltningsmakt över Riksbanken – ett särskilt för andra kammaren tämligen hårt villkor.

---

<sup>132</sup> Hans Forssells dagboksanteckningar

<sup>133</sup> De Geer meddelade samma dag Forssell att han av Curt Gustav af Ugglas fått reda på att det förbereddes en aktion om järnvägsinköp i riksdagen, som enligt rykten förmodades kunna få riksdagsmajoritet. Forssell konstaterade att om denna aktion skulle lyckas, så skulle De Geers andra regering tvingas falla.

Finansministern arbetade under fredagen den 14 februari tillsammans med Riksbankens Arnberg och Dufwa med förslaget om en indragning av privatbankernas fem- och tiokronors-sedlar. Forssell tillkallade därefter Lantmannapartiets Liss Olof Larsson, den av de två ledande lantmannapartisterna i andra kammaren. Forssell stod på bäst fot med. De två enades om att ta upp de två förslagen samtidigt. Liss Olof Larsson lovade dessutom att bearbeta den negativt inställde Carl Ifvarsson.

Statsminister De Geer fick under lördagen den 15 februari besök av lantmannapartiets Carl Ifvarsson, som meddelade att han accepterade inrättandet av Järnväghypoteksfonden. Förslaget bereddes därefter inom regeringskansliet och vann allmän acceptans. Den fråga som kvarstod var om fonden skulle gå genom Kungl. Maj:t som 1858 eller via Riksgäldskontoret. Det andra förslaget, det om en indragning av de sedelutgivande bankernas fem- och tiokronors-sedlar, visade sig föga förvånade möta hård kritik inom delar av regeringen, bl.a. hos utrikesminister Oscar Björnstjerna.

Forssell använde den följande söndagen till att åter försöka bearbeta Carl Ekman, som åtminstone enligt finansministern tyckts låta sig övertygas om betydelsen av de två frågornas samtidighet.

Under måndagen den 17 februari betonade De Geer inför den övriga regeringen att det var oundviklig att inte behandla sedelfrågan i samband med Järnväghypoteksfonden. Finansminister Forssell besökte sedan åter Carl Ekman som med viss tvekan accepterade sedelpropositionen.

Forssells proposition om Järnväghypoteksfonden bereds, godkänns och protokollförs under följande onsdag. Det interna motståndet inom regeringen mot sedelfrågan hade nu avklingat. Civilminister Thyselius meddelade samtidigt att han avsåg lägga en proposition angående ett inköp av HMMJ och fick för denna ett visst stöd inom regeringen. Av taktiska skäl valde emellertid Thyselius att invänta med sin proposition för att, som det uttrycktes, inte spoliera den ”större planen”.<sup>134</sup>

Finansministern samtalade under torsdagen den 20 februari åter med Riksbankens Wilhelm Dufwa tillika nära lantmannapartiet och ledamot i första kammaren samt lantmannapartirepresentanten Carl Ifvarsson i andra kammaren. Båda två lovade var och en på sitt håll stödja de två propositionerna.

Oscar II återkom till Stockholm från sin Norgevistelse fredagen den 21 februari. Inför den hemkomna monarken gjorde finansminister Forssell med understöd av statsminister De Geer en föredragning om hur regeringen ansåg att den finansiella krisen skulle hanteras politiskt.

---

<sup>134</sup> Det är efterhand känt att Oscar II starkt förordade ett inköp av HMMJ, vilket även framgår i Oscar II memoarer.

Forssell klargjorde att de två framarbetade propositionerna, den om Järnväghypoteksfonden och den om en indragning av privatbankernas fem- och tiokronorssedlar, utgjorde var sin del i en helhet: de måste kopplas samman för att framgång skulle nås i riksdagen. Oscar II återkom på nytt till frågan om ett inköp av HMMJ, men var i övrigt positivt inställd till regeringens lösning. Vid mötet avrådde civilminister Thyselius samtidigt Oscar II från att driva frågan om en proposition rörande HMMJ. Oscar II accepterade således de två regeringsförslagen, men han dröjde med att ge ett definitivt godkännande. Oscar II ville först vidta ytterligare konsultationer. I detta syfte förhörde han sig med bröderna Carl Ekman och Jan Ekman om landets ekonomiska ställning. I syfte att tillmötesgå Oscar II gjorde Forssell efter mötet en lämplig omformulering kring privatbankernas tiokronorssedlar. Kravet om en omformulering var sannolikt en taktisk manöver från Oscar II.<sup>135</sup>

Forssells förslag föredras en sista gång inom regeringen lördagen den 22 februari och överlämnades sedan till Kungl.Maj:t. Det formella beslutet togs vid konselj på slottet två dagar senare den 24 februari varefter de två propositionerna överlämnades till riksdagen följande dag. Propositionerna möttes i kamrarna av både förvåning och indignation av många av de ledamöter vilka inte deltagit i förberedelsearbetet. Finansminister Forssell noterade att stämningen trots allt framstod som god i andra kammaren, men sämre i den första.

### Riksdagsdebatten

Regeringens två propositioner remissbehandlades onsdagen den 26 februari. I första kammaren utvecklades debatten till en konfrontation mellan jordbruksintressen företrädade av lantmannapartiets filial i kammaren och Centern, inkluderande såväl industrialister som sedelbanksförespråkare. Det påtalades från flera av Lantmannapartiets ledamöter i kammaren att skördarna både under 1878 och 1879 varit goda. Det framfördes därtill att produktionen av såväl järn som timmer i volym hållits uppe under hela 1870-talet. Visserligen hade allmänheten i samband med den finansiella krisens utbrott minskat sina tillgodohavanden i de privata sedelutgivande bankerna, men det betonades att insättningar samtidigt hade ökat i den svenska Riksbanken. Krisen ansågs från Lantmannapartiets horisont därmed ingalunda vara så allmän som propositionen ville påskina. Den uppkomna situationen framhölls främst vara en förtroendekris för de sedelutgivande privatbankerna och deras främsta representant

---

<sup>135</sup> Kungens hemkomst anges i Forssells dagboksanteckningar vara utgångspunkt för ”planens fullbordan”, dvs. ihopkopplingen av lånefonden med en bankreform.

Stockholms Enskilda Bank. Det fanns mot denna bakgrund inte någon anledning att ingripa från riksdagens och regeringens sida.

I sitt anförande i kammaren polemiserade finansminister Forssell först själv mot idén om statlig intervention utifrån ett teoretiskt perspektiv. Han betonade vidare i samma icke-interventionistiska anda som tidigare att det måste finnas synnerligen starka skäl för att kalla på ett statligt ingripande i det ekonomiska livet. Det underströks från finansministerns sida att avsikten med den föreslagna Järnväghypoteksfonden inte var att hjälpa enskilda järnvägar eller banker. Syftet med fonden var att förhindra en hotande banksedelpanik och förekomma en förlamning av den ”allmänna rörelsen” och de samhällsvådliga konsekvenser en sådan kunde medföra.<sup>136</sup>

Första kammaren, som till en början syntes vara splittrad mellan motionerna om en statlig räntegaranti och förslaget om upptagandet av ett utländskt lån godtog slutligen utan större debatt finansminister Forssells järnväghypoteksfond. Alternativet framstod nämligen som än sämre, dvs. att ingen majoritet skulle kunna nås i frågan och att ett regeringsingripande därmed skulle utebli. Wallenberg framhöll i ett anförande mot regeringens förslag, att det var fel att Järnväghypoteksfonden skulle finansieras med upplåning på den inhemska marknaden. En sådan upplåning skulle i själva verket riskera att leda till att offentliga obligationer trängde ut de privata på en redan skakig obligationsmarknad. Även Riksgäldsfullmäktiges ordförande Gustaf Åkerhielm framförde i kammaren kritik mot en inhemsk upplåning till Järnväghypoteksfonden. Åkerhielms argumentering gick ut på att den som sådan var ineffektiv, dyrbar och dessutom menlig för statens kredit både hemma och utomlands. Utländsk upplåning framhölls däremot bara innebära fördelar. Utländskt kapital kunde enligt Åkerhielm relativt lätt anskaffas genom en försäljning av överblivna trancher ur äldre statslån från 1872 och framåt.<sup>137</sup>

I riksdagens andra kammare, där regeringen representerades av statsminister De Geer, mottogs de två propositionerna utan någon större debatt. Men det var endast ett bedrägligt lugn före stormen. Kammarens avvaktande hållning var troligen beroende av att den överrumplats. Andrakammarmajoriteten och Lantmannapartiet behövde en viss tid för att formera sitt motstånd.

---

<sup>136</sup> RdFK. 9:1 1879, sid. 11f. Det kan tilläggas att det i andra kammaren samtidigt lagts fram en motion om att privatbankernas sedelutgivningsrätt helt borde upphöra. AKM 1879:110, Sjö J.A: *Om ändring i bestämmelserna rörande enskilda bankers sedelutgivningsrätt*

<sup>137</sup> Hans Forssells dagboksanteckningar. Första kammarens byråkratiska högergrupp ledd av Pehr von Ehrenheim meddelade Forssell att den inte kunde acceptera sedelpropositionen, StU utlåtande 1879:46, RdFK 32: 1 1879, sid. 19.

Regeringens två propositioner gick därefter till beredning. Järnväghypoteksfonden behandlades i statsutskottet och sedelindragningen i det sammansatta banko- och lagutskottet.

I statsutskottet fick Järnväghypoteksfonden efter en intensiv debatt bifall den 28 april, men först sedan ett par principiellt viktiga förändringar vidtagits. Utskottet krävde i motsats till texten i propositionen att medlen till fonden skulle upplånas utrikes och inte inrikes, i enlighet med Wallenbergs och Åkerhielms tidigare framförda ståndpunkter. Utskottet reducerade samtidigt fonden från 30 miljoner till 23 miljoner kronor, varvid sju miljoner i stället avsattes till andra stödinsatser. Men reservationerna mot regeringsförslaget var många och utskottet var splittrat. Några förstakammarledamöter ville ha lånerätt i fonden, inte bara för kreditinrättningar utan även för järnvägsbolag, bl.a. Erik Sparre. Lantmannapartisterna föreföll vara splittrade utom på en central punkt. Inrättandet av en lånefond knöts hårt till den föreslagna sedelindragningen. Därutöver inrymde partiet alla åsiktsriktningar, alltifrån dem som var fullständigt negativa till alla former av statsstöd till dem som inte ville göra några större reservationer emot Forssells järnväghypoteksfond. Mellan dessa två ytterligheter inom Lantmannapartiet framträdde en betydelsefull mellangruppering. Denna grupp ville pruta ned fonden till 20 miljoner kronor, hålla fast vid propositions ursprungliga krav på inrikes upplåning samt tillföra en inte betydelselös begränsning av Järnväghypoteksfonden – jämför här med partiets taktik i samband med det föreslagna lånet till Bergslagsbanan. Endast obligationer i järnvägsaktiebolag, vilka redan bedrev trafik skulle få belånas i fonden. Det förhållandet skulle utesluta den ännu ofullbordade Bergslagsbanans obligationer från belåning. Motiveringen angavs vara järnvägsbolagets svaga och osäkra finansiella ställning, särskilt efter det att Göteborgs Handelskompanis gjort konkurs i april, men den viktigaste poängen var troligen en annan. Om Bergslagsbanans obligationer inte kunde belånas, skulle fonden inte kunna begagnas av Stockholms Enskilda Bank. Forssells järnväghypoteksfond skulle därmed förlora sin praktiska betydelse för att rädda det privata sedelutgivande bankernas förtroende hos allmänheten.<sup>138</sup>

Det förslag som statsutskottets majoritet slutligen ställde sig bakom var bildandet av en järnväghypoteksfond på 23 miljoner kronor. Denna skulle ge lån till vad som benämndes som ”allmänna inrättningar”, dvs. banker, sparbanker och andra kreditanstalter. Lån skulle tillhandahållas mot pant av obligationer utfärdade av svenska järnvägsbolag, vilka fått koncession före utgången av 1878 – dvs. inkluderande Bergslagsbanans obligationer.

---

<sup>138</sup> StU utlåtande 1879:46, Reservanterna i utskottet var många, bl.a. var flera lantmannapartister fullständigt negativa till Järnväghypoteksfonden. Men bland de negativa återfanns även första kammarledamöter som greve Axel Mörner.

I det sammansatta banko- och lagutskottet blev debatten minst lika intensiv som den i statsutskottet. Med bakgrund av det redan fanns ett principbeslut om indragning av privatbankernas småsedlar från 1874 års riksdag, kom sedelpropositionens antagonister i utskottet att lägga tyngdpunkten i sin motargumentation vid praktiska frågor, dels om lämpligheten av föreslagna tidpunkter för en sådan indragning, dels kring hur en sedelindragning tekniskt skulle kunna genomföras (med så liten skada för privatbankerna som möjligt). Utgångspunkten i diskussionen blev den del i propositionstexten, som angav att en sedelindragning av privatbankernas fem- och tiokronorssedlar skulle ske med beaktande av att den inte fick medföra rubbningar av den ”allmänna rörelsen”. Efter att utskottsmajoriteten ställt sig bakom en indragning av femkronorssedlarna, förmådde emellertid privatbanksförespråkarna att mildra konsekvenserna av beslutet. Privatbankerna försågs med förmånliga övergångsbestämmelser i form av billiga växlingsförskott i Riksbanken fram till 1884. Rörande indragningen av tiokronorssedlarna kom utskottsmajoriteten att ställa sig bakom en skrivning som innebar att en indragning måste föregås av ytterligare förberedelser. Utskottet konstaterade att det inte skulle hinna framkomma med nödvändiga förslag i frågan under tiden fram till nästa riksdag. Utskottet avstod därmed även från att ge något utlåtande i frågan om tiokronorssedlarna. En indragning av tiokronorssedlarna från och med 1882 hade därmed i praktiken förflyttats till en obestämd framtid.<sup>139</sup>

Utskottens utlåtanden återremitterades till riksdagens kamrar, den 6 och 7 maj. I första kammaren passerade statsutskottets modifierade förslag utan större debatt och röstades igenom med stor majoritet, med rösterna JA 97 mot 16 Nej.<sup>140</sup>

Bifallet till Järnväghypoteksfonden hade i första kammaren dock föregåtts av en livlig debatt kring sedelpropositionen. Konstitutionsutskottets ordförande ryttmästaren Magnus Hallenborg gav i kammaren lördagen den 3 maj uttryck för att propositionen syntes vara ett hastverk och att tidpunkten för en sedelindragning var synnerligen illa vald. A.O. Wallenberg yttrade i ett anförande att han inte förstod poängen med att i det rådande ekonomiska läget gynna Riksbanken genom att ersätta privatbanksedlar med Riksbankens dito. Finansminister Forssell kontrade i talarstolan på angreppen med att den svenska allmänheten hade rätt att fordra den allra största säkerheten för sina betalningsmedel. Enligt finansministern hade den svenska staten därtill länge (underförstått alltför länge) gynnat de sedelutgivande bankerna genom att tillåta en sedelutgivning på ett generösare sätt än i andra länder. Forssell avslutade åsiktsutbytet i kammaren med att hävda att de svenska privatbankerna kunde driva sin

---

<sup>139</sup> Sammansatta Banko- och Lagutskotts (BaU) utlåtande 1879:1 avdelning 2.

<sup>140</sup> RdFK 35:2 och 36:1 1879, sid. 60.

verksamhet utan den aktuella sedelutgivningsrätten. Kammaren röstade till slut om en indragning av privatbankernas femkronorssedlar i utbyte mot växlingsförskott i Riksbanken. I frågan om tiokronorssedlarna indragning intill utgången av 1882 gick kammaren på utskottets linje.<sup>141</sup>

Andra kammaren röstade först för Forssells sedelproposition, utan större meningsutbyte. Debatten kring Järnväghypoteksfonden blev desto livligare i andra kammaren. Andra kammarmajoriteten och Lantmannapartiet hade till debatten i kammaren den 6 och 7 maj hunnit samla sina krafter efter det att den första överrumplingseffekten lagt sig. Det hade nu redan gått ett par månader sedan propositionen presenterades i riksdagen den 26 februari. Frågan restes bl.a. av lantmannpartisten Jöns Rundbäck om att banker, vilka tidigare kunnat lämna sina delägare utdelningar på 20 till 30 procent av insatt kapital, inte var förmögna att hjälpa sig själva. Det Lantmannapartiet visade sig strida hårdast för blev, föga förvånande, varken fondens storlek eller val av upplåningsform, utan inskränkningen; att endast obligationer i trafikerade järnvägar skulle få belånas i fonden. Efter en hel dags intensiv riksdagsdebatt förmådde kammarens talman Arvid Posse, att lotsa kammaren så att den som kontraposition hade att rösta på ett totalt avslag på statsutskottets utlåtande. Detta avslagsyrkande anført av andrakammarledamoten Anders P. Danielson vann den slutliga omröstningen med röstsiffrorna 102-93. Med denna som det måste ses strategiska manöver, lyckades talman Posse i sista stund detronisera lantmannapartiets nämnda utlåningsbegränsning. Bergslagsbanans obligationer skulle därmed bli belåningsbara i den föreslagna Järnväghypoteksfonden. Riksdagens kamrar hade åter stannat i två olika beslut och därmed krävdes en gemensam votering, eftersom anslagsfrågor enligt regeringsformen måste få ett avgörande.<sup>142</sup>

Dagen efter det att Järnväghypoteksfonden debatterats i andra kammaren, presenterade civilminister Carl Johan Thyselius för riksdagen att regeringen skulle förorda Curt Gustaf af Ugglas tidigare lagda motion om ett inköp av Hallsberg-Motala-Mjölby järnväg. Motivet framhölls vara, att frågan om HMMJ hade kommit i ett nytt läge i och med att järnvägsbolaget försatts i konkurs, vilket förväntades medföra att priset för staten kunde bli fördelaktigt.

---

<sup>141</sup> RdFK 32:1 1879. BaU 1879:1:2. Första kammaren röstade således på det sammansatta Banko- och Lagutskottets utlåtande i frågan.

<sup>142</sup> RdAK 52:1, 53:1 53:35 och 54:1 1879. Arvid Posse var som nämnts ledargestalt och en av grundarna av lantmannapartiet, men han var tillika intressent i såväl banker som järnvägar. Anders P. Danielsson var jordbrukare ifrån Öland, Lantmannapartist, invald i andra kammaren 1872 och sparsamhetsivrare. Danielsson var med Jöns Rundbäck den fallang inom lantmannapartiet som hårdast motsatte sig ett regeringsingripande 1879. Nilsson G.B. (1994), sid. 296.



Den gemensamma voteringen i riksdagen, som skulle avgöra Järnväghypoteksfondens vara eller icke vara, ägde rum den 13 maj. I denna omröstning vann första kammarens och statsutskottets förslag med stor majoritet, 208 ja mot 119 nej. I andrakammaren blev siffrorna 93 ja och 106 nej, medan förstakammaren röstade med siffrorna 115 ja och 13 nej. Det kan antecknas att nej-linjen i andra kammaren stärktes med tre röster, men att kammaren visade sig vara splittrad i frågan. Forssells tillämpade teknik att sammankoppla Järnväghypoteksfonden med en redan vilande bankreform, bestående av en indragning av de sedelutgivande bankernas små sedelvalörer, blev sålunda framgångsrik.<sup>143</sup>

Det kan noteras att det i krisuppgörelsen 1879 vid den gemensamma omröstningen fattades beslut om att inrätta en garantiförening efter en andra kammar motion av Erik Sparre. Det var en garantiförening vilken specifikt skulle belåna svenska trävaror, vilka hade varit utsatta för stark prispress. Denna garantiförening, vilken benämndes Sågverksägarnas Garantiförening, skulle bildas av de svenska sågverksägarna och förses med en statlig garantifond om 3 miljoner kronor, dvs. med en konstruktion efter samma mönster som det ursprungliga förslaget om en järnväghypotekskassa för de privata bankerna.

Riksdagen röstade i gemensamomröstning avslutningsvis även igenom Curt Gustaf af Ugglas motion, om ett statligt inköp av HMMJ med röstsiffrorna 202 Ja mot 125 Nej (även här röstade dock andra kammaren Nej med 108 röster mot 91). Prislappen på banan kunde efter konkursen pressas ned från byggkostnadens 6 miljoner kronor till 4 miljoner kronor. Statens inköpspris motiverades med att järnvägen byggts under dyrtider. Det kan konstateras att statens kostnader för det totala krispaketet våren 1879 blev 23 + 3 + 4 miljoner kronor, dvs. 30 miljoner kronor eller samma summa som hade föreslagits för den ursprungliga järnväghypoteksfonden i regeringens proposition.<sup>144</sup>

---

<sup>143</sup> RdAK 60:1 1879. Före den gemensamma omröstningen upplästes och godkändes bankreformen, RdSkr 1879:52, dvs. indragningen av privatbankernas sedelutgivning. Det tycks här som andra kammaren först hade försökt att även få propositionen om indragningen av privatbankernas småsedlar till gemensam omröstning och en voteringsproposition utarbetades i bankoutskottet. "Första kammaren beslöt i enlighet med utskottet, att bankoutskottet må erhålla i uppdrag, medan Andra kammaren beslutat att åt Fullmäktige i Riksbanken uppdragas att till nästa Riksdag inkomma med förslag till åtgärder, hvilka bliva behöfliga med avseende på Riksbanken, vid upphörande före utgången af år 1882 av de enskilda bankernas rätt att utgiva sedlar å 10 kronor och att Bankoutskottet må hålla i uppdrag att nu inkomma med förslag till stadganden i bankoreglementet, som af innevarande Riksdag i ämnet fattade beslut kunna varda följd." Första kammaren hävdade dock med framgång att Andra kammarens förändring inte motiverade att frågan sköts till gemensamomröstning, varför frågan redan ansågs avgjord.

<sup>144</sup> StU utlåtande 1879:46, RdSkr 1879:52 och 1879:53.

## 4.3 Järnväghypoteksfonden och Sågverksägarnas Garantiförening

### Järnväghypoteksfonden

Med omröstningen den 13 maj 1879, ett halvår efter den finansiella krisens utbrott i Stockholm, hade riksdagen slutligen godkänt propositionen om inrättandet av en järnväghypoteksfond, en fond som skulle administreras av Riksgäldskontoret. Den 28 maj utfärdades ett regleringsbrev som gav Riksgäldskontoret befogenhet,<sup>145</sup>

att i den mån ansökningar derom inkommo emot förbindelser af allmänna inrättningar, banker och andra med af Oss fastställd bolagsordning försedda kreditanstalter mot pant av obligationer eller skuldförbindelser utfärdade av svenska järnvägsaktiebolag som före utgången av 1878 undfått koncession utlämna lån på viss tid, dock ej längre än till slutet av 1893 och till ett sammanräknat belopp av högst tjugotremiljoner kronor. Att lånsökande skulle inom den 1 juli 1880 hos eder anmäla, ej allenast vilka järnvägsobligationer eller av järnvägsbolag utfärdade skuldförbindelser, de önska att såsom pant erbjuda samt beloppet av det sökte lånet, utan ock inom vilken tid, före utgången av 1893, de vilja återbetala det lån som erhålles.

Tankegången med Järnväghypoteksfonden var, att de privata bankerna skulle erbjudas möjlighet att i fonden temporärt belåna för tillfället illikvida järnvägsobligationer. På det sättet skulle det finansiella systemet tillföras nödvändig likviditet. Samtidigt medförde konstruktionen att de berörda bankerna vid en framtida förbättrad konjunktur tvingades kompensera staten för dess utgifter. Detta var centralt för såväl regeringen som den utgiftsfientliga andra kammaren. Ett grundvillkor hade varit, att staten skulle kunna få full ersättning för alla de kostnader som vållades av upplåningen till Järnväghypoteksfonden.

Järnväghypoteksfonden administrerades inom Riksgäldskontoret av två deputerade, vilka arvoderades för bestyren kring lånemedlens indragning, nödvändiga inhemska och utländska likvider samt med fondens särskilda förvaltning. Järnväghypoteksfonden upplånade totalt 8,23 miljoner kronor till verksamheten 1879. Det nödvändiga kapitalet till fonden lånades dels i Riksbanken (3,46 miljoner kronor), dels utomlands hos bankirhusen Von Erlanger&Söhne i Frankfurt (2,18 miljoner kronor) och C. J. Hambro & Son i London (2,59 miljon kronor).<sup>146</sup>

Ett intrikat problem som omgående hamnade på Riksgäldskontorets bord blev frågan om lämpliga kurser på de järnvägsobligationer, som skulle belånas i fonden. Från bankhåll

---

<sup>145</sup> RGK, (RA) volym 4901

<sup>146</sup> RGK, (RA) volym 7893 , 7894

förordades en så hög belåningskurs som möjligt. De inom riksgäldsfullmäktige, som inte var benägna att stärka de sedelutgivande bankernas ställning, förespråkade däremot en så låg belåningskurs som möjligt.

Det var samtidigt nödvändigt för riksgäldsfullmäktige att ta sig an det mest akuta problemet, nämligen att få fram medel till Stockholms Enskilda Bank. Bakgrunden till brådskan kring denna bank var de tidigare stora uppsägningarna på bankens sexmånaders depositionsräkningar under december-januari, uppsägningar vilka nu under juni-juli skulle utbetalas. Riksgäldskontoret löste situationen genom att den 3 juni 1879 bevilja ett temporärt förskott på en miljon kronor till banken, vilket två dagar senare ökades till en och en halv miljoner kronor (se bilaga III).<sup>147</sup>

Riksgäldsfullmäktige fortsatte under tiden, att debattera vilka belåningskurser som skulle vara lämpliga. Denna diskussion slutade med att fullmäktige aldrig kom att ta ställning i frågan utan avvaktade. Stockholms Enskilda Bank kom relativt omgående trots detta att beviljas en kredit på fyra miljoner kronor mot järnvägsobligationer med ett sammanlagt nominellt värde på sex miljoner kronor. Bankens hypotek bestod av sju olika poster järnvägsobligationer, där den absoluta merparten utgjordes av obligationer utgivna av Bergslagens Järnvägsaktiebolag. I praktiken innebar kreditbeloppet också att Järnväghypoteksfonden i sitt första kreditärende hade fastställt en belåningsprocent på 67 procent. Skyndsamheten i Riksgäldskontorets hantering visas av att krediten gavs den 31 juli, endast en dryg vecka efter det att banken presenterat de obligationer den ville belåna.<sup>148</sup>

Detta kapitaltillskott kom banken väl till pass, då uttagen på bankens depositionsräkning under den sista veckan i juni uppgick till 1,7 miljoner kronor. Det var uttag vilka dock delvis kunde balanseras av samtidiga insättningar om 0,7 miljoner kronor.

Med hjälp av Järnväghypoteksfonden erhöll Stockholms Enskilda Bank den likviditet som banken var i så stort behov av efter uttagsrusningen i januari-december. Det kan nämnas att krediten på fyra miljoner kronor utbetalades i fem omgångar fram till 1 januari 1880 och att kreditbeloppet vid den tidpunkten motsvarade en tredjedel av bankens totala utlåning. Med krediten från Järnväghypoteksfonden var den akuta krisen för Stockholms Enskilda Bank äntligen till ända.<sup>149</sup>

Det näst största lånebeloppet under juni 1879 blev 825 000 kronor, vilket utbetalades till AB Stockholms Handelsbank i tre omgångar. Banken erhöll den 12 juni 1879 först 700 000

---

<sup>147</sup> RGK (RA), volym 4851, 7893, 7894, 8514.

<sup>148</sup> Ibid.

<sup>149</sup> Ibid.

kronor för obligationer utgivna av Oxelösund-Flen-Westmanlands Järnvägsaktiebolag till en kurs av 50 procent. Den 19 juni mottog banken ett nytt belopp på 50 000 för obligationer utgivna av Bergslagens Järnvägsaktiebolag. I november samma år erhöll sedan Stockholms Handelsbank ytterligare 75 000 kronor för en mindre obligationspost i Nässjö-Mullhyttans Järnvägsaktiebolag.<sup>150</sup>

Tredje största låntagare i Järnväghypoteksfonden samma månad blev Göteborgs Köpmansbank. Banken erhöll den 12 juni 1879 300 000 kronor ur Järnväghypoteksfonden. Det var åter Bergslagens Järnvägsaktiebolags obligationer som belånades. Banken fick senare i augusti ytterligare en utbetalning. Köpmansbankens lån ur fonden stannade därmed vid 350 000 kronor.

Kalmar Enskilda Bank erhöll ur Järnväghypoteksfonden 120 000 kronor för obligationer i Oxelösund-Flen-Westmanlands Järnvägsaktiebolag. Banken fick sedan i november-december 1879 en ny utbetalning på 350 000 kronor, då obligationer i Kalmar Nya Järnvägsaktiebolag (med järnväg mellan Kalmar och Emmaboda) belånades i fonden.

I augusti 1879 utbetalade Järnväghypoteksfonden 540 000 kronor till Sundsvalls Enskilda Bank. Det var här obligationer för ett nominellt belopp av 600 000 kronor i Sundsvalls Järnvägsaktiebolag som således belånades till förhållandevis hög belåningskurs.

Härefter dröjde det nästan ett helt år tills nästa större belopp betalades ut ur Järnväghypoteksfonden. Wermlands Enskilda Bank erhöll en miljon kronor ur fonden den 1 juli 1880 (banken kom att få statliga stödkrediter även under 1920-talskrisen). Det var denna gång obligationer i Nordmark-Klarälvens Järnvägsaktiebolag som belånades.<sup>151</sup>

Efter det att den hotande bankkrisen var övervunnen kunde finansminister Forssell framhålla inrättandet av Järnväghypoteksfonden på 23 miljoner kronor som en framgång. Han betonade i riksdagen 1880 att syftet med Järnväghypoteksfondens främst hade varit att föregripa en ”allvarlig och hotande förlamning av den allmänna rörelsen”.

---

<sup>150</sup> Ibid.

<sup>151</sup> Ibid.

Inrättandet av fonden skulle ses mot bakgrund av att staten åt enskilda kreditanstalter överlämnat ansvaret för det allmänna bytesmedlet i landet, ett bytesmedel vilket allmänhetens välfärd var beroende. I en situation,

då dessa kreditanstalter i större eller mindre antal genom eget förvållande kommit ytterst nära den gräns, der detta på dem beroende och under ansvar stående bytesmedel hotade att åtminstone för någon tid varda förvandlat till värdelöst papper – då kunde inte statens målsmän frånse sin pligt att förekomma den olycka, som deraf hotade visserligen i dem första rummet, men genom dem – hela samhället.

Avsikten med Järnväghypoteksfonden poängterades därmed inte ha varit att hjälp enskilda järnvägsbolag eller enskilda banker för deras egen skull. Villkoret för statens ingripande hade varit att den hotande bankkrisen riskerade att bli som Forssell uttryckte det ”elakartad” och att den följaktligen inte enbart hotade ett antal enskilda individer utan samhället i dess helhet.

Finansministern Forssell underströk avslutningsvis förhållandet att fonden faktiskt inte utlämnat fler lån än den gjort, var ett bevis för att den gjort den nytta som var avsedd och att<sup>152</sup>

vad landet behövde var icke så mycket nytt kapital, som ett stärkande av det allmänna förtroendet.

Det kan avslutningsvis konstateras att Järnväghypoteksfondens under perioden juni 1879 fram till augusti 1880 gav krediter till 13 olika banker, se bilaga III. Krediterna löpte med 5¼ procents ränta och fram till 1893. Järnväghypoteksfonden avvecklades odramatiskt och utan politisk debatt 1893. Fondens behållning överfördes därefter till fonden för extra amortering av statsskulden.<sup>153</sup>

---

<sup>152</sup> RdFK 30:19 1880, sid. 20f.

<sup>153</sup> RGK (RA), volym 4851, 7893, 7894, 8514, RdSkr 1894:48.

## Sågverksägarnas Garantiförening

Sågverksägarnas Garantiförening blev en del av krisuppgörelsen den 13 maj 1879. Garantiföreningen bildades den 6 juni av de svenska sågverksägarna och försågs med en statlig garantifond om tre miljoner kronor, bestående av statsobligationer.

Syftet med Garantiföreningens verksamhet var att belåna trävaror, som de svenska sågverken temporärt sakande avsättning för på grund av den fallande marknaden på trävaror. Enligt ursprunglig bolagsordning var verksamheten begränsad till 1882. Denna tidsgräns förlängdes sedermera i två omgångar. Riksdagen tog den 27 april 1881 emellertid beslut om att förlänga verksamheten i tio år till 1891. Den 29 april 1891 förflyttades slutdatumet för Sågverksägarnas Garantiförening ytterligare tio år framåt i tiden.<sup>154</sup>

Det kan vara intressant att återge motiveringen till en förlängning av verksamheten 1891. Motiveringen 1891 löd:<sup>155</sup>

Men den före bolagets tillkomst vunna erfarenhet hade ock visat att, under tider av knapp penningtillgång, bankinrättningarna och övriga långgivare ej mäktade förse sågverksägarna med erforderligt förlag; och då det svårigen låte sig göra att vid inträffande kris anordna en tillfällig hjälp af betryggande beskaffenhet, skulle det för trävarurörelsen innebära en stor fara att icke hava att tillgå en permanent institution av oomtvistlig kredit med särskild uppgift att följa denna rörelses utveckling samt tillgodose dess behov. Då nu trävarurörelsen vore en av landets viktigaste näringar, och staten derjämte såsom den ojämförligt största skogsägaren hade ett särskilt intresse i densammas betryggande, måste bolaget fortfarande anses vara även ur det allmännas synpunkt af synnerlig vikt och full anledning förefinnas att låta bolaget fortfarande åtnjuta den nu anvisade garantifonden, helst densamma genom bestämmelser i bolagets reglemente vore betryggad, att dess användande icke gärna kunde ifrågakomma.

Garantiföreningen hade under den första perioden gemensam ordförande med riksgäldsfullmäktige, dvs. Gustav Åkerhielm. Bolaget upphörde med sin verksamhet 1894. Garantiföreningen kom under åren 1881-1894 att förmedla 24 lån på sammanlagt 2,9 miljoner kronor. Samtliga av Garantiföreningens lån gavs med reverser som säkerhet. De flesta lån återbetalades inom ett halvår, men åtta lån på sammanlagt 1,3 miljoner kronor blev stående i mellan två och tre år. Sågverksägarnas Garantiförening avvecklades helt odramatiskt i likhet med Järnväghypoteksfonden 1894.<sup>156</sup>

<sup>154</sup> AKM 1879:121, Grefve E. Sparre: *Om bildandet af ett utaf staten understödt bolag eller association för tillhandahållandet af lån eller förlag åt näringsidkare af jordbruk, bergshantering, bruks eller sågverksrörelse*. StU utlåtande 1879:46 och RdSkr 1879:53, sid. 3. Kprop. 1881:26, StU 1881:61, RdSkr 1881:70. Kprop. 1891:18, RdSkr. 1891:28

<sup>155</sup> Kprop. 1891:18

<sup>156</sup> Nygren (1989), sid. 188f.

## Sammanfattning kapitel 4

Den finansiella krisen vintern 1878-79 möttes med inrättandet av Järnväghypoteksfonden, som kom att läggas under Riksgäldskontorets administration. I den fonden kunde de privata bankerna från juni 1879 belåna de vid den tidpunkten illikvida posterna av svenska järnvägsobligationer. Regeringen och de privata bankerna framdrevs, om än från olika utgångspunkter, till att en lösning skulle ske med statens medverkan. De privata bankerna drevs därhän för att värna sina egna intressen, till vilka hörde det privata banksystemets anseende och trovärdighet; regeringen för att under en pågående ekonomisk kris undvika en hotande finansiell systemkollaps och en sedelpanik.

Järnväghypoteksfonden inrättades på finansdepartementets initiativ. Det skedde dock först efter det att den sittande finansministern Hans Forssell hade försökt att förmå de privata bankerna att, efter ett tidigare mönster, inrätta en hypotekskassa – Järnväghypotekskassan - som skulle vara fristående från staten.

Metoden att under en finansiell kris tillföra marknaden nödvändig likviditet genom inrättandet av temporära privata kreditkassor och garantiföreningar var inte ny 1879. Metoden hade använts med framgång i såväl Stockholm som Hamburg vid krisen 1857-1858 och bör följaktligen ha varit känd. I riksdagen fanns flera äldre riksdagsledamöter, vilka på nära håll i riksdagen upplevt regeringens ingripande tjugo år tidigare, dvs. år 1858. Den föreslagna järnväghypotekskassan 1879 skulle, var det tänkt, i likhet med tidigare kassor inrättas av marknadsaktörer. De banker som ville begagna kassan skulle tillskjuta nödvändiga medel till upprättande av en grundfond. Först därefter skulle den inrättade kassan förses med en statlig garantifond, bestående av svenska statsobligationer. Med en föreslagen fristående järnväghypotekskassa skulle bankerna ges hjälp till temporär självhjälp, med så liten risk för staten som möjligt.

Det ska framhållas att Riksbanken under 1870-talet främst var riksdagens bank. Det fanns genom de politiska förhållandena under 1800-talet en dualism mellan kungamakt och regering å den ena sidan och riksdagen å den andra. Riksbanken stod enligt regeringsformen under riksdagens vård och garanti. Den hämtade därmed sitt stöd från riksdagen och det inflytelserika lantmannapartiet. De privata bankerna symboliserade kungamakt och regering och stod sålunda under deras beskydd. I praktiken fanns därmed ett konkurrensförhållande mellan de privata bankerna och Riksbanken. Det fanns därtill ett politiskt spänningsfält mellan Kungen och regering. Oscar II manövrerade försiktigt och skaffade sig växelvis politiskt stöd än från första, än från andra kammaren. Det kan i sammanhanget vara intressant

att notera att Oscar enligt egen utsago gärna sade sig hämta rådgivare från andra kammarens lantmannaparti. Regeringen hämtade i sin tur normalt sitt politiska stöd i från första kammarens centergruppering. Dessa politiska förhållanden hade stor betydelse för bankkrisfrågans hantering i riksdagen våren 1879.

Frågan om den finansiella krisens hantering vintern 1878-79 blev en politisk maktkamp mellan första och andra kammaren i riksdagen och mellan regering och riksdag, som så många gånger tidigare efter tvåkammarrepresentationens införande 1867. Uppfattningarna kring hur konjunkturedgången skulle hanteras visade sig starkt delade emellan dem som tidigt ville se ett aktivt regeringsingripande och dem som hävdade den vid tiden allmänt accepterade icke-interventionsprincipen visavi näringslivet. Bland dem som ville bryta den rådande icke-interventionistiska hållningen återfanns "centern" i första kammaren, inrymmande den ekonomiska och politiska eliten. Bland dem som ville hålla staten utanför fanns lantmannapartisterna i andra kammaren, deras filial i första kammaren samt delar av den konservativa gruppen där.

Den sittande regeringen De Geer hade i det längsta försvarat en icke-interventionistisk hållning. Regeringen vidhöll den inställningen, åtminstone officiellt, även efter finanskrisens utbrott den 2 december 1878. Men den ekonomiska krisen följdes av en kreditkontraktion, vars effekter blev allt mer påtagliga på den finansiella marknaden. Slutligen drabbades även stora institutionella kreditgivare vilka var försedda med kunglig oktroj, kungligt godkänd bolagsordning.

Regeringen ingrep först efter det att den för att undanröja en hotande regeringskris kände sig tvingad att agera. Regeringen kom följaktligen att agera först när dess politiska överlevnad stod på spel. Regeringen De Geers utväg 1879 för att hantera den politiska stormen blev att presentera ett förslag om inrättandet av en klassisk kredithypotekskassa. Marknadens aktörer skulle därmed ges möjlighet till temporär självhjälp. Enligt finansminister Forssells ursprungliga förslag skulle staten främst bidra med en statlig garantifond för att säkra den inrättade kassans verksamhet. Förslaget hade dock svårt att vinna gehör bland berörda banker. Motivet som framfördes mot ett deltagande i Forssells föreslagna kassa var som det uttrycktes, risken att bli "assistanssmittad". Forssell föreslog mot denna bakgrund att det skulle inrättas en statlig lånefond benämnd Järnväghypoteksfonden, ett förslag vilket senare vann acceptens.

Efter ett inledande betydande politiskt motstånd gick riksdagen slutligen med på inrättandet av Järnväghypoteksfonden. Det politiska priset för att de privata bankerna inte kunde enas om att ta ansvar för inrättandet av en järnväghypotekskassa i egen regi blev en



reducerad sedelutgivningsrätt, vilket till synes var till gagn för Riksbanken. Bankreformen som genomdrevs i samband med krisen 1879 kunde därmed ses som ett första steg mot Riksbankens sedelmonopol 1897 och omvandling till centralbank.

Att Järnväghypoteksfonden hamnade under Riksgäldskontoret och inte Riksbanken hade två orsaker. Den första sammanhörde med Riksbankens valutavårdande funktion. Ett aktivt ingripande av den svenska Riksbanken skulle kunna riskera en ”run” mot den svenska valutan, dvs. mot kronan (från utländska kreditgivare). Den andra orsaken, inte alldeles oavhängig av den första, var att 1830 års riksbankslag formellt hindrade banken vid krisen 1878 att fungera som Lender of Last Resort. Riksbanken fick enligt sina grundlagsfästa statuter inte ge krediter med längre löptider än sex månader.

Med omröstningen den 13 maj 1879, ett halvår efter den finansiella krisens utbrott i Stockholm, hade riksdagen slutligen godkänt propositionen om inrättandet av en järnväghypoteksfond, en fond som skulle administreras av Riksgäldskontoret. Ett regleringsbrev utfärdades den 28 maj och första stödkrediten kunde betalas ut redan den 3 juni.

Med kredit från Järnväghypoteksfonden kunde Stockholms Enskilda Bank erhålla den likviditet som banken var i så stort behov av efter uttagsrusningen i januari-december. Järnväghypoteksfondens kredit på fyra miljoner kronor utbetalades till banken i fem omgångar från 3 juni 1879 fram till 1 januari 1880.

Det näst största lånebeloppet under 1879 utbetalades till AB Stockholms Handelsbank i tre omgångar om totalt 825 000 kronor. Ur Järnväghypoteksfonden utbetalades under 1879 därefter sammanlagt en och en halv miljon kronor ytterligare till Göteborgs Köpmansbank, Kalmar Enskilda Bank och Sundsvalls Enskilda Bank. Den största krediten 1880 på en miljon kronor gavs till Wermlands Enskilda Bank.

Järnväghypoteksfondens gav, under perioden juni 1879 fram till augusti 1880, krediter till 13 olika banker. Järnväghypoteksfonden utbetalade sammanlagt ett belopp på 7,65 miljoner av vilket 6,56 miljoner kronor utbetalades redan under 1879. De flesta av lånen ur Järnväghypoteksfonden återbetalades redan före 1890. Det var endast Stockholms Enskilda Bank som hade ett lån kvar fram till 1993. Krediterna löpte med  $5\frac{1}{4}$  procents ränta och fram till 1893. Endast omkring en  $\frac{1}{3}$  del av det belopp på 23 miljoner kronor som ställts till Järnväghypoteksfondens förfogande behövde tas i anspråk. Järnväghypoteksfonden avvecklades som nämnt därefter odramatiskt och fondens behållning överfördes 1994 till fonden för extra amortering av statsskulden.



## 5 KRISEN 1921/22 OCH AKTIEBOLAGET KREDITKASSAN

Som bakgrund till bankkrishanteringen 1922 ges här först en beskrivning av den politiska och ekonomiska situationen i Sverige kring tidpunkten för AB Kreditkassans tillblivelse. Efter det följer ett avsnitt om den ekonomiska krisens framväxt och därefter ett avsnitt om det politiska spelet kring bildandet av Kreditkassan. Slutligen behandlas Kreditkassans verksamhet 1922-1928.

### 5.1 Den politiska och ekonomiska situationen i Sverige kring 1920

Den politiska situationen under 1920-talet karakteriserades av en hårdnande politisk polarisering mellan socialdemokraterna och de borgerliga.

För svenska radikaler och socialdemokrater hade 1909 års rösträttsreform aldrig setts som något annat än ett etappmål på väg mot en demokratisering av den politiska representationen. Den nya rösträttsreformen utjämnade i viss mån den graderade kommunala rösträtten, vilken indirekt bestämde första kammarens sammansättning. Visserligen breddades på pappret kammarens ekonomiska och sociala sammansättning, men dess aristokratiska och elitistiska prägel hade i praktiken bara påverkats obetydligt.

Trots Oscar II:s bemödanden att förhindra utvecklingen mot en ökad parlamentarism gick utvecklingen efter sekelskiftet ändå i den riktningen. Det framfördes under 1910-talet motioner i riksdagen med krav på den 40-gradiga rösträttskalans avskaffande, krav på kvinnlig rösträtt samt avskaffande av det s.k. utskyldsstrecket. Kraven mötte dock inte motstånd enbart i riksdagens första kammare – där en majoritet inte ens ville avskaffa bolagens rösträtt – utan också i riksdagens andra kammare. Konservativa och moderatliberala krafter i kammaren hade börjat känna en ökad olust inför en ytterligare förskjutning av den parlamentariska och kommunalpolitiska maktbalansen.

Demokratiseringskravet kom emellertid att bli en huvudfråga i 1917 års valrörelse. På 1918 års lagtima riksdag framlades propositioner om kvinnlig rösträtt och lika kommunal rösträtt för alla skattskyldiga medborgare. Förslagen fick åter majoritet i andra kammare, men föll senare i första kammaren.

De politiska omvälvningarna på Europeiska kontinenten 1918, med revolutionen i Tyskland den 9 november samma år, kom att öka den politiska temperaturen i Sverige ytterligare. Den allmänna rädslan förorstrejck och revolution blev nu mer påtaglig, på samma gång som otåligheten tilltog hos den politiska vänstern. Vänstersocialisterna med Zäta Höglund i spetsen kom med sitt tal om "proletariatets diktatur" att vända sig emot socialdemokraterna och Hjalmar Branting. Det fanns även bland yngre socialdemokrater som exempelvis Per Albin Hansson de som förordade en snabb rasering av storkapitalismen, monarkin, tvåkammarrepresentationen, den allmänna värnplikten och rösträttsstrecken. Men mer tongivande socialdemokrater som Hjalmar Branting, Fredrik V. Thorsson m.fl. betonade att den svenska samhällsomvälvningen måste ske inom författningens ram.

Samtidigt kom de svenska liberalerna och socialdemokraterna med demokratins genombrott efter besluten 1919/20 inte längre att ha några påtagligt sammanfallande politiska intressen. Medan det inom den svenska socialdemokratin restes alltmer högljudda krav på socialisering, värnade liberalerna å sin sida om den privata äganderätten och rätten till fri företagsamhet. Den politiska skiljelinjen gick därefter inte längre mellan höger och vänster i vid mening, utan mellan ett socialistiskt och ett borgerligt politiskt block.

Efter det att Nils Edén i mars 1920 avböjt att bilda en rent liberal ministär, gav Gustav V regeringsuppdraget till Hjalmar Branting. Branting kom därefter att bilda den första rent socialdemokratiska regeringen i Sverige. I den utsågs Fredrik V. Thorsson till finansminister och Erik Palmstierna till utrikesminister. Den yngre socialdemokratiska fallangen blev representerad med Per Albin Hansson som s.k. krigsminister.

Inom det borgerliga blocket fanns det samtidigt så betydande meningsmotsättningar, att det omöjliggjorde bildandet av en borgerlig regering efter valen 1921, detta trots att det borgerliga blocket fick majoritet i riksdagen. Den svenska högern, samlad i Allmänna valmansförbundet, och det liberala samlingspartiet var framför allt oense om skola och försvar. Därtill hade det strax före kriget dessutom vuxit fram en ny politisk kraft i Sverige genom Bondeförbundet, som etablerade sig som riksdagsparti 1921.<sup>157</sup>

<sup>157</sup> Den svenska högern blev 1904 samlad i Allmänna valmansförbundet. Syftet med valförbundet var från början att skapa en riks- och kampanjorganisation för de högergrupper som fanns i riksdagens båda kammare. Andrakammarhögern hade sin bakgrund i Lantmannapartiet, se tidigare kap 4. Det liberala samlingspartiet i riksdagen hade sina rötter i det 1890 bildade Sveriges allmänna rösträttsförbund. Rösträttsförbundet efterträddes 1902 av ett riksomfattande liberalt parti, Frisinnade landsföreningen med Karl Staaff som politisk ledare. Staaff hade stått i ett spånt förhållande till högern, särskilt i samband med försvarsfrågan på 1910-talet. Partiet

Det socialdemokratiska partiet som blev det största partiet i riksdagen bildade således regering med Branting som statsminister, trots att det saknade egen majoritet i riksdagen. Den parlamentariska situationen medförde att den maktpolitiska tyngdpunkten kom att förskjutas från regering till riksdag.

Under hela 1920-talet kom Sverige sedan att styras av växlande minoritetsregeringar, vilka samtliga endast baserades på ett smalt parlamentariskt stöd. Socialdemokraterna satt i regeringsställning först med Branting som statsminister 1921-23 samt 1924 fram till hans död 1925, då han efterträddes av socialdemokraten Richard Sandler. Högern satt i regeringsställning 1923-24 under ledning av Ernst Trygger samt 1928-30 under Arvid Lindman. De frisinnade regerade 1926-28 och 1930-32 med Carl Gustaf Ekman som statsminister.<sup>158</sup>

### Den ekonomiska situationen

Sverige hade under första världskrigets senare del, fram till slutet av år 1920, befunnit sig i en stark högkonjunktur. Under perioden, från senare delen av 1916 fram till slutet av år 1918, ökade som följd inlåningen i de svenska affärsbankerna dramatiskt, från 2,8 till 4,5 miljarder kronor. Det betydde att på dessa två år blev inlåningen en halv miljard kronor större än den varit någon gång under de föregående åttio år som de svenska affärsbankerna existerat.<sup>159</sup>

Bankerna blev under dessa exceptionella omständigheter mer eller mindre tvingade att finna nya strategier för att få avkastning på inströmmande kapital. Bankerna kom således att låna ut de växande inlåningsmedlen mot nya former av säkerheter, varvid aktiebelåning blev modernt. Bankernas ökade beredvillighet att ge krediter mot aktiesäkerhet underblåste i sin tur de stigande aktiekurserna. Kurserna steg under dessa förhållanden snabbare än inflationen, varför i många fall aktier med stigande kurser kunde belånas på nytt i bankerna, varpå hjulen snurrade allt snabbare. Men i mitten av år 1920 ägde ett kraftigt konjunkturumslag rum i Förenta Staterna. Det nådde Sverige under årets senare del, varefter den svenska högkonjunkturen kulminerade. Den internationella konjunkturavmattningens effekt på Sverige förstärktes av att det samtidigt skedde en inhemsk kreditåtstramning.

---

sprängdes 1924 på spritförbudsfrågan i det Frisinnade folkpartiet och Liberala riksdagspartiet. Bakgrunden till det nya Bondeförbundet var det 1913 bildade Bondeförbundet och det 1915 bildade Jordbrukarnas Riksförbund. Det tidigare Bondeförbundet företrädde framförallt småbrukarintresset, medan Jordbrukarnas Riksförbund representerade större jordbruk i östra och södra Sverige. Båda de tidigare partibildningarna hade för övrigt kommit in i riksdagen redan vid 1917 års val.

<sup>158</sup> Lewin (2002), Nyman (1986), sid 24

<sup>159</sup> RdFK. 20:71d 1922, s. 107

Den svenska kreditåtstramningen var en konsekvens av en deflationistisk valutapolitik som med kraft sattes in 1919. Den nya valutapolitiken syftade till att, efter en period som kännetecknats av hög inflation, återföra kronans värde till sitt gamla förkrigsvärde i förhållande till guld. Diskontot höjdes under hösten 1920 till 7,5 procent, den dittills högsta nivån i Riksbankens historia. Den svenska konjunkturavmattningen föranledde inte heller några ändringar av de fastställda valutapolitiska målen. För att nå det uppställda penningpolitiska målet lät Riksbanken kronan snabbt stiga i värde i förhållande till de viktigaste exportländernas valutor, det engelska pundet och den amerikanska dollarn. Den svenska Riksbanken lät således kronan apprecieras under en period, då den internationella konjunkturedgången slog som hårdast mot den svenska exportindustrin, dvs. från andra hälften av 1921 till slutet av 1923. Visserligen höjdes det röster under den hårda deflationsprocessen om att denna borde avbrytas till förmån för ett mindre ambitiöst stabiliseringsmål, men i slutet av 1921 hade kursmålet kommit så, nära att apprecieringen av kronan var självgående. Dessutom underlättades det uppställda kursmålet av att den amerikanska konjunkturen under hösten samma år åter vände uppåt.<sup>160</sup>

Den förda valutapolitiken blev framgångsrik i den meningen att den svenska kronan redan i början av november 1922 i stort hade nått målet. Sverige, blev därmed det första landet i Europa som lyckades återföra sin valuta till förkrigsvärdet och kunde som första land efter första världskrigets utbrott återinföra guldmyntfoten 1924.<sup>161</sup>

En påtagligt negativ konsekvens av den förda penningpolitiken blev emellertid att den svenska exportindustrin i det närmaste avstannade. Industrin blev därmed liggande med stora lager, trots att 1921 års producentpriser i allmänhet sjönk med mellan 40 och 50 procent. De prisnivåer som kunde tas ut under 1921 visade sig i många fall inte ens täcka företagens produktionskostnader. Den svenska industriproduktionens fall under 1921 kan illustreras med att kommerskollegiets produktionsindex under året stannade på en nivå 25 procent under 1913 års index. Året blev därmed ett av de mörkaste åren i det moderna svenska näringslivets historia.<sup>162</sup>

I Sverige, i likhet med i Förenta Staterna nåddes, bottenläget för produktion och sysselsättning vid mitten av 1921. Konjunkturuppgången blev därefter svagare i Sverige än i omvärlden, vilket tillskrivs den deflatoriska valutapolitiken. Den allvarligaste negativa

---

<sup>160</sup> Östlind (1945), sid. 8f. (BFA), Protokoll hållet vid ordinarie bankmötet 1921, sid. 19f. Sjögren (1994), sid. 33.

<sup>161</sup> Jonung-Haivisto (1995), sid. 237ff.

<sup>162</sup> (BFA), Protokoll hållet vid ordinarie bankmötet 1922 sid. 25. Söderlund (1978), sid. 352f. Lundström (1998), sid. 127 ff.

konsekvensen av den i Sverige förda politiken var, att stabiliseringen av de svenska prisnivåerna fördröjdes samt att den tidigare inflationen i stället kom att växlas mot en svår prisdeflation. För att överleva det kraftiga konjunkturfallet tvingades de svenska industriföretagen dels att effektivisera organisationen, dels att skära i sina produktionskostnader. På kort sikt kunde det sistnämnda ske främst genom lönesänkningar under åren 1921-1922, med svåra konflikter på arbetsmarknaden som följd.<sup>163</sup>

Prisfallet för den svenska industrin fortsatte fram till 1923, då deflationskrisen tycks ha varit över. Detta kan illustreras med att industriproduktionen det året åter nått upp till 1920 års nivå. Efter att prisfallet slutligen hade upphört i Sverige kunde konstateras att det blivit både kraftigare och tidsmässigt mer koncentrerat än i något annat industriland. De företag som drabbades hårdast av konjunkturedgången blev de som under perioden var mest skuldtunga. Enligt bankinspektionens rapporter drabbades främst företag, vilka hade bildats alternativt gjort betydande investeringar under den föregående högkonjunkturen.<sup>164</sup>

Konjunkturedgången och deflationens påtagligt negativa återverkningar på svenskt näringsliv kom i sin tur att utsätta det finansiella systemet för betydande påfrestningar. Problemen för främst den svenska industrin kom således att fortplanta sig in i den finansiella sektorn. Affärsbankerna hade under högkonjunkturen nämligen placerat det då ständigt ökade inlåningsöverskottet i industrikrediter. Säkerheten för bankernas företagskrediter bestod främst av aktier i de aktuella företagen. Vid belåningstillfällena hade bankernas krediter ansetts ligga på fullt rimliga nivåer i förhållande till de bakomliggande aktiernas marknadsvärde. Detta förhållande förändrades sedan i rask takt när aktiekurserna i de företag, vilka lånat upp stora mängder kapital, började rasa efter 1917. Från början av 1918 till slutet av 1920 sjönk de svenska aktiekurserna med mer än 50 procent. Det var därmed främst de affärsbanker, vilka belånat stora mängder industriaktier, som drabbades av deflationen, (se vidare avsnitt 5.2).<sup>165</sup>

Bakgrunden till den ökade aktiebelåningen var dels att den svenska exportindustrin, som mött en stark internationell efterfrågan under och efter första världskriget, hade haft ett betydande kapitalbehov för nyinvesteringar i anläggningar och maskiner, dels att bankerna genom den stora inlåningsökningen frenetiskt hade kommit att leta efter nya

---

<sup>163</sup> Införandet av 8-timmarsdagen 1919 spädde ytterligare på den föregående löneinflationen. Montgomery (1946), sid. 141f.

<sup>164</sup> ABKA (RA), serie F volym 43.

<sup>165</sup> Ibid., Östlind (1945), sid. 542 ff.

avkastningsmöjligheter. Bankerna hade därmed villigt ställt nya krediter till näringslivets förfogande.

Krediter förmedlades inte minst genom de många emissionsbolagen. De många nyemissionerna under perioden 1914-1919 hade dessutom föranlett företagens ägare att låna betydande mängder kapital hos landets affärsbanker. Den växande emissionsrörelsen och handeln med aktier och fastigheter organiserades via dotterbolag och sidobolag till bankerna, varigenom såväl begränsningen av aktieförvärvsrätten som den offentliga tillsynen undveks.<sup>166</sup>

Industrins ökade skuldsättning under åren 1920–1922 torde dessutom delvis ha förstärkts av skattesystemets utformning som fick företagen att göra betydande vinstuttag under den föregående högkonjunkturen. Företagen avsatte i många fall inte några medel för skatteinbetalningar, utan att skatten betalades med de inkomster som flöt in under samma år som skatten skulle betalas. När deflationen slog till med fallande priser, stagnerande försäljningen med påföljande förlust i verksamheten. På så sätt kom många företag att släpa efter med stora skatteinbetalningar efter högkonjunkturs vinster. För många större industriföretag var i det läget den enda möjligheten att erhålla likvida medel till skatteinbetalningen att öka skuldsättningsgraden.<sup>167</sup>

Industriföretagen hade, under åren efter första världskrigets slut tagit upp avsevärda krediter i eget namn. Både företagen och deras ägare hade i början av 1921 i hög grad redan utnyttjat sina kreditmöjligheter till det yttersta. Många företag hade dessutom, även under högkonjunkturen med höga bolagsvinster, hållit sina avskrivningar på ett minimum. I tidningen Affärsvärlden uppgavs anledningen vara att företagsledningarna ville ha gynnsamma bokslut, vilka kunde motivera de höga börskurserna. När den svenska prisdeflationen bröt ut under hösten 1921, var det svenska näringslivets finansiella beredskap följaktligen svag.<sup>168</sup>

Att det var de medelstora regionala affärsbankerna, de s.k. provinsbankerna, som speciellt drabbades av deflationen, berodde på att dessa under perioden före krisen hade haft problem att göra sig gällande på kreditmarknaden. Flertalet provinsbanker saknade kontor i de större

---

<sup>166</sup> Fritz. (1990), sid. 148ff. Försöket att lagstiftningsvägen organisera den allt mer omfattande emissionsverksamheten hade visat sig bli en "flopp". 1911 års begränsade aktieförvärvsrätt för banker förblev en papperslag ända fram till 1921. Då var krisen dock redan under uppseglande. Många hade tidigare varnat för utvecklingen. Redan 1908 hade exempelvis professor Davidsson varnat för att bankerna via dotterbolag egentligen skulle få äga hur mycket aktier som helst. Det var tvärt emot lagstiftningens intentioner. Även bankinspektionen hade 1913 konstaterat att bankerna på detta vis bedrev verksamhet som var formellt oantastlig, men sakligt sett gick vid sidan av lagen. Bankinspektionen lyckades aldrig under perioden att etablera en praxis (en informell institution), enligt vilken bankerna förmåddes att följa spelreglerna istället för att gå runt dem.

<sup>167</sup> SOU 1927:11, sid. 58.

<sup>168</sup> Det ska avslutningsvis noteras att detta främst tycks ha gällt exportindustrin. Den svenska hemmamarknadsindustrin tycks även under krisens kulmen på senhösten 1921 ha varit relativt stark. Östlind (1945), sid. 560 samt sid. 601ff.



städerna (främst i Stockholm) och hade i allmänhet haft svårt att konkurrera med de stora och redan väletablerade bankerna om de attraktivaste kunderna. De svenska storbankerna hade vid denna tid redan väl inarbetade marknadsorganisationer. När provinsbankerna efter sekelskiftet började bli mer aktiva på den nationella kreditmarknaden, blev de följaktligen mer eller mindre tvingade att hålla till godo med de bankkunder som de etablerade bankerna visat föga intresse för. Provinsbankerna fick konkurrera på marknaden genom att erbjuda kunderna högre belåningskurser på aktier alternativt hålla lägre räntesatser.<sup>169</sup>

Konkurrenssituationen på finansmarknaden tillsammans med det starka inlåningstrycket i de regionala provinsbankerna visade sig med facit i hand vara en olycklig kombination. Bankerna tycktes i sin iver att finna högsta möjliga avkastning på de ständigt inströmmande medlen ha blivit alltmer riskbenägna. Bankernas riskexponering ökade i takt med storleken på deras engagemang. Enligt Bankspektionen kom flera affärsbanker i sin strävan att förränta ett allt större inlåningsöverskott att åsidosätta såväl riskfördelningsprincipen som ordentlig kreditprövning.

Bakgrundsbeskrivningen ovan ger en förklaring till de regionala bankernas bristfälliga finansiella beredskap, när prisdeflationen bröt ut 1921. Det ska i sammanhanget sägas, att före deflationen 1921 hade endast ett fåtal likvidationer inom det svenska bankväsendet inträffat. Det har därtill framhävts att dessa likvidationer inte kan anses vara direkt sammankopplade till någon av de här ovan nämnda förhållandena. Enligt tidigare studier var det i samtliga fall andra, speciella omständigheter som inverkat.

AB Privatbanken hade tvingats likvidera 1919. Orsaken till detta var ekonomisk brottslighet. När det gäller AB Nya Banken som råkade i svårigheter 1920, orsakades dessa av att banken vid tiden för den ryska revolutionen hade en stor andel ryska fordringar. I det sistnämnda fallet kan det dras en parallell med Nordiska Handelsbankens problem, se vidare avsnitt 5.4. AB Nya Bankens rörelse övertogs av en för ändamålet nybildad bank, Bank AB Norden. I fallet med AB Köpmannabanken som tvingades likvidera 1920 anges orsaken ha varit, att banken engagerat sig ovanligt starkt i ett enda företag. Men samma orsak låg samtidigt bakom problemen för såväl Smålands Enskilda Bank som Nordiska Handelsbanken. Skillnaden var att de båda sistnämnda fick ett statligt stöd genom att det vid tidpunkten fanns en krisorganisation tillgänglig i AB Kreditkassan – samt att de sannolikt hade mer utvecklade nätverksrelationer.<sup>170 171</sup>

---

<sup>169</sup> Ibid., sid. 623. Här finns en parallell till utvecklingen under slutet av 1980-talet.

<sup>170</sup> Ibid., not 2 sid. 602. Bankens huvudägare blev dömd för bedrägeri och trolöshet mot huvudman. Bakgrunden till ägarens agerande kan troligen sökas i problemen för ett till ägaren närstående emissionsbolag AB Privatemission.

Svårigheterna för de svenska affärsbankerna eskalerade under slutet av 1921 och sammanhängde med att kapitalvärdena i Sverige sjönk till extremt låga nivåer historiskt sett. Problemen inom bankväsendet kom inte som någon blix från klar himmel. Bankernas begynnande problem hade kunnat skönjas i boksluten redan 1921. Bankerna hade under deflationskrisens början använt sig av något som kom att kallas ”den långa vägens politik”. Detta betydde att bankerna i möjligaste mån försökte skjuta på avskrivningarna och genomföra dessa successivt i mån av det utrymme som skapades av årsvinsten. Alternativet var på kort sikt det fördelaktigaste, eftersom bankerna annars hade övertagit sina industrikunders förluster genom uteblivna räntor och amorteringar. Det är sannolikt att denna strategi med successiva avskrivningar i årsvinsterna på sikt gjorde förlusterna än värre. I det stora flertalet svenska affärsbanker kunde emellertid bankernas egna medel täcka de av deflationen förorsakade förlusterna, även i de fall då dessa var betydande.<sup>172</sup>

Den rådande svenska banklagen föreskrev att ”bank som vid bokslutets upprättande eller eljest visat sig förlora 10 % av det egna kapitalet” antingen var tvungen att täcka det uppkomna underskottet med nytt kapital eller träda i likvidation. Situationen för de svenska affärsbankerna hade dock fram till 1921 generellt aldrig varit så kritisk att dessa bestämmelser i banklagen om likvidation hade behövt beaktas. Bankerna hade i 1921 års bokslut tvingats göra betydande avskrivningar på sina utestående fordringar. Det var avskrivningar i storleken 150 miljoner kronor av en total kreditvolym på 5,6 miljarder kronor. Trots den mörknande konjunkturen hade bankerna 1921 ändå varit tämligen optimistiska i sina framtidsbedömningar. Bankerna hyste fortfarande den allmänna förhoppningen, att konjunkturen snart åter skulle vända uppåt med åtföljande kurs- och värdestegringar på både aktier och hypotek.<sup>173</sup>

När konjunkturuppgången i stället uteblev och aktiekurserna fortsatte att falla, blev detta den direkt utlösande faktorn till krisen för Sydsvenska Kredit AB vid årsskiftet 1921/22 och det snara statliga ingripandet (se tabell 1 på nästa sida). De totala förlusterna inom bankväsendet ökade under 1922 till hela 390 miljoner kronor eller 8% av den samtidigt sjunkande kreditvolymen. I allmänhet fanns det inte några påtagliga förlustrisker för bankernas insättare eller fordringsägare. Men för några banker var förlusterna av en så

---

<sup>171</sup> Ibid., not 3 sid. 603. Nya Banken bildades 1912 av intressenter närstående det socialdemokratiska partiet.

<sup>172</sup> Lönnborg (1993), sid. 13. BFIA (RA), Ö VI Bankspektör F. v. Krusenstjernas efterlämnade anteckningar 1907-1937, *Några anteckningar från bankkrisen 1922/23*, sid. 38.

<sup>173</sup> BFIA (RA), Ö VI Bankspektör F. v. Krusenstjernas efterlämnade anteckningar 1907-1937, *Några anteckningar från bankkrisen 1922/23*, sid. 38.

betydande omfattning att även insättarnas medel riskerade att gå förlorade, om bankerna hade försatts i likvidation.<sup>174</sup>

Tabell 1 Omsättning på Stockholmsbörsen i rörliga och 1914 års priser i MKr, affärsbankernas utlåning, årlig förändring, kreditförluster i procent av total utlåning, M1 och M3. 1914–25. 1914 = 100.

| År   | Omsättning          |                          | Affärsbankernas<br>utlåning, årlig<br>förändring, | Kreditförluster<br>i procent av<br>total utlåning | M1    | M3    |
|------|---------------------|--------------------------|---------------------------------------------------|---------------------------------------------------|-------|-------|
|      | Stockholms fondbörs |                          |                                                   |                                                   |       |       |
|      | Rörliga<br>priser   | 1914 års<br>fasta priser |                                                   |                                                   |       |       |
| 1914 | 51.6                | 51.6                     | 3.5                                               | ...                                               | 100.0 | 100.0 |
| 1915 | 50.9                | 44.3                     | 6.3                                               | ...                                               | 96.6  | 110.4 |
| 1916 | 604.0               | 465.5                    | 15.6                                              | ...                                               | 155.1 | 146.6 |
| 1917 | 1321.9              | 807.8                    | 29.7                                              | ...                                               | 188.4 | 178.1 |
| 1918 | 1586.1              | 695.4                    | 37.4                                              | ...                                               | 267.5 | 226.4 |
| 1919 | 526.2               | 199.6                    | 10.8                                              | 0.2                                               | 245.9 | 251.6 |
| 1920 | 328.4               | 123.8                    | 8.1                                               | 0.6                                               | 249.9 | 247.3 |
| 1921 | 161.8               | 71.2                     | -8.9                                              | 2.3                                               | 185.2 | 246.6 |
| 1922 | 195.0               | 105.8                    | -11.9                                             | 5.3                                               | 192.1 | 254.9 |
| 1923 | 161.1               | 94.2                     | -10.4                                             | 1.0                                               | 189.5 | 251.4 |
| 1924 | 169.6               | 99.2                     | -3.4                                              | 0.8                                               | 176.7 | 245.0 |
| 1925 | 232.6               | 133.4                    | -2.7                                              | ...                                               | 174.2 | ...   |

Källor: Statistiska meddelanden (SOS), Uppgifter om bankerna 1914–25. Lönnborg, Rafferty & Ögren (2003), s. 123. Ögren (2003), s.118.

<sup>174</sup> RdAK, Ibid.

## 5.2 En bankkris står för dörren 1922

Den svenska bankinspektionen som hade följt utvecklingen konstaterade, att från och med andra hälften av 1921 hade aktiekurserna i flera industriföretag rasat till nivåer, där aktierna kunde betraktas som kraftigt överbelånade. Den vikande konjunkturen med fallande aktievärden föranledde Bankinspektionen att uppmana ett antal affärsbanker att verkställa betydande avskrivningar på de utestående fordringarna vid upprättande av 1921 års bokslut. Strax efter det att inspektionens uppmaningar blev uppmärksammade i den svenska pressen kring årsskiftet 1921/22, började rykten cirkulera om att flera svenska banker gjort betydande förluster.<sup>175</sup>

Det som började som rykten visade sig dock innehålla mer av substans. I början av februari 1922 tvingades Mälarprovinsernas Bank vidta drastiska åtgärder. Bankens verksamhet övertogs samtidigt av en nybildad bank, AB Mälarbanken. Det var här fråga om en rekonstruktion, som genomfördes av marknadens aktörer själva. Turerna kring Mälarbanken beskrevs i den samtida svenska pressen som en jättekraasch. Att förtroendet för de svenska bankerna började vackla i början av 1922 visas av rubriker likt följande i tidningen Social-Demokraten:<sup>176</sup>

Hur är det med bankernas soliditet, Svenska Emissionsbolaget skall nu likvidera? Det skakar i grundvalarna lite varstans.

Risken för att allmänhetens förtroende för de svenska bankerna var på väg att erodera, var i sin tur en viktig bevekelsegrund, vilken angavs som motiv för ett statligt ingripande vid rekonstruktionen av Sydsvenska Kreditaktiebolaget. I 1922 års riksdagsdebatt angående behovet av ett statligt ingripande i banksektorn, hänvisades dessutom till konjunkturedgångens ursprung. Konjunkturedgången ”som vi icke haft något motstycke till på länge, som skakat det ekonomiska livet i sina grundvalar och som gjort, att det har blivit ofantliga tråkigheter”, ansågs vara delvis inhemskt skapad.<sup>177</sup>

De banker som fick problem under tjugotalskrisen var i kronologisk ordning AB Mälarprovinsernas Bank, Kopparbergs Enskilda Bank, Sydsvenska Kreditaktiebolaget, Smålands Enskilda Bank, Wermlands Enskilda Bank, AB Svenska Lantmännens Bank samt AB Nordiska Handelsbanken. Av de uppräknade bankerna kom samtliga, utom de två

---

<sup>175</sup> ABKA (RA), serie FII, volym 42

<sup>176</sup> BFIA (RA), Ö IV, volym nr 5 1922-1928, Tidningen Social-Demokraten 6/3 1922

<sup>177</sup> RdAK, 23:98d. 1922, sid. 107

förstnämnda att få del av statligt ekonomiskt stöd. Tre av bankerna tvingades att träda i likvidation under perioden 1922 till 1928 i samband med att de blev föremål för AB Kreditkassans engagemang. Bankernas verksamhet övertogs samtidigt av nybildade bankbolag. Det var Sydsvenska Kreditaktiebolaget, som 1922 övertogs av AB Sydsvenska Banken, AB Svenska Lantmännens Bank som 1923 övertogs av AB Jordbrukarbanken samt AB Nordiska Handelsbanken vars verksamhet övertogs 1925 av AB Göteborgs Handelsbank. Staten blev genom de två sistnämnda bankombildningarna delägare i två svenska affärsbanker.

### Sydsvenska Kreditaktiebolaget i svårigheter, en räddningsaktion igångsätts

I korthet var Sydsvenska Kreditaktiebolaget en av de banker, som under den föregående högkonjunkturen fått ett betydande inlåningsöverskott. Banken hade fram till första världskriget snabbt expanderat sitt kontorsnät och samtidigt ökat sin inlåning betydligt. En stor del av bankens inlåning var koncentrerad till dess landsbygdskontor. Utlåningsökningen hade banken till betydande del placerat i form av krediter som beviljats mot säkerhet/hypotek i form av industriaktier. Bankens strategi hade fram till slutet av 1910-talet visat sig vara framgångsrik. År 1919 hade banken hade kunna ge sina ägare en utdelning på 11 % och så sent som 1920 en utdelning på 6 %.

Det kraftiga konjunkturomslaget under andra hälften av 1921 medförde att bankens ställning dramatiskt försämrades. Detta berodde i sin tur på banken hade lämnat ut betydande krediter till företag, vilkas ekonomiska ställning sviktade i och med lågkonjunkturen.

Sydsvenska Kreditaktiebolagets huvudproblem hängde främst samman med svårigheter i två till banken närstående emissionsaktiebolag. Det var bolag vilka hade bildats på bankledningens initiativ för att bedriva finansierings- och emissionsverksamhet. Banklagen gav nämligen de svenska affärsbankerna mycket begränsad rätt att bedriva egen handel med aktier. Det ena bolaget, AB Ellenbogen, hade expanderat sin verksamhet kraftigt under högkonjunkturen, vilket kunde ske genom att banken till höga kurser belånade av bolaget uppköpta aktier. Det andra bolaget som kom att ägna sig åt omfattande aktiehandel, Sydsvenska Emissionsaktiebolaget, hade bankledningen bildat 1917. Sydsvenska Emissions verksamhet bestod till stor del av att köpa betydande aktieposter som släppts ut på marknaden av andra emissionsbolag. Bolagets resultat kom emellertid att snabbt utvecklas negativt.

Skulderna i Sydsvenska Emission uppgick efter bara två års verksamhet till över 20 miljoner kronor.<sup>178</sup>

Sydsvenska Kredit ABs allt svagare finansiella ställning kom att bli föremål för omfattande kritik i den svenska pressen. Kritik kom även senare att riktas mot kontrollorganet bankinspektionen, som enligt kritikerna inte ansågs ha gjort tillräckligt för att undvika krisen i banken.<sup>179</sup>

Efter ett ledningsbyte i Sydsvenska Kredit AB i början av januari 1922, initierat av bankinspektionen, igångsattes planerna på att rekonstruera banken. Den nyligen tillträdde chefen för bankens Stockholmskontor, Martin Aronowitsch, fick ta i tu med bankens allt mer bekymmersamma finansiella ställning. Bankens situation diskuterades dels med bankledningen i Malmö, dels med bankinspektionen. En genomgripande rekonstruktion av banken ansågs vara helt nödvändig för att få rätsida på problemen. Det konstaterades samtidigt att situationen var så allvarlig att den nödvändiga saneringen av banken inte skulle kunna ske enbart med en nyemission riktad till bankens tidigare aktieägare.<sup>180</sup>

Aronowitsch vände sig i den uppkomna situationen till Joseph Nachmanson, VD i Stockholms Enskilda Bank, med en förfrågan, om Sydsvenska Kredit vid en rekonstruktion skulle kunna räkna med ett ekonomiskt stöd från landets övriga affärsbanker. Nachmanson kontaktade torsdagen den 23 februari Skandinaviska Kreditaktiebolagets VD Olof Rydbeck och meddelade att Sydsvenska Kredit AB nu var insolvent.

Söndagen den 26 februari hölls i Stockholms Enskilda Bank ett möte rörande Sydsvenska Kreditaktiebolaget. Vid mötet deltog från Skandinaviska Kreditaktiebolaget VD Olof Rydbeck och Holger Lauritzen, chef vid bolagets centralkontor i Malmö, från Stockholms Enskilda Bank Jacob Wallenberg, vice VD, och Richard Juhlin, från Sveriges Privata Centralbank VDN Åke Belfrage, samt Sydsvenska Kreditaktiebolagets VD Martin Aronowitsch flankerad av ytterliggare två Sydbanksdirektörer, Berglöf och Donner.

---

<sup>178</sup> Lagen öppnade 1909 för bildandet av särskilda emissionsbanker, vilka skulle kunna medverka vid emissioner av obligationer och aktier. Någon emissionsbank grundades emellertid aldrig. I stället bildade många affärsbanker under första världskriget egna närstående aktiebolag med uppgift att bedriva emissionsverksamhet. År 1918 fanns det 14 sådana emissionsbolag med ett sammanlagt aktiekapital på 160 miljoner kronor. Nästan samtliga emissionsbolag försvann under krisen 1921/22. Lagen upphävdes 1933.

<sup>179</sup> BFIA (RA), Övriga handlingar Volym IV, med Folke von Krusenstjernas efterlämnade handlingar, där ett häfte innehåller material angående krisen. Bl.a. finns artiklar rörande krisen i Sydsvenska Kredit med rubriker som *Varför har inte bankinspektören ingripit för samt Bankinspektören försvarar sig*. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 10 mars 1922. *Var ligger ansvaret? Bankledningarnas och bankinspektionens roller i dagens jättekrascher: Ett starkare statsingripande är nödvändigt*. Social-Demokraten den 10 mars. 1922. *Bankinspektionen inför Riksdagen*. Helsingborgs Dagblad den 11 april 1921.

<sup>180</sup> ABKA (RA), serie FII, volym 42. Martin Aronowitsch hade tidigare suttit i ledningen för Östergötlands Enskilda bank. Aronowitsch var därtill namnet på en välkänd bankirfirma. Det kan nämnas att bankirfirman Aronowitsch tidigare hade hjälpt Stockholms Enskilda Bank att ta kontroll över Stora Kopparberg 1916.

Sydsvenska Kredits ställning gicks igenom varvid bankens fonder konstaterades vara ”förlorade”.<sup>181</sup>

Dagen efter måndagen den 27 februari träffades Nachmanson herrarna Rydbeck och Wallenberg för att diskutera Sydsvenska Kreditaktiebolaget. Under mötets gång anslöts sig även bankinspektör Folke von Krusenstierna. Rydbeck konstaterade i sina dagboksanteckningar efter mötet, att det var nödvändigt att det ”framkallades ett livligare intresse” hos bankinspektör Krusenstjerna och den socialdemokratiska finansministern Fredrik Vilhelm Thorsson m.fl., för att Sydsvenska Kreditaktiebolaget skulle kunna räddas.

Ett nytt möte om Sydsvenska Kredit ägde rum torsdagen den 2 mars. Vid mötet som denna gång hölls på Riksbanken deltog Nachmanson, Rydbeck, Mauritz Philipson, VD i Svenska Handelsbanken, riksbankschefen Victor Moll samt direktör Berglöf från Sydsvenska Kredit. Nachmanson ställde som krav för bankernas medverkan i Sydsvenska Kredits rekonstruktion att även staten engagerades.<sup>182</sup>

Sydsvenska Kreditaktiebolagets problem och de pågående förhandlingarna hade vid det här laget också uppmärksamrats i pressen. Den 3 mars 1922 kunde följande rubriker läsas,<sup>183</sup>

*Sydbanken står nu inför rekonstruktion. Underhandlingar om stöd pågå med våra storbanker.  
Större avskrivningar än av styrelsen föreslagna nödvändiga.*

*Sydsv. Kreditbolaget också på fallrepet. Förhandlingar om rekonstruktion. Ligger Enskilda banken bakom?*

*Rekonstruktion av Sydbanken möjliggjord. Styrelsen befinner sig i Stockholm för underhandlingar med Enskilda.*

Arbetet med att få till stånd ett statligt engagemang vid rekonstruktionen av Sydsvenska Kreditaktiebolagets hade nu också kommit igång. I en skrivelse från riksbanksfullmäktige till finansdepartementet, daterad fredagen den 3 mars 1922, framställs de nu uppkomna problemens allvar och behov av statligt ingripande i synnerligen starka ordalag.<sup>184</sup>

---

<sup>181</sup> Rydbecks dagboksanteckningar (RA)

<sup>182</sup> Rydbecks dagboksanteckningar (RA)

<sup>183</sup> BFIA (RA), Ö IV Pressklipp, volym nr 4 1920-1921, nr 5 1922-1928, DN, Folkets Dagblad och Stockholms Dagblad den 3/3 1922.

<sup>184</sup> Riksbanksfullmäktiges särskilda protokoll den 3 mars 1922 (RBA). I bilaga till protokollet finns denna skrivelse ställd till regeringen och undertecknad av Adolf af Jochnick, Victor Moll, R. Norberg, Sven Palme, E.A. Nilson, Gösta von Rosen samt E. Langborg, dvs. hela riksbanksledningen.

Under de senaste dagarna har förslag väckts rörande rekonstruktion av Sydsvenska Kreditaktiebolaget. Orsaken till dessa åtgärder har i alla tre fallen [syftande på problemen för nämnda bank, Mälarprovinsernas bank samt Kopparbergs Enskilda Bank] varit en och densamma, nämligen att banken har drabbats av så stora förluster, att den icke är i stånd att fortsätta sin rörelse, om icke nytt kapital tillföres....Med hänsyn till det växande misstroendet gentemot vissa banker, som för närvarande gör sig gällande bland allmänheten och vilka tagit sig uttryck bland annat i en stark nedgång på fondbörsen i kurserna på bankaktier, måste det anses vara en allmän angelägenhet av allra största vikt, att inställandet av betalningarna kunde undvikas. I annat fall måste man vara beredd på att misstroendet ytterligare griper omkring sig, varigenom den rådande krisen kunde utveckla sig till en katastrof, vars omfattning och följder i form av ökad depression och arbetslöshet samt skada för vårt ekonomiska anseende i utlandet icke låta sig överskådas.

Till avvärijande så vitt möjligt är av en dylik nationalolycka är att staten ingriper i en eller annan form enligt fullmäktiges mening oundgängligen nödvändig. Den lämpligaste vägen för ett dylikt statsingripande synes fullmäktige vara inrättandet av en låneanstalt, liknande Svenska Kronkreditaktiebolaget och utrustad med av staten lämnad grundfond i statsobligationer. Här är om någonsin fara i dröjsmål. Vad som kan och bör göras från statens sida, måste göras skyndsammast möjligt. Skulle krisen få ohejdat utveckla sig, blir statens ingripande i alla fall senare nödvändigt. Men ett uppskov skulle hava till följd att ingripandet skedde vid ett mindre gynnsamt tillfälle och skulle kräva långt större uppoffringar från statens sida, än om ingripandet skedde utan dröjsmål.

Fullmäktige se sig därför nödsakade att på det enträgnaste hemställa, att Eders Kungl.Maj:t ville, så snart ske kan, vidtaga åtgärder för statens ingripande mot denna fara, som hotar.

Skrivelsen visar dels hur behovet av statens medverkan i rekonstruktionen av Sydsvenska Kreditaktiebolaget motiverades, dels varför riksbanksfullmäktige ansåg det nödvändigt att handla snabbt och beslutsamt. De två motiv som framfördes var som det uttrycktes i skrivelsen, risken för att allmänheten skulle förlora tilltron till det svenska bankväsendet vid en konkurs för Sydsvenska Kredit samt att alternativkostnaden för staten att inte agera snabbt riskerade att bli än större. Men riksbanksfullmäktige lämnar i skrivelsen till finansdepartementet inte bara en motivering till varför staten borde ingripa utan lämnar därtill ett konkret förslag till problemlösning. Riksbanken kunde nämligen på grund av begränsningar i den svenska riksbankslagens inte annat än temporärt agera Lender of Last Resort. Enligt fullmäktige var därför den lämpligaste formen att organisera ett statligt engagemang av den omfattning, som här krävdes, att inrätta en från Riksbanken fristående tidsbegränsad kreditorganisation. Modellen hämtades från det 1918 inrättade Svenska Kronkreditaktiebolaget. Det betonades att förlagan i stort sett efter bara fyra års verksamhet hade hunnit avveckla sin verksamhet. Svenska Kronkreditaktiebolaget framhölls därtill ha



genererat god avkastning, vilken hade kunnat delas mellan de inblandade bankerna och staten.<sup>185</sup>

Riksbankschefen Victor Moll skisserade upp en lämplig konstruktion av den tänkta organisationen. Denna skulle likt förslaget juridiskt få formen av ett aktiebolag, med namnet *Svenska Kreditgarantiaktiebolaget*. Jämför namnet med Forssells förslag 1879, sid. 93. I korthet skulle "firman" som den benämndes av de inblandade bankerna förses med ett eget kapital på mellan fem och femton miljoner kronor. Staten skulle därefter tillföra bolaget en statlig kreditgaranti, efter modell från Svenska Kronkreditaktiebolaget (se vidare not 185). Kreditorganisationens huvuduppgift skulle vara att "utgifva lån mot pant eller ställa garantier för lån" efter regeringens anvisningar. Det underströks avslutningsvis i Molls förslag att ledningen i den nya kreditorganisationen på förslagsvis fem personer borde tillsättas ensamt av regeringen.<sup>186</sup>

Enligt modell efter Svenska Kronkreditaktiebolaget skulle den nya organisationen inte enbart anpassas efter de nu uppkomna problemen för Sydsvenska Kreditaktiebolaget, utan engagemanget skulle organiseras så att det dessutom kunde möta kommande problem inom bankväsendet – problem vilka vid denna tidpunkt ansågs vara nära förestående.

Bankinspektör Krusenstjerna, som hållits á jour med de pågående underhandlingarna delgav finansminister Fredrik V. Thorsson kraven på en statlig medverkan i den förestående saneringen av det svenska bankväsendet. Bankinspektionens chef Folke von Krusenstierna framhöll för F.V. Thorsson att följdverkningarna troligen skulle bli "mycket nedslående", om de aktuella bankerna blev tvungna att realisera sina tillgångar och driva in sina fordringar under den rådande konjunkturedgången. Finansministern uttalade som svar på detta krav, att han i princip ställde sig positiv till ett statligt engagemang, men betonade att ett sådant först krävde riksdagens godkännande.<sup>187</sup>

Frågan diskuterades i riksbanksfullmäktige och efter det att klartecken givits från finansdepartementet, meddelade Riksbanken måndagen den 6 mars att den var villig att temporärt belåna maximalt 20 miljoner av den nödvändiga kapitalinsatsen för bildandet av en ny bank.

---

<sup>185</sup> Ibid. (RBA), Svenska Kronkreditaktiebolaget var ett statligt bolag bildat 1918 i samband med att ett handelsavtal slöts med de allierade. Avtalet skulle säkra importen västerifrån av i första hand spannmål och stenkol. Svenska Kronkreditaktiebolaget inrättades av ett antal svenska banker. Aktiekapitalet på 10 miljoner kronor tillfördes av affärsbankerna, varefter bolaget försågs med en statlig garantifond på 10 miljoner kronor i statens 5 % obligationer. Riksdagen bemyndigade sedan bolaget att öppna en kredit för på 100.000.000 kronor i riksgäldskontoret. Det kan noteras att både Nachmanson och Thorson var involverade i inrättandet av Svenska Kredit. För en utförligare beskrivning av Svenska Kronkredit, se Lundström (1999), s. 355ff.

<sup>186</sup> Riksbankschefers arkiv (RBA), Skiss återfunnen i av Victor Moll volym efterlämnad volym angående AB Kreditkassan.

<sup>187</sup> ABKA (RA), serie FII, volym 42, Riksbankschefers arkiv (RBA), Odaterat dokument återfunnet i av Victor Moll efterlämnad volym angående AB Kreditkassans.

Riksbankens åtagande skulle gälla,

under tiden till dess att den låneanstalt, om vars bildande under statens medverkan fullmäktige gjort framställning till Kunglig. Maj:t kunde komma till stånd.

Det betonades likväl att om den föreslagna kreditorganisationen inte kom till stånd, så upphörde Riksbankens åtagande.<sup>188</sup>

Dagen efter att regeringen hade givit sitt klartecken till att bistå en rekonstruktion, ägde ett sammanträde rum hos riksbankschefen Victor Moll under vilket riktlinjerna skulle dras upp för statens medverkan vid rekonstruktionen av Sydsvenska Kredit. Vi mötet deltog Riksgäldskontorets ordförande Emil Kinander, bankspektör Krusenstjerna, Nachmanson samt Wallenberg.

Efter mötet utarbetade Joseph Nachmanson för bankernas räkning en plan på hur det nödvändiga ekonomiska stödet skulle organiseras samt hur det nödvändiga samarbetet mellan staten och bankerna skulle utformas. Nachmansons plan innehöll i huvudsak följande. Först skulle en särskild kreditorganisation bildas av de till Svenska Bankföreningen anslutna affärsbankerna. Syftet med kreditorganisationen skulle i enlighet med Riksbankens förslag vara att organisera och administrera det ekonomiska stöd som ansågs nödvändigt för att stärka banksystemets svagaste delar under den rådande svåra lågkonjunkturen. Den tänkta verksamheten skulle enligt planen omfatta vad som benämndes som ”inhemska kreditanstalter”.<sup>189</sup>

Den tänkta kreditorganisationen skulle i enlighet med Victor Molls förslag juridiskt få formen av ett aktiebolag, med namnet *Aktiebolaget Kreditkassan*. Affärsbankerna skulle medverka i bildandet av det aktuella aktiebolaget genom att tillskjuta det nödvändiga aktiekapitalet, vilket var satt till fem miljoner kronor. Den svenska statens skulle i sin tur medverka genom att förse kreditorganisationen med en särskild garantifond på 50 miljoner kronor bestående av 5%-statsobligationer. Det betonades att aktiebolaget skulle konstrueras så, att om verksamheten visade förlust vid tidpunkten för dess beräknade likvidation (senast 1927), skulle förlusten i först hand drabba den av staten tillskjutna garantifonden och i sista hand det av affärsbankerna tillskjutna aktiekapitalet. Om verksamheten å andra sidan visade vinst, skulle denna överlämnas till Riksgäldskontoret. Ledningen för det nya aktiebolaget

---

<sup>188</sup> Riksbankschefers arkiv (RBA), Dokument återfunnet i av Victor Moll efterlämnad volym angående AB Kreditkassan.

<sup>189</sup> ABKA (RA), serie FII, volym 42. Kreditkassans bildande och organisation

skulle avslutningsvis bestå av en styrelse på fem ledamöter, varav två ledamöter skulle få utses av de privata affärsbankerna och tre av staten. Bolagets ordförande skulle utses av regeringen, därtill skulle riksbanksfullmäktige respektive riksgäldsfullmäktige utse var sin ledamot.

Innehållet i Nachmansons och bankernas plan verkar av reaktionerna att döma ha tagit riksbankschef Victor Moll med överraskning. Det var särskilt förhållandet, att eventuell förlust i verksamheten i första hand skulle drabba det av staten tillskjutna kapitalet som Moll fann anmärkningsvärt uppseendeväckande. Inför frågans beredning i bankoutskottet gjorde Moll av den orsaken egna noteringar, kanske en form av brasklapp (det är svårt att idag bedöma). Han underströk att konstruktion av den nya kreditorganisationen därmed i bankernas förslag i ett viktigt avseende avvek från konstruktionen av den av honom och Riksbanken presenterade förslaget Svenska Kronkreditaktiebolaget. Moll noterade särskilt att den av staten tillförda garantifonden i form av statsobligationer i Svenska Kronkreditaktiebolaget enligt dess bolagsordning skulle begagnas först efter det att aktiekapitalet och de egna fonderna förbrukats. Moll har i bankoutskottets utlåtande vidare gjort följande understrykningar,<sup>190</sup>

denna medverkan lämnades av Riksbanken under förutsättning, att det med statens stöd bildades en låneanstalt med uppgift att underlätta avvecklingen av på kreditväsendets område inträffade svårigheter.

Dessa två understrykningar ska ses mot bakgrund av att det under förhandlingsprocessen visade sig att de inblandade bankerna initialt bara skulle komma att garantera en tredjedel av det nödvändiga kapitalet för räddningen av Sydsvenska Kreditaktiebolagets verksamhet. Staten å sin sida skulle därmed via Riksbanken behöva garantera de resterande två tredjedelarna. Moll ställde sig i sina anteckningar frågan, om det inte skulle gå att ”släppa bankernas medverkan helt och hållet”. Moll ifrågasatte slutligen, om 1927 som slutdatum verkligen kunde anses rimligt. De invändningar som Moll gjorde angående den nya kreditorganisation verkar emellertid ha negligerats, när uppgörelsen angående bildandet av AB Kreditkassan roddes i hamn. Det kontrakt som upprättades för att reglera samarbetet mellan staten företrädd av den socialdemokratiska finansministern F.V. Thorsson och de

---

<sup>190</sup> Riksbankschefers arkiv (RBA), Understrykningar gjorda i bankoutskottets utlåtande nr 25 1922, återfunnet i Victor Moll efterlämnad volym angående AB Kreditkassan.

berörda bankerna med Stockholms Enskilda Bank i spetsen följde nämligen det av bankerna framarbetade förslaget.<sup>191</sup>

Det kan avslutningsvis framhållas att såväl den nya kreditorganisationens konstruktion som Riksbankens agerande uppmärksammades och kritiserades i den följande riksdagsdebatten.

### 5.3 Riksdagens behandling av krisen i Sydsvenska Kreditaktiebolaget

Initiativet att bilda en specifik kreditorganisation, i syfte att hantera och administrera statens engagemang i Sydsvenska Kreditaktiebolaget, hade utkristalliserats vid diskussioner mellan Riksbanken, Bankinspektionen, Stockholms Enskilda Bank, Skandinaviska Kreditaktiebolaget och finansdepartementet. Denna diskussion utmynnade i att finansdepartementet den 10 mars 1922 till riksdagen inlämnade en proposition angående hur svårigheterna inom den svenska bank-/finanssektorn skulle hanteras. Propositionsrubriken löd

Beredande av garantifond åt ett aktiebolag, avsett att lämna stöd åt inhemska kreditanstalter.

Finansminister, F.V. Thorsson motiverade propositionen med att den pågående ekonomiska krisen hade visat sig medföra betydande förluster för landets banker. Det var förluster som hade tvingat fram drastiska nedskrivningar av bankernas egna kapital. I ett flertal fall hade nedskrivningarna varit så stora att bankerna hade behövt betydande aktieägartillskott. Finansministern angav att den direkta orsaken bakom den nu framlagda propositionen var att det vid underhandlingar rörande en lösning av krisen i Sydsvenska Kreditaktiebolaget, framkommit,<sup>192</sup>

att densamma icke kunde genomföras utan statens medverkan i en eller annan form. Denna medverkan lämnades av Riksbanken under förutsättning, att med statens stöd bildades en låneanstalt med uppgift att underlätta avvecklingen av på kreditväsendets område inträffade svårigheter.

I propositionen betonas att riksbanksfullmäktige i detta syfte skisserat en lämplig kreditorganisation, efter tidigare använt mönster från Svenska Kronkreditaktiebolaget.

---

<sup>191</sup> Riksbankschefers arkiv (RBA), Odaterat dokument återfunnet i av Victor Moll efterlämnad volym angående AB Kreditkassan.

<sup>192</sup> Kprop. 1922:149.

Det framgår lite längre fram i propositionstexten,<sup>193</sup>

att i anslutning till detta förslag hava förberedande åtgärder vidtagits för bildande genom ett antal större banker av ett aktiebolag med nämnda uppgift.

F.V. Thorsson motiverade ingripandet i banksektorn med att,

det synes mig ofrånkomligt, att staten träder emellan för möjliggörandet av den pågående krisens avveckling utan alltför stora svårigheter. I sådant syfte synes det av mig skisserade aktiebolaget böra komma till stånd.

Det sista citatet framstår ju som noterbart med tanke på att det synes vara Joseph Nachmanson i Stockholms Enskilda Bank och riksbankschef Victor Moll, som var de som hade dragit upp riktlinjerna för den form av problemlösning som presenterades i propositionen, även om den senare på några väsentliga punkter fann sig överkörd i beslutsprocessens slutskede.

Angående den föreslagna kreditorganisationens tänkta verksamhet angav propositionstexten endast följande vaga direktiv.<sup>194</sup>

För att stöd av bank skall kunna erhållas måste såsom ett ofrånkomligt villkor uppställas, att banken i fråga bragts om fullt solid grund genom tillräckliga avskrivningar av värdelösa fordringar samt tillförande av nytt kapital i erforderlig utsträckning. Då det emellertid torde antagas, att åtskilliga aktieägare i den äldre banken komma att vara ur stånd att fullgöra betalningen av aktier i den rekonstruerade banken, synes det mig böra öppnas möjlighet för dylika aktieägare att i det nya bolaget belåna nytecknade aktier eller lotter.

F.V. Thorsson underströk avslutningsvis att de 50 miljoner kronor, som staten garanterat att tillföra den nya kreditorganisationen för att möjliggöra dess verksamhet, var ett högst betydande belopp. Finansministerns förhoppning var likafullt att hela beloppet inte skulle behöva tas i anspråk. Han hade å den andra sidan inte heller velat ifrågasätta det begärda beloppets storlek eller förslå en sänkning,<sup>195</sup>

då det synes mig nödvändigt, att medel stå till förfogande, så att den rensning, som nu skall ske kan göras så grundligt som förhållandena påkalla.

---

<sup>193</sup> Ibid.

<sup>194</sup> Ibid.

<sup>195</sup> Ibid. Beloppet till Kreditkassans motsvarade följaktligen omkring 7 procent av de årliga statsutgifterna på något över 700 miljoner kronor.

Propositionen utskottsbereddes den 23 mars 1922. Utskottsprotokollets innehåll är i stort identiskt med propositionstexten. Det enda som ytterligare framkommer i protokolltexten är ett par preciseringar angående räntekostnaderna för den kredit, som för den nya kreditorganisationen skulle öppnas hos Riksgäldskontoret. Räntan på krediten skulle utgöras enbart av verksamhetens eventuella överskott, efter avdrag för administrativa kostnader. Det framgår i protokollet att Riksgäldskontoret som givits tillfälle att yttra sig inte hade haft något att erinra mot förslaget. Beredningen i riksdagens bankoutskott avslutades med ett förslag till riksdagen att bifalla propositionen:<sup>196</sup>

Utskottet har vid granskning av ifrågavarande förslag icke funnit anledning till erinran mot detsamma; och får utskottet alltså hemställa att Kungl Maj:ts ifrågavarande proposition må av riksdagen bifallas.

Frågan hur de uppkomna problemen i bank-/finanssektorn skulle hanteras resulterade i en livlig debatt i riksdagens båda kamrar den 29 mars 1922. I riksdagsdebatten framfördes flera kritiska synpunkter mot den framlagda propositionstexten. Debatten i den andra kammaren inleddes med att Elof H. Lindberg (tillhörande den vänstersocialistiska partigruppen) framförde kritik mot den ”mycket summariska redogörelsen för innebörden av detta förslag”, vars innehåll ansågs vara som det yttrades ”frapperande”. Det ansågs därtill vara anmärkningsvärt att riksdagens bankoutskott presenterade sitt förslag endast fyra dagar innan motionstidens slut. Den oerhörda brådskan i ärendets beredning var något flera riksdagsledamöter återkom till både i riksdagens första och andra kammare.<sup>197</sup>

Den i vissa delar hårda kritiken i riksdagen kan illustreras med följande citat hämtat från debatten i första kammaren där Carl Vinberg (i likhet med Lindberg vänstersocialist) uttalade:<sup>198</sup>

Ingenting är mera betecknande för den nu rådande situationen, än att en dylik framställning från regeringen till riksdagen kommit fram. Det är ju icke underligt, om man, trots allt, blir något förvånad, när man betänker, hurusom bankrörelse här i vårt land under de närmast föregående åren haft synnerligen gynnsamma tider. Här har nämligen utdelats, 15, 18 och 20 % på det för ögonen förefintliga aktiekapitalet, och denna utdelning kanske många gånger har varit upp till 40, 50 % på det verkliga aktiekapitalet, för att nu icke tala om den framfart, som många industriföretag varit utsatta för från dessa bankföretags sida. När

<sup>196</sup> RdBaU, utlåtande nr 25 1922, RdAK 23:98d. 1922, sid. 98 ff. Det framgår att Kreditkassan och bankkrisens hantering tydligt splittrade vänster blocket i riksdagen.

<sup>197</sup> RdAK, 23:98d. 1922. sid. 98 ff. Elof H. Lindberg till yrket folkskoleläraren och tillhörande den vänstersocialistiska partigruppen i riksdagen. Kritiken i riksdagen mot Kreditkassan och den socialdemokratiska finansministern kom främst, inte så förvånande, från den vänstersocialistiska gruppen. Det är tydligt att Kreditkassan och bankkrisens hantering tydligt splittrade vänsterblocket i riksdagen.

<sup>198</sup> RdFK, 20:71d 1922, sid. 76f. Carl Vinberg var ledamot av första kammaren och redaktör för tidningen Politiken.

det sedan blir sämre tider, och en del företag komma i mindre solid ställning, är man med detsamma färdig att komma till riksdagen och begära, att den skall träda emellan och förekomma att någon panikstämmning gör sig gällande. Jag förmodar, att det väl är rädslan för att någon panikstämmning över huvudtaget skall kunna uppstå, som har gjort att framställningen är gjord och i så pass svag form, som verkligen är fallet, och att den väl också kommer att gå igenom utan någon nämnvärd debatt, ty det är väl icke ändå så, att vi i allmänhet anse, att det här är ganska naturligt och att det icke är någonting att resonera om. Tvärtom ganska förvånansvärt! Men, som sagt var, när man rör på paniksträngen, så får man ju både riksdagen och andra maktfaktorer att böja sig lydigt.

Det framfördes därtill som förvånande att Riksbanken, enligt propositionen, redan hade engagerats i rekonstruktionen av Sydsvenska Kreditaktiebolaget. Även om det noterades att detta försiktigtvis hade gjorts med villkoret att Riksbankens engagemang så snart som möjligt skulle överflyttas till en för ändamålet nybildad kreditorganisation. Det framfördes att Riksbanken genom sitt agerande i praktiken redan hade ställt riksdagen inför ett fullbordat faktum.<sup>199</sup>

Likheterna med Svenska Kronkreditaktiebolaget kom i övrigt också att ifrågasättas av Elof Lindberg. Likheten med Svenska Kronkreditaktiebolaget betecknades som ”icke alldeles riktig”, ett förhållande riksbankschef Victor Moll tidigare noterat. I andra kammaren framhölls det att Svenska Kronkreditaktiebolaget hade varit konstruerat så att statobligationerna i bolagets garantifond enbart skulle användas för de förbindelser som inte kunde fullgöras efter det att först det egna kapitalet och aktiebolagets reservfond förbrukats. De tillskjutna obligationerna skulle följaktligen riskeras först i en situation då bolagets egna säkerheter visat sig vara otillräckliga. Det påtalades att risken för att staten skulle åsamkas förluster genom Svenska Kronkredit därmed hade kunnat anses som mycket ringa. Men i den nu presenterade kreditorganisationen konstaterades förhållandet vara det omvända. Därtill ifrågasattes sakförhållandet, att den nya kreditorganisationens aktiekapital, till vilket de privata bankerna bidrog, utgjordes av depositionsbevis liggande utan någon ränta. Bankernas depositionsbevis påtalades därutöver vara betalbara först efter det att den inrättade kreditorganisationen trätt i likvidation. Det sistnämnda förhållandet skulle enligt kritiken betyda, att verkliga kostnader för bankerna skulle bli aktuella först om kreditorganisationens verksamhet visade en förlust på över 50 miljoner kronor. Det yttrades syrligt att bankerna i praktiken genom denna konstruktion i praktiken aldrig skulle behöva tillskjuta ”ett enda öre” till bankkrisens hantering.<sup>200</sup>

---

<sup>199</sup> RdAK, 23:98d. 1922, sid. 99ff.

<sup>200</sup> Ibid.

Med hänsyn till nämnda sakförhållanden ställdes i riksdagen frågan av grosshandlaren Sten Stendahl (tillhörande det Nationella partiet), i vilken mån de privata bankernas fem miljoner kronor verkligen behövdes. Det var således samma fråga som riksbankschef Victor Moll tidigare ställt. Det framhölls av Stendahl vara bättre att staten ingrep helt på eget konto och under eget ansvar genom Riksbanken.<sup>201</sup>

I riksdagsdebatten anfördes avslutningsvis uppfattningen, att då den nya kreditorganisationen inte enbart visade sig inrättas för att skydda bankernas kunder, utan även dess ägare, borde givetvis stödet utsträckas till att omfatta också de företag vars soliditet var oomtvistlig, men vilka som det uttrycktes blivit ”hårt” hanterade av bankerna.<sup>202</sup>

F.V. Thorsson svarade först på kritiken, varför det aktuella stödet inte hade kunnat gå via Riksbanken och dess administration. Finansministern framhöll att han ursprungligen själv hade haft denna tanke, men att det vid en närmare granskning av frågan framkommit att detta inte skulle kunna göras utan att riksbankslagen först ändrades (se sid. 126). Vägen att gå via Riksbanken konstaterades därmed ha blivit betydligt mer svårframkomlig än den metod som nu valts i propositionen.<sup>203</sup>

Kritiken som framförts mot AB Kreditkassans konstruktion besvarades av Thorsson med att han föredrog att staten hade bestämmanderätten i Kreditkassan, eftersom det var centralt att den inte engagerade sig i engagemang som ”icke var i och för sig grundade på sunda ekonomiska principer”. Mot den bakgrunden ansågs Thorsson det riktigt att staten i första hand också tog risken.

Angående frågan om att ekonomiskt stöd borde utsträckas till att omfatta även andra företag än banker, replikerade Thorsson, att en kommitté redan tillsatts i frågan om ekonomiskt stöd till näringslivet, men att denna fråga ännu fick ”ligga till sig”. Finansministern motiverade sin inställning med att regeringen inte gärna ville skapa vare sig en ny privat eller statlig affärsbank under så osäkra tider som de rådande. Risken med ett sådant agerande i en situation, ”då alla värden är uppspekulerade”, var att det då skulle börja flyta in en ständig ström av nya krav på staten. Det skulle vara krav på staten om ekonomiskt stöd eller direkt övertagande av alla upptänkliga företag som de ”enskilda penninginstituten” inte längre var intresserade av att hålla under armarna. Thorsson poängterade därefter att det var bäst att inskränka sig till att behandla det förslag till problemlösning, som förelåg för

---

<sup>201</sup> RdFK, 20:71d 1922, sid. 70ff. Nationella partiet var ett högerparti i första kammaren, se not 157.

<sup>202</sup> RdFK, 20:71d 1922, sid. 76f.

<sup>203</sup> Ibid., sid. 79. Det var här begränsningarna i § 12 i 1897 års riksbankslag angående Riksbankens utlåningsverksamhet som åsyftades.



riksdagens prövning. Finansministern avslutade med att han personligen antog att den statliga garantin på 50 miljoner kronor aldrig skulle behöva användas fullt ut. Thorsson yttrade därefter:<sup>204</sup>

Det är dock ofrånkomligt att en hel del av de värden, som nu är nedsatta, av omständigheternas makt, måste nedskrivas till lägre värden, än de i och för sig ha, och att ett återvändande till mer normala värden skall i viss mån bringa upp många av de affärer, som nu kämpar med ekonomiska svårigheter, bringa upp dem på ett mer gynnsamt plan, om vi nu bara vänta en tid och låta utvecklingen ha sin gång.

De statliga ekonomiska insatserna motiverades sålunda med att regeringen ville förhindra en realisation av bankernas kapitalvärden under den rådande deflationen. Thorsson var avslutningsvis övertygad om att även om hela statsgarantin skulle behövas tas i anspråk i syfte att förekomma en jättekrasch, så skulle det vara en liten uppoffring i jämförelse med de värden som skulle riskera förödas, om staten inte ingrep. Metoden att möta problemen inom banksektorn i enlighet med det som föreslogs i propositionen framhölls vara ett verktyg ämnat att begränsa de ekonomiska uppoffringarna för samhället och de svenska skattebetalarna.

Regeringens proposition, angående det statliga engagemanget i finanssektorn bifölls utan votering trots den här nämnda kritiken i riksdagens bägge kamrar. Riksdagen beslöt den 31 mars 1922 att staten skulle tillskjuta 50 miljoner i garantifond till den i propositionen föreslagna kreditorganisation.<sup>205</sup>

---

<sup>204</sup> RdAK, 23:90d. 1922, sid. 99ff.

<sup>205</sup> RdFK, 20:71d 1922, sid. 81, RdAK, 23:98d 1922, sid. 113

## Aktiebolaget Kreditkassan av år 1922 inrättas

Den centrala tankegången bakom bildandet av en ny kreditorganisation, som skulle ersätta Riksbanken i dess temporära roll som LoLR, var att skapa en möjlig respitperiod för den nybildade Sydsvenska Banken. Tanken var att banken, när konjunkturen åter blivit mera gynnsam, skulle kunna kompensera staten för dess utgifter. Efter det att förslaget om bildandet av en särskild kreditorganisation förankrats såväl inom banknäringen och de berörda myndigheterna som på en politisk nivå, bildades AB Kreditkassan av de svenska affärsbankerna med Stockholms Enskilda Bank och Skandinaviska Kreditaktiebolaget som initiativtagare. Kreditkassans eget kapital fastställdes till det förslagna beloppet av 5 miljoner kronor. En stiftelseurkund upprättades för Kreditkassan den 29 mars 1922, vilket följaktligen var samma dag som regeringens proposition i frågan behandlades i riksdagen.<sup>206</sup>

Ett avtal slöts slutligen mellan de till Svenska Bankföreningen anslutna bankerna och en konstituerade bolagsstämma i AB Kreditkassan kunde hållas redan den 7 april 1922. Bestämmelserna rörande verksamheten hade vid den konstituerande bolagsstämman den 7 april 1922 preciserats i följande två punkter.

- Bolaget må lämna stöd åt blott kreditanstalt, som i anledning av annan kreditanstalts irågade insolvens bildats för att övertaga den senare anstalts förbindelse, samt endast under förutsättning att styrelsen finner tillfredsställande garanti förefinnes för anstalts soliditet.
- Bolaget må lämna dylikt stöd dels genom att garantera teckning av nödvändigt aktiekapital, dels genom belåning åt enskilda personer, aktiebolag eller andra sammanslutningar av lotter och aktier i kreditanstalten, som är avsedd att stödjas.<sup>207</sup>

I enlighet med propositionen och dess bakomliggande förslag kom ledningen av AB Kreditkassan att bestå av fem ledamöter. Bankerna fick tillsätta två av fem personer i ledningen. De två kom att bli de verkställande direktörerna för de båda storbankerna, Joseph Nachmanson i Stockholms Enskilda Bank och Oscar Rydbeck i Skandinaviska Kreditaktiebolaget. Statens tre ledamöter blev den liberala juristen och fd. justitieministern

---

<sup>206</sup> ABKA (RA), bilaga 1 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 6/4 1922. Kontrakt mellan staten och bankerna upprättat 6 april 1922.

<sup>207</sup> ABKA (RA), bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 12/4. Finansdepartementets direktiv till AB Kreditkassans bolagsordning, Stockholm den 7/4 1922.

Eliel Löfgren från finansdepartementet, Victor Moll Riksbanken från samt juristen och Riksgäldskontorets ordförande Emil Kinander.<sup>208</sup>

Det kan nämnas att finansdepartementet i enlighet med Riksbankens krav i bolagsordningen föreskrev att AB Kreditkassan skulle överta den av Riksbanken under hand givna utfästelsen att belåna aktierna i den nybildade AB Sydsvenska Banken, den bank som bildats i syfte att överta Sydsvenska Kreditaktiebolagets rörelse.<sup>209</sup>

AB Kreditkassan skulle med den statliga garantifonden på 50 miljoner kronor som säkerhet öppna en räkningsskredit i Riksgäldskontoret, via kontorets giroräkning i Riksbanken. Enligt det upprättade kontraktet mellan staten företrädd av finansdepartementet och bankerna fick Kreditkassan inte ”ikläda sig lån eller förbindelser för mer än summan av bolagets egna fonder eller högst 55 miljoner kronor”. Kreditkassans verksamhet var i enlighet med förslaget genom bolagsordningen begränsad till 1927 års utgång.<sup>210</sup>

AB Kreditkassan startades under vissa givna föreställningar om den tänkta verksamhetens omfattning vad gäller kapital och tid. Finansministern Thorsson uttalade vid frågans behandling i riksdagen förhoppningen, att hela den statliga garantin aldrig skulle behöva tas i anspråk. Med facit i hand kan konstateras att de inledningsvis satta begränsningarna av Kreditkassans verksamhet snabbt blev för snäva. Kreditgränsen för verksamheten spräcktes redan i slutet av 1922 i samband med den uppkomna krisen i Wermlands Enskilda Bank och verksamheten kom tidsmässigt att förlängas bortanför 1927, först till 1928 i sin ursprungliga form, sedan i helstatlig regi fram till 1937 då AB Kreditkassan slutligen avvecklades.

---

<sup>208</sup> De tre statliga ledamöterna var Eliel Löfgren, ordförande i AB Kreditkassan, jurist och liberal politiker, invald i andra kammaren 1917, justitieminister 1917-1920, i första kammaren 1921-23, utrikesminister 1926-1928, blev 1924 ledare för det liberala partiet. Victor Moll, politiker, finansman, liberal ledamot av andra kammaren 1902-1908, blev VD i Allmänna hypoteksbanken 1908, riksgäldsfullmäktige 1905-12, förste deputerad i Riksbanken 1912-1929. Emil Kinander, jurist, blev VD i Jernkontoret 1902, riksgäldsfullmäktige 1904 och riksgäldsfullmäktiges ordförande 1921-1927.

<sup>209</sup> ABKA (RA), Bilaga 3 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 12/4 1922.

<sup>210</sup> RGKA. Ombudsmannens arkiv (RA). Korrespondens mellan riksgäldskontoret, Riksbanken och AB Kreditkassan.

## 5.4 AB Kreditkassan 1922-28

Krisen inom Sydsvenska Kreditaktiebolaget var som beskrivits i det föregående kapitlet den direkta orsaken till bildandet av Kreditkassan. Sydsvenska Kreditaktiebolaget blev naturligen sålunda den första bank som tog emot ekonomiskt stöd från Kreditkassan. Vid rekonstruktionen av banken år 1922 ombildades banken till AB Sydsvenska Banken. Kreditkassan kom efter detta engagemang att aktiveras i följande bankombildningar och rekonstruktioner; Smålands Enskilda Bank (två gånger, 1922 och 1926), Wermlands Enskilda Bank 1923, Svenska Lantmännens Bank 1923 som ombildades till AB Jordbrukarbanken, och Nordiska Kredit AB, ombildad till AB Göteborgs Handelsbank 1925.

Kreditkassans olika engagemang redovisas nedan i kronologisk ordning, med en djupdykning i den riksdagsdebatt som ägde rum i samband med krisen i Wermlands Enskilda Bank 1923 (se även bilaga V).

### Sydsvenska Kredit AB blir AB Sydsvenska Banken

Den första arbetsuppgiften för AB Kreditkassan efter bolagets bildande blev att överta de åtaganden Riksbanken temporärt hade påtagit sig vid rekonstruktionen av Sydsvenska Kreditaktiebolaget.

Sydsvenska Kreditaktiebolaget hade redan den 8 mars, dvs. bara fem dagar efter Riksbankens ovannämnda skrivelse till regeringen i frågan, gått ut med en presskommuniké. I den meddelades att Sydsvenska Kreditaktiebolaget hade bildat ett bankkonsortium, i samförstånd med och under medverkan av Riksbanken, i syfte att åstadkomma en nödvändig rekonstruktion.

Rekonstruktionsförslaget presenterades vid den ordinarie bolagsstämman den 29 mars i Malmö, dvs. samma dag frågan om bankstödet behandlades i riksdagen. Enligt den presenterade planen skulle en ny bank, AB Sydsvenska Banken, med ett aktiekapital på 34 miljoner kronor bildas för att överta den gamla bankens verksamhet. Av den nya bankens egna kapital skulle de tidigare aktieägarna utan inbetalning tilldelas fyra miljoner kronor, en aktie för varje tiotal aktier i Sydsvenska Kredit AB. Enligt kommunikén skulle tidigare aktieägare få möjlighet att mot fyra gamla aktier få teckningsrätt till tre nya. Teckningen av det nya aktiekapitalet skulle garanteras till tio miljoner kronor av de privata bankerna, till tio miljoner kronor av Riksbanken och till tio miljoner kronor av ett, som det benämndes,

Sydbankens ägarkonsortium. Konsortiet och enskilda aktieägare skulle få rätt att till pari belåna de nytecknade aktierna i Riksbanken.<sup>211</sup>

Riksbanken hade för sin medverkan i bildandet av den nya banken ställt som minimikrav att de privata bankerna först garanterade inbetalningen av en 1/3 av det nödvändiga aktiekapitalet till den nya banken AB Sydsvenska Banken. Först när detta villkor var uppfyllt, skulle Riksbanken till parikurs garantera att belåna de resterande 2/3 av den nya bankens aktiekapital. Teckningen av den nya bankens aktier kom trots Riksbankens garanti att gå trögt. AB Sydsvenska Banken skulle vid ombildningen emittera nya aktier till ett värde av 30 miljoner kronor (300 000 stycken, à 100 kr). Av beloppet kom de tidigare aktieägarna i Sydsvenska Kredit AB vid teckningstidens slut den 6 juni att ha tecknat aktier för 12 miljoner kronor. Det återstående beloppet, drygt 18 miljoner kronor kom därför att tecknas av AB Nessus. Det var ett bolag bildat av ett bankkonsortium med Stockholm Enskilda Bank i spetsen. Det tidigare Sydsvenska Kreditaktiebolaget trädde formellt i likvidation den 30 juni 1922.<sup>212</sup>

Beloppet som avskrevs som förlust vid ombildningen av Sydsvenska Kredit AB till AB Sydsvenska Banken uppgick till nära 60 miljoner kronor. AB Kreditkassan kom att stå för lite över hälften av de 30 miljoner som krävdes för ombildningen. Av denna summa belånade Kreditkassan aktier för drygt åtta miljoner kronor som tecknats av allmänhet och tidigare aktieägare samt därtill aktier för nio miljoner som tecknats av AB Nessus. Kreditkassan kontrollerade vid diskussionen kring kassans avveckling 1927 Sydbanksaktier för 11,3 miljoner samtidigt som Kreditkassan under perioden belånat aktier för ytterligare fyra miljoner kronor.<sup>213</sup>

---

<sup>211</sup> Kommuniké till aktieägarna i Sydsvenska Kreditaktiebolaget. (RBA).

<sup>212</sup> ABKA (RA), AB Kreditkassans styrelseprotokoll den 6/6 1922. Svenska Bankföreningen styrelseprotokoll den 3/7 1922 (BFA).

<sup>213</sup> Ibid., bilaga 7 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 18/7 1924. Utdrag ur PM rörande Kreditkassans verksamhet under åren 1922 och 1923, Kreditkassans engagemang hade fram till 1927 bara minskat med ett belopp kring 1 700 000 kronor. Minskningen motsvarades av gjorda inbetalningar. Medan förändringen var beroende av att kassan från insolventa låntagare blivit tvungen att överta belånade aktier. PM till finansdepartementet den 23/4 1927. Angående möjligheten för avvecklingen av AB Kreditkassans engagemang samt angående förluster, som vid avveckling är att motse.

## Smålands Enskilda Bank 1922

Under hösten 1922 visade en i Smålandsbanken företagen intern utredning att banken vid denna tidpunkt förlorat 90 % eller 11,3 miljoner kronor av det egna kapitalet på 12,6 miljoner kronor. Banken var enligt banklagen därmed tvungen att antingen träda i likvidation eller rekonstrueras.<sup>214</sup>

Smålandsbankens soliditetsproblem hade i likhet med Sydsvenska Kreditaktiebolagets sin förklaring i att banken under högkonjunkturen hade haft en kraftig inlåningsökning. Smålandsbanken hade i syfte att placera det stora inlåningsöverskottet gett sig in på en tämligen riskabel kreditgivning. Smålandsbankens problem sammanhängde dock varken med aktiebelåning eller med aktiespekulation. Det var i stället betydande engagemang inom den svenska trävarubranschen, som låg bakom banken finansiellt svaga ställning. Banken hade under slutet av 1922 enbart till ett företag, AB Nässjö-Misterhult, utlämnat krediter vilka översteg bankens egen grundfond. Enligt Bankinspektionen hade banken därmed påtagligt negligerat principen om god riskfördelning. Förklaringen till omfattningen av nämnda företagskredit tycks ha varit att bankledningen haft svårt att neka en betydande och långvarig företagskund ytterligare krediter.<sup>215</sup>

Smålandsbankens likviditet hade börjat försämrats i mitten av 1919, men den ansågs fram till våren 1922 inte ha varit påtagligt sämre än hos genomsnittet bland de svenska affärsbankerna. Smålandsbankens problem var främst en följd av betydande kreditförluster och att problemen åtminstone inte initialt hade orsakats av sviktande likviditet. Enligt bankledningen hade den finansiella ställningen försämrats märkbart först i samband med rekonstruktionen 1922, då banken drabbades av stora uttag från en orolig allmänhet.<sup>216</sup>

AB Kreditkassan kom även denna gång att medverka i en rekonstruktion tillsammans med Stockholms Enskilda Bank. I enlighet med Kreditkassans direktiv skulle kapitalbristen enligt den förslagna rekonstruktionsplanen täckas dels genom att nytt friskt kapital tillfördes banken, dels genom att Kreditkassan och Stockholms Enskilda Bank till parivärde belånade det nödvändiga kapitaltillskottet till banken. Kreditkassans bidrag var här som i fallet med Sydsvenska Kredit att till parikurs garantera belåningen av 2/3 eller 7,56 miljoner kronor av

---

<sup>214</sup> Ibid., Kreditkassan styrelseprotokoll den 21/9 1922, Skivelse till AB Kreditkassan bilaga 1.

<sup>215</sup> BFIA (RA), Ö VI Bankinspektör F. v Krusenstjernas efterlämnade anteckningar 1907-1937, *Några anteckningar från bankkrisen 1922/23*, sid. 44ff. Östlind (1945), sid. 638.

<sup>216</sup> Ibid.

det nödvändiga kapitaltillskottet. Den resterande tredjedelen skulle garanteras av Stockholms Enskilda Bank. Smålandsbankens tidigare ägare kom först själva att inbetala ett aktieägartillskott till bankens på sammanlagt 1,034 miljoner kronor. Det återstående beloppet på 10,3 miljoner kronor för rekonstruktionens genomförande kom att belånas i Kreditkassan genom tre av Smålandsbanken kontrollerade dotterbolag Axe, Bond och Ceve. De av staten tillförda kapitalet skulle sedan amorteras genom årliga avbetalningar från bankens vinstmedel. Enligt överenskommelsen med Kreditkassan fick banken inte lämna någon utdelning förrän det av Kreditkassan tillförda beloppet till fullo amorterats.<sup>217</sup>

I Smålandsbankens rekonstruktion kom Kreditkassans insats att uppgå till 6,9 miljoner kronor – i form av lån mot bankens tillskottsbevis, vilket motsvarade omkring 60 % av det för rekonstruktionen nödvändiga kapitaltillskottet. Banken avskrivningar i samband med rekonstruktionen 1922 uppgick till 19,1 miljoner, varav 7,5 miljoner specifikt gällde engagemanget till AB Nässjö-Misterhult. Bankens avskrivningar visade sig emellertid vara otillräckliga och banken blev 1926 än en gång föremål för Kreditkassans verksamhet.<sup>218</sup>

### Wermlands Enskilda Bank 1922

Endast en kort tid efter det att Smålandsbankens rekonstruktion påbörjats visade sig även Wermlands Enskilda Bank behöva ekonomisk assistans för att undgå banklagstiftningens krav på att behöva träda i likvidation. Värmlandsbanken hade liksom Sydsvenska Kreditaktiebolaget under åren 1905-1920 haft ett betydande inlåningsöverskott, vilket inte hade kunnat placeras inom den egna regionen. Bankledningen hade därför flera gånger dryftat frågan om möjligheten att öppna ett avdelningskontor i Stockholm. Men banken hade avskräckts dels av höga kostnader, dels av att andra provinsbanker tidigare hade visat sig misslyckas med att etablera kontor i huvudstaden. Bankens styrelse valde istället från 1905 en alternativ strategi. Banken började låna ut sitt inlåningsöverskott mot säkerhet av i Stockholm gångbara börspapper. Den nya strategin resulterade i att banken redan före första världskrigets utbrott hade en betydande andel aktiekrediter. Den stora andelen aktiekrediter kan illustreras av bankens utlåningssiffror 1919. Det året hade 49 miljoner av totalt 79 miljoner kronor placerats i Stockholm.<sup>219</sup>

---

<sup>217</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 21/9. styrelseprotokoll den 23/11 1922 samt bilaga 7-9.

<sup>218</sup> Ibid., bilaga 1 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 22/2 1926. Östlind (1945).

<sup>219</sup> Wermlands Enskilda Bank var en av Sveriges äldsta affärsbanker grundad 1833. ABKA (RA), Kreditkassans styrelse protokoll den 23/11 1922, bilaga 1, Skrivelse till AB Kreditkassan, bilaga 2. PM. Angående rekonstruktionen av Wermlands Enskilda, Bank.

Aktiebelåningen, vilken endast medförde minimala kostnader, ansågs ha varit lyckosam ända fram till deflationskrisen 1921/22. Volymmässigt hade bankens industriella engagemang ökat starkt under de första efterkrigsåren. Men en stor del av bankens ökade industriella engagemang tycks ha varit beroende av att den inte ansåg sig kunna neka tidigare stora företagskunder nya krediter, således återigen samma skäl som gällde för Smålandsbanken. Det gällde särskilt krediter till två företag inom stålindustrin, Wargöns AB och AB Baltic.

Den kraftiga ökningen av industrikrediter medförde stora risker för bankens likviditet. Riskerna med bankens tidigare utlåningsstrategi blev tydlig när konjunkturen vände nedåt och det tidigare inlåningsöverskottet sjönk, samtidigt som bankens utlåning fortfarande ökade. Likviditeten hade trots detta fram till början av 1921 framstått som relativt god, men vid 1921 års slut hade bankens likviditet försämrats dramatiskt. Med facit i hand tycks bankens problem till stora delar sammanhänga med att den tycks ha låtit sina kunder belåna aktier till för höga kurser.<sup>220</sup>

Värmlandsbankens problem uppmärksammades sedan bankledningen i november 1922 verkställt en utredning beträffande bankens finansiella situation. Förlusterna visade sig enligt utredningens beräkningar uppgå till 47 miljoner kronor. Till denna siffra noterades det att avskrivningar på ytterligare tre miljoner kronor kunde förutses. Beloppen ska ses mot att bankens tillgångar, fonder samt beräknad vinst för året samtidigt beräknades till 53 miljoner kronor. Utredningen visade sammanfattningsvis, att hela 84 % av det egna kapitalet kunde anses förbrukat. Mot bakgrund av förlusternas storlek ansåg bankledningen att en förutsättning för rekonstruktion var att staten engagerades via Kreditkassan.

---

<sup>220</sup> BFIA (RA), Ö VI Bankinspektör F. v Krusenstjernas efterlämnade anteckningar 1907-1937, *Några anteckningar från bankkrisen 1922/23*, s. 44ff. Liksom i fallet med Sydsvenska Kredit var det aktiebelåningen som var orsaken till bankens problem. Bankinspektionen pekade särskilt på krediter till AB Alb. Söderberg & C:o, till vissa fondmäklare i Stockholm samt ett till bankstyrelsen närstående dotterbolag. Se även Östlind (1945), sid. 633.



Efter rekonstruktionsförhandlingar, i vilka AB Kreditkassans representanter deltog, togs beslut om tre strategier för att stärka Värmlandsbanken.<sup>221</sup>

1. Bankens grundfond skulle utfyllas enligt samma metod som tillämpats vid rekonstruktionen av Smålands Enskilda Bank och under medverkan av Skandinaviska Kredit AB
2. Utfärdande av 7 procents förlagsbevis på 7 miljoner kronor med rätt närmast efter bankens övriga skulder. Nyemissionen skulle garanteras av Skandinaviska Kredit AB och Stockholms Enskilda Bank utan medverkan från Kreditkassans sida.
3. Överföring till Kreditkassan av tyngande engagemang på tillsammans 32 miljoner kronor.

Rekonstruktionsplanen för Wermlands Enskilda Bank byggde i grunden på samma metod som tidigare använts vid rekonstruktionen av Smålandbanken. Men på grund av förlusternas omfattning skulle bankens soliditet dessutom förstärkas genom att bankens mest tyngande industriella engagemang av Kreditkassan lyftes ur banken. De engagemang som skulle lyftas ur banken, skulle enligt den presenterade rekonstruktionsplanen föras över till ett nybildat förvaltningsbolag med ett eget aktiekapital på femtusen kronor. Det belopp som på detta sätt tänktes lyftas ur banken uppgick till 32 miljoner kronor. Förbehållet med detta arrangemang var att regeringen först måste lämna sitt medgivande.<sup>222</sup>

Det nybildade förvaltningsbolaget skulle därför belåna de övertagna fordringarna, dels i Kreditkassan, dels temporärt i Riksbanken – fram tills dess att hela beloppet kunde övertas av kassan. Belåningen hos Riksbanken ska ses mot den bakgrunden att Kreditkassans engagemang enligt gällande direktiv endast fick uppgå till maximalt 55 miljoner kronor. Vid tidpunkten återstod bara 30 miljoner kronor av Kreditkassans kredit hos Riksgäldskontoret, 25 miljoner kronor redan hade tagits i anspråk i tidigare rekonstruktioner. Tillvägagångssättet, att bankens problemkrediter flyttades över till ett banken närstående förvaltningsbolag, ett bolag vilket sedan delvis belånade de övertagna krediterna hos Riksbanken, kan i sin tur ses som ett sätt för Kreditkassan att temporärt kringgå den av riksdagen uppställda

---

<sup>221</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelse protokoll den 23/11 1922 samt bilaga 1. PM från Värmlands bankens styrelse angående rekonstruktionen av Wermlands Enskilda Bank.

<sup>222</sup> ABKA (RA), bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/11 1922. PM. I syfte att stärka bankens finansiella ställning hade följande engagemang föreslagits föras över till Kreditkassan;

- a) Mölnbacka Träsilkoncernens krediter uppgående till cirka 37 miljoner kronor ordnas med föreliggande plan
- b) Balticengagemang avlyftes banken till det nedskrivna värdet.
- c) den del av bankens fordran på AB Ludvika Bruksägare och som uppgick till 4,77 miljoner kronor och bankens engagement i Fagersta Bruks AB på cirka 7,2 miljoner kronor skulle likaledes belånas hos AB Kreditkassan.
- d) Fagersta Bruks AB hade dessutom skulder till AB Svenska Handelsbanken på ett belopp kring 12 miljoner kronor. AB Kreditkassan skulle för ett belopp av 7,2 miljoner kronor förutom de säkerheter, vilka redan fanns för denna skuld, erhålla hypotek förmånsberättigande efter krediterna hos AB Svenska Handelsbanken. Av bankens engagement med Wargöns AB belånas 20 miljoner kronor hos AB Kreditkassan och för detta lämnas säkerheter för enahanda belopp till kreditkassan, vilka ägde prioritetsrätt närmast efter Wargöns därefter återstående bankkrediter.

Det skulle enligt rekonstruktionsplanen dessutom garanteras att Värmlandsbanken tillfördes ett förlagsfondkapital på 7 miljoner kronor.

kreditbegränsningen, åtminstone fram till dess att Kreditkassan lyckats utverka en höjning av densamma.<sup>223</sup>

Engagemanget i Värmlandsbanken kom i likhet med Kreditkassans tidigare åtaganden att ske under förutsättning att de privata bankerna åtog sig att först garantera 1/3 eller runt sex miljoner kronor av totaltbeloppet på 18,9 miljoner kronor som ansågs krävas för att återställa bankens soliditet. Kreditkassans bidrag beräknades därmed komma uppgå till drygt 13 miljoner kronor. Det skulle i sin tur leda till att det endast återstod 17 miljoner av Kreditkassans riksgäldskredit, vilket blev ett problem för rekonstruktionsplanens andra del som syftade till att lyfta av engagemang på totalt 32 miljoner ur banken.<sup>224</sup>

Genomförandet av rekonstruktionsplanens andra del krävde nämligen femton miljoner kronor utöver den redan beviljade krediten i Riksgäldskontoret. Det överskjutande beloppet skulle som nämnts i rekonstruktionsplanen temporärt lånas direkt hos Riksbanken.<sup>225</sup>

Rekonstruktionsplanen innebar att AB Kreditkassan utöver den beviljade krediten i Riksgäldskontoret skulle behöva ytterligare krediter. Kreditkassans medverkan konstaterades därmed gå utöver direktiven för verksamheten. Trots detta förhållande kom Kreditkassan efter ett kort övervägande att ställa sig positiv till den presenterade rekonstruktionsplanen. Det enda kravet Kreditkassan ställde för sin medverkan var att stödet lämnades på villkor som ansågs vara betryggande. Kreditkassan vände sig därefter till regeringen med en begäran om förändringar av de för verksamheten styrande direktiven. För att möjliggöra Kreditkassans deltagande vände sig kassans ledning i ett första steg till finansdepartementet för att få klartecken till att utnyttja hela krediten på 55 miljoner kronor hos Riksgäldskontoret.<sup>226</sup>

I syfte att kunna medverka i Wermlands Enskilda Banks rekonstruktion vände sig Kreditkassan med en skrivelse ställd direkt till finansminister F.V. Thorsson. Kreditkassan framförde i skrivelsen att det under förhandlingarna angående krisen för Wermlands Enskilda Bank framkommit att bankens utlämnade krediter inte i nödvändig utsträckning hade kunnat övertas av andra banker. På grund av denna omständighet hade bankerna gjort en framställan om att AB Kreditkassan förutom den tidigare använda metoden att garantera belåningen av den nödvändiga nyemissionen, dessutom skulle medverka vid rekonstruktionen genom att ta över delar av bankens mest tyngande industriella engagemang. Kreditkassan betonade i

---

<sup>223</sup> Ibid., Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/11 1922.

<sup>224</sup> ABKA (RA), bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/11 1922.

<sup>225</sup> Ibid.

<sup>226</sup> Ibid., bilaga 4 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/ 11 1922. Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för finansdepartementet, riksbanksfullmäktiges särskilda protokoll den 22 mars november 1922 samt där bifogad bilaga (RBA)

skrivelsen till Thorsson, att en betryggande rekonstruktion av Värmlandsbanken förmodades inte kunna genomföras utan den sistnämnda delen av rekonstruktionsplanen.<sup>227</sup>

Kreditkassan framförde samtidigt till finansdepartementet, att en höjning av den tidigare kreditgränsen för verksamheten skulle bli nödvändig till följd av Värmlandsbankens rekonstruktion. Huruvida gränsen skulle behöva överskridas var beroende av i vilken utsträckning Värmlandsbankens nyemission skulle komma att belånas i Kreditkassan. Överskridandet beräknades av Kreditkassan uppgå till maximalt femton miljoner kronor. Kreditkassan betonade att en förutsättning för rekonstruktionsplanens genomförande var, att departementet nu vidtog de åtgärder som möjliggjorde en motsvarande ökning av kreditgränsen för verksamheten.<sup>228</sup>

I sin begäran poängterade AB Kreditkassan att arrangemangen i rekonstruktionsplanen för Värmlandsbanken i görligaste mån skulle få en provisorisk utformning. Kreditkassan framhöll därutöver att de aktuella krediterna skulle avvecklas så snart det var möjligt. Slutligen anhölls att finansministern

dels hos regeringen ville tillstyrka det sökta medgivandet för att kassan vid rekonstruktionen av bank även skulle kunna medverka på det sätt, att när så befanns oundgängligen nödvändigt kunna överta delar av den berörda bankens engagement, dels vidta åtgärder, som möjliggjorde beviljandet av kredit hos kassan till belopp över tidigare fastställd kreditgräns.

Kreditkassan fick i detta skede, i november 1922, emellertid inte något gehör hos regeringen för framlagt ändringsförslag rörande de styrande direktiven.<sup>229</sup>

I och med det negativa beskedet från regeringen förklarade AB Kreditkassan för de övriga inblandade aktörerna i Värmlandsbankens rekonstruktion, att kassan i princip var beredd att till parikurs belåna 2/3 av tillskottsbevisen till bankens grundfond på 18,9 miljoner kronor och att högst 12,6 miljoner kronor av Kreditkassans riksgäldskredit kunde disponeras för ändamålet. Realiserandet av rekonstruktionen skulle därmed till en början få företas under nämnda premisser. Kreditkassan kom genom det till Värmlandsbanken närstående förvaltningsbolaget AB Webe att till parikurs belåna insatsbevis för 18,6 miljoner kronor, varav 18,3 miljoner kom att inestå hos Kreditkassan till bankens grundfond. Skandinaviska Kreditaktiebolaget åtog sig samtidigt att ikläda sig en tredjedel av det ekonomiska ansvar som

---

<sup>227</sup> Ibid.

<sup>228</sup> Ibid.

<sup>229</sup> ABKA (RA), bilaga 3 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 21/9 1922. Skrivelse till finansdepartementet, bilaga 4 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/1 1922.

Kreditkassan åtagit sig. Kreditkassans engagemang skulle därmed bli omkring 12,3 miljoner kronor, vilket var det belopp kassan hade deklarerat den kunde ställa till förfogande.<sup>230</sup>

AB Kreditkassan krävde att följande krav skulle vara uppfyllda för, att kassan skulle medverka med det nämnda beloppet:

- att Kreditkassans ledning fann att banken genom rekonstruktionen åter bringades på fullt solid grund.
- att ett konsortium av privata banker åtog sig att genom belåning på samma villkor som kassan anskaffa 1/3 av det erforderliga beloppet, drygt 6 miljoner kronor, för utfyllande av bankens grundfond. De berörda bankerna skulle dock erhålla prioritetsrätt gentemot Kreditkassan för återbetalning av såväl ränta som kapital.
- att, i den mån tillskottsbevisen belånades hos Kreditkassan, ränta och avbetalningar på desamma erlades till kassan.
- att reverserna, under förutsättning att ränta ordentligt erlägges, inte kommer att uppsägas från Kreditkassan förrän tidigast vid den tidpunkt, kassan verksamhet hade tänkts upphöra, vilket var avsett att ske vid utgången av år 1927.<sup>231</sup>

Joseph Nachmanson, VD i Stockholms Enskilda Bank, och en av bankernas två styrelseledamöter i Kreditkassan, presenterade någon dag senare för kassans styrelse nya och mer preciserade förändringar i den ursprungliga rekonstruktionsplanen. Det var förändringar, som skulle uppfylla de krav Kreditkassan ställt för sin medverkan. Enligt den nya planen skulle Värmlandsbanken räddas genom:

- (a) att Riksbanken övertog mot av Värmlandsbanken erbjudna hypotekskrediterna till Wargön, Ludvika och Fagersta på tillsammans cirka 32 miljoner kronor.
- (b) att Värmlandsbanken till Riksbanken överlämnade 60 000 aktier i Wargöns AB som förstärkning av ovan nämnda hypoteket.
- (c) att Skandinaviska Kredit AB övertog gentemot Riksbanken eller ordnade garanti för eventuell förlust vid dessa krediters avveckling intill ett belopp av 4 miljoner kronor.
- (d) att Värmlandsbanken till Skandinaviska Kredit AB mot redovisningsskyldighet överlämnade en borgensförbindelse på 4 miljoner kronor för täckning av eventuella förluster, som kunde uppstå på grund av under c) nämnda förbindelse. Skuld på grund av Värmlandsbankens borgensförbindelser skulle på

---

<sup>230</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/11 1922. Beträffande villkoren för utdelning till ägare, ränta och amorteringar gällde samma principer som vid Smålandsbankens rekonstruktion.

<sup>231</sup> Ibid., bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/11 1922.

lämpligaste sättet fördelas och avvecklas under flera år, så att densamma kunde betalas genom årsvinsterna och inte verka tyngande på banken.

- (e) att under (a) nämnda krediter skall för Riksbanken och intresserade bankers räkning förvaltas av ett särskilt bolag, vars förvaltningskostnader betalades av Värmlandsbanken.
- (f) att Kreditkassan förband sig att så snart lagligen kunde ske, överta under (a) nämnda krediter.

I den följande diskussionen tillkännagavs att Kreditkassan var villig att medverka i enlighet med det nya förslaget, med förbehållet att ett klartecken först inhämtats hos finansdepartement. På en fråga från Riksbankens representant i styrelsen förklarade sig Kreditkassan acceptera att den på sätt som angavs i punkt (f) ovan så snart som möjligt skulle överta det av Riksbanken övertagna engagemanget enligt punkt (a).<sup>232</sup>

Ett av Värmlandsbanken kontrollerat förvaltningsbolag, benämnt AB Igo, fick för Kreditkassans räkning förvalta de från banken överflyttade engagemangen. Det kan vara värt att notera att de av AB Igo övertagna engagemangen på 32 miljoner kronor angavs vara "provisoriskt" belånade i Riksbanken. Det var därmed formellt inte Kreditkassan som övertog engagemangen utan ett dotterbolag till Värmlandsbanken. Att AB Igo, ett dotterbolag till Värmlandsbanken, belånade de överflyttade engagemangen hos Riksbanken var ju i sin tur beroende av att riksdag och regering ännu inte hade medgivit de förändringar som Kreditkassan ansåg vara nödvändiga. Betoningen i den presenterade rekonstruktionen, att det endast var fråga om en provisorisk lösning, var i sin tur ett sätt för Kreditkassan att lugna den eventuella oppositionen i riksdagen.<sup>233</sup>

---

<sup>232</sup> Ibid., Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/11 och den 24/11 1922.

<sup>233</sup> Ibid., Kreditkassans styrelseprotokoll den 24/11 samt Bilaga 1.

## Frågan om nödvändigheten av en förändring av AB Kreditkassan

Med anledning av Värmlandsbankens rekonstruktionsplan avgav riksbanksfullmäktige den 8 februari 1923 en skrivelse till riksdagens bankoutskott. I skrivelsen hemställdes att utskottet hos riksdagen skulle utverka bifall hos riksdagen för

- att totalbeloppet av Kreditkassans förpliktelser utsträcktes till att maximalt uppgå till dubbla summan av kassans fonder, samt
- att Kreditkassan när det ansågs ”vara oundgängligen nödvändigt”, skulle medverka vid rekonstruktion av ”kreditanstalt” även genom kredit till avlyftande av engagemang.

Riksbanksfullmäktige anförde som motiv för dessa förändringar att,

när kreditkassan bildades lät det sig icke förutses i vilken omfattning den ekonomiska krisen kunde påkalla stöd åt kreditanstalter.

Det hade därmed inte kunnat förutses, vilka krav som skulle komma att ställas på Kreditkassans verksamhet. Det angavs samtidigt vara bakgrunden till att det inte hade gått att fastställa några detaljerade riktlinjer för verksamheten. Det anfördes att <sup>234</sup>

redan innan kassans verksamhet kommit till stånd, hade Riksbanken vid rekonstruktionen av Sydsvenska Kredit måste interвенера på sätt, som icke hade kunnat ifrågakomma, om icke fullmäktige ansett sig kunna förutsätta, att de av Riksbanken sålunda åtagna förpliktelserna inom kort skulle komma att övertagas av den planerade Kreditkassan.

Det konstaterades vara en förutsättning som kom att uppfyllas. Riksbankens betänkligheter mot förpliktelserna mot Sydsvenska Banken hade sin orsak i att såväl arten av säkerheter som belåningstiden inte föll inom det regelverk, riksbankslagen, som styrde Riksbankens verksamhet. Den situation som motiverade de nu föreslagna förändringarna av AB Kreditkassans direktiv ansågs likna den vid dess inrättande.

---

<sup>234</sup> RdSkr. 1923:10

Riksbanksfullmäktige anförde att banken för<sup>235</sup>

att möjliggöra den nyligen genomförda rekonstruktionen av Värmlands Enskilda Bank nödgats övertaga vissa av Värmlandsbankens engagement, mot vilka ur riksbankssynpunkt måste anföras samma betänkligheter som mot de förpliktelser, Riksbanken övertog i sammanhang med Sydsvenska Kreditaktiebolagets rekonstruktion. Nu liksom då ha fullmäktige handlat under förutsättning, att de Riksbanken ådragna förpliktelserna endast tillfälligt böra få tynga Riksbanken och att de samma inom kort skulle komma att övertas av Kreditkassan.

Angående en rekonstruktion av Värmlandsbanken upptogs nya underhandlingar, i vilka finansministern, bankinspektören och Kreditkassan deltog. De inblandade enades om nödvändigheten av att Riksbanken åter trädde emellan på det sätt som nu var förhanden, i syfte att ”rädda Värmlandsbanken från ett fullständigt sammanbrott”.<sup>236</sup>

Ett argument som framfördes av Riksbanken var att den redan vid Kreditkassans inrättande 1922 hade förordat att den statliga garantifonden borde uppgå till 100 miljoner kronor. Med det nämnda förslaget var det inte heller nödvändigt med en ökning av garantifonden till nämnda belopp. Utvidgningen av Kreditkassans ”hjälpförmåga” kunde åstadkommas genom att dess förbindelser skulle utökas till den dubbla summan av den statliga garantifonden. Svenska Kronkreditaktiebolaget anfördes åter som förebild och det framhölls att detta hade haft rätt att ingå förbindelser motsvarande fem gånger de egna fonderna. Slutligen framhöll Riksbanken att

denna utvidgning av kassans rätt att iklädda sig förpliktelser icke möter hinder från kassans aktieägares sida.<sup>237</sup>

I utskottsbehandlingen av riksbankens skrivelse den 20 februari 1923 underströks, att den ekonomiska utrensningsprocess, till vars underlättande AB Kreditkassan hade skapats, ännu inte kunde anses vara avslutad. Det framfördes att om bara kreditgränsen höjdes till dubbla summan av Kreditkassans garantifond, skulle kassan bli i stånd att dels överta de krediter som Riksbanken temporärt hade övertagit, dels bli rustad att möta de framtida kraven på verksamheten. Trots att det kunde anses finnas betänkligheter både mot en utvidgning av

---

<sup>235</sup> Ibid.

<sup>236</sup> Ibid.

<sup>237</sup> Ibid

Kreditkassans verksamhet till övertagande av industriella engagemang och en höjning av kreditgränsen, ansåg utskottet att den föreliggande framställan borde bifallas.<sup>238</sup>

I riksdagsdebatten den 24 februari 1923 blev kritiken betydande. Det framfördes att redan när staten ställt sig som garant vid bildandet av Kreditkassan, hade det bara varit en tidsfråga innan nya förluster inom banksektorn skulle ställa ytterligare krav på staten. Det ansågs enligt Carl Vinberg vara uppseendeväckande,<sup>239</sup>

att riksbanksfullmäktige sakligt sett allt redan engagerat sig utöver vad riksdagen haft tillfälle att besluta ifråga om statlig garanti i detta avseende.

Enligt oppositionens kritik framstod det som påtagligt, att det vid Värmlandsbankens rekonstruktion redan ingått förbindelser som medförde att riksdagen stod inför ett *fait accompli*. Genom Riksbankens agerande återstod för riksdagen i praktiken endast att ta konsekvenserna av de åtgärder riksbanksledningen redan fattat. Förhållandet, att riksbank och regeringen redan vidtagit åtgärder som band riksdagen på förhand vid frågans behandling i riksdagen, var ett tillvägagångssätt som starkt ifrågasattes. Inom parantes ansågs det även vara en högst egendomlig framställan i så måtto, att varken regering eller någon departementschef verkade ha haft med saken att göra, även om det borde kunna antas att regeringen stod bakom förslaget.<sup>240</sup>

Beträffande argumentet att regeringen i den uppkomna situationen inte hade kunnat agera annorlunda, eftersom den inte ville riskera att en fullständig ekonomisk krasch skulle utvecklas i banksektorn, framhölls det att en liknande argumentering i en förlängning skulle kunna användas på alla områden. Om riksdagen på detta sätt gång efter annan neutraliserade följderna av den kreditpolitik som berörda bankföretag bedrivit, skulle detta enligt Vinberg leda till ett ännu större<sup>241</sup>

lättsinne i fråga om förvaltning av våra enskilda penninginstitut och vad med där sammanhänger.

---

<sup>238</sup> Ibid. De särskilda förhållanden som föranlett Kreditkassans inrättande samt Riksbankens nyssnämnda framställning, syntes dock enligt utskottsutlåtandet påkalla en ny utredning, huruvida den rådande banklagstiftningen kunde anses tillvarata de intressen lagstiftningen hade till uppgift att skydda. Särskilt ansågs bankernas utlåning till emissions- eller andra dylika bolag samt utlåning mot säkerheter av aktier behöva utredas närmare.

<sup>239</sup> RdFK 1923 13:39d, sid. 39. Citatet hänförs till Carl Vinberg

<sup>240</sup> Ibid. RdAK 1923 13:15d, sid. 6f. Thunholm 1991, sid. 156 f. I denna debatt likt den tidigare 1922 kom kritiken mot den socialdemokratiska finansministern F.V. Thorssons handhavande av Kreditkassan främst från den vänstersocialistiska gruppen i riksdagen.

<sup>241</sup> RdAK 1923 13:15d, sid. 40.



Även om aldrig så övertygande argument framhölls, skulle denna väg i förlängningen endast riskera att uppmuntra till ett ”fortsatt spekulationsraseri”, eftersom <sup>242</sup>

man kan vila sig mot den mjuka kudde man har i medvetandet, att om det inträffar något obehagligt, så träder alltid staten emellan.

Det betonades i debatten att bankerna inte enbart kunde skylla svårigheterna på den djupa lågkonjunkturen, men att inte heller riksdag eller stat kunde anses oskyldig till den rådande situationen. Det anfördes av Karl Gustavsson (Bondeförbundet) att riksdagen så sent som 1920 exempelvis hade låtit bankerna utvidga sin inlåning från 6 till 10 gånger de egna fonderna. Det var ett beslut vilket medförde att riskerna i systemet hade ökat påtagligt. Från den borgerliga oppositionen fanns det avslutningsvis en viss oro för att utvidgningen av Kreditkassans verksamhet enligt det presenterade förslaget, skulle som det uttrycktes av Johan G. Lagerbjelke (Nationella partiet) utgöra embryot till en ny statlig affärsbank. <sup>243</sup>

Finansminister F.V. Thorsson besvarade kritiken mot Riksbanken genom att hänvisa till att det inte var hans uppgift att granska, huruvida riksbanksledningen gått utanför lagens ramar vid behandlingen av ärendet. Det ansvaret låg på riksdagens bankoutsnitt. Han underströk samtidigt att om lagen överträtts skulle bankoutsnittet säkerligen inte negligera att granska ärendet. Thorsson erinrade vidare om att de två bankrekonstruktioner Kreditkassan hittills hade medverkat i hade kunnat göras inom ramen för de ursprungliga direktiven. Vid Värmlandsbankens rekonstruktion hade det likväl visat sig att metoden, att garantera belåningen av bankens nyemitterade aktier/lotter inte var tillräcklig för att få banken solvent. Värmlandsbankens förluster hade varit så betydande, att det var nödvändigt att lyfta av de mest tyngande engagemangen ur bankens rörelse.

Thorsson framhöll vidare att AB Kreditkassan redan tidigare hade vänt sig till regeringen med en förfrågan om tillåtelse att utvidga verksamheten till att överta tyngande krediter, men att regeringen inte hade bifallit denna begäran. Thorsson konstaterade att han vid en granskning av saken hade förstått, att det var så oerhörda värden som riskerade att gå förlorade vid en likvidation av banken på grund av de betydande industriella engagemangen. Värmlandsbanken var därtill en s.k. solidarisk bank, dvs. att dess ägare var ansvariga för alla bankens utestående skulder. Det var de omständigheterna, som tvingat Riksbanken att agera och överta några av bankens fordringar. Thorsson framhöll att det var viktigt att förstå att

---

<sup>242</sup> RdAK 1923 13:15d, sid. 40

<sup>243</sup> RdAK 1923 13:15d, sid. 47

riksbanksledningen inte gått och bundit statsmakterna ”i oträngt mål”. Riksbankens ledning hade vid tillfället haft att ta ställning till, om det varit förmånligare för samhället att låta ”en hel landsdels ekonomiska liv raseras” än att utställa garanti av nämnd omfattning. Thorsson yttrade, att han i alla fall inte var den som var villig att spela ett ”hazardspel” med sådana insatser i en situation när samhället hade att möta en svår konjunkturnedgång och en bankkrasch skulle riskera att ”slå allt sönder och samman”.<sup>244</sup>

Thorsson betonade att han inte hade några anmärkningar att rikta mot riksbanksfullmäktige, som han ansåg agerat både ”klokt och behjärtligt”. Enligt Thorsson hade riksdagen att ta ställning till, om Värmlandsbankens engagemang skulle ligga kvar hos Riksbanken eller om de skulle överföras till Kreditkassan. Riksdagsbehandlingen 1923, om Kreditkassans direktiv avslutades med att riksdagen biföll de förslagna förändringarna. I riksdagens andra kammare hade dock votering först begärts, vilken utföll med de klara röstsiffrorna 161 Ja mot 11 nej. Kreditkassans kredit hos Riksgäldskontoret höljdes därmed till 110 miljoner kronor.<sup>245</sup>

---

<sup>244</sup> Ibid.

<sup>245</sup> Ibid.

## Rekonstruktionen av Wermlands Enskilda Banks efter förändrade direktiv

AB Kreditkassan fick följaktligen gehör för de ändringar som ansågs krävas för att kassan skulle kunna medverka i Värmlandsbankens rekonstruktion. Utformningen av den slutliga överenskommelsen rörande det ekonomiska stödet till Värmlandsbanken blev klart i slutet av april 1923. Utformningen påverkades givetvis av att Kreditkassan hade fått igenom sina tidigare krav på förändringar av de styrande direktiven.

Kreditkassan övertog på det sätt som från början förutsatts vid de inledande rekonstruktionsförhandlingarna ansvaret för samtliga *AB Igos* riksbanksförbindelser, vilka tillkommit i samband med att Värmlandsbankens tyngande engagemang flyttats över till dess nämnda dotterbolag.<sup>246</sup>

Kreditkassan fick också som ytterligare säkerhet de 60 000 aktier i *Wargöns AB* som Värmlandsbanken tidigare hade lämnat till Riksbanken såsom säkerhet för *AB Igos* kredit.<sup>247</sup>

Det totala beloppet för att lyfta ut engagemangen från banken uppgick till 31 miljoner kronor. Av det hade Skandinaviska Kredit AB iklätt sig ansvar för förbindelser på fyra miljoner kronor för att täcka AB Kreditkassans uppkomna förluster. Värmlandsbanken hade enligt rekonstruktionsavtalet i sin tur förbundit sig att i viss ordning hålla Skandinaviska Kredit AB skadeslöst.<sup>248</sup>

Värmlandsbankens rekonstruktion slutfördes under 1923. Den totala insatsen för att rädda banken kom att uppgå till 43 miljoner kronor. Med avdrag för Skandinaviska Kredit AB åtaganden, blev summan för Kreditkassans insats 39 miljoner kronor. AB Kreditkassan kom vid denna rekonstruktion att stå för motsvarande 80 % av det nödvändiga kapitaltillskottet.<sup>249</sup>

---

<sup>246</sup> ABKA (RA), bilaga 1 till Kreditkassans styrelseprotokoll 28/4 1923. Det till AB Igo överflyttade engagemangen var fordringar på 20 miljoner kronor hos Wargöns AB, 4,8 miljoner hos Ludvika Bruksegare och 7,3 miljoner kronor hos Fagersta Bruks AB. Avlyftandet av engagemangen från banken genomfördes på så sätt att Kreditkassan genom det av banken för rekonstruktionen bildade AB Igo hos Riksbanken iklädde sig betalningsansvaret i stället för banken.

<sup>247</sup> Ibid., bilaga 3 till Kreditkassans styrelseprotokoll 28/4 1923 till kreditkassansstyrelseprotokoll 28/4 1923 Överenskommelse mellan Kreditkassan, Skandinaviska Kredit AB, AB Igo och Wermlands Enskilda Bank.

<sup>248</sup> Ibid., bilaga 7 till Kreditkassansstyrelseprotokoll 18/7 1924. Utdrag ur PM rörande Kreditkassans verksamhet under åren 1922 och 1923. Förvaltningsbolaget AB Igo, som tog över bankens problemengagemang, ägde även efter den slutliga rekonstruktionsöverenskommelsen, på grund av sitt rättsförhållande till respektive gäldenär, att i eget namn men för kreditkassans räkning att göra växel- och fordringsrätt gällande mot respektive gäldenär. AB Igo hade redovisningsskyldighet och i övrigt skyldigheten att iakttä Kreditkassans rätt och intressen. Däremot skulle AB Igo inte äga betalningsskyldighet för kapital eller ränta utöver vad som kunde utfås av respektive gäldenär och ur ställda hypotek. AB Igo kvarstod även i eget namn men för Kreditkassans räkning och på dess risk, såsom gäldenär hos Riksbanken. Det var en förbindelse för vilken Kreditkassan enligt en särskild tecknad skuldförbindelse till Riksbanken iklädde sig en borgensförbindelse. Ibid. Enligt den slutliga rekonstruktionsplanen var det Kreditkassans ledning som skulle bestämma sammansättningen av *AB Igos* styrelse samt ägde rätten att meddela föreskrifter angående övriga förvaltningsfrågor i bolaget. Samtidigt fick Värmlandsbanken förbinda sig att stå för alla kostnader förenade med *AB Igos* förvaltning, som för övrigt sköttes av Värmlandsbanken. Banken förband sig dessutom att stå för kostnader i den mån de skulle uppkomma, om tidigare nämnda engagemang övertogs direkt av Kreditkassan eller av någon annan för dess räkning. Banken förband sig slutligen att inte överlåta eller frivilligt avhända sig sina aktier i *AB Igo*. Det kan noteras att *AB Igo* framtill rekonstruktionen av Helleforskoncernen 1925 formellt var ett dotterbolag till Värmlandsbanken. Det var först i samband med rekonstruktion av nämnda företag, som banken överlät aktierna i *AB Igo* till Kreditkassan.

## AB Svenska Lantmännens Bank blir AB Jordbrukarbanken 1923

AB Svenska Lantmännens Bank hade under våren 1923 för en viss tid helt tvingats att inställa sin bankverksamhet. De utredningar som företogs i samband med den uppkomna krisen i banken visade att bankens förluster översteg dess egna fonder. Bankens aktier kunde därmed anses som helt värdelösa. Efter en livlig debatt i riksdagen bildades genom ett direkt regeringsingripande en ny bank AB Jordbrukarbanken i syfte att överta den tidigare bankens rörelse. Den nya banken övertog Lantmannabankens tillgångar och skulder utan annan likvid än en utfästelse att i viss ordning till de tidigare aktieägarna utbetala eventuellt inflytande belopp på fordringar som avskrivits.<sup>250</sup>

Med Svenska Lantmännens Riksförbund som initiativtagare hade Svenska Lantmännens Bank börjat sin verksamhet 1917. Banken kom kring 1920 att ha det sjunde största kontorsnätet av landets banker. Bankens inlåning hade expanderat kraftigt samtidigt som den fört en starkt expansiv kreditpolitik. Följden blev att bankens kreditgivning hela tiden ökade snabbare än inlåningen, varför dess likviditet allt sedan start varit ansträngd. Banken hade ständigt blivit tvungen att skaffa likviditet genom rediskontering och upplåning hos andra banker.<sup>251</sup>

Banken utvecklades till att i praktiken fungera som ett holdingbolag åt Svenska Lantmännens Riksförbund. Aktier, som banken köpt från Lantmännens Riksförbund, hade i vissa fall belånats över inköpspriset. Banken hade före krisen ständigt ökat sina krediter till Svenska Lantmännens Rederi AB, varvid rederibolagets aktier hade belånats till höga kurser. Ansenliga krediter hade vidare direkt givits till riksförbundet samt till de olika landskapsföreningarna inom lantbrukskooperationen.<sup>252</sup>

Banken hade dessutom stora industriella engagemang. Betydande krediter hade utlämnats till två företag inom den svenska pappersindustrin, *Mackmyra Sulfit AB* samt *Sulfit AB Göta*. Bankens engagemang med det sistnämnda företaget var 1923 av en sådan omfattning att det ensamt motsvarade mellan 15-20 % av bankens totala inlåning.<sup>253</sup>

---

<sup>249</sup> Ibid., bilaga 7 till Kreditkassans styrelseprotokoll 18/7 1924. Utdrag ur PM rörande Kreditkassans verksamhet under åren 1922 och 1923. Fördelningen av bankens avskrivningar i samband med rekonstruktionen uppgavs av 1924 års bankkommitté ha varit enligt följande; 40 % på engagemang hos finansbolag och mäklare, 35 % på engagemang hos industri- och handelsföretag och 20 % på övriga aktiekrediter.

<sup>250</sup> Kprop. 1923:136

<sup>251</sup> ABKA (RA), Utdrag ur PM rörande Kreditkassans verksamhet under åren 1922 och 1923. Bilaga 7 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 18/7 1924.

<sup>252</sup> ABKA (RA), bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 12/3 1922. Skrivelse till chefen för finansdepartementet.

<sup>253</sup> Östlund (1945), sid. 641ff.

Fram till slutet av 1922 berodde bankens försämrade likviditet i huvudsak på förändringar i bankens kreditgivning. Det var framförallt de ökade industriella engagemangen efter första världskriget som orsakade bankens allt sämre likviditet. Men det var först sedan bankledningen offentliggjort ett rekonstruktionsförslag i februari 1923, som bankens soliditet på allvar kom i gungning. Bankens insättare började sedan bankens problem blivit allmänt kända att göra stora uttag, varvid bankens inlåning på ett par månader sjönk med 15 %. Vid mitten av mars 1923 utvecklades bankens ställning till en allvarlig kris. Det konstaterades i efterhand att om inte staten ingripit, så skulle bankens insättare säkerligen ha gjort betydande förluster.<sup>254</sup>

AB Kreditkassan hade efter en granskning av det av banken presenterade förslaget inte ansett sig kunna eller ens ha befogenheter att medverka i bankens rekonstruktion. Enligt Kreditkassans beräkningar fordrades det betydligt större avskrivningar än vad bankledningen hade kalkylerat med. Dessutom framkom det att även Svenska Lantmännens Riksförbund var i behov av en rekonstruktion. Den presenterade rekonstruktionsplanen avslogs därför av Kreditkassan. Kreditkassan konstaterade, att det efter de nödvändiga avskrivningarna endast skulle återstå en mindre del av bankens grundfond. Därför kunde det inte anses som uteslutet att även insättarnas rätt var hotad. Kreditkassan meddelade finansministern den 13 mars 1923 att Svenska Lantmännens Bank stod inför en omedelbar betalningsinställelse. Två dagar senare stängde banken. Situationen i Svenska Lantmännens Bank framstod som betydligt sämre än i de tidigare rekonstruerade bankerna före Kreditkassans ingripande.<sup>255</sup>

När det visade sig att AB Kreditkassan ansåg sig sakna möjligheter att medverka vid genomförandet av en rekonstruktion av banken, kom staten istället att ingripa direkt med motiveringen, att<sup>256</sup>

en utebliven rekonstruktion skulle få vittgående konsekvenser... beroende framför allt på den stora utbredningen som Svenska Lantmännens Riksförbund med anslutna föreningar erhållit inom snart sagt alla delar av landet.

Den nya AB Jordbrukarbanken, som bildades för att ta över Lantmannabankens tidigare verksamhet, skulle genom det statliga ingripandet förses med ett aktiekapital på 20 miljoner

---

<sup>254</sup> ABKA (RA), bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 12/3 1922. Skrivelse till chefen för finansdepartementet.

<sup>255</sup> Ibid., bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 12/3 1923. Kreditkassan befarade att även Svenska Lantmännens Riksförbund skulle stå inför en betalningsinställelse om bankens tvingades i likvidation.

<sup>256</sup> Citat från Kprop. 1923:136.

kronor. Av det beloppet inbetalades 15 miljoner direkt av statsverket. Det var en utgift, som täcktes genom att staten för budgetåret 1923/1924 anvisade ett särskilt kapitalökningsanslag, att utgå av lånemedel.<sup>257</sup>

På finansdepartementets uppdrag kom Kreditkassan därmed att engageras även vid denna bankrekonstruktion. Detta skedde genom att Kreditkassan fick till uppgift att garantera aktieteckningen, av de återstående aktierna, nominellt fem miljoner kronor. Nyemissionen visade sig denna gång gå betydligt sämre än vid den tidigare emissionen av aktier i AB Sydsvenska Banken. Vid teckningstidens utgång hade de tidigare aktieägarna och allmänheten endast tecknat aktier för ett nominellt belopp av 1 900 kronor. Det resterande beloppet som Kreditkassan åtagit sig att garantera, tecknades därför av ett för ändamålet särskilt bildat förvaltningsbolag, *AB Dur*, vilket övertog de resterande aktierna med ett nominellt värde av 4,998 miljoner kronor.<sup>258 259 260</sup>

För att stärka AB Jordbrukarbankens likviditet kom Kreditkassan även denna gång att överta ett antal större tyngande engagemang från banken, genom sitt förvaltningsbolag *AB Dur*. De engagemang, som från banken flyttades över till Kreditkassan genom *AB Dur*, motsvarade ett belopp av 22,2 miljoner kronor.<sup>261 262</sup>

Kreditkassans bidrag till ombildningen av AB Svenska Lantmännens Bank till AB Jordbrukarbanken uppgick till 27 miljoner kronor av de totalt 42,6 miljoner som krävdes för att rekonstruera banken. Tre fjärdedelar eller femton miljoner kronor av den nya bankens

---

<sup>257</sup> ABKA (RA), bilaga 3 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/3 1923, under rubriken "statens aktier".

<sup>258</sup> Förvaltningsbolaget *AB Dur* kom likt det tidigare nämnda *AB Igo* att ha ett aktiekapital på 5 000 kronor. Men detta bolag var till skillnad från *AB Igo* redan från början ett dotterbolag till Kassan.

<sup>259</sup> Aktierna likviderades senare av *AB Dur* till parikurs med tillägg av stämpelkostnad och ränta för upptagna lån i Kreditkassan till 5,005 miljoner kronor. *AB Dur* hade sedan fram till 1926 till självkostnadspris sålt aktier för det blygsamma beloppet av 65 600 kronor, varefter *AB Durs* lån hos kassan uppgick till 4,939 miljoner kronor.

<sup>260</sup> ABKA (RA), bilaga 7 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 18/7 1923. Utdrag ur PM rörande Kreditkassans verksamhet under åren 1922, 1923 och 1924.

<sup>261</sup> De övertagna engagemangen var i miljoner kronor följande:

- a) 3,89 Mackmyra Sulfit AB mot hypotek av fast egendom och förlag 2,71 AB Malmö Valskvarn mot hypotek dels av fast egendom och förlag, dels Svenska Lantmännens Kvarnandelsförening samt Svenska Lantmännens Kvarnförening, även c, 4,65, d 2,4
- b) AB Vallevikens cement. 5,75 Sulfit AB Göta, mot inteckningar i samma bolags fasta egendom samt inteckningar i AB Vikers anläggningar.
- c) 1,4 mot hypotek i Arator (nytt förstklassigt fartyg) och 1,75 Svenska Lantmännens Rederi AB. mot hypotek i fem fartyg samt borgen av herrar H.Hamilton, J. Bennet, C.G. Wettergren, E. Beijer, J.Nilson, G. Dahlman och J.M Danneberg.

Rederiet ovan likviderades omgående av *AB Dur*, med hänvisning till sjöfartens kritiska läge. Rederiets fem mindre fartyg övertogs av ett nytt bolag, i arkivet benämnt X-bolaget. Det modernaste fartyget "Arator" på c:a 7 500 ton såldes till *AB Dur* och till ett för ändamålet bildat dotterbolag *AB Ebat* för 1,577 miljoner kronor, vilket ansågs vara nödvändigt för att undvika en större förlust. *AB Ebat* erhöll för köpet 977 000 kronor i Kreditkassan. Kreditkassan förband sig att ställa ett belopp på 150 000 kronor till förfogande såsom rörelsekapital till *AB Ebat*. I samband med affären betalades det av ett belopp på 950 000 kronor på ett tidigare lån på 1,4 miljoner kronor, medan resterande 450 000 kronor avskrevs som förlust. *AB Ebat* hade dessutom att till statsverket erlägga 27 000 kronor i förfallen ränta på ett tidigare rederilån om 600 000 kronor mot första inteckningen i fartyget.

<sup>262</sup> ABKA (RA), bilaga 7 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 13/4 1923 i Svenska Lantmännens Bank.

aktiekapital tecknades direkt av staten genom statsverket. Banken blev genom ombildningen 1923 en bank helt kontrollerad av staten.<sup>263</sup>

### AB Nordiska Handelsbanken blir AB Göteborgs Handelsbank 1925

AB Nordiska Handelsbanken grundad 1897 hade före krisen det tredje största kontorsnätet i landet. Banken hade redan 1922 fått problem, varför bankledningen verkställde betydande avskrivningar. Dessa avskrivningar tog i anspråk ett belopp som svarade mot mer än 25 % av bankens egna fonder. Avskrivningarna visade dock sig vara otillräckliga.<sup>264</sup>

Bakgrunden till bankens problem var, att den hade kommit att tyngas av ett fåtal betydande engagemang. Namnen på de företag vilka gav banken svårigheter ger en fingervisning om vilka näringar som drabbades av 1920-talskrisen. Bankens största engagemang var Rederi AB Transatlantic, Forsbacka Jernverks AB och AB Nydqvist & Holm. Rederiet och järnverket hade drabbats hårt av sjöfartens respektive stålindustrins ogynnsamma utveckling under 1920-talet. Nydqvist & Holm hade gjort stora investeringar under inflationsåren och därmed dragit på sig stora skulder.<sup>265</sup>

Under de två år, som följde efter 1922 års stora engångsavskrivningar räckte rörelsekapitalet inte till för att täcka nya avskrivningsbehov. Banken upprättade i mars 1925 ett bokslut som visade att mer än 10 % av bankens grundfond hade förbrukats. I denna situation vände sig banken till AB Kreditkassan. Kreditkassan hade, innan något beslut kunde fattas om kassans medverkan i en eventuell rekonstruktion, framlagt ett rekonstruktionsförslag för regeringen. Regeringen lät till skillnad från vid rekonstruktionen av AB Svenska Lantmännens Bank Kreditkassan denna gång på egen hand sköta rekonstruktionen.<sup>266</sup>

Vid AB Nordiska Handelsbankens ombildning 1925 gick det i stora drag till på följande sätt. AB Nordiska Handelsbanken sattes i likvidation, varefter en ny bank benämnd AB Göteborgs Handelsbank bildades i syfte att ta över den gamla bankens verksamhet, likt mönstret i tidigare ombildningar. Banken hade före krisen haft ett aktiekapital på 59,5

---

<sup>263</sup> Avskrivningarna enligt 1924 års bankkommitté fördelades under perioden 1920-1923 på 35 % hos Svenska Lantmännen närstående företag, 46 % på industri- och handelsengagemang, 12 % på aktiekrediter samt 7 % på fastigheter inkluderande egna fastigheter.

<sup>264</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 25/10 1923, Söderlund (1978), sid. 334, 367.

<sup>265</sup> AB Nydqvist & Holms investeringar hängde samman med att företaget 1920 hade fått en stororder på 500 ånglok från Ryssland. Det visade sig, när affären väl var avslutad 1924 och företaget fått full betalning för loken, att man grovt hade felkalkylerat de egna produktionskostnaderna.

<sup>266</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 29/1 1926.

miljoner kronor. I samband med ombildningen avskrevs 44,4 miljoner kronor i förlust. Av bankens återstående tillgångar på femton miljoner kronor överfördes fem miljoner till den nya bankens s.k. delcrederefond (fond för osäkra fordringar). De resterande tio miljonerna fick vid ombildningen utgöra hälften av den nya bankens aktiekapital.<sup>267</sup>

En ombildning till den nya banken AB Göteborgs Handelsbank uppskattades i rekonstruktionsplanen kräva ett kapitaltillskott på upp mot 30 miljoner kronor. Aktiekapitalet i den nya banken bestämdes till 20 miljoner kronor, varvid de tidigare aktieägarna genom att överlåta sina aktier till den nya banken medverkade med tio miljoner kronor. Kreditkassan skulle sedan skaffa fram den andra hälften av aktiekapitalet, tio miljoner kronor genom att till parikurs garantera en nyemission av 10 000 aktier i den nya banken. Banken skulle sedan tillföras tio miljoner kronor i rörelsekapital genom att Stockholms Enskilda Bank och Skandinaviska Kredit AB garanterade en teckning av s.k. förlagsbevis.<sup>268</sup>

Efterfrågan på de nya bankaktierna visade sig dessvärre vara obefintlig, trots att Kreditkassan garanterade att belåna nytecknade aktier upp till 90 procent och dessutom ställde i utsikt att dessa lån inte behövde amorteras förrän kassans verksamhet skulle upphöra. Den upprättade planen föll och de privata bankerna drog sig ur rekonstruktionen.

AB Kreditkassan riskerade på grund av det svala intresset för den nya bankens aktier att få stå för hela rekonstruktionskostnaden. Problemet var att Kreditkassan vid tidpunkten bara hade 4,7 miljoner kvar av kassans beviljade kredit i Riksgäldskontoret. Det hela löstes genom att två av bankens tyngre engagemang fördes över till Kreditkassans förvaltningsbolag AB Dur, varpå dessa engagemang därefter belånades direkt i Riksbanken. Det ena engagemanget bestod av aktier för nio miljoner kronor, beräknat på parikurs i Rederi AB Transatlantic. Det andra engagemanget bestod av fordringar på 10,5 miljoner kronor hos Forsbacka Jernverks AB i likvidation. Engagemanget utgjordes främst av fastighets- och förlagsinteckningar samt diverse aktier. Efter nämnda operation hade 17 miljoner vaskats fram till bankrekonstruktionen. Det resterande beloppet, på drygt tretton miljoner kronor, fick Kreditkassan slutligen låna upp direkt i Riksbanken.<sup>269</sup>

---

<sup>267</sup> ABKA (RA), bilaga 2 till styrelseprotokoll den 2/19 1925 i Nordiska Handelsbanken. Av bankens avskrivningar skrevs 4 miljoner kronor av på bankens Göteborgskontor, 850 000 kronor av på Malmökontoret och 26 miljoner på Stockholmskontoret. Av de sistnämnda kontorets avskrivningar skrevs 4 miljoner kronor av på Sulitelma AB och 12 miljoner på Nydqvist & Holm. Engagemanget Rederi AB Transatlantic bestående av preferensaktier, framhölls vid tiden för övertagandet vara svårt att fastställa något värde på. ABKA (RA), bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 2/10 1925, Skrivelse till statsrådet E.J. Wigforss. Kassan anförde, om någon värdesättning ändå måste göras på dessa aktier, borde det vara till parivärde. Enligt till kassan lämnad uppgift borde följande värden på bolagets fartyg kunna sättas per ton, ”för nybyggda eller första klassens motorfartyg 240 kr/ton, för nya eller prima ångfartyg 160 kr/ton och för äldre fartyg 80 kr/ton”.

<sup>268</sup> ABKA (RA), bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 11/9 1925. Kommuniké till tidningarna rörande Nordiska Handelsbanken.

<sup>269</sup> Ibid., bilaga 1 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 11/9 1925. PM rörande rekonstruktionen av Nordiska Handelsbanken.



AB Kreditkassans skulder till Riksbanken, som kanaliserats genom AB Dur, hade före rekonstruktionen av AB Nordiska Handelsbanken i oktober 1925 uppgått till 24,4 miljoner kronor. I samband med rekonstruktionen utökades skulden med tretton miljoner till totalt 37,4 miljoner kronor.<sup>270</sup>

### Omförhandling av engagemanget i Smålands Enskilda Bank

Smålands Enskilda Bank som 1922 fick ekonomiskt stöd av AB Kreditkassan blev under 1926 på nytt föremål för kassans uppmärksamhet, sedan banken då lämnat in en ny framställan till kassan. Bankledningen pekade i denna på nödvändigheten av förändringar i det ursprungliga rekonstruktionsavtalet och på behovet av att ändra Kreditkassans tidigare åtaganden.<sup>271</sup>

Bankledningen framhöll att det i 1922 års rekonstruktionsplan hade antagits, att en återgång till någorlunda normala ekonomiska förhållanden inte skulle dröja alltför länge. Konjunkturbedömningarna vid världskrisens början sommaren 1920 hade visat sig vara alltför optimistiska, men det visade sig även vara fallet vid bankens rekonstruktion 1922. Det anfördes, att utgångspunkten vid värderingen av bankens tillgångar hade gjorts efter då rådande framtidsbedömningar. Bankledningen förklarade att de för saneringen tillgängliga medlen – lottkapital, reservfond, övriga reserver samt 1922 års vinst – blev otillräckliga för att bankens tillgångar skulle ha fått en värdesättning, som kunde skydda banken också mot effekterna av en långvarig svag konjunktur.<sup>272</sup>

I framställningen erinrades det om att de ekonomiska förhållandena särskilt på den för Smålandsbanken synnerligen betydelsefulla trävarumarknaden hade haft en så svag utveckling, att betydande delar av bankens tillgångar inte lämnat den avkastning som beräknats 1922. Enligt bankens bedömning tycktes utsikterna på området därtill inte tyda på någon snar förbättring. Banken poängterade, att om den rådande ekonomiska situationen skulle förbli oförändrad måste nämnda tillgångar betraktas som helt eller delvis värdelösa, ett förhållande som därmed skulle tvinga banken i likvidation. Samtidigt varnades det för att en realisation av bankens tillgångar under den rådande konjunkturen skulle leda till stora

---

<sup>270</sup> Ibid., bilaga 3 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 2/10 1925. Bilaga till Kreditkassans styrelseprotokoll 11/9 1925. Den nybildade banken kom genom rekonstruktionsöverenskommelsen därtill att byta sin verksamhet i Skåne med AB Sydsvenska Banken mot verksamheten i Västergötland och i Göteborgs stad. Samtidigt med rekonstruktionen avvecklades bankens verksamhet i Stockholm och Uppsala. bilaga 2 till Kreditkassan styrelseprotokoll den 12/4 1922. Finansdepartementets direktiv till AB Kreditkassans bolagsordning, Stockholm den 7/4 1922.

<sup>271</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 22/2 1926, Bilaga 1.

<sup>272</sup> ABKA (RA), Ibid, Smålandsbankens framställan till Kreditkassan.

förluster. Sådana förluster skulle också drabba det av Kreditkassan lämnade kapitaltillskottet. För att undvika en likvidation ansågs det nödvändigt att ännu en gång konsolidera bankens ställning. Bankens egna revisorer hade uppskattat att det skulle krävas ett belopp på omkring 7 miljoner kronor för att återge Smålandsbanken en tillfredställande likviditet.<sup>273</sup>

Smålandsbanken hade i ett försök att undvika en förestående likvidation vänt sig till Joseph Nachmanson i Stockholms Enskilda Bank, som tillika var styrelseledamot i Kreditkassan. Tillsammans hade de två bankerna utarbetat en ny saneringsplan för Smålandsbanken. Denna gick ut på att Stockholms Enskilda Bank från Kreditkassan på samma sätt som tidigare ägt rum skulle överta av Smålandsbanken utfärdade tillskottsbevis till det belopp, som krävdes för en konsolidering av banken. Planen innebar dessutom att Kreditkassan skulle medverka genom att från Smålandsbanken överta tyngande industriella engagemang. Formen för övertagandet av de tyngande engagemangen skulle ske antingen genom att Kreditkassan själv övertog tillgångar eller att ett särskilt bolag övertog dessa och sedan belånade desamma hos kassan. Genomförandet av överflyttningen av bankens engagemang hade planerats enligt samma modell, som tillämpats vid tidigare stödaktioner. Det sammanlagda värdet på dessa engagemang skulle motsvara fem miljoner kronor. Stockholms Enskilda Bank skulle samtidigt från Kreditkassan överta motsvarande belopp mot insatsbevis till bankens grundfond. Kreditkassans totala engagemang i Smålandsbanken skulle därmed bli oförändrat.<sup>274</sup>

Kreditkassan kom mot den här bakgrunden att ta upp frågan om eventuella förändringar av tidigare åtaganden i Smålandsbanken till förnyad behandling. Det som diskuterades var dels huruvida finansdepartementets verksamhetsdirektiv medgav rätt att medge de förändringarna som skulle medföra ett övertagande av industriella engagemang, dels huruvida dessa kunde anses såsom fullt värdelösa. Kreditkassan diskuterade vidare konsekvenserna av de förändringar som skulle uppstå genom det av bankerna presenterade förslaget samt tiden som en avveckling av Kreditkassans totala engagemang i Smålandsbanken kunde ta i anspråk. Diskussionen gällde hur kommande årsvinster i banken, efter avskrivningar, skulle fördelas mellan amortering av tillskottsbevisen och amortering av de engagemang, som nu föreslagits till övertagande. Stockholms Enskilda Bank, som tidigare varit förmånsberättigad gentemot Kreditkassan skulle enligt det nya förslaget för sin ökade belåning av Smålandsbankens

---

<sup>273</sup> ABKA (RA), Ibid, Smålandsbankens framställan till Kreditkassan. Joseph Nachmanson lämnade på grund av sjukdom Kreditkassans styrelse i januari 1926 och ersattes av Jacob Wallenberg.

<sup>274</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 24/2 1926, Bilaga 2

insatsbevis få samma förmån beträffande de fem miljoner kronor, som övertogs från Kreditkassan.<sup>275</sup>

Kreditkassans ledning beslöt att, innan den kunde ta ställning till förändringar av kassans åtaganden först skulle undersökas, hur lång tid som kunde beräknas åtgå för Smålandsbanken att återbetala såväl det tidigare kapitaltillskottet som det belopp Kreditkassan nu eventuellt ytterligare skulle bidra med. Det beslutades även att det skulle utredas om Smålandsbanken möjligen kunde uppgå i en eller flera andra bankinrättningar.<sup>276</sup>

Vid ett styrelsemöte i Kreditkassan i mars 1926 anförde Oscar Rydbeck, direktör för Skandinaviska Kreditaktiebolaget och en av bankernas två styrelseledamöter i kassan, att det enligt hans uppfattning

var mycket osannolikt, att banken utan personligt intresserade ägare inom bankens aktuella verksamhetsområde i längden skulle kunna upprätthålla sin förutvarande rörelse, som förutsatts i den uppgjorda planen och att sådant ägarintresse knappast kunde förväntas bestå under 20 år.

Tjugo år var den tidsperiod under vilken banken inte beräknades kunna lämna sina ägare någon utdelning. Rydbeck som tidigare inte hade haft möjlighet att närvara vid de styrelsesammanträden då Smålandsbankens ärende handlagts, framhöll att följden skulle bli en tillbakagång av bankens verksamhet och en reducering av det "goodwill-värde" som bankens ännu kunde anses representera. Med hänsyn till dessa synpunkter borde det övervägas att överlåta bankens eventuella "goodwill-värde" på annan bank. Oscar Rydbecks anförande övertygade dock inte den övriga ledningen. Det konstaterades i stället att det efter gjorda undersökningar angående bankens ställning framkommit, att kassan nuvarande fordran på banken kunde anses vara värdelös. Med den föreslagna förändringen av Kreditkassans förbindelser med Smålandsbanken skulle det emellertid finnas en möjlighet att återfå tidigare lämnat kapitaltillskott. Därutöver hade möjligheterna att sälja banken undersökts med negativt resultat. Majoriteten i Kreditkassans styrelse beslöt sålunda, att den skulle medverka till ett förnyat avtal med Smålandsbanken.<sup>277</sup>

---

<sup>275</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 24/2 1926

<sup>276</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 24/2 1926. Kreditkassan beräknade att om vinsten efter avskrivningar skulle uppgå till minst 1 miljon kronor samt att vinsterna för 1926 och 1927 helt skulle tas i anspråk för avskrivningar, skulle för återbetalning fr.o.m. bokslutet för 1928 en miljon kronor per år stå till förfogande. Det var det belopp från vilket amortering skulle kunna ske enligt tidigare nämnd fördelning. Amorteringarna av insatserna till grundfonden och av de genom kassan avlyfta engagemangen skulle under dessa vara slutförda vid utgången av 1944. Kassans utgifter för det återstående beloppet av de utlagda 5 miljoner kronorna skulle således, utan tillägg av ränta på ränta, vid utgången av 1944 att uppgå till 2,439 miljoner kronor. Om från och med år 1945 hela årsvinsten - fortfarande uppskattat till en miljon kronor - används till att ersätta denna utgift skulle kassan med utgången av 1946 fått full betalning för sina räntekostnader. Enligt utredningen borde banken vid någorlunda normala ekonomiska förhållanden kunna räkna med stigande nettovinst, allteftersom amorteringarna på tillskottsbevisen fortskred.

Det slutliga rekonstruktionsavtalet som slöts i november 1926 var utformat så, att först skulle Kreditkassan frigöras från de lån mot säkerhet av Smålands Enskilda Banks tillskottsbevis som tidigare lämnats bankens båda förvaltningsbolag *AB Axe* och *AB Bond* på 2,4 miljoner respektive 4,5 miljoner kronor eller sammanlagt 6,9 miljoner kronor. Därefter utökade Stockholms Enskilda Bank till Smålandsbankens förvaltningsbolag *AB Cewe* tidigare krediter hos banken med motsvarande belopp. Förvaltningsbolaget *AB Bond* skulle samtidigt frigöra Smålandsbanken från motsvarande belopp på 6,9 miljoner kronor genom att köpa aktier, inteckningar och förbindelser med tillhörande hypotek. Kreditkassan beviljade samtidigt *AB Bond* ett räntefritt lån på samma belopp, 6,9 miljoner kronor, mot säkerhet av de från banken inköpta lånehandlingarna (de tyngande engagemangen). *AB Bond* betalade därefter köpeskillingen 6,9 miljoner kontant till banken med lånevalutan. Det kan avslutningsvis nämnas att *AB Bond*, till skillnad från de tidigare nämnda förvaltningsbolagen *AB Dur* och *AB Igo*, förblev ett till Smålandsbanken närstående bolag under hela perioden. Kreditkassan räknade inte med att lida någon kapitalförlust på detta engagemang, men betonade att avvecklingen av det samma förväntades ta mycket lång tid – kanske 20 år.<sup>278</sup>

---

<sup>277</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 23/3 1926. En eventuell försäljning av Smålandsbanken har emellertid inte efterlämnat några spår i kassans arkivmaterial.

<sup>278</sup> Smålandsbankens skulle enligt avtalet inkassera de på förvarade värdehandlingar eventuellt influtna räntor och kapitalavbetalningar samt redovisa sådana medel till kassan för *AB Bonds* räkning. *AB Bond* förband sig att underställa *AB Kreditkassan* uppkomna frågor om avyttring eller förändringar av de belånade värdehandlingarna. Det nya avtalet omfattade *AB Kreditkassan*, *Stockholms Enskilda Bank*, *Smålands Enskilda Bank* samt dess dotterbolag *AB Bond*, *AB Axe* och *AB Cewe*. Förnyat avtal Smålandsbankens rekonstruktion. Bilaga 1 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 16/4 1926. Det nya avtalet omfattade *AB Kreditkassan*, *Stockholms Enskilda Bank*, *Smålands Enskilda Bank* samt dess dotterbolag *AB Bond*, *AB*, Bilaga 2 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 16/4 1926. Isaac Cassel, som ägde 46 av de 50 aktierna i *AB Bond*, stod även som tecknare på *AB Axe* och *AB Cewe*. *Axe* och *AB Cewe*. Förnyat avtal Smålandsbankens rekonstruktion. Bilaga 1 till Kreditkassans styrelseprotokoll 16/4 1926. PM till finansdepartementet 23/4 1927. Angående möjligheten för avveckling av *AB Kreditkassans* engagemang samt angående förluster, som vid kassans avveckling.

## Kreditkassans industriella engagemang

I samband med rekonstruktionen av Wermlands Enskilda Bank kom Kreditkassans befogenheter att utökas. Kreditkassans fick genom ett riksdagsbeslut i mars 1923 möjlighet att, när så ansågs nödvändigt, överta tyngande industriella engagemang. Syftet med denna möjlighet var att långsiktigt minska de rekonstruerade bankernas riskexponering. Nedan följer en kort redogörelse över Kreditkassans största industriella engagemang under den aktuella perioden.

### Wargöns stålverk

Det hade under 1924 i Kreditkassan pågått en utredning av stålföretaget Wargöns AB. Kreditkassan hade fått intressen i företaget via AB Igo i samband med rekonstruktionen av Wermlands Enskilda Bank. Utredningen kring Wargön var tillkommen på Kreditkassans initiativ och syftade till att få en totalbild över företagets ekonomiska situation med hänsyn till dess betalningssvårigheter och brist på rörelsekapital. Utredningen skulle arbeta fram förslag på en rekonstruktion av företaget och utarbeta förslag kring den fortsatta driften.<sup>279</sup>

Wargöns totala bankkrediter visade sig enligt utredningen uppgå till drygt 48 miljoner kronor. Företagets största kreditgivare var i nämnd ordning Wermlands Enskilda Bank med fordringar på 21 miljoner kronor, AB Igo med 18,9 miljoner, Skandinaviska Kredit AB med 6,9 miljoner och Enskilda Banken i Vänersborg med fordringar på 500 000 kronor. Företaget hade tidigare avyttrat tillgångar till staten, varvid AB Igos skuld minskats med omkring 1 miljon kronor. Till företagets bankkrediter hörde också obligationslån som företaget emitterat för 12 miljoner kronor. Den totala skuldstocken visade sig därmed uppgå till 60 miljoner kronor.<sup>280</sup>

Enligt rekonstruktionsplanen skulle Wargöns bokföring komma i nivå med andra liknande företag om avskrivningar på omkring 30 miljoner kronor verkställdes. Utredningen föreslog vidare att företagets verksamhet delades upp på tre, administrativt skilda bolag, allt efter avgränsningen av deras olika verksamhetsområden. De nya bolagen skulle benämnas *Nya Helleforsbolaget*, *Nya Wargöbolaget* och *Nya Laxåbolaget*. Det förstnämnda bolaget skulle sedan äga samtliga stamaktier i de övriga två bolagen. Detta skulle bevara möjligheten för nuvarande intressenter, fordringsägare och aktieägare, att få del i företagsbildningens framtida

---

<sup>279</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll 2/12 1924

<sup>280</sup> Ibid. Memorandum. Bilaga 1 till styrelseprotokoll 12/12 1924

utvecklingsmöjligheter. Eftersom rekonstruktionen krävde samtliga ägares samtycke ansågs denna konstruktion vara mycket viktigt.<sup>281</sup>

Den bakomliggande tankegången i rekonstruktionsplanen innebar att Wargöns naturtillgångar samt övriga tillgångar, som låg under Wargöbolagets äganderätt men tillhörde Helleforsbolagets förvaltning, skulle konstituera det nya huvudbolagets förmögenhetsmassa. AB Igo skulle genom rekonstruktionen byta sina tidigare fordringar mot preferensaktier i det nya bolaget och löpande med samma ränta, som tidigare hade betalats till Riksbanken, dvs. 5,5 procent.<sup>282</sup>

Aktiekapitalet skulle utgöras av stamaktier, som till ett belopp av tio miljoner kronor skulle släppas ut på marknaden. Beloppet skulle motsvara 25 procents av företagets tidigare aktieinnehav. Det nya huvudbolaget, Nya Helleforsbolaget skulle äga aktiekapitalet i det Nya Laxåbolaget samt stamaktier för ett sammanlagt belopp på sex miljoner kronor i Nya Wargöbolaget. Värmlandsbanken, som tidigare hade varit en av det gamla Wargöbolagets främsta kreditgivare, skulle få sitt intresse helt överflyttat till Nya Wargöbolaget och en väsentlig del av bankens tidigare fordringar skulle enligt rekonstruktionsplanen omvandlas till preferensaktier i nämnda bolag. Dessa aktier skulle löpa med samma ränta som tidigare hade betalats på Värmlandsbankens krediter.

I rekonstruktionsplanen förutsattes att bankens innehav av preferensaktier skulle utgöra ett belopp lika med stamaktiekapitalet eller sex miljoner kronor. Kreditkassan uttryckte däremot att det kunde övervägas, om statens avgörande inflytande indirekt genom Nya Helleforsbolagets rösträtt lämpligen kunde säkras genom att Värmlandsbankens innehav av preferensaktier inskränktes.<sup>283</sup>

Det antogs att alla intressenter skulle få del i Nya Wargöbolagets ledning och revision. Det antogs tillika från Värmlandsbankens sida att så länge banken kvarstod som huvudsaklig fordringsägare, skulle den beredas möjlighet till konsolidering genom nödvändiga avskrivningar. Det förutsattes i rekonstruktionsplanen att Nya Wargöbolaget kunde få nödvändiga förlagskrediter från Värmlandsbanken för sin fortsatta verksamhet samt att det Nya Helleforsbolaget och Nya Laxåbolaget kunde påräkna förlagskrediter från Skandinaviska Kreditaktiebolaget.

---

<sup>281</sup> Ibid.

<sup>282</sup> Ibid.

<sup>283</sup> Ibid. Se även Kreditkassans styrelseprotokoll 21/12

Det Nya Wargöbolaget kom att sakna andra tillgångar än de som var nödvändiga för stålverkets drift. Med en avskrivning om två miljoner kronor på stålverk och övriga byggnader, som främst uppförts under kristiden, kom företaget att rekonstrueras efter relativt höga värden. Med hänsyn till Wermlands Enskilda Banks förmånsläge i hela Wargökomplexet, gjorde banken det till ett villkor, att dess tidigare garanti på 4 miljoner kronor till företaget fick anses infriad. Det var en garanti vilken tidigare lämnats företaget vid bankens rekonstruktion 1923.<sup>284</sup> Som motprestation skulle banken till kreditkassan överlåta dels sin rätt i AB Igo, dels de hos Riksbanken pantförskrivna 60 000 aktierna i Wargön AB. Det betonades slutligen från Kreditkassans sida att den ifrågasatta transaktionen skulle komma att medverka till att Kreditkassan under nästkommande år uppvisade förlust i sin rörelse, men att åtgärder i anledning av detta förmodligen kunde anstå tills bokslut förelåg.

Kreditkassan kom slutligen att för Wargöns AB arbeta fram en rekonstruktionsplan, som vann anslutning från företagets samtliga kreditgivare. Rekonstruktionen innebar i stora drag, att koncernens fastigheter och rörelse, dels vid Vargön dels vid Laxå ombildades till självständiga bolag, vilkas samtliga stamaktier kom att ägas av ett nytt huvudbolag. Wargön ändrade i samband med rekonstruktionen sitt namn till Hellefors Bruks AB och det förutvarande bolaget med samma namn upplöstes. Av hela koncernens skuldstock omvandlades önskvärd del dels till preferensaktier i de Nya Hellefors- och Wargöbolagen, dels till obligationslån.<sup>285</sup>

Rekonstruktionen av koncernen gick i stora drag ut på att

- a) det tidigare Wargön AB ändrade sitt namn till Hellefors Bruks AB och blev alltså det nya Helleforsbolaget, genom att det förutvarande förvaltningsbolaget Hellefors Bruks AB ändrade sitt namn till AB Helleforsförvaltningen samt därefter trädde i likvidation.
- b) det förutvarande Wargön AB ändrade därefter sitt namn till Hellefors Bruks AB och blev således det nya Helleforsbolaget. Det bildades sedan ett nytt Wargön AB, kallat Nya Wargöbolaget, med ändamål att övertas nya Helleforsbolagets Vargörörelse.
- c) det nya Helleforsbolaget fick sin bolagsordning ändrad så att aktiekapitalet bestod dels av stamaktier, dels av preferensaktier, de senare till erforderligt antal för att likvidera vissa fordringar, vilkas ägare godtaga dylika aktier i likvid.

---

<sup>284</sup> Ibid.

<sup>285</sup> ABKA (RA), PM Rörande den upprättade rekonstruktionsplanen för Wargön AB, vilken diskuterades med företagets övriga kreditgivare. Bilaga 1 till styrelse styrelseprotokoll 21/12

Helleforskoncernens verksamhet vid Vargön (stålverket) bestämdes få ett aktiekapital på 12,6 miljoner kronor. Aktiekapitalet bestod av sex miljoner kronor i stamaktier emitterade till en kurs av 110 procent och sex miljoner kronor i sjuprocents preferensaktier. Det tidigare Laxå Bruks AB ändrade sin bolagsordning i överensstämmelse med detta bolags nya ändamål. Aktiekapitalet i Laxåbolaget, vilket tidigare hade varit 100 000 kronor, höjdes i samband med rekonstruktionen till fyra miljoner kronor genom en nyemission på 3,9 miljoner kronor till en kurs av 110 procent.<sup>286</sup>

Det nya Helleforsbolaget, fd. Wargön AB, rekonstruerades samtidigt enligt följande plan:

- a) Aktiekapitalet nedsattes från 40 miljoner kronor till 10 miljoner. De frigjorda 30 miljonerna överfördes till det nya bolagets reservfond.
- b) Det nybildade bolagets aktier à 100 kronor, byttes mot fyra gamla Wargöaktier.
- c) Det *Nya Helleforsbolaget* ändrade i sin bolagsordning så att aktiekapitalet bestod av 10 miljoner kronor, vilket bestod av preferensaktier, de senare till erforderligt antal för att likvidera vissa fordringar, vilkas ägare godtog dylika aktier som likvid. Med anlitalet av det förutvarande aktiekapitalets nedskrivning ökade reservfonden varvid avskrivning kunde ske av bolagets balansvärden.

Avskrivningarna verkställdes enligt rekonstruktionsplanen på de tillgångar, som tillföll det Nya Helleforsbolaget och det Nya Laxåbolaget samtidigt som avskrivningarna i Wargöbolagets tillgångar inskränktes till cirka två miljoner kronor.

När rekonstruktionen var genomförd och det Nya Wargöbolaget bildat och Laxåbolaget utvidgat, köpte det Nya Wargöbolaget rörelsen vid Vargön och Laxåbolaget rörelsen vid Laxå. Med båda köpen följde såväl vissa skulder som i balansen till respektive rörelse ej synliga skyldigheter såsom uppfyllande av kontrakt, servitut, pensionsskyldigheter m.m.

Kreditkassan kom via AB Igo genom rekonstruktionen att inneha aktier i den nya Helleforskoncernen till ett värde av 19,5 miljoner kronor. Aktierna fördelade sig så, att Kreditkassan i det nya huvudbolaget AB Helleforsbruk innehade samtliga preferensaktier till ett värde av 19,5 miljoner kronor samt dessutom stamaktier för nominellt 1,5 miljoner kronor av bolagets sammanlagda stamaktiekapital på tio miljoner kronor. Den sistnämnda aktieposten i huvudbolaget togs dock inte upp till något värde i Kreditkassans balansräkning. Huvudbolaget ägde sedan samtliga stamaktier för sex miljoner i det nya AB Wargön samt samtliga aktier för cirka fyra miljoner i Laxå Bruks AB. Värmlandsbankens fordringar

---

<sup>286</sup> Ibid.



omvandlades i samband med rekonstruktionen till preferensaktier i det nybildade AB Wargön, varigenom bankens intresse flyttades över till detta bolag.<sup>287</sup>

#### Aktiebolaget Ludvika Bruksägare

Kreditkassan behandlade i september 1925 det på obestånd stående AB Ludvika Bruksägare. Kreditkassans fordran på konkursförvaltaren var sex miljoner kronor, bestående av fordringar övertagna vid rekonstruktionen av Wermlands Enskilda Bank. Kreditkassan beräknade vid konkursen att endast ett mindre belopp möjligen kunde fås ut ur konkursboet. Det konstaterades att företagets fastigheter och lösöre redan hade avyttrats.<sup>288</sup>

Kreditkassan hade genom AB Igo intresse av försäljningen av företagets fastigheter och andra tillgångar värderade till kring fyra miljoner kronor. AB Igo hade vidare inteckningar som legat pantförskrivna för Värmlandsbankens och AB Igos gemensamma räkning. Det hade genom dessa flutit in cirka 2,7 miljoner kronor till konkursboet. De hypotek som återstod var förbindelser med AB Ludvika Kraftverk. Förbindelserna ansågs motsvara värdet på själva kraftverket. Kreditkassan avskrev som förlust i samband med Ludvika Bruksägares konkurs fordringar på 4,7 miljoner kronor.<sup>289</sup>

#### Järnbruksfrågan, föreslagen fusionen av Fagersta Bruks AB och Margretehills Jernverks AB

Kreditkassan hade genom AB Dur under 1926 utökat sitt engagemang i Margretehills Jernverks AB (Forsbacka järnverk) med fem miljoner kronor. Engagemanget bestod av hypotek mot bolagets reverser och inteckningar i egendom och förlag. Det hade därmed utökats till det maximibelopp eller 10,5 miljoner kronor som Kreditkassan hade förbundit sig att överta vid rekonstruktionen av AB Nordiska Handelsbanken.

I samband med ökningen av engagemanget kom Kreditkassan att ta upp frågan, om en rekonstruktion av järnverket var nödvändig. Kassan hade avvaktat med sitt ställningstagande i väntan på resultatet av de förhandlingarna som ägt rum i riksdagen rörande en sammanslagning av ett antal svenska järnbruk. Under 1926 hade en sammanslagning av ett antal svenska järnbruk till en större administrativ och ekonomisk enhet debatterats i

---

<sup>287</sup> Ibid.

<sup>288</sup> ABKK (RA). Kreditkassans styrelseprotokoll 2/9 1925

<sup>289</sup> ABKK (RA). Kreditkassans styrelseprotokoll 4/9 1925

riksdagen. I egenskap av intressent i Margrethills Jernverks AB/Forsbacka och Fagersta Bruks AB svarade Kreditkassan som remissinstans i utredningarna kring frågan.<sup>290</sup>

Kassan hade sedan en tid även fört förhandlingar med Svenska Handelsbanken, som enligt Kreditkassan ansågs företräda huvudparten av de ekonomiska intressena i fusionsplanerna. Fagersta Bruks AB, där staten ägde det till sitt värde högst reducerade aktiekapitalet, skulle enligt den föreslagna fusionsplanen utgöra stommen i den nya sammanslutningen.

Frågan om en sammanslagning av Fagersta och Forsbacka diskuterades i Kreditkassan januari 1926. Bakgrunden till detta var att Kreditkassan innehade aktier i Fagersta till ett nominellt värde av 6,6 miljoner kronor av bolagets totala aktiekapital på 7,5 miljoner kronor. De resterande aktierna till ett nominellt värde av 935 000 kronor hade Svenska Handelsbanken. Banken hade dessutom en kredit på 15,5 miljoner kronor hos Fagersta.

I det andra järnverket, Margrethills Jernverks AB/Forsbacka hade Kreditkassan också aktiemajoriteten, genom ett innehav av aktier till ett nominellt värde av 5,9 miljoner kronor, av företagets totala aktiekapital på 7,3 miljoner kronor. Det betonades vid denna tidpunkt att aktieposten saknade ett reellt värde, eftersom kreditkassan dessutom hade en fordran hos Forsbacka på 10,34 miljoner kronor. Företagets räntebärande skulder konstaterades sålunda uppgå till omkring tre miljoner mer än företagets egna kapital. Kreditkassan konstaterade slutligen att båda dessa ovan nämnda engagemang säkerligen innebar betydande förluster för kassan.<sup>291</sup>

Kreditkassans uttalade i sitt remissvar till regeringen, att en sammanslagning av för samarbete lämpade stålverk i hög grad var eftersträvansvärd. Kreditkassan ansåg att en fusion inom stålindustrin i en eller annan form sannolikt även var nödvändig, om landets stålindustri fortsättningsvis skulle kunna vara konkurrenskraftig på världsmarknaden.<sup>292</sup>

I fusionsförhandlingarna ställde Svenska Handelsbankens dock som villkor för sin medverkan kravet, att Fagersta Bruks AB först skulle utfärda preferensaktier för ett belopp motsvarande 15,3 miljoner kronor. Staten skulle mot kontantbetalning överta aktier för fem miljoner kronor, ett belopp som sedan skulle användas till att lösa företagets motsvarande skulder till Svenska Handelsbanken.<sup>293</sup>

---

<sup>290</sup> ABKK (RA), Kreditkassas styrelseprotokoll 29/1 1926

<sup>291</sup> Ibid.

<sup>292</sup> ABKK (RA), PM. Rörande sammanslagningen av vissa svenska järnbruk. Bilaga 2 till styrelseprotokoll 13/2 1926

<sup>293</sup> ABKK (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll 13/2 1926

Kreditkassan framförde i sitt remissvar till regeringen, att Svenska Handelsbankens krav på det bestämdaste måste avstyrkas. Dessa innebar att staten genom Kreditkassan skulle överta en betydande del av de bankkrediter som banken såsom förlagsgivare tidigare givit Fagersta.

Kreditkassan yttrade sig vidare angående frågan om den eventuella formen för de presenterade förändringarna av kassans engagemang i Fagersta. Kreditkassan sade sig för sin del inte kunna medverka till dessa förändringar utan att direktiven för kassans verksamhet ändrades samt tillfogade, att en sådan förändring krävde för ändamålet särskilt anvisade medel. Kreditkassan kunde inte i sak finna att den föreslagna sammanslagningen av stålverk – till stor del som följd av tillfälliga omständigheter och mindre med stöd av just dessa företags naturliga samhörighet – skulle vara av obestriddligt värde ur statens synvinkel.<sup>294</sup>

En fusion av nämnda stålverk var från statens sida, varken med beaktande av samhällsekonomiska skäl eller Kreditkassans särskilda intressen, så viktigt, att en den skulle påkalla förnyade ekonomiska uppoffringar till väsentliga belopp. Därtill skulle den föreslagna fusionen enligt Kreditkassan närmast utgöra en form av subvention till enskild bankinrättning.<sup>295</sup>

Samtidigt som Kreditkassan ansåg sig tvungen att avstyrka den föreslagna fusionen,

ville styrelsen ändå uttala att den givetvis tillfullo insåg nödvändigheten av att vidta de åtgärder, som kunde finnas möjliga och lämpliga för skyddande av statens intressen.

Det var Kreditkassans ekonomiska intressen i Forsbacka Järnverk och Fagersta Bruk som åsyftades. Kreditkassan hade aktiemajoriteten i båda företagen. Kassan ville med uttalandet ta hänsyn till angelägenheten av ett bevakande av sagda intressen, som samtidigt lät sig förenas med önskvärda åtgärder för att stärka landets stålindustri.<sup>296</sup>

#### *Rekonstruktionen av Margretehills Jernverks AB i Forsbacka*

Efter det att frågan om Forsbackajärnverks uppgång i den s.k. järnbruksfusionen fallit, ansågs det inom Kreditkassan vara nödvändigt att nå ett avgörande rörande förfarandet vid likvidationens avslutande. Vid ett styrelsemöte i Kreditkassan i juli 1926 presenterades två alternativ, fortsatt drift av stålverket eller eventuell nedläggelse. Det konstaterades, att

---

<sup>294</sup> Ibid.

<sup>295</sup> ABKK (RA), PM. Rörande sammanslagningen av vissa svenska järnbruk. Bilaga 2 till styrelseprotokoll 13/2 1926

<sup>296</sup> Ibid.

företagets affärsmässiga drift samt verksamhetens finansiering hade försvårats på grund av att företaget trätt i likvidation redan innan engagemanget hade flyttats över till Kreditkassan från AB Nordiska Handelsbanken. Efter ingående överläggningar beslöts, att Kreditkassan i detta läge inte ansåg sig kunna ta ansvaret för de vittgående konsekvenser, som ett nedläggande av Forsbacka Jernverk antogs kunna föra med sig.<sup>297</sup>

Med hänsyn till de upplysningar, som kommit fram under tidigare överläggningar, om den svenska stålnäringens betryckta läge och att möjligheterna till statliga åtgärder fortfarande var föremål för regeringens uppmärksamhet, ansågs det riktigt att för någon tid skjuta fram Kreditkassans definitiva ställningstagande till frågan om stålverkets fortsatta existens var löst. Kreditkassan gav under tiden i uppdrag åt två av sina ledamöter Henric S. Tamm och Olof Rydbeck, att i samråd med direktören och disponenten för Forsbacka A. Sjögren samt advokat Emil Henriques genomföra en utredning. Denna skulle arbeta fram förslag till en eventuell rekonstruktion av företaget samt i så fall finansieringen av denna.<sup>298</sup>

---

<sup>297</sup> ABKK (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll 3/7 1926

<sup>298</sup> Ibid.

## Avvecklingen av Kreditkassan

AB Kreditkassans verksamhet skulle enligt det upprättade avtalet mellan staten och de privata bankerna upphöra senast med utgången av 1927. Det var ett slutdatum som riksbankschef Victor Moll hade hyst tvivel om redan på Kreditkassans planeringsstadium, se avsnitt 5.2. Molls farhågor för tidsbegränsningen visade sig bli besannade under 1926.

I takt med att det i kontraktet och direktiven angivna slutdatumet ryckte närmare blev frågan om Kreditkassans avveckling aktualiserad. Den 7 januari 1926 gavs för första gången från politiskt håll uttryck för uppfattningen att en avveckling till 1927 års utgång inte kunde anses möjlig. Kreditkassans verksamhet konstaterades i 1926 års statsverksproposition ha erhållit en sådan omfattning att bolagets sammanlagda förbindelser uppgick till 120 miljoner kronor, dvs. tio miljoner kronor över den maximigräns, som riksdagen beslutat 1923.<sup>299</sup>

Frågan angående Kreditkassan och dess avveckling kom att beredas i statsutskottet i april månad 1926. I utskottet framhöll den nytilträdde socialdemokratiska finansministern Ernst Wigforss med hänvisning till Kreditkassans alltmer omfattande verksamhet, att det enligt honom tedde sig ofrånkomligt att verksamheten i Kreditkassan måste fortsätta i någon form även efter 1927 års utgång. Wigforss betonade i utskottet att formen för verksamheten efter 1927 fortfarande var öppen, men att han ännu inte var beredd att lägga fram något konkret förslag i frågan. Wigforss framhöll däremot att förberedande åtgärder borde vidtas mot de kommande förlusterna i Kreditkassan. Under tiden som avvecklingen av AB Kreditkassan utreddes närmare föreslogs att det inrättades en fond benämnd ”fonden för mötandet av förluster å AB Kreditkassan av år 1922”. Fonden skulle enligt finansministerns förslag i ett första skede tillföras åtta miljoner kronor för budgetåret 1926/27.

Wigforss förslag kom efter diskussion att tillstyrkas av ett enigt statsutskott. Utskottet gjorde i sitt utlåtande emellertid två intressanta förtydliganden. Dels betonades att medlen till den aktuella fonden borde täckas av andra statsinkomster än lånemedel, dels att Kreditkassan från denna tidpunkt inte skulle få engageras i nya riskabla engagemang utan att riksdagens medgivande först inhämtats. Det sistnämnda är onekligen en intressant formulering med hänsyn till Kreditkassans ursprungliga direktiv från 1922, se avsnitt 5.3, med utlåningsbegränsningar som överskreds redan 1923.<sup>300</sup>

Utskottsutlåtandet riksdagsbehandlades den 28 april. Debatten inleddes med att riksdagsledamoten fil.dr Carl Arvid Forssell (lantmanna- och borgarpartiet) torrt konstaterade,

---

<sup>299</sup> Statsverksprop. 1922:1

<sup>300</sup> StU. utlåtande 1926:89, avd. 1

att det egentligen var tämligen lönlöst att opponera sig mot en så mäktig auktoritet som ett enhälligt statsutskott.<sup>301</sup>

Debatten, som var tänkt att behandla de förväntade förlusternas storlek i Kreditkassan, utvecklades till en allmän debatt kring Kreditkassan och dess verksamhet. Kritiken i riksdagen från såväl höger som vänster riktades inte främst mot förhållandet att staten hade intervenerat i banksektorn. Kritiken riktade i stället in sig på det sätt på vilket de betydande miljonbeloppen till Kreditkassan hade drivits igenom i riksdagen. Det poängterades, att riksdagen varken vid 1922 eller 1923 års behandling av ärendet haft några reella möjligheter att debattera vare sig utformning av det statliga bankstödet eller storlek på detta. Riksdagen hade enligt oppositionen uppenbarligen voterat i frågan, som det uttrycktes, ”med förbundna ögon”. Kritik riktades dessutom mot det förhållande att det vid de två föregående riksdagsbehandlingarna av Kreditkassan från regeringshåll och riksbank betonats, att statens engagemang i AB Kreditkassan i det närmaste var riskfritt. Det hade vid riksdagsbehandlingen om Kreditkassans inrättande bland annat anförts, att om bolaget bara drevs lika förnuftigt som förebilden Svenska Kronkreditaktiebolaget, skulle staten inte riskera att åsamkas några förluster. De enda kostnaderna som förebådats var eventuellt räntekostnader för ett eller annat år. Här återopade Sten Stendahl (nationella partiet) den tidigare finansministern Thorssons uttalande från 1922:

Jag hyser också den förhoppningen att hela beloppet inte skall behövas tagas i anspråk.

Kritikerna hävdade att regeringen därmed hade lämnat en kraftig försäkran i riksdagen om att engagemanget i Kreditkassan inte skulle generera förluster för det allmänna. Mot bakgrund av dessa försäkringar ansågs den nu aktuella frågan, om inrättandet av en fond för mötande av förluster i Kreditkassan vara anmärkningsvärd. Riksdagen kunde enligt greve Johan G. Lagerbjelke (nationella partiet) därmed anse sig ha blivit förd bakom ljuset, om inte direkt medvetet så ”genom en ogrundad optimism”. Det efterlystes samtidigt en grundlig utredning om Kreditkassans verksamhet, som inriktade sig dels på att granska hur statens medel egentligen förvaltats, dels på att beräkna storleken på bolagets förluster.<sup>302</sup>

Kritiken bemöttes först av regeringens ledamot i statsutskottet Emil Kristensson, vilken försvarade handläggningen av Kreditkassan och dess verksamhet med att hänvisa till förhållandena i de nordiska grannländerna, Norge och Danmark. Båda länderna hade mött

---

<sup>301</sup> RdAK. 29:61d., sid. 61

<sup>302</sup> Ibid. sid. 61ff.RdFK 30:93d, sid. 93ff.

liknade problem inom banksektorn som Sverige men att det där valts andra metoder för att möta dessa problem. I jämförelse med det danska exemplet anförde Kreditkassans förespråkare, att det svenska receptet framstod som synnerligen framgångsrikt. Det underströks att det i Danmark till skillnad från i Sverige uppstått häftiga debatter i den danska riksdagen under de kritiska dagarna. Samtliga partier hade där i stundens hetta gjort sitt allra bästa för att vinna partipolitiska poäng. Denna partipolitiska träta hade resulterat i att de danska skattebetalarna fått betydligt större kostnader för bankkrishanteringen än de svenska. Förhållandet illustrerades med att trots, att Sverige hade en dubbelt så stor befolkning, en större industri och flera banker än Danmark, skulle beloppet som tillförts AB Kreditkassan få multipliceras åtta gånger för att täcka de konstaterade förlusterna enbart i den danska Landmandsbanken. Till denna summa kunde en inte oansenlig borgen räknas, vilken den danska riksdagen iklätt sig fram till 1932. I ljuset av det danska exemplet framhölls Sverige ha kommit billigt undan med Kreditkassan. Det betonades att statens engagemang i banksektorn genom Kreditkassan hade kunnat begränsas uppåt – genom den av riksdagen beslutade maxgränsen för kassans engagemang. Mot det sistnämnda invändes det emellertid att det var tämligen omöjligt att veta var de svenska förlusterna egentligen skulle sluta. Regeringsargumentet framstår inte heller som särskilt starkt mot bakgrund av att Kreditkassan ett flertal gånger överskridit den av riksdagen beslutade maxgränsen. Det norska exemplet utvecklades aldrig i riksdagsdebatten.<sup>303</sup>

Finansminister Wigforss avslutade riksdagsdebatten med att markera att riksdagen vid tidigare behandlingar med stor tvekan beslutat att ställa statsgarantier till Kreditkassans förfogande. Men han framhöll samtidigt att riksdagen beslutat välja den väg som bedömdes vara den säkraste vid tidpunkten ifråga. Även om det enligt finansministern fällt ett och annat yttrande som i historiens ljus kunde anses ha varit väl optimistiskt, framhölls att varken 1922 års eller 1923 års riksdag kunnat bortse från att det fanns förlustrisker involverade i besluten. Att förlusterna skulle komma upp i de summor det nu spekulerades kring i den svenska pressen, med belopp mellan 40 och 80 miljoner, hade dock inte stått klart för någon. Mot den bakgrunden återstod det enligt Wigforss bara att göra det bästa möjliga av situationen. Riksdagen hade enligt finansministern trots allt räddat stora värden genom den med Kreditkassan valda metoden. Frågan om det nu begärda anslaget på åtta miljoner kronor skulle ses mot att Kreditkassans verksamhet var beslutad att upphöra med utgången av 1927. Efter detta datum måste sålunda ett nytt beslut tas, men vid denna tidpunkt skulle en utredning

---

<sup>303</sup> RdAK. 29:61d., sid. 67

och ett nytt förslag finnas tillgängligt. Avvecklingen skulle dock inte ske till vilket pris som helst och den kunde därför högst sannolikt inte ske under 1927. I den mån Kreditkassans engagemang kunde avvecklas skulle förlusterna fördelas över ett större antal år. Debatten avslutades med att utskottets förslag bifölls av riksdagen.<sup>304</sup>

I anslutning till riksdagsbehandlingen av nämnda proposition kom riksdagen i skrivelse 1926:189 i maj 1926 i enlighet med utskottsutlåtandet att yttra,<sup>305</sup>

att om än med hänsyn till ingångna kapitalengagemang Kreditkassan inte torde kunna avvecklas under den tidigare angivna tidsramen, så utgick riksdagen ifrån att kassan inte iklädde sig några nya engagemang av den beskaffenhet att kunna medföra ökad risk för staten, med mindre än att riksdagens medgivande först inhämtades.

Frågan, om den förestående avvecklingen av Kreditkassans verksamhet, diskuterades med hänsyn till riksdagens skrivelse i kassans ledning under 1926. Ledningens inställning var vid denna tidpunkt, att en avveckling av verksamheten till utgången av 1927 kunde anses utesluten. Kreditkassan begärde följaktligen hos finansdepartementet, att lämpliga åtgärder vidtogs för att verksamheten skulle kunna fortsätta att bedrivas under befintlig form, även efter utgången av nämnda datum. Kreditkassan yttrade vid samma tillfälle att, om den skulle föreslå en bortre tidsgräns, så ansågs utgången av år 1932 vara ett mer lämpligt slutdatum.<sup>306</sup>

I juni 1926 hade Rickard Sänders regering med finansminister Wigforss avgått i samband med Stripakonflikten och ersatts av Carl Gustaf Ekmans frisinnaade regering. I 1927 års statsverksproposition av den 4 januari angående statsverkets behov under budgetåret 1927-28, föreslog Ekmans ministär att fonden för mötandet av förluster i Kreditkassan skulle tillföras ytterligare 7 miljoner kronor. Den liberale finansministern Ernst Emil Lyberg i Ekmans regering sade sig dela Kreditkassans syn på att den nuvarande formen för verksamheten borde bibehållas och att avtalet mellan stat och de inblandade bankerna sålunda borde förnyas. En förlängning av AB Kreditkassans verksamhet skulle därmed ställas inför riksdagens prövning. Men Lyberg hävdade att avvecklingen borde kunna ske betydligt snabbare än till utgången av 1932.<sup>307</sup>

Den tidigare socialdemokratiska finansministern Ernst Wigforss underströk i januari 1927 i en motion det önskvärda i att snarast försöka besluta om en tid, inom vilken Kreditkassans

<sup>304</sup> Det kan här nämnas, att finansminister E. Wigforss avgick i juni 1926 i samband med den då heta Stripakonflikten.

<sup>306</sup> ABKA (RA), Bilaga till styrelseprotokoll 23/11. PM till finansdepartementet. Angående möjligheten för avvecklingen av AB Kreditkassans engagemang samt angående förluster, som vid avveckling är att motse. Antalet svåravvecklade engagemang summerades i nämnda skrivelse till 51 miljoner kronor, samtidigt som de beräknades förlusterna låg runt 20 miljoner kronor.

<sup>307</sup> Utdrag ur protokollet för finansärenden den 26/8 1926 (RBA).



fortsatta framtid skulle bestämmas. Mot bakgrund av att statens engagemang i Kreditkassan blivit betydligt mera omfattande än vad som förutsetts, att staten stod för all risk i bolaget samt att förlusterna förväntades bli betydande ansåg Wigforss att statens intresse i Kreditkassan borde tydliggöras. Wigforss föreslog ett helförstatligande av Kreditkassan och att riksdagen under det innevarande året skulle arbeta fram förslag om hur inflytandet i Kreditkassan kunde förbehållas staten. I avvaktan på närmare upplysningar kring Kreditkassans verksamhet föreslogs därefter dels att fonden för mötande av förluster i Kreditkassan skulle begränsas till fem miljoner kronor, dels att ett förslag utarbetades för hur den fortsatta avvecklingen av Kreditkassan kunde utformas under ett ökat statligt inflytande.<sup>308</sup>

Kreditkassans avveckling utskottsbehandlades på nytt den 27 maj 1927. Utskottet behandlade frågan om den kombination av både statligt och privat inflytande som kom till uttryck i Kreditkassan var lämplig för den fortsatta avvecklingsprocessen. Utskottet enades om att frågan skulle göras till föremål för en statlig utredning, vilken dessutom skulle undersöka de olika engagemangen med avseende på värde och lämplig fortsatt hantering. Utskottet yttrade att en förlängning av verksamheten borde medgivas, men att en sådan förlängning borde begränsas i möjligaste mån.<sup>309</sup>

Utskottet föreslog därför att,

- a) fonden för mötande av förluster i Kreditkassan tillfördes 5 miljoner kronor för budgetåret 1927/28
- b) Kreditkassans verksamhet förlängdes till utgången av 1928
- c) en utredning fram till 1928 verkställdes angående den lämpligaste formen för avvecklingen av Kreditkassan.

Utskottsutlåtandet riksdagsbehandlades den 1 juni 1927. Under riksdagsdebatten, vilken till skillnad från tidigare var tämligen kort, anfördes att det reducerade beloppet till fonden skulle ses som ett uttryck för att utskottet förordade en långsammare avveckling än finansminister Ernst E. Lyberg. Motivet angavs vara att flera industriella engagemang utvecklades positivt, så att dessa med stigande värden inom en snar framtid kunde bidra till att

---

<sup>308</sup> FKM 1927:100, Wigforss m.fl., angående avvecklingen av Kreditkassans engagemang.

<sup>309</sup> StU utlåtande 1927:150 avd.1

staten fick igen tidigare utgifter. Riksdagsdebatten avslutades med att riksdagen biföll utskottets utlåtande utan någon votering, inkluderande att perioden för Kreditkassans verksamhet utsträcktes till utgången av 1928. Samtidigt togs beslut om den föreslagna utredningen, vilken fram till 1928 års riksdag skulle utröna den lämpligaste formen att avveckla Kreditkassans verksamhet. Utredningen skulle dels visa vilka av de aktuella engagemangen som kunde avvecklas före eller samtidigt med Kreditkassans eventuella upphörande 1928, dels under vilka former avvecklingsarbetet av de övriga engagemangen borde drivas. Utredningen skulle särskilt beakta frågan om lämpligheten av att verksamheten överfördes till ett annat förvaltningsorgan. Utredningen skulle dessutom besvara frågan om vilket ansvar för Kreditkassans förluster som åvilade de privata bankerna genom deras aktier i Kreditkassan. Riksdagen förväntade därför,<sup>310</sup>

att kassans styrelse, under perioden fram till att 1928 års riksdag kommit att fatta beslut i frågan, inte vidtog några ytterligare åtgärder som kunde inskränka riksdagens fria och oberoende beslutanderätt.

Det betonades avslutningsvis att de nya direktiven inte skulle tolkas så att dessa utgjorde något hinder för Kreditkassans ledning att vidta åtgärder, som kunde anses nödvändiga för den fortsatta verksamheten. Formuleringen syftade på de industriella verksamheter, som under saneringen av banksystemet kommit under Kreditkassans kontroll. Riksdagen markerade samtidigt att någon ytterligare försäljning av verksamhet inte borde ske annat än där sådan ansågs absolut nödvändig.<sup>311</sup>

Konsekvenserna av nämnda riksdagsskrivelse ventilerades i Kreditkassan vid ett styrelsesammanträde i den 27 juni 1927. Särskilt diskuterades frågan, om Kreditkassans beslutanderätt kunde anses ha inskränkts genom de nya direktiven. Enligt Riksbankens ledamot i styrelsen Victor Moll lade de nya direktiven inte några hinder i vägen för att anta ackord gentemot insolventa låntagare. Men några ytterligare avyttringar av Kreditkassans tillgångar, andra än de industriella, skulle fortsättningsvis inte kunna genomföras. Bankernas representant Jacob Wallenberg yttrade i sin tur, att de såsom aktieägarrepresentanter inte kunde anse sig bundna av de nya direktiven. Bankernas ledamöter underströk att de även i det fortsatta styrelsearbetet, endast skulle låta sig vägledas av vad som ur strikt ekonomisk synvinkel ansågs vara mest gynnsamt för Kreditkassan och dess verksamhet.<sup>312</sup>

---

<sup>310</sup> RdFK 39:104d, sid. 104 ff. RdAK 39:55, sid. 55. ABKA (RA), Bilaga till Kreditkassans styrelseprotokoll den 7/9 1927. Utdrag ur protokoll över finansärenden hållet den 26/8 1927

<sup>311</sup> RdSkr 1927:295. ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll 27/9 1927

Bankernas representanter i Kreditkassan kom i oktober 1927 att godkänna att kontraktet mellan staten och de svenska bankerna kunde förlängas ett år, varvid kontraktet skulle upphöra med utgången av 1928. Det var det slutdatum 1927 års riksdag också bestämt för Kreditkassans verksamhet.<sup>313</sup>

Den utredning angående Kreditkassans verksamhet, vilken hade startats i enlighet med riksdagsbeslutet från augusti 1927, utmynnade den 7 november samma år i ett statligt betänkande SOU 1927:31, ”Betänkande med förslag angående avvecklingen av AB Kreditkassans av år 1922 engagemang”. Detta betänkande kom i sin tur att ligga till grund för den proposition som sedan presenterades i februari 1928.

Utredningen redovisade Kreditkassans ställning den 30 september 1927. Det framgick av Kreditkassans balansräkning att bolaget vid denna tidpunkt hade en omslutning på nära 114 miljoner kronor. Utredningen konstaterade att förlusterna i verksamheten vid 1927 års utgång beräknades till nära 22 miljoner kronor. Den totala kreditförlusten beräknades kunna hamna något under 40 miljoner kronor. Men det framhölls samtidigt att med ett ”bästa scenario” så kunde den totala förlusten komma att nedjusteras med ”ett eller annat femtal miljoner kronor”. Förutom förlustbeloppet beräknades det därtill uppkomma en ränteförlust på 12 miljoner kronor för staten.<sup>314</sup>

Angående avvecklingen av Kreditkassans engagemang framhöll utredningen följande,

vid granskning av kassans tillgångar, som utredningsmännen företagit, har befunnits att dessa för närvarande kunna säljas men endast med förluster, i några fall betydande sådana. Andra tillgångar äro praktiskt taget osäljbara och kräva lång tid för möjligaste tillfredställande avveckling. På det att statens slutliga förlust på Kreditkassan må kunna inskränkas till det minsta möjliga, bör därför, enligt utredningsmännens uppfattning, avvecklingen av kassans engagemang icke forceras. Givet är, att avvecklingen av ett engagemang kan ske på långt fördelaktigare villkor, om man avvaktar den tidpunkt, då det ifrågavarande företaget arbetat sig upp till en sådan ställning, att det kan giva utdelning på sina aktier eller göra avbetalning av sin skuld. Dess bättre kunna goda utsikter sägas vara förhanden, att åtskilliga av de företag, i vilka kassan är intresserad med betydande belopp, skola inom en nära framtid befinna sig i en dylik ställning.

---

<sup>312</sup> ABKA (RA), Kreditkassans styrelseprotokoll den 11/6 1927

<sup>313</sup> Ibid., bilaga 5 till Kreditkassans styrelseprotokoll den 25/5 1928. Se även utdrag ur protokoll över finansärenden den 27/4 1928 (RBA).

<sup>314</sup> SOU 1927:31. Bakom utredningen stod Anders Örne, Carl Arv. Andersson, Victor Moll, H.S Tamm, Ernst Wigforss, Ant. Wikström och Erik v. Hofsten. Kprop. 1926:108. Kprop. 1928:90.

Angående AB Kreditkassans konstruktion konstaterade utredningen, att förluster i verksamheten, skulle drabba det av bankerna tecknade aktiekapitalet, först efter det att de totala förlusterna översteg bolagets statliga garantifond på 50 miljoner kronor. Problemet med konstruktionen var emellertid att en total förlustsiffra endast skulle kunna fastställas genom en fullständig realisation av Kreditkassans samtliga tillgångar före utgången av 1928. Men det konstaterades i samma ögonblick, att en sådan forcerad avveckling ansågs vara utesluten. Konsekvenserna av en sådan avveckling skulle nämligen strida mot själva syftet med Kreditkassans inrättande. Syftet med Kreditkassans verksamhet betonades just ha varit att förekomma de förödande konsekvenserna, som en snabb realisation av problembankernas tillgångar hade riskerat att medföra 1922.

Det fastslogs i utredningen att de aktieäggande bankerna enligt det ursprungliga avtalet från 1922 var berättigade att lämna Kreditkassan vid utgången av 1927, men att bankerna nu förbundit sig att kvarstå till utgången av 1928. Ett flertal av Kreditkassans engagemang konstaterades samtidigt vara av sådan natur, att de inte ens kunde förväntas kunna realiseras inom den av Kreditkassan föreslagna perioden fram till 1932. Den förlustgaranti, som det av bankerna tillskjutna aktiekapitalet representerade, var därmed beroende av huruvida den statliga garantin skulle täcka den slutliga förlusten av verksamheten. Men eftersom bankernas åtagande upphörde vid utgången av 1928, föreföll den garanti aktiekapitalet erbjöd att vara utan betydelse för staten. Som en följd av detta hade det handlat om att överväga, om det fanns övriga sakskäl som talade för den nuvarande konstruktionen av Kreditkassan.

Enligt utredningen hade det under Kreditkassans första tid otvivelaktigt varit av ”värde för staten att tillgodogöra sig bankernas erfarenhet genom dess representanter i ledningen”. Men när nu det ekonomiska ansvaret för Kreditkassans fortsatta verksamhet helt såg ut att falla på staten, var det inte längre nödvändigt att upprätthålla den ursprungliga samarbetsformen mellan staten och de privata bankerna i Kreditkassan. Utredningen kom avslutningsvis att föreslå tre olika alternativ för avvecklingen av Kreditkassans verksamhet efter 1928 års utgång:

1. Att överlämna hela avvecklingsarbetet till ett eller flera av statens permanenta förvaltningsorgan,
2. Att lägga hela detta arbete hos ett aktiebolag, vars aktier ägdes av staten,
3. Att uppdelat avvecklingsarbetet mellan ett eller flera permanenta förvaltningsorgan och ett av staten ägt aktiebolag av under 2. åsyftad typ.

Utredningen förordade det tredje alternativet ovan, med en uppdelning av Kreditkassans portfölj mellan statsverket och ett nyskapat företag. Aktierna i AB Jordbrukarbanken föreslogs överföras till statsverket, eftersom statsverket redan innehade de övriga trefjärdedelarna. Övriga engagemang skulle överlämnas och avvecklas av ett nytt statligt femtusenkronorsaktiebolag.

Mot det av utredningen förespråkade alternativet uttalade sig dock både Riksgäldskontoret och räkenskapsverket, vilka var de myndigheter som bistått utredningen. De ifrågasatte nödvändigheten av att bilda ett nytt statligt bolag.

I propositionstexten till 1928 års riksdag framhöll finansminister Ernst E. Lyberg, att han inte heller såg något behov av att bilda ett nytt statligt aktiebolag. Lyberg förordade i stället att AB Kreditkassan fick fortbestå, efter det att aktiekapitalet övertagits av staten. Bankerna hade enligt Lyberg redan förklarat sig villiga att överlåta samtliga aktier i bolaget till staten mot deras nominella värde samt att medverka till de nödvändiga förändringarna av bolagsordningen.

Finansministern anslöt sig däremot till förslaget att låta statverket överta Kreditkassans aktier i AB Jordbrukarbanken. Under åberopande av det som i utredningen framlagts hemställde finansminister Lyberg att riksdagen skulle besluta,

- dels att efter genomförande av erforderliga ändringar av Kreditkassans bolagsordning, medge att bolaget kunde fortsätta sin verksamhet i statlig regi.
- dels att ge Riksgäldskontoret i uppdrag att utfärda förbindelse till Kreditkassan att vid anfordran tillhandahålla bolaget svenska statens obligationer till ett belopp av 5 miljoner kronor för förvärv för statsverkets räkning av Kreditkassans samtliga aktier,
- dels att anvisa ett anslag på 4,9 miljoner kronor för förvärv för statsverket av Kreditkassans aktier i AB Jordbrukarbanken
- dels att tillföra den tidigare fonden för mötande av förluster i Kreditkassan ytterligare 4,9 miljonerna kronor för budgetåret 1928/29.

Lybergs riksdagsproposition, riksdagsbehandlades den 28 mars 1928 och propositionen bifölls i riksdagens bägge kamrar utan debatt. Regeringens beslut om att omvandla Kreditkassans till ett rent statligt bolag kunde därmed fattas den 27 april 1928.<sup>315</sup>

Med anledning av regeringsbeslutet hölls en extra bolagsstämma två veckor senare, den 14 maj 1928, där den nya bolagsordningen spikades. De privata bankerna lämnade därmed Kreditkassan i utbyte mot att de inbetalade depositionsbevisen på fem miljoner kronor.<sup>316</sup>

---

<sup>315</sup> RdFK 1928 20:41.RdAK, 19:72

<sup>316</sup> ABKA (RA), Kreditkassans extra bolagsstämma 14/5 1928.

## Sammanfattning kapitel 5

AB Kreditkassan inrättades i likhet med Järnväghypoteksfonden efter förhandlingar mellan staten – med dess olika offentliga aktörer – och de privata banker som var knutna till Svenska Bankföreningen. Inrättandet skedde formellt för att Kreditkassan i första hand skulle ta över Riksbankens temporära åtagande i Sydsvenska Kreditaktiebolaget. Men kassan konstruerades dessutom med tanke på att den skulle kunna hantera nya eventuellt uppstående problem inom den svenska banksektorn. Bankerna och staten drevs från olika utgångspunkter till en gemensam lösning. I likhet med 1879 ville bankerna värna sina intressen, till vilka hörde banksystemets anseende och trovärdighet. Denna gång fanns inte längre något konkurrensförhållande mellan privatbankerna och Riksbanken, som efter 1897 omvandlats till en mer modern centralbank. Men istället fanns det nu ett hot genom de strömningar inom socialdemokratin som ville förstatliga hela banksektorn. Regeringen agerade i likhet med 1879 för att undvika en hotande systemkollaps under en djup lågkonjunktur – med alla de inte minst politiska risker en sådan skulle innebära.

Ett flertal svenska banker hamnade i ekonomiska svårigheter i samband med den internationella lågkonjunkturen i början av 1920-talet. Det svenska finansiella systemet klarade sig i sin helhet trots detta genom den ekonomiska recessionen, vilken kulminerade i samband med krisen för Sydsvenska Kreditaktiebolaget kring årsskiftet 1921/22. Inrättandet av Aktiebolaget Kreditkassan var högst sannolikt förklaringen till den goda avvecklingen av krissituationen. Kreditkassan var juridiskt ett aktiebolag, som bildades och ägdes av de privata bankerna. Kreditkassans verksamhet möjliggjordes dock av en ansenlig statlig garantifond.

Enligt de ursprungliga riktlinjerna skulle Kreditkassan medverka till att stötta ekonomiskt svaga banker genom att vid behov belåna nytecknade aktier (tillskottsbevis i solidariskt ägda banker), i en situation då nödvändigt kapital inte kunde lånas upp på marknaden. Kreditkassan skulle därmed verka inom ramen för vad som i dag betecknas som Lender of Last Resort-verksamhet. Kreditkassans verksamhetsområde var vid starten emellertid vagt definierat, vilket framgår av kontraktet mellan staten och bankerna från april 1922. Verksamheten skulle styras av efter hand givna direktiv från finansdepartementet.

Enligt avtalet mellan staten och de inblandade bankerna förband sig de sistnämnda att bilda Aktiebolaget Kreditkassan med ett aktiekapital på fem miljoner kronor. Staten skulle sedan genom Riksgäldskontoret tillhandahålla bolaget en rörelsekredit på 55 miljoner kronor. Det ska observeras, att staten i huvudsak finansierade det statliga kreditstödet via Riksgäldskontoret och inte via Riksbanken. Riksbanken involverades enbart under krisens

inledningsfas, men med förbehållet att dess insats endast skulle vara temporär, dvs. inom den institutionella ram som lagstiftningen gav.

Kreditkassan kom under perioden 1922 till 1928 att medverka i sex olika stödaktioner, vara av två gällde Smålandsbanken, en första gång 1922 och en andra gång 1926. Kreditkassans första två stödaktioner under 1922, den i Sydsvenska Kreditaktiebolaget och det första engagemang i Smålands Enskilda bank, genomfördes inom ramen för givna riktlinjer. Kreditkassan belånade i båda dessa fall aktier respektive tillskottsbevis i syfte att säkra de för bankerna nödvändiga kapitaltillskotten. Belåningen skedde utan att staten krävde något motsvarande inflytande i de båda berörda bankerna.

Under Kreditkassans tredje engagemang det gällande Värmlandsbanken i november 1922 visade sig förlusterna i banken vara av en sådan omfattning, att det kapital Kreditkassan hade kvar på sitt räkningsskonto i Riksgäldskontoret inte längre var tillräckligt. Förlusternas omfattning i Värmlandsbanken gjorde det nödvändigt att lyfta av de största problemkrediterna för att banken åter skulle kunna bli solvent. Dessa flyttades över till ett av banken närstående förvaltningsbolag, som i sin tur gavs möjlighet att temporärt belåna de övertagna krediterna i Riksbanken. Åter fick Riksbanken således rycka in som en temporär LoLR.

Konstruktionen av stödplanen sades av AB Kreditkassan vara temporär. Riksbanken trädde även denna gång in på scenen i avvaktan på att Kreditkassan själv skulle få möjlighet att överta de aktuella problemengagemangen.

Kreditkassan äskade därefter hos finansdepartementet att bolagets kredit i Riksgäldskontoret skulle höjas betydligt och att direktiven ändras, så att kassan gavs möjlighet att delta i rekonstruktionen av Värmlandsbanken. I sak betydde de föreslagna ändringarna av Kreditkassans direktiv att delar av de berörda bankernas tidigare risktagande skulle kunna övertas för att sänka deras risknivå.

Kreditkassans förslag till regeringen gick vidare till riksdagen, som i mars 1923 biföll de förordade ändringarna. Kreditkassans kreditgräns ökades genom riksdagsbeslutet till det dubbla beloppet, närmare bestämt till 110 miljoner kronor, fortfarande utan att bankerna stod för någon egen risk.

Det vid Värmlandsbankens rekonstruktion utarbetade tillvägagångssättet att lyfta ur bankens problemengagemang till särskilda förvaltningsbolag kom att stå som modell vid Kreditkassans två följande stödaktioner riktade till AB Svenska Lantmännens Bank 1923 och AB Nordiska Handelsbanken 1925. I båda dessa fall togs betydande problemkrediter över av Kreditkassan (vars verksamhet i denna form härmed kom att efterliknas av Securum AB 70 år senare).

Vid ombildningen av Svenska Lantmännens Bank till AB Jordbrukarbanken kom regering och riksdag först att ingripa direkt, vid sidan om Kreditkassan, genom att bilda en ny bank som övertog den tidigare bankens rörelse. Detta regeringsingripande ska ses mot bakgrund av att Kreditkassan förklarat sig oförmögen att medverka i en rekonstruktion av denna bank. Kreditkassan medverkade motvilligt i rekonstruktionen och först sedan finansdepartementet uttryckligen uppmanat Kreditkassan om att medverka som garant för teckningen av 25 procent av den nya bankens aktiekapital. Det var den andel, som senare var tänkt att säljas till allmänheten. Denna försäljning misslyckades, varför Kreditkassan kom att förbli ägare till dessa aktier. Kreditkassan fick i samband med ombildningen även överta den gamla bankens problemengagemang.

Under 1926, när det återstod mindre än ett år till det 1922 beslutade slutdatumet för Kreditkassans verksamhet, började dess fortsatta existens att diskuteras. Kreditkassans verksamhet hade utvecklats till en omfattning som knappast någon av de inblandade hade förutsett när verksamheten startade. Det stod klart att Kreditkassan endast med en forcerad avveckling skulle hinna slutföra sitt uppdrag fram till 1928, varvid 1932 nämndes som ett nytt lämpligt slutdatum. Den liberala finansministern Ernst E. Lyberg ansåg emellertid, att en avveckling borde kunna genomdrivas snabbare än så. Kreditkassans verksamhet förlängdes därför temporärt i ytterligare ett år – till 1928 års utgång. Staten valde mot bakgrund av att de inblandade bankernas intresse för Kreditkassan svalnat avsevärt att i mars 1928 bli ensam ägare till AB Kreditkassan.



## **6 EN KOMPARATIV HISTORISK ANALYS AV SVENSK FINANSKRISHANTERING JÄRNVÄGSHYPOTEKSFONDEN 1879 OCH AB KREDITKASSAN 1922**

Syftet med denna avhandling är att med en institutionell ansats klarlägga och analysera hur finansiella kriser har hanterats i Sverige. Den institutionella ansatsens centrala begrepp *institutioner* och *organisationer* förefaller på en abstrakt nivå vara tydliga och schematiserande. Vid de två aktuella kriserna, 1878/79 och 1921/22, blir emellertid begreppen inte fullt lika entydiga. Svårigheterna med användningen av en institutionell ansats beror på och förstärks av att aktörerna i olika organisationer genom sina många roller intar flera olika positioner samtidigt. Detta gäller såväl näringslivets företrädare som statmaktens. De institutionella förutsättningarna vid de två kriserna skiljer sig påtagligt från varandra. Intressant nog kan det konstateras att valet av krishanteringsmetod i stora drag blivit detsamma.

Dessa invändningar till trots har den institutionella ansatsen flera förtjänster som analytiskt verktyg. Med hjälp av den kan de aktuella krislösningarnas tillkomst klarläggas samt de olika aktörernas interaktion på vägen fram till val av hanteringsmetod analyseras. Detta ger i sin tur en godtagbar och rimlig förklaringsmodell till det svenska samhällets ekonomiska och politiska utveckling. Divergerande intressen – jordbruksintressen mot intressen företrädande en begynnande industriell utveckling, riksdagens första kammare mot dess andra och en kungamakt med egna politiska ambitioner manövrerande dem emellan – blev utifrån de institutionella förutsättningarna pressade att försöka finna en organisatorisk lösning för att häva krisen 1878/79. Sättet att hantera denna kris skulle på många sätt återkomma vid krisen 1921/22, men med nya aktörer, intressen och motsättningar. Med marknadens organisering, här i form av Svenska Bankföreningen, moderna riksdagspartier och parlamentarismens utveckling kan det konstateras att den politiska processen för att finna en organisatorisk krishanteringslösning gick betydligt snabbare 1922 än 1879.

Avsnitt 6.1 och 6.2 sammanfattar krishanteringen 1879 respektive 1922. I avsnitt 6.3 diskuteras avslutningsvis i vilken mån det går att tala om en svensk krishanteringsmodell.

## 6.1 Från kreditkassa till fond

Den finansiella krisen vintern 1878-79 möttes med inrättandet av Järnväghypoteksfonden, som kom att läggas under Riksgäldskontorets administration. De privata bankerna kunde från juni 1879 i fonden belåna sina illikvida poster av svenska järnvägsobligationer. Det finansiella systemet skulle därmed under en avgränsad tid förses med nödvändig likviditet, fram till dess att obligationsmarknaden återhämtat sig.

Regeringen och de privata bankerna drevs fram, om än från olika utgångspunkter, till en lösning med statens medverkan. De privata bankerna drevs dithän för att värna sina egenintressen i vidare mening. Till dessa hörde det privata banksystemets anseende och trovärdighet. Regeringens främsta intresse var att under en pågående ekonomisk kris undvika sedelpanik, och i dess spår en hotande finansiell systemkollaps med förödande ekonomiska konsekvenser som följd.

Järnväghypoteksfonden inrättades på finansdepartementets initiativ, dock först efter att den sittande finansministern Hans Forssell förgäves hade försökt att förmå de privata bankerna att efter ett redan välkänt mönster inrätta en kreditförening, fristående från staten. Det kan framhållas att det var finansdepartementet som tog initiativet till den föreslagna hypotekskassan, men att de privata bankerna inte var i stånd att fullfölja idén. En anledning till detta var att de privata bankerna då ännu inte hade någon organiserad samverkan. De Enskilda Bankernas Syndikat (branschorganisationen som sedan 1910 heter Svenska Bankföreningen), grundades först efter krisen, nämligen 1880. Banksyndikatet tillkom på initiativ av bankvärldens nyckelpersoner vid den aktuella tiden, Jules Stjernblad och A.O. Wallenberg, vilket säkerligen hängde samman med deras erfarenheter av privatbankernas bristande sammanhållning under krishanteringen våren 1879.

Metoden att under en finansiell kris tillföra marknaden nödvändig likviditet genom inrättandet av temporära privata kredit- och garantiföreningar var inte ny 1879. Metoden hade använts med framgång i såväl Stockholm som Hamburg vid krisen 1857-1858 och var sålunda känd. I riksdagen fanns därtill flera äldre riksdagsledamöter, som hade upplevt regeringens ingripande 20 år tidigare (dvs. 1858) på nära håll. Det var tänkt att den föreslagna hypotekskassan 1879, i likhet med tidigare kassor, skulle inrättas av marknads aktörer. De

banker som önskade begagna kassan skulle tillskjuta medel till upprättande av en grundfond. Först därefter skulle en inrättad kassa förses med en statlig garantifond, bestående av svenska statsobligationer. Med en sådan föreslagen fristående hypotekskassa skulle bankerna, med så liten risk som möjligt för staten, ges temporär hjälp till självhjälp.

### Järnväghypoteksfonden i riksdagen

Under krisen 1857-58 hade det räckt med att regeringen under finansminister Johan August Gripenstedts ledning kunde stödja marknaden med korta affärskrediter på högst sex månader. Hela hanteringen av krisen kunde sålunda på grund av det korta tidsperspektivet helt ske inom ramen för Riksbankens befogenheter, se sid. 187. Vid krisen 1878 gällde problemen emellertid främst långa krediter på den då nya nationella obligationsmarknaden. Denna saknade ännu ett formellt regelverk, varför den inledningsvis kunde karaktäriseras som en högriskmarknad. Regleringar på området kom först 1881. Riksgäldskontoret med sin inriktning på och vana vid att hantera statens långsiktiga upplåning ansågs vara det statsorgan som var bäst lämpat att ta hand om Järnväghypoteksfonden. Lösningen underlättades av att fondens medel kunde skapas genom att utnyttja äldre trancher av befintliga utländska obligationslån.

Hanteringen av den finansiella krisen vintern 1878-79 utvecklades till en politisk maktkamp mellan första och andra kammaren i riksdagen samt mellan regering och riksdag – på samma sätt som så många gånger tidigare efter tvåkammarrepresentationens införande 1867. Uppfattningarna om hur konjunkturnedgången skulle hanteras visade sig starkt delade i riksdagen. Skiljelinjen gick mellan dem som önskade se ett aktivt regeringsingripande och dem som hävdade den vid tiden allmänt accepterade icke-interventionsprincipen gentemot näringslivet. Det senare synsättet hade blivit utvecklat och förstärkt efter diskontkraschen i slutet av 1810-talet.

Bland dem som ville ha ett regeringsingripande i syfte att återskapa förtroendet för den finansiella marknaden och i synnerhet för de privata sedelutgivande bankerna återfanns första kammarens centergruppering bestående av bankmän och industrialister. Bland dem som efterfrågade ett regeringsingripande återfanns även flera enskilda andrakammarledamöter som Erik Sparre och Severin Axell med intressen i järnvägsindustrin. Till den motsatta sidan, de som hävdade den s.k. icke-interventionsprincipen, hörde andra kammarens starka jordbruksintressen, kanaliserade genom lantmannapartiet, samt partiets konservativa filial i

första kammaren, bestående av ett antal storgodsägare. I riksdagen stod *stads- och industriintressen* mot *jordbruksintressen* i denna fråga.

Den sittande regeringen De Geer försvarade i det längsta en icke-interventionistisk hållning. Regeringen vidhöll den inställningen, åtminstone officiellt, även efter finanskrisens utbrott den 2 december 1878. Men den finansiella krisen följdes av en kreditkontraktion vars konsekvenser blev allt mer påtagliga. Slutligen drabbades även institutionella kreditgivare som var försedda med kunglig oktroj, dvs. av Kungl. Maj:t godkänd bolagsordning. Vid mitten av januari närmade sig Göteborgs Handelskompani, grundat så sent som 1871, snabbt en konkurs. Samtidigt hade en av Stockholms och landets största institutionella kreditgivare, Stockholms Enskilda Bank (SEB), hamnat i ekonomiska svårigheter. Det senare kom sig av att allmänhetens förtroende för bankens soliditet började svikta efter ett antal betydande företagsfallissemang, som antogs kunna få allvarliga följder för banken.

Turbulensen på finansmarknaden fortsatte under januari 1879, men regeringen De Geer förhöll sig trots det avvaktande. Regeringen ingrep inte förrän den kände sig tvingad, efter allt starkare påtryckningar från ekonomiskt och politiskt inflytelserika grupper i första kammaren. Regeringen kom således att agera först när dess politiska överlevnad stod på spel.

Regeringen De Geers utväg blev att försöka presentera ett förslag om inrättande av en klassisk *kredithypotekskassa*. Staten skulle, enligt det ursprungliga förslaget utarbetat av finansminister Hans Forssell, främst bidra med en statlig garantifond för att säkra den inrättade hypotekskassans verksamhet. Enligt förslaget skulle marknadens aktörer stå för kassans grundfond och risk, vilket av finansministern ansågs vara av principiell betydelse. Det intressanta är att Forssell sannolikt fick idén till en hypotekskassa av förstakammarledamöterna Curt Gustaf af Ugglas och Erik Sparre. Förklaring till detta torde vara att af Ugglas hade suttit som konsultativt statsråd vid krishanteringen våren 1858, men självfallet kände även statsminister Louis De Geer och civilminister Carl Johan Thyselius till regeringsingripandet tjugo år tidigare.

Den ekonomiska krisen 1857-58 möttes med inrättandet av lokala kreditkassor i bland annat Stockholm och Göteborg. Det var hjälpkassor för vilka marknadens aktörer själva tog ett ansvar och de kom dessutom att uppnå sitt syfte. Sålunda hade det efter krisens utbrott i november 1857 skapats olika privata stödkreditbolag. Det hade i Stockholm inrättats dels en kreditförening, dels en garantiförening benämnd Stockholms Garantiförening. I dem går det att se förebilder till det som blev Järnväghypoteksfonden och Sågverksägarnas Garantiförening, vilka båda inrättades som verktyg för att häva den finansiella krisen 1879.

Sågverksägarnas Garantiförening blev på andrakammarledamoten Erik Sparres initiativ en del i 1879 års krisuppgörelse.

Det finns emellertid ytterligare likheter mellan händelserna 1857 och 1878. Louis De Geers första regering agerade vid krisen 1857 först när Stockholms Garantiförening visat tecken på ebb i kassan. Regeringen hade då till slut känt sig tvingad att ingripa. På finansminister Gripenstedts initiativ upptogs i Hamburg det som har kommit att kallas ”tolvmiljonerslånet”. Detta lån förmedlades under perioden januari-juni 1858 genom Riksbanken till Stockholms Garantiförening. Det rörde sig den gången om korta marknadskrediter, som därmed helt rymdes inom ramen för 1830 års riksbankslag.

I den uppkomna krisen 1878-79 var huvudproblemet det nya kreditinstrumentet obligationen. Det gällde att återskapa förtroendet för och blåsa liv i en marknad för långfristiga krediter. Men Riksbanken, som enligt 1830 års riksbankslag inte tilläts bevilja krediter på en längre tid än sex månader, kunde i detta sammanhang inte användas som kreditförmedlare på samma sätt som 1858.

Finansminister Hans Forssell hade den 5 februari 1879 samlat landets ledande bankmän för att försöka få acceptans för sitt förslag om att inrätta en från staten fristående hypotekskassa, benämnd Järnväghypotekskassan. Förslaget om en Järnväghypotekskassa vann inget gehör hos de samlade bankmännen. Motivet som de framförde mot ett deltagande var – som det uttrycktes – risken att bli ”assistanssmittad”. I denna situation tog Forssell ett nytt initiativ och föreslog inrättandet av en lånefond, Järnväghypoteksfonden, att drivas i statlig regi. Detta förslag vann till slut acceptans bland bankföreträdarna. Eftersom Riksbankens reglemente inte kunde ge den behövliga krediten vändes blickarna istället mot Riksgäldskontoret, som hade stor erfarenhet av långsiktig upplåning.

Nästa huvudbry för regeringen De Geer var hur förslaget om en Järnväghypoteksfond skulle kunna drivas igenom i riksdagen. Strategin De Geer och Forssell valde för att få förslaget godkänt av den privatbanks- och utgiftsfientliga andra kammaren blev att hårt sammankoppla hypoteksfonden med en bankreform. Förslaget om bankreform innebar en konkretisering av ett tidigare fattat principbeslut om att begränsa de enskilda bankernas sedelutgivningsrätt. Det fanns ett principbeslut från 1874 om att inskränka de enskilda bankernas sedelutgivningsrätt. Det framgår av Oscar II memoarer att regenten själv förespråkade ett banksystem med sedelmonopol. Riksbanken skulle dock tillåtas ha enskilda så kallade kommanditörer, delägare med begränsad ansvarighet. Den föreslagna bankreformen gick ut på att dra in privatbankernas lägsta sedelvalörer, de på fem och tio kronor, för att helt överlämna denna utgivningsrätt till Riksbanken. Förslaget om bankreform

bidrog till att regeringen De Geer vann behövt anseende hos åtminstone delar av lantmannapartiet och andrakammarmajoriteten.

Sammanfattningen av förslaget att inrätta en järnväghypoteksfond till ett förslag om en bankreform banade väg för båda dessa i riksdagen; bankreformen i förstakammaren och Järnväghypoteksfonden i andra kammaren. Med hjälp av den finansiella krisen och behovet av att bistå de privata sedelutgivande bankerna kunde finansminister Forssell, uppbackad av kung Oscar II, som efter en första försiktig tid vid makten hade börjat agera mer självständigt, få gehör för en impopulär bankreform i den politiskt inflytelserika första kammaren. Samtidigt kunde Oscar II med nyvunnet anseende i andra kammaren på nytt lyfta frågan om riksdagens hävdvunna ensambestämmande över Riksbanken. Det är sannolikt oriktigt att se de två frågorna, bankreformen med indragningen av de sedelutgivande bankernas småsedlar och inrättandet av Järnväghypoteksfonden, som separata frågor. Sammankopplingen av frågorna i riksdagen var inte enbart av taktiska skäl. De sedelutgivande privatbankerna ansågs ha gjort betydande vinster efter övergången till guldmyntfoten 1873. Privatbankernas sedlar hade genom riksdagsbeslut 1874 kopplats till guldvärdet i stället för till Riksbankens sedlar. De sedelutgivande privatbankerna hade efter denna förändring ökat sin utestående sedelmängd i förhållande till Riksbankens under perioden 1874-78. Denna sedelexpansion ansågs – riktigt eller ej – ha ägt rum på Riksbankens bekostnad. Staten skulle därmed enligt riksbanksförespråkarna ha gått miste om ränteintäkter. Ett viktigt motiv för staten att bryta mot icke-interventionsprincipen och undsätta det privata banksystemet i en förtroendekris var att kunna återställa tidigare balans mellan de sedelutgivande privatbankerna och Riksbanken.

Med omröstningen den 13 maj 1879, mer än ett halvår efter den finansiella krisens utbrott i Stockholm, hade riksdagen slutligen godkänt propositionen om inrättandet av en statlig järnväghypoteksfond. En fond som skulle administreras av Riksgäldskontoret. Ett regleringsbrev utfärdades den 28 maj och Järnväghypoteksfonden kunde sedan utbetala sin första stödkredit den 3 juni.

Med kredit från Järnväghypoteksfonden kunde Stockholms Enskilda Bank erhålla den likviditet som banken var i stort behov av efter uttagsrusningen i december-januari. Järnväghypoteksfondens kredit på fyra miljoner kronor utbetalades till banken i fem omgångar från 3 juni 1879 fram till 1 januari 1880. Det näst största lånebeloppet, 825 000 kronor, utbetalades till AB Stockholms Handelsbank. Ur Järnväghypoteksfonden utbetalades under 1879 därefter ytterligare sammanlagt en och en halv miljon kronor till Göteborgs Köpmansbank, Kalmar Enskilda Bank och Sundsvalls Enskilda Bank. Den största krediten 1880, på en miljon kronor, gavs till Wermlands Enskilda Bank.

Järnväghypoteksfonden gav under perioden juni 1879 fram till augusti 1880, mot hypotek av järnvägsobligationer, krediter till 13 olika banker. Totalt utbetalades 7,65 miljoner av vilket 6,56 miljoner kronor utbetalades under 1879. De flesta av lånen ur Järnväghypoteksfonden återbetalade redan före 1890. Endast omkring en tredjedel av det belopp på 23 miljoner kronor som av riksdagen ställts till Järnväghypoteksfondens förfogande behövde vidare tas i anspråk. Järnväghypoteksfonden avvecklades helt odramatiskt 1994 varvid fondens behållning överfördes till fonden för extra amortering av statsskulden.

## 6.2 Aktiebolaget Kreditkassan 1922

Den svenska lagstiftningen kring Riksbanken hindrade densamma att under 1920-talskrisen annat än temporärt fylla en Lender of Last Resort-funktion. Vid krisen 1921/22 inrättade finansmarknadens aktörer den hypotekskassa som aldrig kom till stånd 1879. Existensen av ett för affärsbankerna gemensamt organ i Svenska Bankföreningen har här säkerligen betydelse. Parlamentarismens genombrott med moderna partier och partidisciplin medförde att riksdagens handläggning av bankkrishanteringen gick betydligt snabbare 1922 än vad den gjorde 1879, även om Järnväghypoteksfonden och Kreditkassan båda formellt började sin verksamhet i juni respektive år. Osäkerhetsperioden för marknaden var likväl betydligt kortare 1922. Arbetet med att försöka undsätta Sydsvenska Kreditaktiebolaget var igång i slutet av februari. En stiftelseurkund för AB Kreditkassan kunde upprättas den 29 mars. Två dagar senare den 31 mars godkände riksdagen det statliga engagemanget i Kreditkassan. Järnväghypoteksfonden godkändes av riksdagen först den 13 maj 1879 och ett regleringsbrev för fonden upprättades den 28 maj.

AB Kreditkassan inrättades i likhet med Järnväghypoteksfonden efter förhandlingar mellan staten – med dess olika offentliga aktörer – och de privata bankerna, organiserade i Svenska Bankföreningen. Inrättandet skedde formellt i första hand för att Kreditkassan skulle ta över Riksbankens temporära åtagande i Sydsvenska Kreditaktiebolaget. Kassan konstruerades dessutom med tanke på att den skulle kunna hantera eventuella nya problem som kunde uppstå i den svenska banksektorn i spåren av deflationskrisen. Bankerna och staten drevs från olika utgångspunkter till en gemensam lösning. I likhet med 1879 ville bankerna värna sina intressen, till vilka hörde banksystemets anseende och trovärdighet. Denna gång fanns inte längre något konkurrensförhållande mellan privatbankerna och

Riksbanken, som efter 1897 omvandlats till en mer modern centralbank. Istället fanns det nu ett hot genom de strömningar inom socialdemokratien som önskade se ett förstatligande av hela banksektorn; regeringen agerade i likhet med 1879 för att undvika en hotande finansiell systemkollaps under en djup lågkonjunktur – med de politiska risker en sådan innebar.

Av studiens båda undersökta kriser framgår det att lagstiftningen, dvs. den institutionella ramen, var satt under tryck av berörda aktörer – särskilt under 1920-talskrisen. De första direktiven kring Kreditkassan utvidgades senare under trycket av tidigare oförutsedda problem. Den i denna studie framlänges genomförda historieber beskrivningen visar även tydligt problemlösningens ”*ad hoc*”-karaktär. I det korta perspektivet var det 1922 svårt att avgöra huruvida en verkligt allvarlig kris var under uppsegling eller inte. Det framgår inte minst av riksdagsdebatten 1923 i samband med utvidgningen av Kreditkassans verksamhet. I det medellånga perspektivet tydliggörs aktörernas aktiva strävan att lösa det som efter hand framstod som ett hot mot hela det svenska finansiella systemets stabilitet. En mer långsiktig verkan blev en förändrad syn på aktier och bankernas aktieförvärvsrätt. Denna nya syn kom i Sverige att bestå ända fram till 1980-talet.

Ett flertal svenska banker hamnade i ekonomiska svårigheter i samband med den internationella lågkonjunkturen i början av 1920-talet. Problemen förstärktes nationellt av en politiskt framdriven deflation under perioden 1921-1922. Det svenska finansiella systemet klarade sig i sin helhet trots detta genom 20-talskrisen. Förklaringen till detta var bildandet av Aktiebolaget Kreditkassan. Den var juridiskt ett aktiebolag, som under den akuta krisen kom att fungera som Lender of Last Resort till den svenska banksektorn. Bolaget bildades och ägdes av de privata bankerna, men verksamheten möjliggjordes av en inte oansenlig statlig garantifond. Kreditkassans verksamhet medförde att ingen svensk bank tvingades att upphöra med sin verksamhet i krisens spår. Därmed kom inte heller allmänheten att drabbas av några förluster på sina insatta medel.

I efterhand kan konstateras att den gemensamma faktorn för problembankerna var att de under första världskriget haft ett svårhanterligt inlåningsöverskott i spåren av den industriella högkonjunkturen och krigsårens höga inflation. Detta överskott kom att placeras i industriella engagemang. Riksbankens avsiktliga kreditåttstramning, som följde av beslutsamheten att återföra kronan till dess gamla förkrigsvärde i förhållande till guld, i kombination med en svår internationell lågkonjunktur, slog sedan direkt mot industriföretagen. Båda dessa förhållanden fortplantade sig med kraft in i bankerna.

Såväl bankernas, Riksbankens och finansdepartementets snabba agerande, som val av metod – inrättandet av AB Kreditkassan – innebar i praktiken att riksdagen ställdes inför ett



fullbordat faktum. Riksbanken tycks likväl efter att initialt ha engagerats sig i räddningen av Sydsvenska Kredit, senare ha blivit överkörd i frågan om Kreditkassans organisation. Det är svårt att tolka de skriftliga källor som den dåvarande riksbankschefen Victor Moll efterlämnat på något annat sätt. Det gällde frågor som ledningens tillsättning, storlek på engagemang samt riskfördelningen mellan staten och de involverade bankerna. Uppgårelsen om inrättandet av Kreditkassan fattades mellan bankerna och finansdepartementet som statens företrädare. Bankernas linje kan därmed anses ha fått full utdelning.

Den socialdemokratiska finansministern Fredrik V. Thorsson fick i riksdagen utstå hård kritik i frågan om Kreditkassan, särskilt från den vänstersocialistiska gruppen men även från enskilda ledamöter på högerkanten. Kritiken riktades mot det förhållandet att staten stod för hela risken, medan bankerna fanns med på manöverbryggan och styrde efter egna önskemål. Enligt de ursprungliga riktlinjerna skulle Kreditkassan medverka till att stötta ekonomiskt svaga banker genom att vid behov belåna nytecknandet av aktier (tillskottsbevis i solidariskt ägda banker) i en situation då nödvändigt kapital inte kunde lånas upp på marknaden. Kreditkassan skulle därmed verka inom ramen för vad som i dag betecknas som Lender of Last Resort-verksamhet.

Kreditkassans verksamhetsområde var vid starten avsiktligt vagt definierat, vilket framgår av kontraktet mellan staten och bankerna från april 1922. Verksamheten – som det formulerades – skulle styras av efter hand givna direktiv från finansdepartementet. Den svävande verksamhetsbeskrivningen var ingen tillfällighet. Detta var ett utmärkt sätt för inblandade aktörer att skapa sig själva ett så stort politiskt manöverutrymme som möjligt. Kreditkassans oklara uppdrag var något som kritiserades i riksdagen, dock utan påtaglig effekt. Enligt avtalet mellan staten och de inblandade bankerna förband sig de sistnämnda att bilda Aktiebolaget Kreditkassan med ett aktiekapital på 5 miljoner kronor. Staten skulle genom Riksgäldskontoret därefter tillhandahålla bolaget en rörelsekredit på 55 miljoner kronor. Det ska noteras, att staten i huvudsak finansierade det statliga kreditstödet via Riksgäldskontoret och inte via Riksbanken. Riksbanken involverades enbart under krisens inledningsfas, med förbehållet att dess insats endast skulle vara temporär, dvs. inom den institutionella ram som lagstiftningen utgjorde.

Kreditkassan kom under perioden 1922 till 1928 att medverka i sex olika stödaktioner, varav två omfattade Smålandsbankens stöдавtal 1922 och 1926. Kreditkassans första två stödaktioner under 1922, den i Sydsvenska Kreditaktiebolaget och det första engagemanget i Smålands Enskilda bank, genomfördes inom ramen för organisationens givna riktlinjer. Kreditkassan belånade i båda dessa fall aktier respektive tillskottsbevis i syfte att säkra de för

bankerna nödvändiga kapitaltillskotten. Belåningen skedde utan att staten krävde något motsvarande inflytande i de båda berörda bankerna.

Redan under Kreditkassans tredje uppdrag det gällande Värmlandsbanken i november 1922 visade sig bankens förluster vara av en sådan omfattning, att det kapital Kreditkassan hade på sitt räkningsskonto i Riksgäldskontoret inte skulle räcka.

Förlusternas storlek i Värmlandsbanken gjorde det nödvändigt att lyfta av de största problemkrediterna för att banken åter skulle kunna bli solvent. Dessa krediter flyttades över till ett banken närstående förvaltningsbolag, som i sin tur fick möjlighet att temporärt belåna de övertagna engagemangen i Riksbanken. Åter fick Riksbanken rycka in som en temporär Lender of Last Resort.

Konstruktionen av stödplanen för Värmlandsbanken framställdes av AB Kreditkassan som provisorisk. Riksbanken trädde även denna gång in på scenen i väntan på att Kreditkassan själv skulle få möjlighet att överta de aktuella problemengagemangen. Den föreslagna konstruktionen gick tydligt utöver de direktiv som reglerade Kreditkassans verksamhet. Men det var uppenbart att Kreditkassan var förvissad om att den skulle kunna förmå regering och departement att ändra de direktiv som styrde Kassans verksamhet.

Kreditkassan föreslog att krediten i Riksgäldskontoret skulle höjas betydligt och att verksamhetsdirektiven skulle ändras, så att Kreditkassan fick möjlighet att delta i rekonstruktionen av Värmlandsbanken. I sak betydde de föreslagna ändringarna av Kreditkassan att delar av de berörda bankernas tidigare risktagande skulle kunna övertas för att sänka risknivån.

Kreditkassans förslag till regeringen gick vidare till riksdagen, som i mars 1923 biföll de förordade ändringarna. Kreditkassans kreditgräns ökades genom riksdagsbeslutet till det dubbla beloppet, närmare bestämt till 110 miljoner kronor, fortfarande utan att bankerna stod för någon egen risk.

Den under tiden utarbetade räddningsplanen för Värmlandsbanken ändrades i och med riksdagsbeslutet endast i ett avseende. Kreditkassan övertog genom en borgensförbindelse ansvaret för de från Riksbanken överflyttade problemkrediterna. Rekonstruktionsplanen för Värmlandsbanken var i övrigt i oförändrad i förhållande till de ursprungliga planerna. Det ser onekligen ut som att det finansiellt högsta beslutande organet i Sverige, riksdagen, åter i praktiken bara hade att konfirmera redan genomförda ändringar av Kreditkassans verksamhetsinriktning.

Det vid Värmlandsbankens rekonstruktion utarbetade tillvägagångssättet att lyfta av bankens problemengagemang till särskilda förvaltningsbolag kom att stå som modell vid

Kreditkassans två följande stödaktioner till AB Svenska Lantmännens Bank 1923 och AB Nordiska Handelsbanken 1925. I båda dessa fall togs betydande problemkrediter över av Kreditkassan, vars verksamhet därigenom fick stora likheter med Securum AB 70 år senare.

Vid rekonstruktionen och ombildningen av Svenska Lantmännens Bank till AB Jordbrukarbanken kom regering och riksdag att ingripa direkt, vid sidan om Kreditkassan, genom att bilda en ny bank som övertog den tidigare bankens rörelse. Detta regeringsingripande ska ses mot bakgrund av att Kreditkassan hade förklarat sig oförmögen att medverka i en rekonstruktion av banken. Kreditkassan deltog motvilligt i rekonstruktionen och först efter det att finansdepartementet uttryckligen uppmanat Kreditkassan att medverka som garant för teckningen av 25 procent av den nya bankens aktiekapital. Det var den andel, som senare var tänkt att säljas till allmänheten. Denna försäljning misslyckades, varför Kreditkassan kom att förbli ägare till dessa aktier. Kreditkassan fick i samband med ombildningen överta Svenska Lantmännens Banks problemengagemang.

Det framgår tydligt att arbetet i Kreditkassan utformades *ad hoc* allt efter som nya krav ställdes på verksamheten. Men några formella ändringar av Kreditkassans verksamhetsdirektiv utöver de som beslutades av 1923 års riksdag ägde inte rum under den här studerade perioden.

Genom att Kreditkassan i mars 1923 fick möjlighet att överta problemkrediter från bankerna betydde det att den under 1920-talet kom att överta betydande industriella engagemang (se även bilaga VII). Det kan observeras, att det i riksdagsbehandlingen av denna fråga uttrycktes en viss oro för att Kreditkassan därmed skulle förvandlas till en statlig affärsbank.

Kreditkassan övertog vid de olika stödinsatserna under perioden industriella krediter motsvarande 77 miljoner kronor. Det kan jämföras med att statsbudgeten samtidigt låg kring 700 miljoner kronor. Av detta belopp avskrevs omkring 21 miljoner som förlust fram till 1928. De övertagna engagemangen visade sig följaktligen bli kostsamma för Kreditkassan. Under åren 1924-1926 kom de industriella engagemangen att ta betydande tid i anspråk för Kreditkassans ledning. Det kan i sammanhanget nämnas att den slutliga nettoförlusten vid Kreditkassans likvidation 1937 uppgick till 71 miljoner kronor.

Hur olika aktörsintressen påverkade Kreditkassans verksamhet illustreras av hanteringen av Smålandsbankens problem. Det var en bank, nära knuten till Stockholms Enskilda Bank, som under hösten 1922 fick statligt stöd i enlighet med Kreditkassans ursprungliga direktiv. Banken återkom emellertid med nya krav till Kreditkassan 1926 om behovet att omförhandla det statliga stödet. Bankernas två representanter i Kreditkassan visade sig här ha olika

uppfattningar om hur problemen för Smålandsbanken skulle hanteras. Styrelseledamoten Olof Rydbeck, som tillika var vd i Skandinaviska Kreditaktiebolaget, förordade i den uppkomna situationen att Smålandsbanken antingen borde styckas eller uppgå i annan bank. Men hans bankkollega Joseph Nachmanson, tillika vd för Stockholms Enskilda Bank hade redan utarbetat ett förslag till förändrat avtal med Smålandsbanken. Jacob Wallenberg som under slutet av januari 1926 ersatte den på grund av sjukdom frånvarande Nachmanson lyckades dock övertyga Kreditkassans tre statliga ledamöter om förtjänsten med ett nytt avtal.

Förändringen av Smålandsbankens avtal gick ut på att Kreditkassan skulle överta några av bankens problemkrediter. Smålandsbanken kunde därigenom snygga till sin kreditportfölj, en möjlighet som inte hade funnits när banken rekonstruerades första gången, men som nu kunde utnyttjas med Kreditkassans i efterhand utökade arsenal av befogenheter.

Det är påfallande att bankerna och deras representanter i Kreditkassan utgjorde den aktiva parten i samarbetet mellan staten och bankerna. Det var inte någon form av altruism som drev bankerna till samarbetet i Kreditkassan. Förutom deras allmänna intresse av att stärka det finansiella systemet under en turbulent period, såg de möjligheter att bevaka sina egna intressen och samtidigt i möjligaste mån försöka få del av de statliga stödmiljonerna.

Bankernas starka förhandlingsposition i det politiska spelet kring såväl Kreditkassans tillkomst som senare verksamhet är konsekvent med det informationsövertag bankerna innehade och den systemkunskap de besatt. De etablerade bankernas synsätt och intressegemenskap torde även utgöra förklaringen till Kreditkassans ovilja att befatta sig med AB Svenska Lantmännens Bank. Banken sågs sannolikt som en nykomling och den hade en kundkrets utan anknytning till de väletablerade bankerna. Under 1926, när det återstod mindre än ett år till det beslutade slutdatumet för Kreditkassans verksamhet, började dess fortsatta existens att diskuteras. Kreditkassans verksamhet visade sig avslutningsvis utvecklas till en omfattning som knappast någon av de inblandade hade anat när verksamheten startade 1922.

I frågan om att avveckla Kreditkassan stod det tidigt klart att den endast med en forcerad avveckling skulle hinna slutföra sitt uppdrag fram till 1928. Men en sådan snabbavveckling konstaterades samtidigt strida mot syftet bakom dess inrättande. Ett nytt slutdatum diskuterades och 1932 nämndes som ett lämpligt sådant. Den nya liberala finansministern Ernst E. Lyberg ansåg emellertid att en avveckling borde kunna genomdrivas snabbare än så. Kreditkassans verksamhet förlängdes därför temporärt i ytterligare ett år, till 1928 års utgång. Kreditkassans framtid skulle under den tiden grundligt utredas. Samtidigt svalnade de inblandade bankernas intresse avsevärt under 1927 på grund av konjunkturuppgången. Utredningen, som blev klar under slutet av 1927, visade bland annat att det av bankerna

tillförda kapitalet i Kreditkassan var utan betydelse på grund av dess konstruktion. Staten valde därför att bli ensam ägare till AB Kreditkassan efter år 1928. Kreditkassan blev således förstatligad under Carl Gustaf Ekmans frisinnade minoritetsregering.

### 6.3 Finns det en svensk bankkrishanteringsmodell?

Lösningarna för att häva de i denna avhandling studerade finansiella kriserna, dels den vintern 1878-79, dels den vintern 1921-22 uppvisar sinsemellan betydande likheter, med en utveckling från att vara enbart en temporär kreditgivare till att också kunna överta problemengagemang.

Järnväghypotekskassan inrättades 1879 som en ren belåningsfond genom vilken de privata bankerna, mot säkerhet av illikvida järnvägsobligationer, kunde få ett nödvändigt likviditetstillskott och stärka sin solvens. AB Kreditkassan 1922 var från början på samma sätt tänkt som en temporär kreditgivare, i vilken de banker som fått problem i spåren av deflationskrisen 1921-22 skulle kunna få ett nödvändigt kapitaltillskott för att återfå sin solvens. Tillskottet skulle ske genom att bankerna skulle ha möjlighet att i Kreditkassan belåna nyemitterade bankaktier, eller ägarlotter i de solidariska bankerna. Redan 1923 utvidgades emellertid Kreditkassans verksamhet, genom att den gavs möjlighet att överta större problemengagemang i samband med bankrekonstruktioner.

Det av Kreditkassan använda tillvägagångssättet att lyfta av bankerna problemkrediter kom att upprepas vid bankkrisen 1991-92. Denna gång bildades Securum AB i samband med rekonstruktionen av Nordbanken. Syftet med Securum var från start att överta Nordbankens problemengagemang även om tekniken 1991-92 knappast byggde på historiska erfarenheter från Sverige. Idén till Securum hämtades snarare från senare tids hantering med ”bad banks” (skräpbanker) i USA.

I anslutning till ovanstående redovisning inställer sig ett antal frågor. Går det att dra några generella slutsatser utifrån hanteringen av de här aktuella finansiella kriserna? Är det möjligt att urskilja ett specifikt mönster för hur bankkriser hanterats i Sverige och är det tänkbart att tala om en svensk bankkrishanteringsmodell, utan att jämföra med hur motsvarande kriser hanterats i andra länder?

Dessa frågor kan endast besvaras med utgångspunkt i de specifikt svenska institutionella förutsättningarna.

Det innebär att en nödvändig kredittillförsel utifrån dessa måste

- a) utformas, så att förtroendet för bankernas soliditet i en kritisk situation inte skadas ytterligare. Det innebär att, bankernas soliditet måste stärkas med ny likviditet genom möjligheten att temporärt belåna tillgångar som det för tillfället inte finns någon avsättning för. Stödet måste samtidigt utformas på ett sådant vis att det ger intryck av att bankerna egentligen är solida och inte behöver stödjas.
- b) utformas, så att ett likviditetsstillskott till bankerna konstrueras med hänsyn till landets utländska kreditkontakter och de därmed följande kraven på valutastabilitet, dvs. värden av landets valuta.

Ekonomiska stödinsatser för att stävja det finansiella systemet under stress måste i en liten ekonomi som Sverige i enlighet med (b) ovan organiseras på ett sådant sätt att förtroendet från de internationella finansmarknaderna inte rubbas, så att de inhemska finansiella problemen inte förvärras ytterligare. Riksbankens och Riksgäldskontorets anseende på den internationella kapitalmarknaden får således inte omintetgöras. Här finns förklaringen till att den svenska Riksbanken, som haft och har en valutavårdande funktion, aldrig engagerats djupare och mer direkt i de svenska bankkrislösningarna – till skillnad från vad som exempelvis varit ett av Bank of Englands uppdrag.

Mot denna bakgrund blir organiseringen av en svenska Lender of Last Resort-funktion tämligen likartad, om än med en viss utveckling över tid. Men det är endast i denna begränsade mening det går det att tala om en specifik svensk krishanteringsmodell.

Redan 1861 hävdade Wilhelm Roscher, tysk nationalekonom och en av grundarna av den historiska skolan, att kriser orsakades av "överspekulation". Roschers resonemang kan jämföras med Minskys modell om finansiell instabilitet beroende av en ökande andel ponzifinansiering i samband med en kreditexpansion.

Uppkomsten av finansiella kriser är följaktligen beroende av en i efterhand konstaterad "felaktig" resursallokering. Det är en allokering som har varit beroende av att aktörer, som kalkylerar med framtida prisstegringar av en aktuell tillgång, i regel ökar sin exponering i förhållande till förväntningar om fortsatta prisökningar.

Det ständigt återkommande problemet är att det kan vara mycket svårt att *ex ante* bedöma, när en ekonomi övergått till att vara en spekulationsekonomi i negativ bemärkelse. Den uppåtgående prisspiralen under en högkonjunktur kommer alltid att fortsätta så länge det finns

tillgång på kredit. En högkonjunktur med stigande tillgångspriser kommer att fortsätta fram till den punkt ”något” inträffar, som försämrar ”framtidstro”. Kredittillgången stryps, då varvid luften går ur marknaden och ekonomin krymper.

Det har tidigt varit välkänt, att det vid uppkomsten av finansiella kriser gäller att så snabbt som möjligt återskapa förtroende och framtidstro samt tillföra marknaden cirkulationsmedel i stabiliseringssyfte. Sverige var under den här aktuella tiden vänt mot det tyska språkområdet. Det ska här noteras att Pehr Erik Bergfalk (1859) hänvisade till hur finansiella kriser hade hanterats i framförallt Hamburg. Bergfalk hävdade, i likhet med Max Wirth (1858) och Wilhelm Rocher (1861), att inrättandet av temporära kriskreditororganisationer var effektiva för att häva finansiella kriser liksom inrättandet av kreditkassor och garantiföreningar. De var samtliga olika former av kriskreditororganisationer som backades upp av nationalbank och/eller regering.

De organisatoriska lösningarna i Sverige med Järnväghypoteksfonden och senare AB Kreditkassan återspeglar sålunda i hög grad idéer som med framgång redan använts i ett Tyskland, som vid sidan om Preussen bestod av relativt små stater före enandet 1871.

Det som avslutningsvis skulle kunna kallas specifikt svenskt i sammanhanget är de förhandlingslösningar mellan divergerande intressen, som utvecklades i skuggan av riksdagens representationsreform år 1866 och senare under 1920-talet, efter rösträtsreformen. Detta skulle kunna vara en av de långsiktigt bestående effekterna de finansiella kriserna 1878/79 och 1921/22.





## SUMMARY

### Swedish Bank Crises and Their Resolution

Research on the history of Sweden's financial system has yielded the following chronology of major crises: 1763, 1817/1818, 1857/1858, 1878/1879, 1907/1808, 1921/1922, 1932/1933 and 1991/1992. Those of 1878/1879, 1921/1922 and 1991/1992 posed serious threats of system collapse, and the purpose of this thesis is to describe and analyse how the first two of those three crises were dealt with. The analysis is based on an institutional approach and includes reference to developments in Sweden that preceded the crises in question.

The method used to manage the crisis of 1921/1922 can be seen as a further development of the one used in 1878/1879. Although the background of the crisis in 1991/1992 differs from those of 1878/1879 and 1921/1922, the response was similar in one respect: The transfer of significant responsibility to a new corporation, Securum AB, in connection with the reconstruction of Nordbanken in 1992 resembled the solution involving the establishment of AB Kreditkassan ("Credit Union Ltd.") following the crisis of 1921/1922. In the case of Securum AB, previous Swedish experience was of lesser significance. The thinking that led to the formation of Securum was based on more recent crisis management in the United States with the establishment of so-called "bad banks".

From time to time in Sweden and the rest of the world, such large capital surpluses have accumulated that financial markets have found it difficult to deal with them effectively. As a consequence, the aggregate risk level has increased in step with rising asset prices during economic upturns. When a contraction occurs, there is not enough capital to cope with the altered economic conditions in an orderly fashion. That is what happened during the run-up to the crises of 1878/1879, 1921/1922 and 1991/1992, and it was therefore necessary to devise temporary solutions outside of the existing institutional framework.

In all three cases, negotiations between the state and the banking industry led to the formation of temporary organizations for crisis management that operated independently of the Bank of Sweden. The three organizations – Järnväghypoteksfonden ("Railway Mortgage Fund") in 1879, AB Kreditkassan in 1922 and Securum AB in 1992 – were instead supplied with the necessary capital by the National Debt Office.

These temporary organizations played an important role in resolving the crises. In the terminology of today, they are examples of *ad hoc* lenders of last resort (although the ideas behind Järnväghypoteksfonden and AB Kreditkassan originated in the German-speaking

world, especially the city of Hamburg and the German economists, Wilhelm Roscher and Max Wirth).

This analysis also describes the tactics employed in the negotiations that led to the formation of these two temporary organizations. Of particular interest is the fact that the Bank of Sweden only temporarily became directly involved in resolving the crises.

Any assessment of developments that come to be labelled as a financial crisis is complicated by the fact that its consequences do not occur all at once. In the short term, it is often fairly easy to observe the practical implications of a crisis. But the intermediate stages are usually characterized by an ongoing process – possibly influenced by the clearly visible short-term events – which involves interactions between the affected parties and societal institutions, whose relationships to each other are constantly changing. This results in steady pressure to alter the institutional framework that sets the limits for the various parties' freedom of action.

In the later stages of the crisis, there is an additional process of change in which informal institutions undergo a more or less perceptible shift in mental perspective, including changes in the fundamental values of society.

In the abstract, the central concepts of the analytical framework employed here – *institution* and *organization* – appear to be clear and distinct. In relation to the crises in question, however, those concepts are somewhat difficult to apply with precision. The use of an institutional framework is complicated by the fact that the relevant actors occupy positions in various organizations and thus play a variety of roles simultaneously. This applies to representatives of both business and government.

Nevertheless, an institutional framework offers a number of analytical advantages. It can be useful in describing the process of crisis resolution, and in analysing the interactions of the various actors up to and including the choice of method for managing the crisis.

Several diverging interests were affected by the crisis of 1878/1879 – traditional agriculture vs. the emerging industrial sector, the upper chamber of the Swedish parliament vs. the lower chamber (following the parliamentary reform of 1866), and a monarchy with its own political ambitions and manoeuvring among other interests. All of those interests were under pressure to seek a resolution of the crisis, within the institutional framework of that time.

The management of that crisis would in many respects be repeated during 1921-1923, but with different actors, interests and conflicts. It can be said that the political process for devising a method for crisis management took considerably less time in 1922 than in 1879,

due primarily to better organization of financial markets by the Swedish Banking Association, and also to the development of parliamentarianism and modern parliamentary parties.

Finally, what might be regarded as specifically Swedish in this context, and documented with the help of the institutional analytical framework, are the negotiating procedures developed among the various and often opposing interests that emerged from the parliamentary reform of 1866 and the introduction of general suffrage.

### **From Credit Union to Mortgage Fund, Railway Mortgage Fund (1879)**

One response to the financial crisis in the winter of 1878/1879 was to establish the Järnväghypoteksfonden ("Railway Mortgage Fund"), which came to be administered by the National Debt Office. Starting in June of 1879, private banks were authorized to borrow against their holdings of non-liquid Swedish railway bonds. This supplied the financial system with sufficient liquidity for a limited time until the bond market recovered.

The government and the private banks were forced – albeit for different reasons – to devise a solution involving the state. The private banks were motivated by self-interest in its broadest sense, including concern for the reputation of the private banking system. In the midst of an ongoing economic crisis, the government's primary interest was to avoid a currency panic that could threaten a collapse of the financial system.

The Railway Mortgage Fund was established at the initiative of Sweden's Ministry of Finance, although not until after the sitting Chancellor of the Exchequer (Minister of Finance), Hans Forssell, had failed to persuade the private banks to establish a credit union independent of the state in accordance with established praxis. It may therefore be stated that it was the government, via the Ministry of Finance, which initially proposed the establishment of a credit union; but the private banks rejected the proposal. One reason was that the private banks, at that time, did not have any organized structure for co-operation. The Association of Private Banks – the branch organization whose name since 1910 has been the Swedish Bankers' Association – was not founded until 1880, i.e. not until after the financial crisis of 1878/1879.

The method of providing the market with essential liquidity during a financial crisis by setting up temporary private credit unions and guarantee associations was not new in 1879. It had been applied successfully in both Stockholm and Hamburg most recently during the crisis of 1857/1858, and was thus a familiar solution. The Swedish parliament included several older members who had personal experience of the government's intervention twenty years earlier, in 1858. The idea was that, as with previous credit unions, the Railway Credit Union

(Järnväghypotekskassan) proposed in 1879 would be established by market actors. The banks that wanted to make use of a supporting credit union would contribute assets to the establishment of a basic fund. Only then would the proposed credit union be provided with a guaranteed state fund consisting of Swedish government bonds.

### **Parliament and the Railway Mortgage Fund**

The response to the financial crisis during the winter of 1878/1879 developed into a political struggle between the upper and lower houses of the Swedish parliament, and between the government and the parliament – as so often in the past, following the establishment of the two-chamber parliament in 1867. It turned out that there were sharply divided views in parliament on how to deal with the economic downturn; there were those who urged active intervention by the government, and others who held to the principle of non-intervention in the business sector, which was widely accepted at the time. The latter point of view had become more firmly established after the crash of 1817/1818, which was caused mainly by failures of "discount banks", an early form of commercial bank in Sweden.

Among those who advocated government intervention in order to restore trust in the financial market, especially in the currency-issuing private banks, were bankers and industrialists in the centre of the upper house's political spectrum. Included among those with the opposing view, i.e. the non-interventionists, were powerful agricultural interests in the lower chamber that were represented by the politically strong Farmers' Party. Thus, on this question the parliament was split between urban/industrial interests and agricultural interests.

The 'De Geer government of the time defended its non-interventionist line as long as possible. It maintained that position, at least officially, even after the onset of the financial crisis on 2 December 1878. But the financial crisis was followed by a credit contraction whose effects became increasingly wider until they eventually reached Swedish credit institutions with royal charters, i.e. corporations approved by the King of Sweden.

By mid-January of 1878, Göteborgs Handelskompani (an attempt to establish a Swedish credit mobilier) was rapidly approaching bankruptcy. At the same time, one of Sweden's largest credit institutions, Stockholms Enskilda Bank ("Private Bank of Stockholm") was experiencing financial difficulties. This occurred when the general public began to lose confidence in Stockholms Enskilda Bank's solidity after a number of major business failures which were assumed to pose a threat of serious consequences for the bank.

However, the government did not intervene until it felt that it was absolutely necessary to do so. It acted only when its political survival was at stake as a result of mounting pressure from influential economic and political groups in the upper house of parliament.

The De Geer government's way out of its dilemma was a proposal to establish a standard credit union. According to the original proposal developed by Chancellor Hans Forssell, the state would provide a guaranteed national fund to insure the credit union's solvency. Market actors would be responsible for the credit union's risks and share-capital, an arrangement that the finance minister and the rest of the government felt to be essential.

The main problem with the crisis of 1878/1879 was the new credit instrument, the bond. It was crucial to restore confidence in and breathe life into the long-term credit market. But the Bank of Sweden, which was prohibited by legislation of 1830 to grant credit for a longer period than six months, could not be used as a Lender OF Last Resort in the same way as in 1858.

Forssell had gathered the nation's foremost bankers on 5 February 1879 in an attempt to gain acceptance of his proposal for a credit union independent of the state, to be called the Railway Credit Union. But that proposal was rejected by the assembled bankers. The reason they gave for declining to participate was the risk of becoming "contaminated by assistance".

Chancellor Forssell then responded with a new proposal – the establishment of a loan fund, the Railway Mortgage Fund, to be administered by the state. After some initial resistance, this proposal was finally approved by the bankers. Since the Bank of Sweden was not empowered to supply the necessary credit, attention was directed instead to the National Debt Office, which had considerable experience with long-term credit.

The next puzzle for the De Geer government to solve was how to win the parliament's approval for the proposed Railway Mortgage Fund. The strategy adopted by De Geer and Forssell for winning the approval of the lower house – with its strong antipathy toward private banks and government spending – was to link the mortgage fund directly to a reform of the banking system.

The proposed bank reform involved implementing an 1874 decision-in-principle to restrict the right of private banks to issue currency. (King Oscar II noted in his memoirs that the regent serving at that time advocated a banking system with a monopoly on currency.) However, the Bank of Sweden would be allowed to have private partners with limited responsibility. Under the proposed bank reform, the private banks would be required to surrender all of their lowest-value notes, those for five and ten kronor, and the sole right to issue such notes would be consigned to the Bank of Sweden. The bank reform proposal

helped the De Geer government win necessary support from at least some elements of the Farmers' Party (Lantmannapartiet) and from key elements in the upper house of parliament. The direct linkage smoothed the way for the bank reform in the upper house and for the Railway Mortgage Fund in the lower house. Bolstered by the recognized need to support the currency-issuing private banks in order to surmount the financial crisis, and with the backing of King Oscar II who had begun to act more independently after an initially cautious start of his reign, Forssell was able to win support in the powerful upper house where the bank reform had been unpopular. With his newly won respect, Oscar II was also able to raise the question of the parliament's traditional sole right of decision in matters relating to the Bank of Sweden. It is probably not correct to regard the two issues – the bank reform including revocation of the private banks' currency-issuing privileges, and establishment of the Railway Mortgage Fund – as distinct and separate from each other. That the two issues were linked in parliament was not entirely due to tactical reasons.

The currency-issuing private banks were assumed to have made large profits after the transition to the gold standard in 1873. By an 1874 decision of parliament, the notes of private banks had been tied to the value of gold instead of the Bank of Sweden's notes. After that change, the private banks had during 1874-1878 increased the amounts of their currencies in circulation, compared to the Bank of Sweden's. Rightly or wrongly, this currency expansion had taken place at the cost of the Bank of Sweden. The state had thereby lost interest earnings, according to supporters of the Bank of Sweden. Restoring the previous balance between the currency-issuing private banks and the Bank of Sweden was an important motive for the government's decision to discard the principle of non-intervention and rescue the private banking system from a crisis of confidence.

On 13 May 1879, more than six months after the financial crisis had broken out in Stockholm, the Swedish parliament finally voted to approve the establishment of the national Railway Mortgage Fund. After receiving its terms of reference on 28 May, the Fund was able to issue its first supporting credit to Stockholms Enskilda Bank.

With that credit, the bank acquired the liquidity which it badly needed after the withdrawal panic that occurred around the turn of the year from 1878 to 1879. This credit of four million kronor, the largest ever to be issued by the Railway Mortgage Fund, was paid out in five instalments between 3 June 1879 and 1 January 1880. The next largest credit to be issued by the Fund, a total of one million kronor, was to Wermlands Enskilda Bank in 1880. The third largest amount was 825,000 kronor and was issued to AB Stockholms Handelsbanken.

During the period from June 1879 to August 1880, the Railway Mortgage Fund issued credits to thirteen different banks for a total of 7.65 million kronor. Thus, it was only necessary to draw upon one third of the 23 million kronor that the parliament had placed at the Fund's disposal. Most of the loans issued were repaid before the start of 1890.

The Railway Mortgage Fund was undramatically liquidated in 1894.

### **Credit Union Ltd., 1922**

During the crisis of the 1921/1922, the laws regulating the Bank of Sweden prevented it from acting in any other capacity than as Lender of Last Resort. During that crisis, financial market actors established a credit union of the sort that never came to pass in 1879. The existence of the Swedish Banking Association, a joint organ of commercial banks, no doubt had significance for developments in the 1920s.

Due to the blossoming of parliamentarianism, with modern political parties and party discipline, the Swedish parliament dealt with the bank crisis much more quickly in 1922 than had its predecessor in 1879 – even though the Railway Mortgage Fund and Credit Union Ltd. were both formally launched in June of those two years. Likewise, the period of uncertainty for the market was much shorter in 1922, when the process of establishing Credit Union Ltd. had already started in February. It was legally incorporated on 29 March and approved by the parliament on 31 March. The Railway Mortgage Fund was not approved by parliament until 13 May 1879, and its terms of reference were not finalized until 28 May of that year.

As with the Railway Mortgage Fund, Credit Union Ltd. was established following negotiations between the state via its various public authorities and the private banks via the Swedish Banking Association. The main reason for establishing Credit Union Ltd. was so that it could take over the Bank of Sweden's temporary responsibility for Sydsvenska Kreditaktiebolaget, a commercial bank in southern Sweden.

As in 1879, the banks and the state were motivated for different reasons to find a common solution. The banks were eager to protect their interests, including their reputation. This time, there was no element of competition between the private banks and the Bank of Sweden, which in 1897 had been converted into a more modern central bank. Instead, there was a new obstacle – elements of the Social Democratic Party that wanted to nationalize the entire banking sector. As its predecessor had done in 1879, the government acted to avoid a threatened collapse of the system during a deep recession, with all the political risks that such an economic situation involves.



The majority of Swedish banks experienced financial difficulties in connection with the international recession at the start of the 1920s, which was aggravated in Sweden by a political instigated deflation during 1921-1922. Nevertheless, the Swedish financial system as a whole remained intact throughout the crisis of the 1920s. That it did so was due to the formation of Credit Union Ltd. Legally, this was a corporation which during the acute crisis came to function as Lender of Last Resort to the Swedish banking sector. The corporation was founded and owned by the private banks; but its operation was made possible by a not inconsiderable fund guaranteed by the state. Thanks to Credit Union Ltd., not one Swedish bank was forced to close its doors in the wake of the crisis. Consequently, neither did the general public suffer any losses of deposited funds.

Due to the rapid action of the private banks, the Bank of Sweden and the Chancellor of the Exchequer, along with the choice of method – establishment of Credit Union Ltd. – the parliament was confronted with a *fait accompli*. After its initial involvement in the rescue of the Sydsvenska Kreditaktiebolag, the Bank of Sweden appears also to have been by-passed in the establishment of Credit Union Ltd. It is difficult to draw any other conclusion from the written record left by Victor Moll, head of the Bank of Sweden. The exclusion of the parliament and the Bank of Sweden from the process extended to such matters as appointment of the management, the size of contributions to the starting capital, size of the portfolio and the allocation of risks between the state and the private banks involved. The agreement on the establishment of Credit Union Ltd. was made between the banks and the Chancellor of the Exchequer, Fredrik V. Thorsson, and it would be appear that the banks got everything they wanted.

The Social Democratic chancellor, Fredrik V. Thorsson, was subjected to harsh criticism in the parliament on the issue of the credit union, primarily from the left but also from individual MPs on the right of the political spectrum. The criticism focused on the fact that the state assumed responsibility for most of the risks, while the banks were in the driver's seat and followed their own interests. According to the original guidelines, Credit Union Ltd. was supposed to contribute to the support of financially weakened banks by granting loans against newly issued shares in situations where the necessary capital could not be borrowed in the regular market. Credit Union Ltd. would thereby serve in the capacity of what is today referred to as Lender of Last Resort.

According to their agreement with the state, the participating banks committed themselves to funding Credit Union Ltd. with a share capital of five million kronor. Through the National Debt Office, the state would provide a credit line of 55 million kronor. It should be noted that



the state credit support was financed primarily through the National Debt Office rather than the Bank of Sweden. The latter was involved only during the beginning stage, on the condition that its participation would be temporary in accordance with the legal framework within which it was required to operate.

During the period from 1922 to 1928, Credit Union Ltd. participated in six different supporting actions, two of which involved agreements with Smålands Enskilda Bank in 1922 and 1926. The credit union's first two supporting actions in 1922 – for Sydsvenska Kreditaktiebolaget and Smålands Enskilda Bank – were carried out according to the established guidelines. In both cases, the credit union issued loans against shares and to supply the banks with the additional capital that was needed. The loans were granted without any demand by the state for any sort of control over either of the banks.

As early as the third supporting action of Credit Union Ltd., that for Värmlands Enskilda Bank in November of 1922, the bank's losses turned out to be so extensive that the capital in the credit union's account at the National Debt Office was not sufficient.

The credit union's plan of support for Värmlands Enskilda Bank was therefore described as provisional. Once again, the Bank of Sweden entered the scene to provide the necessary support, until such time as Credit Union Ltd. was in a position to assume responsibility for the problem. The proposed plan clearly exceeded the credit union's terms of reference. But it appears that Credit Union Ltd. was certain that it would be able to persuade the government to alter the directive which regulated its activities.

Credit Union Ltd. subsequently requested of the government that its line of credit at the National Debt Office be substantially increased, and that the terms of references be altered to enable its participation in the reconstruction of Värmlands Enskilda Bank. In effect, the proposed changes would make it possible for the credit union to assume responsibility for some of the affected banks' risk burdens in order to lower their risk levels.

The credit union's proposal to the government was conveyed to the parliament which approved the requested changes in March of 1923. The credit line of Credit Union Ltd. was doubled by decision of parliament, i.e. to 110 million kronor, still without any assumption of risk by the banks.

The plan worked out for reconstruction of Värmland Bank involved transferring the bank's problem loans to special management companies. That strategy served as a model for the credit union's next two supporting actions, those for the AB Svenska Lantmännensbank ("Swedish Farmers' Bank") in 1923 and AB Nordiska Handelsbanken in 1925. In both of

those cases, responsibility for large problem loans was taken over by Credit Union Ltd. whose operations thereby developed much in common with those of Securum AB, 70 years later.

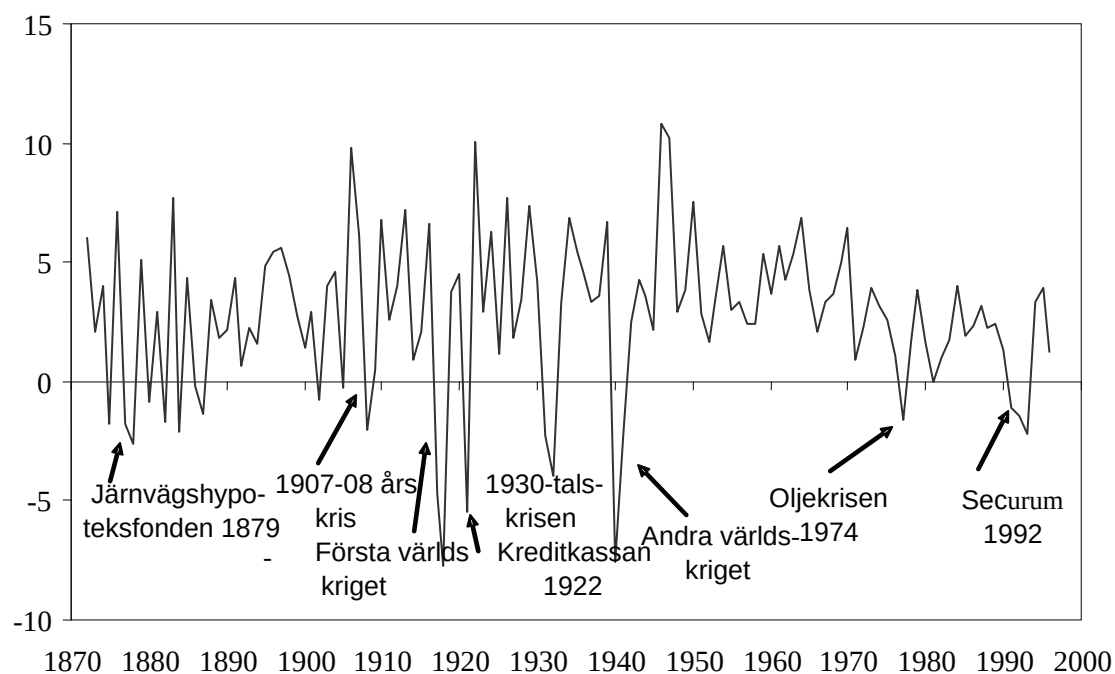
It is evident that the work of Credit Union Ltd. was conducted on an ad hoc basis, in response to the changing demands placed upon it. But apart from the decision of parliament in 1923, no changes were made to its terms of reference during the period in question.

As a result of the March 1923 authorization to take over problem bank loans, Credit Union Ltd. came to assume responsibility for a large volume of industrial credit during the 1920s. It amounted to 77 million kronor during that period (at a time when the annual national budget was around 700 million kronor). It may be noted that, during the parliamentary debate on this issue, concern was expressed that the assumption by Credit Union Ltd. of such a large volume of industrial credit would turn it into a state-owned commercial bank.

In that connection, it may be mentioned that when it was liquidated in 1937, the final net loss of Credit Union Ltd. was 71 million kronor. The scope of its operations had thus turned out to be far more extensive than any of those who were involved had imagined when it was established in 1922.

## Bilaga I

Figur 2 Årlig procentuell förändring av BNP i Sverige 1872-1996



Källa: Hagberg T. (2005)

## Bilaga II

### **Kriser behandlade av Max Wirth i *Geschichte der Handelskrisen* (1858)**

Die Tulpenmanie in der Niederland, normer Preis der Tulpen (The Dutch Tulip Bulb Bubble 1636)

Der Südsee-Schwindel in England (South Sea bubble 1720)

Der Hamburger Handelskrisen in den Jahren 1763 und 1799

Die Krisis der Jahre 1805 und 1825 in England

Nordamerikanischen Krisen in den Jahren 1814, 1837 und 1839

Der englischen Krisen in den Jahren 1836, 1839 und 1847

Die Krisis des Jahres 1857

### **Heilung der Krisen (hantering av kriser) i *Geschichte der Handelskrisen***

Wenn trotz aller im vorigen Abschnitt aufgezählten Vorsicht maßregeln eine Krisis dennoch ausbricht, sei es, dass die Speculation sich nicht waren ließ und in mildem Schwindel sich überstürzte, sei es, dass ganz außergewöhnliche Ereignisse und Umstände die Katastrophe herbeiführten und alle Mittel zur Abwendung derselben vereitelten, so halten wir eine zweifache Politik je nach Lage der Dinge für angezeigt. In dem ersteren Fall, - in dem Fall, wo die Speculation trotz aller Warnungen sich ins Maßlose überstürzte, möge man die auch Folge ihrer Handlungen tragen und die Krisis einfach durch Liquidation heilen lassen. Allerdings werden auch Unschuldige von der Gewissenlosigkeit der Speculation ins Verderben mit hineinrissen, es werden namentlich viele Industriezweige in Stockung gebracht und zahlreiche Arbeiter außer Geschäftigung gesetzt, - allein je gründlicher und rascher die Liquidation abläuft, desto eher erholt sich auch das Geschäft wider, und desto gesunder wird nachher der Verkehr. Denn wenn der Staat leicht zur hülfe sich herbeilässt, so liegt auch Befürchtung sehr nahe dass die Speculanten sich auf diese hülfe verlassend, ihr leichtsinniges Treiben hald von neuen anfangen und immer dieselbe Gefahr heraufbeschwören. Haben dagegen Umstände und Ereignisse, zu denen wir neben Kriegen und bürgerliche Unruhen auch Umwälzung in der Industrie und in dem Verkehr durch Missmachs und Naturzufälle, durch neue Erfindungen oder Entdeckungen rechne, - dann halten wir den außerordentlichen Beistand von Regierungen und Corporationen allerdings für gerechtfertigt, und können wir nur die wiederholt aufzählen, welche bei verschiedenen Krisen bereits angewendet worden find:

- 1) Ausfließung des Schwabe und Reservefonds der Banken, resp, der Staats= oder Nationalbanken, und reichere Diskontieren derselben bei hohen Einzats;
- 2) Ausdehnung der Roten = Ausgabe für den fall einer Knappheit der Zirkulationsmittel, sie dieselbe eine folge außergewöhnlichen Abflusses von Geld ins Ausland oder der Vorsicht, mit welcher die Kapitalisten und Geschäftsleute alle disponiblen Gelder zurückhalten;
- 3) Errichtung von Discontkassen unter Garantie des Staats, für den Fall, dass Discontbanken nicht existieren oder für die Höhe des Bedürfnisses nicht ausreichen.
- 4) Errichtung von Maaren = Vorschuss = Banken
- 5) Darlehen von Seiten des Staat, eventuell vermittelt Anleihen im Auslande, wo die Mittel des Staat nicht ausreichen
- 6) Suspension oder Umwandlung der Schuldgesetze, durch Vereinfachung des Konkursverfahrens, durch Administration und vergleichen;
- 7) Unterstützung der arbeitenden Klassen durch die Vornehmung öffentlicher Arbeiten, namentlich solcher, welche ohnedies notwendig find.
- 8) Moratorien oder Gewährung einer bestimmten gesetzlichen Frist zur Zahlung der Verbindlichkeiten.

Wir können diese letztere Maßregeln indessen nicht empfehlen weil sie, wenn nur Einzelne bewilligt, manche Ungerechtigkeiten und Bevorzungen mit; Als allgemeine Maßregeln aber vorzugsweise die böswilligen Schuldner begünstigt, die Liquidation nur aufschiebt und die Genesung des verkehr in die Länge zieht.

## Bilaga III

### *Järnvägshypoteksfonden*

Järnvägshypoteksfonden kom att administreras inom Riksgäldskontoret av två riksgäldsdeputerade, bruksägare C von Stockenström och P. Samzelius. De två arvoderades för bestyren med lånemedlens indragning och verkställigheten av de behövliga utländska likviderna samt med fondens särskilda förvaltning. Stockenström hade dessutom tillsyn över "göromålets gång med mera".

Källa: Järnvägshypoteksfonden, volym 7893 sid. 117, Riksgäldskontoret (RA)

### *Järnvägshypoteksfondens stödaktioner 1879-1893*

#### **Lån till Stockholms Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i> | <i>belopp</i>                                    | <i>säkerhet</i> | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i>     | <i>Räntefot (x %)</i> |
|------------------------------------|--------------------------------------------------|-----------------|-------------------------------------|-----------------------|
| <i>Datum för utbetalning</i>       |                                                  |                 |                                     |                       |
| 3/6 1879                           | 4/6                                              | 1.000.000       | Bergslagernas J:AB                  | (5 ¼%)                |
| 5/6                                | 15/7                                             | 500.000         | 5% obligationer a 3.900.000 kronor  |                       |
| 24/7                               | 1/8                                              | 500.000         | Gefle-Dalarnes J:AB                 |                       |
| 31/7                               | 31/10                                            | 500.000         | 5 % 26.000                          | 4.000.000             |
| 1/12                               |                                                  | 500.000         | Halmstad-Jönköpings J:AB            |                       |
|                                    | 31/12                                            | 500.000         | 5% 235.600                          |                       |
| (1880)                             | 31/1                                             | 500.000         | Norra Karlskoga J:AB                |                       |
|                                    |                                                  |                 | 5% 898.000                          |                       |
|                                    |                                                  |                 | Pålsboda-Finnspång J:AB             |                       |
|                                    |                                                  |                 | 5% 184.000                          |                       |
|                                    |                                                  |                 | Stockholm Västerås Bergslagens J:AB |                       |
|                                    |                                                  |                 | 5% 378.000                          |                       |
|                                    |                                                  |                 | Östra Wermlands J:AB                |                       |
|                                    |                                                  |                 | 5% 329.000                          |                       |
| 29/7 1889                          | fullmäktigebeslut om ny räntesats fr.o.m den 1/8 |                 |                                     | 5%                    |

| <i>Datum för återbetalning</i> | <i>återstående oguldetkapital</i> |
|--------------------------------|-----------------------------------|
| 10/12                          | 1880 totalt 13.3+55.3+44          |
| 10/12                          | 1881                              |
|                                | 1882 3.000 under hela             |
| 12/5                           | 1883                              |
| 7/10                           | 1884                              |
| 2/1                            | 1885 (en inbetalning)             |
| 7/10                           | 1886                              |
| 1/12                           | 1887                              |
| 1/12                           | 1888 (en inbetalning)             |
| 7/9                            | 1889 (två inbetalningar)          |
| 13/1                           | 1891                              |
| 13,17/7                        | 1893                              |
| 20/10                          | 1893                              |

**Lån I till Göteborgs Köpmansbank 1879**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                 | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 12/6 1879    23/6                                                  | Bergslagernas J:AB<br>5% obligationer a 735.300 kronor | 300.000<br>(5 ¼%)                                       |
| <i>Datum för återbetalning</i>                                     | <i>återstående oguldetkapital</i>                      |                                                         |
| 1/10 1880                                                          | 290.100                                                |                                                         |
| 17/1 1881                                                          | 288.300                                                |                                                         |
| 11/1 1882                                                          | 285.600                                                |                                                         |
| 15/1 1883                                                          | 278.000                                                |                                                         |
| 17/1 1883                                                          | 277.500                                                |                                                         |

**Lån II till Göteborgs Köpmansbank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                 | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 7/8 1879    16/8                                                   | Bergslagernas J:AB<br>5% obligationer a 135.000 kronor | 50.000<br>(5 ¼%)                                        |
| <i>Datum för återbetalning</i>                                     | <i>återstående oguldetkapital</i>                      |                                                         |
| 17/1 1881                                                          | 49.100                                                 |                                                         |
| 11/1 1882                                                          | 48.200                                                 |                                                         |
| 19/1 1883                                                          | 44.600                                                 |                                                         |

**Lån III till Göteborgs Köpmansbank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i>                                                        | <i>Säkerhet/belopp</i>                                 | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 12/6 1883    4/6                                                                                                          | Bergslagernas J:AB<br>5% obligationer a 843.000 kronor | 322.000<br>(5 ¼%)                                       |
| <i>Datum för återbetalning</i>                                                                                            | <i>återstående oguldetkapital</i>                      |                                                         |
| 15/1        1884                                                                                                          | 314.000                                                |                                                         |
| 14/1        1885                                                                                                          | 305.000                                                |                                                         |
| 15/1        1886                                                                                                          | 293.300                                                |                                                         |
| 9/1         1889                                                                                                          | 280.700                                                |                                                         |
| 10/7        1889                                                                                                          | slutbetalt                                             |                                                         |
| <i>Datum för lånets beviljande</i> <i>Säkerhet/belopp</i> <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Datum för utbetalning</i> |                                                        | <i>Räntefot (x%)</i>                                    |
| 12/6 1883    4/6                                                                                                          | Bergslagarnas J:AB<br>5% obligationer a 735.000        | 300.000<br>(5 ¼%)                                       |
| 17/7 1883                                                                                                                 | slutbetalt                                             |                                                         |

**Lån till AB Stockholms Handelsbank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                                  | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot(x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|
| 12/6 1879    18/6                                                  | Oxelösund-Flen-Westmanlands J:AB<br>5½% obligationer a 1.400.000 kronor | 700.000<br>(5 ¼%)                                      |
| <i>Datum för återbetalning</i>                                     | <i>återstående oguldetkapital</i>                                       |                                                        |
| 1/7        1880                                                    | 630.000                                                                 |                                                        |
| 1/12       1880                                                    | 560.000                                                                 |                                                        |
| 1/7        1881                                                    | 490.000                                                                 |                                                        |
| 1/7        1882                                                    | 420.000                                                                 |                                                        |
| 2/7        1883                                                    | 350.000                                                                 |                                                        |
| 17/9       1883                                                    | 300.000                                                                 |                                                        |
| 1/7        1884                                                    | 230.000                                                                 |                                                        |
| 16/2       1885                                                    | 170.000                                                                 |                                                        |
| 1/7        1885                                                    | 100.000                                                                 |                                                        |
| 17/8       1885                                                    | Slutbetalt                                                              |                                                        |

**Lån till AB Stockholms Handelsbank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                         | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 13/11 1879 5/12                                                    | Nässjö Morsshyttans J:AB                       | 75.000 (5 ¼%)                                           |
| 4/11 1882                                                          | 5% obligationer a 190.000 kronor<br>slutbetalt |                                                         |

**Lån till AB Göteborgs Intecknings Garanti AB**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                         | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 19/6 1879 4/7                                                      | Bergslaganas J:AB                              | 50.000 (5 ¼%)                                           |
| 5/9 1889                                                           | 5% obligationer a 138.600 kronor<br>slutbetalt |                                                         |

**Lån till Södermanlands Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                         | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 26/6 1879 17/7                                                     | Oxelösund-Flen-Westmanlands J:AB               | 115.000 (5 ¼%)                                          |
| 30/12 1886                                                         | 5% obligationer a 230.000 kronor<br>slutbetalt |                                                         |

**Lån till Kalmar Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                         | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 24/7 1879 8/4                                                      | Oxelösund-Flen-Westmanlands J:AB               | 120.000 (5 ¼%)                                          |
| 7/1 1885                                                           | 5% obligationer a 230.000 kronor<br>slutbetalt |                                                         |
| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                         | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
| 13/11 1879 27/12                                                   | Kalmar Nya J:AB                                | 350.000 (5 ¼%)                                          |
| 7/1 1885                                                           | 6% obligationer a 100.000                      |                                                         |
|                                                                    | 5% 200.000                                     |                                                         |
|                                                                    | Nybro-Säfsjöströms                             |                                                         |
|                                                                    | (5 ½ %) 200.000                                |                                                         |
|                                                                    | 5% 230.000                                     |                                                         |
| 28/7 1887                                                          | slutbetalt                                     |                                                         |

**Lån till AB Gefle Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                         | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 13/8 1879 12/9                                                     | Krylbo-Norberg J:AB                            | 80.000 (5 ¼%)                                           |
| 11/3 1881                                                          | 5% obligationer a 230.000 kronor<br>slutbetalt |                                                         |
| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                         | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
| 27/5 1880 1/7                                                      | Krylbo-Norbergs J:AB                           | 24.0000 (5 ¼%)                                          |
| 11/9 1881                                                          | slutbetald                                     |                                                         |

**Lån till Sundsvalls Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                   | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 21/8 1879    1/10                                                  | Sundsvalls J:AB                                          | 540.000    (5 ¼%)                                       |
| 2/7 1884                                                           | 5 ½ % obligationer a 600.000 kronor<br><i>slutbetalt</i> |                                                         |

**Lån till Christinehamns Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                 | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 21/8 1879    1/10                                                  | Östra Wermlands J:AB                                   | 180.000    (5 ¼%)                                       |
| 21/4 1881                                                          | 5 % obligationer a 247.000 kronor<br><i>slutbetalt</i> |                                                         |

**Lån till Gotlands Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                  | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 21/8 1879    1/10                                                  | Östra Wermlands J:AB                                    | 30.000    (5 ¼%)                                        |
| 2/5 1889                                                           | 5 ½ obligationer a % 30.000 kronor<br><i>slutbetalt</i> |                                                         |

**Lån till Wermlands Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i><br><i>Räntefot (x%)</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>             | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i> |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------|---------------------------------|
| 16/6 1880    1/7                                                                           | Nordmark Klarälvens J:AB           | 1.000.000    (5 ¼%)             |
| 1/7 1881                                                                                   | 5% obligationer a 3.500.000 kronor |                                 |
| 1/7 1882                                                                                   | 860.000                            |                                 |
| 12/4 1883                                                                                  | 720.000<br><i>slutbetalt</i>       |                                 |

**Lån till AB Ulricehamns Folkbank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                | <i>Ursprunglig lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|
| 16/6 1880    1/7                                                   | Ulricehamns Warftofta J:AB                            | 50.000    (5 ¼%)                                       |
| 6/10 1888 (en årlig inbetalning)                                   | 5% obligationer a 110.000 kronor<br><i>slutbetalt</i> |                                                        |

**Lån till Skaraborgs Läns Enskilda Bank**

| <i>Datum för lånets beviljande</i><br><i>Datum för utbetalning</i> | <i>Säkerhet/belopp</i>                                | <i>Ursprungligt lånebelopp/</i><br><i>Räntefot (x%)</i> |
|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|
| 8/7 1880    26/7                                                   | Hjo-Stentorps J:AB                                    | 200.000    (5 ¼%)                                       |
| 7/11 1888 (en inbetalning)                                         | 5% obligationer a 200.000 kronor<br><i>slutbetalt</i> |                                                         |

Totalt gav Järnväghypoteksfonden ut lån mot säkerhet av Bergslagarnas Jernvägsaktiebolag på 4 771 800 kronor, varav av Stockholms Enskilda Bank erhöill 3 900 600 kronor.

Källa: Järnväghypoteksfondens lånediarium, Riksgäldskontoret (RA)



***Teckningslista och Stiftelseurkund den 29 mars 1922***

- 1/ Bolagets verksamhet skall hafva till ändamål att efter regeringens anvisning gifva stöd åt svenska kreditanstalter.
- 2/ Bolagets styrelse skall ha hafva sitt säte i Stockholm.
- 3/ Aktiekapitalet skall utgöra 5 000 000 kronor., 4/ aktie à 1000 kr.
- 5/ Stiftarne, som öfvertaga alla aktierna, förbehålla sig att erlægga likvid med depositionsbevis, löpande utan ränta och betalbara en månad efter uppsägning, som dock ej må äga rum förrän bolagets verksamhet upphört.
- 6/ Aktierna medföra ingen rätt till andel i vinst. Aktierna må ej genom teckning eller överlåtelse förvärvas af utländsk medborgare, samfällighet eller stiftelse, af svenskt handelsbolag vari finnes utländsk borgensman, af svensk ekonomisk förening, af svenskt aktiebolag, hvars aktiebrev ställas till innehavaren ... .
- 7/ Bolagets styrelse skall bestå av fem ledamöter, med fem suppleanter. De tre statliga ledamöterna representerade Kungl. Maj:t, Sveriges riksbank och Riksgäldskontoret. Styrelse är beslutför med fyra ledamöter tillstädes.

***De banker som ingick som avtalsslutande parter mellan staten och svenska bankföreningen för bildandet av AB Kreditkassans var följande:***

Stockholms Enskilda Bank, Skandinaviska Kredit AB, AB Svenska Handelsbanken, AB Göteborgsbank, AB Nordiska Handels Banken, AB Mälarprovinsernas Bank, AB Svenska Lantmännens Bank, Stockholms Intecknings Garanti AB, Enskilda Banken Vänersborg, Norrköpings Enskilda Bank, Skaraborgs Enskilda Bank, Smålands Enskilda Bank, Sundsvalls Enskilda Bank, Södermanlands Enskilda Bank, Uplands Enskilda Bank, Wermlands Enskilda Bank samt Östergötlands Enskilda Bank.

Den största insatstecknare i AB Kreditkassan var Skandinaviska Kredit AB samt Svenska Handelsbanken, vilka erhöll depositionsbevis på vardera 1 miljon kronor, Stockholms Enskilda bank tecknade 428 000 kronor, Göteborgs handelsbank 440 000 kronor, AB Nordiska Handelsbanken 400 000 kronor, Wermlands Enskilda Bank 282 000 kronor. Övriga banker intecknade belopp för under 200 000 kronor, varav fem tecknade belopp under 100 000 kronor. Värt att notera är att Smålands Enskilda Bank intecknade depositionsbevis för 108 000 kronor och AB Svenska Lantmännens Bank, senare AB Jordbrukarbanken bevis för 130 000 kronor.

## Bilaga V

### ***Svenska bankkriser i samband med deflationskrisen 1921/22***

- 1922 AB Mälarprovinsernas Bank AB ombildas till AB Mälarbanken. Den nödvändiga nyemissionen garanterades av Skandinaviska kreditaktiebolaget. 1922
- 1922 Kopparbergs Enskilda Bank övertas av AB Göteborgsbanken. Ägarna i Kopparbergs Enskilda Bank vid övertagandet en aktie i den nya banken mot fyra i den gamla.

### ***Ekonomiska stödaktioner riktade mot landets affärsbanker, via AB Kreditkassan under perioden 1922-1928***

- 1922 Belåning av aktier vid ombildningen av Sydsvenska Kreditaktiebolaget till AB Sydsvenska Banken
- 1922 Belåning av tillskottsbevis i Smålands Enskilda Bank  
Belåning av tillskottsbevis i Wemlands Enskilda Bank samt avlyftning av engagemang
- 1923 Teckning av aktier vid ombildningen av AB Svenska Lantmännensbank till AB Jordbrukarbanken samt avlyftning av engagemang i samband med ombildningen
- 1926 Teckning av aktier vid ombildningen av AB Nordiska Handelsbanken till AB Göteborgshandelsbank samt avlyftning av engagemang i samband med ombildningen.

### ***AB Kreditkassans övriga stödaktioner, motsvarande totalt 4,5 % av utgivna lån (3% av omslutningen)***

- 1923 Lån till insatstecknare i Väckelsångs socken sparbank
- 1923 Lån till insatstecknare i Östergötlands läns sparbank
- 1924 Lån till insatstecknare i Lyviks sparbank
- 1926 Lån till insatstecknare i AB Jämtlands Folkbank

Källa: AB Kreditkassans arkiv (RA)

## Bilaga VI

### **AKTIEBOLAGET KREDITKASSAN AV ÅR 1922**

#### ***Ställningen den 31 maj 1928 i kronor***

##### Tillgångar

|                                                           |              |             |
|-----------------------------------------------------------|--------------|-------------|
| Svenska statens icke räntebärande obligationer            |              | 4 999 600   |
| Checkräkningar:                                           |              |             |
| AB Sydsvenska Banken                                      |              |             |
| AB Jordbrukarbanken                                       |              |             |
| Kassabehållning                                           |              | 657         |
| Utlämnade lån, enligt specifikation                       |              | 76 381 437  |
| Främmande aktier i AB Sydsvenska Banken                   |              |             |
| 20 375 st. nom. 100 kr å 87:27%                           | 1 778 117    |             |
| 50 st. i AB DUR, nom. 100 kr å 106 %                      | <u>5 300</u> |             |
| 50 st. i AB IGO, nom. 100 kr                              | 0            |             |
| 15 000 st. stamaktier i Hellefors Bruks AB, nom. 100 kr 0 |              |             |
| Omkostnads konto                                          |              | 11 018      |
| Vinst- och Förlust Konto                                  |              | 21 168 839  |
| Osäkra fordringar                                         |              | 1 672       |
|                                                           | <i>Summa</i> | 104 854 947 |

##### Skulder

|                               |                  |             |
|-------------------------------|------------------|-------------|
| Aktiekapitalet                |                  | 5 000 000   |
| Riksgäldskontoret             |                  | 50 000 000  |
| Upptagna lån i Riksbanken     |                  | 33 390 000  |
| Insatta medel:                |                  |             |
| Smålands Enskilda Bank        | 237 065          |             |
| Wermlands Enskilda Bank       | 12 409 000       |             |
| AB. Jämtlands Folkbank        | <u>3 000 000</u> | 15 646 328  |
| Å tidigare avskrivna influtna |                  |             |
| AB Ludvika Bruksägare         |                  | 43 595      |
| Sydbanks lån                  | 1 072            |             |
| Intressekonto                 | <u>774 951</u>   |             |
|                               | <i>Summa</i>     | 104 854 947 |

Källa: AB Kreditkassans arkiv (RA)

## Bilaga VII

### Sammanställning per den 31 december 1927 av AB Kreditkassan utlämnade stödkrediter till respektive bank

|                          |                   |
|--------------------------|-------------------|
| AB Sydsvenska Banken     | 13 200 000 kronor |
| Smålands Enskilda Bank   | 6 900 000 kronor  |
| Wermlands Enskilda Bank  | 31 900 000 kronor |
| AB Jordbrukarbanken      | 8 100 000 kronor  |
| AB Göteborgs Handelsbank | 22 900 000 kronor |
| <i>Summa</i>             | 83 000 000 kronor |

### Sammanställning per den 31 december 1927 av till AB Kreditkassan eller till dess förvaltningsbolag AB Igo och AB Dur överflyttade engagemang

|                                                |                   |
|------------------------------------------------|-------------------|
| <u>Inom Stålintustrin, till AB Igo</u>         |                   |
| <i>Wargön AB</i>                               | 20 000 000 kronor |
| <i>Ludvika Bruksägare</i>                      | 4 800 000 kronor  |
| <i>Fagersta Bruk AB</i>                        | 7 800 000 kronor  |
| <i>Forsbacka Järnverk AB (1925)</i>            | 10 500 000 kronor |
| <u>Inom processindustrin, till AB Dur</u>      |                   |
| <i>Sulfit AB Göta, pappersmassa tillv.</i>     | 5 800 000 kronor  |
| <i>Mackmyra Sulfit AB, pappersmassa tillv.</i> | 3 900 000 kronor  |
| <u>Inom jordbruksnäringen, till AB Dur</u>     |                   |
| <i>AB Malmö Valskvarn</i>                      | 2 700 000 kronor  |
| <i>Svenska lantmännens kvarnandelsförening</i> | 4 650 000 kronor  |
| <i>Svenska lantmännens kvarnförening</i>       | 2 400 000 kronor  |
| <u>Inom sjöfarten, till AB Dur</u>             |                   |
| <i>Rederi AB Transatlantic (1925)</i>          | 9 000 000 kronor, |
| aktier värderade till parikurs                 |                   |
| <i>Svenska Lantmännens Rederi AB</i>           | 3 500 000 kronor  |
| <u>Övrigt till AB Dur</u>                      |                   |
| <i>Vallevikens cement AB</i>                   | 2 000 000 kronor. |
| <i>Summa</i>                                   | 77 000 000 kronor |

Anmärkning: Samtliga engagemang överflyttade under åren 1922-1923 där ej annat anges.  
Källa: AB Kreditkassans arkiv (RA)

Uppgifter rörande resultatet av AB Kreditkassan av år 1922 verksamhet 7 april 1922 – 31 december 1936

| Uppgifter rörande resultatet av Aktieförbundet Kreditkassans av år 1922 verksamhet 7 april 1922 – 31 december 1936 |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|---------------------------------------------|-------------------------|--------------|--------------------------------------------------|-------------|--------------|--------------------------------------------------|--------------|
| 31 december<br>år                                                                                                  | Avskrivning &<br>engagemang | Intäkt &<br>bidrag av<br>skilda be-<br>höpp | Nettoavskriv-<br>ningar | Ränteförlust | Alla Rika-<br>skasskon-<br>toret erlagd<br>ränta | Omkostnader | Räntevinst   | Nettoförbrukt<br>enligt vinst-<br>& förlustkonto |              |
| 1922                                                                                                               | Kr.                         | Kr.                                         | Kr.                     | Kr.          | Kr.                                              | Kr.         | Kr.          | Kr.                                              |              |
| 1923                                                                                                               | 450.000:--                  |                                             | 450.000:--              |              | 69.803,57                                        | 73.445,107  | 143.248,64   | 6.151.383,99                                     |              |
| 1924                                                                                                               | 1.548.532,13                |                                             | 1.548.532,13            |              | 270.660,68                                       | 44.381,92   | 765.042,60   | 7.212.992,70                                     |              |
| 1925                                                                                                               | 6.028.646,102               | 35.000:--                                   | 5.993.646,102           | 125.990,97   | 155.333,18                                       | 32.512,71   | 1.736.378,22 |                                                  | 6.151.383,99 |
| 1926                                                                                                               | 5.831.836,140               | 51.443,78                                   | 5.780.392,62            | 1.400.928,96 |                                                  | 31.672,12   |              |                                                  | 7.212.992,70 |
| 1927                                                                                                               | 6.354.354,85                | 70.016,77                                   | 6.284.338,08            | 1.485.879,53 |                                                  | 34.245,33   |              |                                                  | 7.804.462,94 |
| 1928                                                                                                               | 166.594,83                  | 45.144,95                                   | 121.449,88              | 261.146,64   |                                                  | 25.184,48   |              |                                                  | 407.781:--   |
| 1929                                                                                                               | 6.369.856,198               | 3.074,93                                    | 6.366.782,105           | 670.988,38   |                                                  | 22.527,08   |              |                                                  | 7.060.297,51 |
| 1930                                                                                                               | 8.755.825,194               | 11.721,25                                   | 8.744.104,69            | 316.638,90   |                                                  | 24.399,80   |              |                                                  | 9.085.143,39 |
| 1931                                                                                                               | 4.881.030,158               | 1.123,94                                    | 4.879.906,64            | 374.813,48   |                                                  | 24.328,54   |              |                                                  | 5.279.048,66 |
| 1932                                                                                                               | 5.899.842,186               | 1.761,50                                    | 5.898.081,36            | 943.396,51   |                                                  | 23.749,85   |              |                                                  | 6.865.227,72 |
| 1933                                                                                                               | 700.477,157                 | 14.312,97                                   | 686.164,60              | 220.616,29   |                                                  | 23.468,99   |              |                                                  | 930.249,88   |
| 1934                                                                                                               | 19.543.739,62               | 11.364,06                                   | 19.532.375,56           |              |                                                  | 25.401,18   | 59.134,67    | 19.498.642,07                                    |              |
| 1935                                                                                                               | 477.455,42                  | 62.617,99                                   | 414.837,43              |              |                                                  | 20.856,83   | 13.546,11    | 422.148,15                                       |              |
| 1936                                                                                                               | 900.000:--                  | 673.421,40                                  | 226.578,60              |              |                                                  | 10.809,37   | 43.850,99    | 193.536,98                                       |              |
| 67.908.193,40 / 981.003,54 / 66.927.189,86 / 5.799.999,66 / 495.797,43 / 449.129,27 / 2.761.201,23 / 70.910.914,99 |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| Nåll delvis utbetalad av kassans förluster övertäckas år 1935 från /                                               |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| Fonden för mörande av förluster & Kreditkassan av år 1922                                                          |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| Kvarstående förlust                                                                                                |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| Kr. 44.410.914,99                                                                                                  |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| 26.500.000:--                                                                                                      |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| X/ Huvudsakligastkostnad & egen aktier Kr. 50.000:--                                                               |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| Stockholm den 21 januari 1937                                                                                      |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |
| C. M. C. 2014                                                                                                      |                             |                                             |                         |              |                                                  |             |              |                                                  |              |

## Persongalleri till avsnitt 4.2

Arnberg, Johan Wolter, fil.dr. bankman. Född 1832. Arnberg blev fil. dr. 1854 och 1856 docent i statsvetenskap. 1859-60 företog han med statsunderstöd en resa till Frankrike och Belgien och studerade särskilt handelsdomstolarnas organisation och verksamhet. Han var 1865-72 direktör i Upplands Enskilda Bank och 1870-74 styrelseledamot i Stockholms Enskilda Bank. Sistnämnda år valdes han av riksdagen till fullmäktig i Riksbanken och utsågs inom fullmäktige till deputerad för utrikes affärerna, vilka förtroendeuppdrag Arnberg innehade till sin död 1900. Som stadsfullmäktig under en följd av år tog han även en verksam del i Stockholms kommunalpolitik. Arnberg var en av stiftarna av Nationalekonomiska föreningen och Föreningen emot livsmedelstullar samt ledamot av vetenskapsakademien. Sid. 87, 91, 97

Axell Johan Severin, fil dr. grosshandlare. Född 1843. Han blev fil. dr. i 1869 och docent i botanik 1869. Axell inledde sin ekonomiska bana med att företa resor till England och Frankrike i syfte att utbilda sig till affärsman. Han bildade 1871 Axell&Co, vilket var en trävarufirma som bedrev exportverksamhet med England och Frankrike. Axell hade varit en drivande kraft bakom Sundsvall-Torphammars Järnvägsaktiebolag. Axell satt i Sundsvalls stadsfullmäktige och han var ledamot av andra kammaren 1876-80 för Sundsvalls stad. Politiskt tillhörde Axell den politiska mitten i andra kammaren och han stod i många frågor i direkt motsattställning till Lantmannapartiet, särskilt gällde detta dess reformkrav på skattväsendet och krigsmaktens organisation. Axell var i övrigt motståndare till den s.k. kompromissen. Sid. 89, 185

Björnstjerna Oskar Magnus Fredrik, utrikes statsminister. Född 1819. Utnämndes 1838 till underlöjtnant och avancerade till ryttmästare 1858. Under tiden ordonnansofficer hos kronprinsen Oscar 1840. Utnämndes till adjutant hos konung Oscar 1854. Han blev 1862 chargé d'affaires och 1863 ministerresident i Konstantinopel, från vilken plats han 1864 förflyttades som minister ad interim vid danska hovet. Följande år utnämnd till svensk minister i Petersburg verkade han på denna viktiga plats i sju år på ett sätt, som i alla hänseenden kan kallas utmärkt. Överstes 1865 nått och generalmajors 1871. Efter Karl XV:s död kallades Björnstjerna av konung Oscar II år 1872 till regeringen såsom statsminister för utrikes ärendena. Blev 1876, då statsminister ämbetet infördes, utrikesminister men behöll för sin tjänstetid statsministerstiteln. Han lämnade regeringen 1880 och stod till 1884 som envoyé i disponibilitet. Representant i första kammaren för Stockholms stad från 1874. Sid. 89, 97

Carleson, Edvard Henrik, jurist, riksdagsman, statsråd. Född 1820. Han blev 1850 assessor i Svea hovrätt, 1859 blev han expeditionschef i justitiestatsexpeditionen och 1860 justitieråd. Som ledamot av ridderskapet och adeln bevisade han åtskilliga ständsriksdagar och var 1850-51 och 1853-54. C var ledamot av lagutskottet samt 1856-58 av konstitutionsutskottet, varvid han ådagalade i huvudsak konservativa åsikter. Enligt Louis de Geers memoarer deltog han i utarbetandet av det som blev representationsreformen. 1874 blev han justitiestatsminister samt intog främsta platsen i regeringen. Carlesons hållning till lantmannapartiet vållade redan i maj 1875 denna regering på fall, varvid Carleson återgick till högsta domstolen. Han var ledamot av första kammaren från 1873 för norra Kalmar läns landsting och satt till sin död 1884. 45, 59, 80

De Geer, Louis, statsminister och det nya svenska statsskickets grundläggare. Född 1818. Föräldrar: hovmarskalken frih. Gerhard De Geer (af Finspång) och Henriette Charlotta Lagerstråle. De Geer fick 1845 sin första ordinarie tjänst, som kopist i justitie-statsexpeditionen, utnämndes till president i Göta hovrätt 1855 och anmodades redan året därpå att inträda i statsrådet, vilket han den gången tackade nej till. Två år senare, efter han bevisat 1857 års riksdag och därunder varit ledamot i såväl lag- som konstitutionsutskottet och statsrevisor, ingick han 1858 i konungens råd såsom justitie-statsminister och innehade denna förtroendepost till 1870. 1875 tillträdde han för andra gången som justitie-statsminister, en titel som ändrades till statsminister 1876. De Geers förslag om ökad värnplikt ledde 1877 till nederlag i andra kammaren. När regeringens proposition till ny värnpliktslag 1880 åter rönt samma öde avgick De Geers som statsminister. Sid. 24, 52, 53, 60, 62-63, 65-68, 79,80, 82, 84, 87-88, 90-91, 95-97, 99, 110, 185-187

Dickson, Charles, läkare, filantrop, politiker. Född 1814. Medicine doktor 1837. Företog en vetenskaplig resa genom Tyskland, Schweiz, Frankrike och England. Efter sin hemkomst blev han 1840 bataljonsläkare fram till 1845, då han begärde avsked. Han upphörde 1858 även med sin enskilda praktik. D. har utövade en betydande och nyttig verksamhet i det allmännas tjänst. Han var 1848-64 ledamot av fattigvårdsstyrelsen i Göteborg och i många år dess ordf., 1867-72 ordf. i folkskolestyrelsen och valdes 1863 till stadsfullmäktig. Han satt i första kammaren 1867-72 för Göteborgs och Bohuslän, efter 1873 satt han i andra kammaren för Göteborgs stad. Ideologiskt var Dickson starkt konservativ. Sid. 80, 82

Dufwa, Alfred Wilhelm, advokat, politiker. Född 1825. Blev vice vd i Skandia 1869-70 och 1861-69 vd. Utgivare och redaktör för Aftonbladet 1869-70. Dufwa utsågs av Stockholms stad till ledamot av borgarståndet vid den sista ståndsriksdagen och av andra kammaren 1870-72. Han satt 1871 i statsutskottet. Var ledamot av första kammaren 1873-79 för Kristianstads län och för Göteborgs län 1882-1883. Utsåg till riksgäldsfullmäktige 1870-1883. Han satt i banko-fullmäktige 1870-1883 samt var deputerad för den inre förvaltningen. I denna egenskap ingrep Dufwa energiskt i reformerandet av Riksbanken. Sid. 87, 92, 96, 97

Ehrenheim, Pehr Jacob, bruksägare, statsråd, Född 1823. Domarordförande i Sveahovrätt 1850. Bevistade 1850-51 års riksdag som medlem i riddarhuset, men deltog inte i debatter 1856-58 års riksdagar bevistade han endast sparsamt. Återkom till 1859 års riksdag. Tillhörde tidigt De Geers "invigda" och agerade för De Geers representationsförslag i riddarhusdebatten. Han valdes till statsråd i De Geers första regering 1867 och avgick tillsammans med regeringen 1870. Han var ledamot av första kammaren för Uppsala läns landsting 1867-1902 och var vice talman i kammaren 1879. Ehrenheim var trogen den ekonomiska liberalismens grundsatser. I enighet med denna grundåskådning var han motsståndare till såväl modern socialpolitik som alla former av statlig intervention i näringslivet. Ehrenheim var fullmäktig i Riksbanken 1872-1906, styrelseledamot av Stockholms Hypotekskassa 1873, styrelseledamot i Nya Trollhätte kanalbolag 1874-1902 och styrelseledamot i Motala Mekaniska Verkstads AB 1874-1877. Sid. 88

Ekman, Carl Edvard, bruksägare, politiker. Född 1826. Redan 1848 fick han anställning som förvaltare vid Finspångs bruk, vars ägare han blev 1856. Under en lång följd av år spelade Ekman en betydande roll i det politiska livet i Sverige, i vilket han gjorde sitt inträde vid 1859-60 års riksdag såsom en av bruksägarnas representanter i borgarståndet och återvaldes vid 1862-63 års riksdag: Han var vid båda tillfällen placerad i bankoutskottet. Han valdes 1866 till ledamot av första kammaren för Östergötlands läns. Ledamot av särskilda utskotten för försvarets ordnande 1867, 69, 70, 75 och av det viktiga statsutskottet under riksdagarna 1871--80 (1876--80 som dess ordf.). Ekman var också under 1870-talet jämte J. Stjärnblad ledare för den s. k. skånska fraktionen av första kammaren, som stod i samförstånd med andra kammarens lantmannaparti och på krigsfot med den byråkratiska Adlercreutz-Bergströmska ministären. Sid. 65, 82, 88, 91, 93, 96-98, 115

Forssell, Hans Ludvig, politiker, statsråd, Född 1843 död 1901. Forssell var redan i trettioårsåldern en profil i den svenska offentliga debatten. För många moderatliberaler framstod han som framtidens man. Likväl blev det sensation, när han den 11 maj 1875 återfanns i den andra regeringen De Geer som finansminister. Först efter lång tvekan hade De Geer inför "Bergsprängningen" (8/5) vänt sig till Forssell i vilken han såg den som kunde bli mer än Gripenstedt. Ett av de politiska problem Forssell mötte var den ekonomiska krisens återverkningar i Sverige 1878. Likviditetskriser för åtskilliga större handelshus, industribolag och järnvägsbolag åstadkom stora påfrestningar för privatbankerna, särskilt för SEB. Forssell stod liksom Riksbankens ledning i det längsta avvisande inför tanken på ett regeringsingripande, men införde hotet om en regeringskris framlade han 1879 ett förslag om en järnväghypoteksfond, vilket antogs i kamrarna. Betecknande för Forssells kritiska syn på privatbankerna var att han samtidigt genomdrev indragningen av privatbankernas 5-kronorssedlar, varigenom han åtminstone tillfälligt vann andra kammar-majoritetens tillfredsställelse. Även i frågor om järnvägar och tullskydd måste han rucka på sina liberala principer. Kombinationen av doktrinärt liberala idéer och praktiska manövrar orsakade stor förbittring mot Forssell särskilt inom första kammaren. Forssells antagonist A.O. Wallenberg menade att Forssell åsyftade att ruinera Stockholmsbanken. Själv konstaterade Forssell att "min tid är snart ute". Han gillade inte heller idéerna om statsjärnvägsmonopol och tullskydd. Likväl lät Forssell sig övertalas att kvarstå under Arvid Posses nya regeringsbildning 1880 (april 1880). Det visade sig snart att de två inte fungerade ihop varpå Forssell lämnade regeringen i december samma år. Inte bara av konstitutionella skäl skildes Oscar II ogärna från sin rådgivare som han hade fattat djupt förtroende för. Forssell utnämndes således efter sin avgång från finansministerposten till president i kommerskollegium. Sid. 24-26, 52, 78, 79, 82, 84-91, 93-101, 102, 106-107, 109-110, 127, 171, 184, 186-188

Ifvarsson, Carl, jordbrukare, riksdagsman. Född 1818. Han började sin offentliga verksamhet genom att delta i kommunala angelägenheter och valdes till nämndeman tjugofem år gammal. Härefter följde en mängd förtroendeuppdrag, såsom landstingsman och 1859 representant i bondeståndet. Förtroendeuppdraget förnyades för riksdagarna 1862 och 1865. Han var 1867 till 1889 ledamot av andra kammaren. Ifvarsson blev 1867-89 ledamot av statsutskottet (från 1883 dess vice ordf.), 1871, 78 och 83 ledamot av försvarsutskottet, 1868-80. Han var 1885-89 ledamot av talmanskonferensen samt 1880-84 andra kammarens vice talman. Från början tillhörande Ifvarsson lantmannapartiets förtroenderåd, men blev utpräglad frihandlare. 1869-74 var han fullmäktig i Riksbanken. Av regeringen togs han i anspråk för åtskilliga kommittéer, bl. a. 1879 års skatteregleringskommitté och 1880 års lantförsvarskommitté, i vilka han hävdade lantmannapartiets ståndpunkter. Sid. 97

Hallenborg, Bolivar Magnus Fredrik Karl Vilhelm, ryttmästare, kommunalman och politiker. Född 1828. Han deltog 1859 deltog i riddarhusetsförhandlingar och var ledamot 1862-63 av "allmänna besvär- och ekonomiutskottet" samt 1865-66 av bevillningsutskottet. Hallenborg blev 1867 ledamot av första kammaren för Malmöhus län. Han blev en av kammarens mest ansedda medlemmar och han var under en följd av år ledamot av det tiomannaråd som uppgjorde listor till utskotten. Hallenberg satt 1867-69 i bevillningsutskottet och 1870-87 i konstitutionsutskottet (1874-75 som vice ordf. och 1876-87 som ordf). Sid. 101

Hammarhjelm, Carl, Fredrik, bruksägare, landstingsman och politiker. Född 1822. Han deltog i ståndsriksdagarna 1853-58 och 1862-66. Hammarhjelm var ledamot av första kammaren 1867-84 för Värmlands län, ledamot av Värmlands läns lansting i två perioder 1864-77 samt 1879-1884. Hammarhjelm var fullmäktig i Jernkontoret 1865-1871 samt ordförande i Wermlands hypoteksförening 1851-60. Han blev 1857 disponent för Mölnbackaverken och efter bildandet av AB Mölnbacka-Trysil ledamot av dess styrelse 1873-81. Sid. 89

Lagerstråle, Henrik Gerhard, jurist, riksdagsman och statsråd. Född 1814 (Louis De Geers var hans systerson); Den Utsågs 1857 till justitieombudsman. Sedan 1850 hade Lagerstråle deltagit i riddarhusets förhandlingar och kallades d. 4 maj 1858 att inträda i Louis De Geers första regering. Lagerstråle blev chef för civildepartementet 1860 och låg bakom författningar som bl. a. 1864 års förordning om utvidgad näringsfrihet, 1866 års stadga om skiftesverket och 1862 års kommunalförfattningar. Utträdde 1868 ur konseljen och utnämndes till justitieråd, men deltog samtidigt i det politiska livet som representant i första kammaren för Värmlands län. Under de två första valperioderna 1867-84 var han ledamot av talmanskonferensen 1869-74 och 1875 kammarens vice talman. I likhet med Louis de Geer intog han en moderat hållning i kammarens partistrider. Lagerstråle blev konsultativt statsråd i De Geers andra regering från 1875 fram till 1879, då han avgick med pension. Sid. 90

Larsson, Liss Olof, jordbrukare, politiker. Född 1838. Fadern var riksdagsmannen Liss Lars Olsson. Olof Larsson valdes 1865 till landstingsman och var från 1867 ledamot av riksdagens andra kammare. Larsson var vid invalet till kammaren med sin 29 år riksdagens yngsta ledamot. Bland Lantmannapartiets ledamöter intog Larsson en betydelsefull roll och han satt i partiets styrelse. Det hindrade honom emellertid inte från att vid enskilda tillfällen gå sina egna vägar. År 1872 och 1873 valdes Larsson till suppleant för fullmäktige i Riksbanken och efter 1874 blev han ordinarie fullmäktig. Sid. 86, 97

Mannerskantz, Carl Axel, militär, politiker. Född 1809. Började sin parlamentariska bana 1840. Redan från början anslöt han sig till den liberala oppositionen. Han var en av de mest övertygade anhängarna av De Geers reformationsförslag. Han var medlem av styrelsen för Representationsreformens vänner, ett sällskap som bilades 1865. Mannerskantz lade här ned ett omfattande arbete för att skapa en majoritet inom adeln inför förslaget avgörande. Han blev ledamot i andra kammaren 1867 och blev vice talman fram till 1872. Han blev nämnda år istället ledamot av första kammaren för södra Kalmar län. Politiskt kom Mannerskantz att stå i motsatsställning till Lantmannapartiet. Mannekrantz satt i bankoutskottet 1867-70 och i konstitutionsutskottet 1873-78 Sid. 89.

Rundbäck, Jöns, jordbrukare och organist. Född 1830. Han satt i statsutskottet (1871-77), men "detroniserades" därifrån till konstitutionsutskottet (1878, 1880-82, 1884). Rundbäck satt i bankoutskottet 1879. Hans hållning i försvarsfrågan förde honom 1878 i opposition inom lantmannapartiet. Rundbäck var ledamot av andra kammaren, 1867-72 för Askim, Hissings samt Sävedalens härad. Han satt 73-84 och 85-90 för Göteborgs stad. Sid. 102



Sparre, Erik Josias, grefve, ämbetsman, politiker. Född 1816, assessor i Svea hovrätt 1850. Sparre hade redan gjort sig ett namn såsom jurist och politiker, då han 1858 blev landshövding i Älvsborgs län. Han var sedan engagerad i utbyggnaden av privata järnvägar i länet samt i Stockholm-Vesterås-Bergslagens järnväg. Sparre hade bevisat alla ständsriksdagar 1844-65. Han var ledamot av första kammaren för Älvsborgs län 1866-69 och ledamot av andra kammaren för Vänersborg-Åmål 1870- 86. Från 1848 fram till 1877 var han med undantag för 1873, ordförande i lagutskottet. Han verkade i riksdagen i allmänhet i konservativ anda. Inom andra kammaren var han ålderspresident allt ifrån J. A. Gripenstedts död 1874 till sitt eget frånfälle 1886. Sid. 89, 100, 103, 185, 186.

Stiernblad, Jules Edvard, lanthushållare, politiker, född 1813. Utnämndes 1832 till kornett vid Skånska husarregementet, befordrades 1841 till löjtnant. Han lämnade 1849 militärtjänsten med ryttmästares titel. Stiernblad var under en lång följd av år ordförande i den sedelutgivande och solidariskt ägda Skånes Enskilda Bank och han var en av grundarna av Skandinaviska kreditaktiebolaget. Han blev riksdagsman 1850 och var en bland dem, som vid den sista ständsriksdagen röstade för den nya riksdagsordningens antagande. Stiernblad blev ledamot av första kammaren 1867 för Malmöhus län. Vid 1867 års riksdag anslöt sig Stiernblad med andra av representationsreformens anhängare till att stödja De Geers första regering. Han fick förtroendet att sammankalla och föra ordet vid den regeringsvänliga fraktionens sammanträden samt upprätta listor för utskottsvalen. Han var ledamot av försvarsutskottet vid 1867, 1869 och 1871 års försvarsutskott. Han började dock misströsta om att föra försvarsfrågan framåt annat än i samband med grundskatternas avskrivning. Stiernblad hade plats i statsutskottet 1872-75 (sistnämnda år som vice ordf.). Han verkade i sådan riktning att han och kan räknas som en av upphovsmännen till 1873 års s.k. kompromiss. Jämte Carl Ekman var han under de följande åren ledare av den s. k. skånska fraktionen i första kammaren, som stod i samförstånd med andra kammarens lantmannaparti vilket i sin tur var på kollisionkurs med den Adlercreutz-Bergströmska regeringen. Stiernblads inträde i konseljen blev allvarligt ifrågasatt. Efter att ytterligare tillhört 1875 och 1877 års riksdagars försvarsutskott (vid den sistnämnda som ordf.) avsåg han sig 1877 riksdagsmannaupdraget. Sid. 65, 66, 94, 95, 96

Thyselius, Carl Johan, statsminister. Född 1811. Häradshövding 1838. Thyselius befordrades 1841 till kanslist i justitierevisionsexpeditionen, blev 1853 expeditionschef och utnämndes till justitieråd 1856. Han kallades 1860 till konungens rådsbord såsom statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet. Han blev 1863 förordnad till landshövding i Kronobergs län, men utbytte efter föga mer än ett år detta ämbete mot presidentstolen i kammarkollegium. Ledamot av första kammaren 1868-1886 för Kronobergs län. Vid 1873 års riksdag tillhörde dem som understödde "kompromissen". Chef för civildepartementet 1875. Sekreterare och ombudsman i järnkontoret 1850-56, fullmäktig i kontoret 1859-62 och ordförande 1880-89. Sid. 80, 87, 97-98, 102, 186

af Ugglas Curt Gustaf, friherre, statsråd. Född 1820. Ugglas blev 1846 vice häradshövding och 1849 adjungerad ledamot av Svea hovrätt. Han lämnade 1850 den statliga tjänsten för att ägna sig åt förvaltningen av faderns egendomar Lennartsnäs och Öråker i Uppland, vilka efter faderns död tillföll honom i arv. Ugglas ägnade sig åt riksdagspolitik som medlem av Riddarhuset från 1850. Vid början av 1856-58 års riksdag kallades han till konsultativt statsråd (regeringen Günther). Han lämnade regeringen 1858 och utnämndes då till landshövding i Östergötlands län. Ugglas kallades 1867 åter till en plats i konungens råd (regeringen De Geer-Manderström), denna gång som chef för finansdepartementet. Han lämnade 1870 denna befattning och levde åter en tid utan statstjänst. 1874 blev Ugglas överståthållare i Stockholm och på denna post verkade han fram till 1888. Han bevisade 1850-66 fem ständsriksdagar och var därunder ledamot av allmänna besvär- och ekonomiutskottet (1850) och konstitutionsutskottet (1862 -63) samt ordf. i bevillningsutskottet (1865-66). Efter representationsreformen var han fram till 1893 oavbrutet ledamot av första kammaren, först för Östergötlands län 1867-75, sedermera för Stockholms stad. Ugglas var 1867 och 1871-74 ordf. i bevillningsutskottet. Han var 1878 ordf. i särskilda utskottet för ordnande av försvaret. 1872 valdes Ugglas till fullmäktig i Riksgäldskontoret och 1873 till ordf. bland riksgäldsfullmäktige. Sid. 86, 89, 100, 102, 103, 186

Wallenberg, André Oscar, finansman, politiker. Född i Linköping 1816. Wallenberg blev 1850 chef för ett båtsmanskompani i Sundsvall och tog 1851 avsked som premierlöjtnant. Han blev borgare i Sundsvall för att bli valbar till riksdagen. Han flyttade sedan till Stockholm 1855. Han vistades i Förenta staterna 1837 och bevittnade där bl.a. en bankkrasch. Wallenberg försökte 1852 bilda en s.k. filialbank i Stockholm men erhöll »på grund av Riksbankens närhet» aldrig sanktion. Wallenberg medverkade några år senare vid inrättandet av filialbankerna i Sundsvall och Hudiksvall och blev Sundsvallsbankens förste chef. Han bildade 1856 Stockholms Enskilda Bank. Wallenberg var till sin död verkställande direktör i denna då sedelutgivande bank med solidarisk ansvarighet bland lottägarna. Wallenberg var också verksam vid bildandet av Skandinaviska kreditaktiebolaget, och bidrog bl.a. till att denna bank inte fick sitt huvudkontor förlagt till Köpenhamn som föreslagits, utan till Göteborg. Wallenberg var 1861 med om att stifta Stockholms hypotekskassa. För sina finansiella önskemål och idéer tog Wallenberg tidningspressen flitigt i anspråk. Han var 1848-51 delägare och medarbetare i »Bore» och lämnade både finansiellt understöd och artiklar åt Stockholmsposten 1869-70. I Aftonbladet skrev Wallenberg regelbundet i Ekonomiska ämnen 1865-68. Wallenberg var 1853-63 ledamot av borgarståndet, inom vilket han snart gjorde sig känd som en av den liberala majoritetens mest energiska krafter. Han användes av densamma vid de tre första riksdagsperioderna som ledamot i bankoutsittet samt vid den fjärde och sista som ledamot av statsutskottet. Wallenberg satt som ledamot i första kammaren 1867-86 för Stockholms stad. Bland de frågor Wallenberg ägnade särskilt intresse återfanns banklagstiftningens utveckling, upphävande av tvångskursen på Riksbankens sedlar enligt § 72 i 1809 års regeringsform, förslagen om upphävandet av riksdagens enväld över Riksbanken, införande av ouppsägbara 4-procents obligationer som typ för svenska statslån samt reformer i utsöknings- och konkurslagen. Han stod även bakom initiativet, om införande av ett statsministerämbete som chef för regeringen. Wallenberg var 1867-70 ledamot av statsutskottet. Han gjorde sig i övrigt känd som en av lantmannapartiets mest oförsonliga vedersakare. Sid. 25, 26, 27, 72, 73, 74, 79, 83, 85-87, 89, 95, 99, 103, 184

### **Persongalleri till avsnitt 5.3**

Nachmanson, Joseph. Född 1876. Grosshandlare i manufakturbranschen 1901-10, i styrelsen för Stockholms köpmannaförening 1905-10, fullmäktig i Stockholms handelskammare, 1906-11, ledningen av Stockholms Handelshögskoleförening från 1906, i direktionen för Handelshögskolan från 1909. I styrelsen för Stockholms Enskilda Bank 1909, kassadirektör 1910, vice VD 1910-1920, VD 1920. I ledningen för Nordiska Manufaktur AB från 1910, AB Diligentia från 1911, AB Investor 1917-27, JärnvägsAB Stockholm-Saltsjön från 1913, Stockholms Rederi AB Svea från 16, Stockholm-Västerås-Bergslagens Nya JärnvägsAB 1917-1927, AB Atlas Diesel från 1917, i ledningen för 1918 års penningvärdeskommission, av styrelsen för AB Järnförädling 1918-19, Svenska Kronkreditaktiebolaget från 1923 (nämnda år omvandlat till Svensk Obligationskreditab) och Kopparbergs och Hofors Sågverksab 1923. Nachmanson innehade därtill styrelseuppdrag i Svenska Bankföreningen. Via en position i Stockholms handelskammare inträdde Nachmanson i styrelsen för Stockholms Enskilda Bank 1909, där han snart engagerades som kassadirektör. Han blev vice VD året efter och efterträdde Marcus Wallenberg som VD 1920. Nachmanson var delaktig i Stockholms Enskilda Banks maktövertagande i Stora Kopparberg, i samarbetet med Skandinaviska Kreditaktiebolaget samt bildandet av AB Atlas Diesel. Som en av tre representanter för bankväsendet ingick Nachmanson i 1918 års penningvärdeskommitté. I kommittén kom Nachmanson att företräda en räntesänkninglinje, vilken stod i motsats till de akademiska nationalekonomernas krav på en uppstramad kreditpolitik. Sid. 124, 125, 129, 131, 136, 146, 160, 193

Kinander, Carl Emil. Född 1860. Jur. kand. 1885, sekreterare för Stockholms drätselnämnd 1889-1902, sekr och ombudsman i TrafikAB Grängesberg-Oxelösund. VD och fullmäktig i Järnkontoret 1902-29, Stockholms stadsfullmäktige 03-17, i direktionen för Sabbatsbergs sjukhus, riksgäldsfullmäktige 04-25 (ordförande 1922), styrelseledamot av Stockholmsbryggerier 05 (ordförande 09), ledamot av förstakammaren 1907-09, bankinspektionen 1908, ordf. och ledamot av direktionen vid Handelshögskolan i Stockholm 1909. Kinander var politiskt liberal och satt en kort tid i första kammaren. Men sin största insats gjorde Kinander som ordförande i riksgäldsfullmäktige 1916-1925. Kinander var under sin tid i Stockholms stadsfullmäktige energisk i frågor rörande stadens sjukhus. Sid. 128, 137

Löfgren, Jonas Eliel. Född 1872. Hovrättsexamen 1895, notarie Svea hovrätt 1895, tingstjänst 1897-98, anställd vid N. Setterwalls advokatbyrå 1898, delägare 1903-07, innehavare av byrå 1907-14, byrå under eget namn från 1914. Han var Sveriges delegat vid internationella sjöfartskonferensen i London 1913-14, sjöåklagare vid kommerskollegium 1915-16, statsråd och chef för justitiedepartementet 1917-20, ledamot av andrakammaren 1918-21 och 1925-28. Löfgren var regeringsombud i förhandlingarna med Storbritannien om kolinförsel 1920.

Löfgren var svenskt ombud vid Nationernas förbund 1921-28, ledamot av första kammaren 1922, utrikesminister 26-28, styrelseledamot i Kreditkassan 1922-26. Löfgren var ordförande i Sveriges advokatsamfund 1907-18. Löfgren var ledamot av den 1900 bildade Frisinnade klubben, vilket var ett säte för liberaler och socialdemokrater. Löfgren stiftade i klubben bekantskap med bl.a. Hjalmar Branting. Löfgren var ledamot av Frisinnade landsföreningen 1903-23. Han anslöt sig även till Centralförbundet för socialt arbete 1903. Sid. 137

Moll, Victor Ludvig. Född 1858. Bokhållare i Sveriges allmänna hypoteksbank 86, kassör 93, kamrer 97, ledamot av AK 02-08 (ledamot av bankoutsittet, 06, av konstitutionsutskottet 07 och beviljningsutskottet 08, fullmäktig i riksgäldskontoret 1905-12, överrevisor i Kungl. Järnvägstyrelsen, VD för Sveriges allmänna hypoteksbank, 1908-12, fullmäktig och förste deputerad i Riksbanken 1912. Som Riksbankschef var Moll omstridd. Hans förhållande till storbankerna kännetecknades av skiljaktiga bedömningar om vad som utgjorde en ändamålsenlig penningpolitik. Molls period som Riksbankschef inföll under en period av ekonomiskt besvärliga förhållanden. Som Riksbankschef var Moll tvungen att inte bara vinna stöd i riksdagen utan han måste även skapa förståelse för de vidtagna åtgärderna hos såväl näringslivets företrädare, som de akademiskt verksamma nationalekonomerna. Moll visade sig ha svårt att förankra sin politik hos de sistnämnda, eftersom han argumenterade mer från pragmatiska än teoretiska utgångspunkter. Sid. 54, 125, 127-129, 131, 133-134, 137, 171, 176, 190

Rydbeck, Oscar Ehrenfrid. Född 1878. Studentexamen 1895. I maj 1896 fick Rydbeck ordinarierjänst vid Skandinaviska Kreditaktiebolagets Stockholmskontor. Han avancerade till kamrer 1900 vid Östergötlands Enskilda Bank, 1905 kamrer vid Värmlands Enskilda Bank och blev VD i Kristenhamns Enskilda Bank 1906. Rydbeck blev sedan VD i Härnösands Enskilda Bank i samband med bankens rekonstruktion 1907. Härnösandsbanken upplöstes och ersattes med en ny bank, Bankaktiebolaget Norra Sverige, med Rydbeck som VD 1908. Rydbeck blev 1912 VD i Sveriges Privata Centralbank. Rydbeck valdes 1917 in i Skandinaviska Kreditbolagets styrelse och han blev förste VD och chef för bolagets Stockholmsrörelse. Rydbeck satt i ledningen för Luleå JärnverksAB 1908-13, Finsjökraft AB 1909-13, Lidköpings sockerfabrik, Svenska EmissionsAB, Stockholms Handelskammare 1915-1932 (ordförande 28-32) och Söderfors BruksAB 1917-18, TrafikAB Grängesberg-Oxelösund 1922-34, Stockholm-Västerås Bergslagens Nya JärnvägsAB. Rydbeck satt i 1917 års bankkommitté och han satt med i Kapitalkontrollnämnden 1918-22. På hösten 1918 spelade Rydbeck en central roll i de påtryckningar mot högerens ledare som industri- och bankmännen gjorde för att förmå dem att göra eftergifter för de liberala och socialdemokratiska kraven på en demokratisk rösträttsreform. Rydbeck stod politiskt mellan höger och det liberala partiet. Han hade vänner bland ledarna i båda grupperna, bl.a. Eliel Löfgren. Men Rydbeck visade även uppskattning för socialdemokratiska ledare, då främst Fredrik Thorsson. Rydbeck satt i styrelsen för Svenska Bankföreningen från 1919. Sid. 27, 124-125, 136, 161, 170, 193.

Styrelseledamöter i AKTIEBOLAGET KREDITKASSAN av år 1922, utsedda den 7 april 1922. Den konstituerande bolagsstämman hölls på Kungsträdgårdsgatan 8 i Stockholm.

Källa: Lundström (1999), Thunholm (1991), Söderlund (1978), Wesselgren (1889) och Svenskt Biografiskt Lexikon



## KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

### Otryckta källor

#### *Riksarkivet (RA)*

##### Bank- och Fondinspektionens arkiv (BFIA)

Ö IV Pressklipp

Volym nr 4 1920-1921, nr 5 1922-1928

Ö VI Bankinspektör Folke von Krusenstjernas efterlämnade anteckningar 1907-1937.

Krusenstjerna, F, *Vitbok: anteckningar från bankkrisen 1922-23*

Volym 1 och 2

##### Riksgäldskontoret arkiv (RGKA)

*Riksgäldskontoret huvudarkivet.*

A Fullmäktiges protokoll i låneärenden, koncept 1879 -1980

Volym 4462 och 4463

E2 Kungliga brev,

Volym 4901

*Ombudsmannens arkiv*

F 4 John Hägglunds handlingar

Volym 8992

*Järnväghypoteksfonden*

G1M Huvudböcker för Järnväghypoteksfonden 1879,

Volym 7893-7907

G1F Järnväghypoteksfondens memorialbok,

Volym 8514 och 8515

D4C Järnväghypoteksfonden lånediarium,

Volym 4851

##### AB Kreditkassans arkiv (ABKA)

A Protokoll och föredraganingslistor

Volym 1 1922 7/4 1923, 2 1924-25, 3 1926-1927, 4 1928

F verksamhet och organisation

Volym 42 och 43

##### Hans Forssells samling

Handlingar från statsrådtiden

Volym 12 "märkt presidenten"

##### Oscar Rydbeck's samling

Dagboksanteckningar 1922

### *Sveriges Riksbanks arkiv (RBA)*

A1B Riksbanksfullmäktiges särskilda protokoll år 1922  
Volym 22 1922

F1A Riksbankschefers arkiv  
Volym 14, Riksbankschef Viktor Moll, AB Kreditkassan av år 1922-1928

### *Svenska Bankföreningens arkiv (BFA)*

Ordinarie styrelseprotokoll 1921-1926  
Protokoll hållet vid ordinarie bankmötet i Stockholm den 7 och den 8 oktober 1921  
Protokoll hållet vid ordinarie bankmötet i Stockholm den 27 och den 28 oktober 1922

### *Stockholms Enskilda Banks arkiv (SEBA)*

Brevkorrespondens André Oscar Wallenberg

## **Tryckta källor**

### *Riksdagstryck*

#### *1870-talskrisen*

FKM – Förstakammarmotion 1879:14, 1878:28, 1878:30, 1879:14, 1879:22, 1879:24, 1879:28  
AKM – Andrakammarmotion 1878:108, 1879:108, 1879:110, 1879:121  
Kprop – Kungl.Maj:ts proposition 1878:8, 1879:30, 1879:29, 1881:26, 1891:18  
RdFK – Första Kammarens protokoll 1879 9:19, 32:1, 33:1, 35:1, 9:1, 35:2, 36:1, 39:3,30, 1880 30:1  
RdAK – Andra Kammarens protokoll 1879 50:1, 52:2, 53:1, 11:2, 53:35, 54:1, 59:3, 60:1  
BaU – Bankoutsiktets utlåtande avd. 2 1879:1, 1879:46  
StU – Statsutskottet samling 6, utlåtande 1878:63, 1879:46, 1881:61  
RdSkr – Riksdagens skrivelser 1879:52, 1879:53, 1881:70, 1894:48

#### *1920-talskrisen*

FKM – Förstakammarmotion 1927:100  
AKM – Andrakammarmotion 1927:207  
Kprop – Kungl.Maj:ts proposition 1922:149, 1923:136, 1926:108, 1928:90.  
RdFK – Första Kammarens protokoll 1922 20:71d, 1923 13:39d, 1926 30:93d, 1927 39:104d, 1928 20:41  
RdAK – Andra Kammarens protokoll 1922 23:98d, 1923 13:15d, 1926 29:6d, 1927 39:55, 1928 19:72  
BaU – Bankoutsiktet samling 8, utlåtande 1922:25, utlåtande avd. 1 1926:89  
StU – Statsutskottet samling 6 utlåtande avd.1 1927:150  
RdSkr – Riksdagens skrivelser 1897:85, 1922:78, 1923:10, 1926:189, 1927:295, 1928:89

### *Svensk författningssamling*

Kongl. Maj:ts årsöversikt. Kungörelser 1824. 1824 års Kungl. Förordning ”angående inrättandet av enskilda banker eller disconter”.

### *Statens offentliga utredningar*

SOU 1927:11, 1924 års bankkommitté, *Betänkande med förslag till lag om ändring i vissa delar av lagen om bankrörelse m.m.*, den 22 juni 1922

SOU 1927:31, *Betänkande med förslag angående avvecklingen av AB Kreditkassans av år 1922 engagemang*, den 7 november 1927

### *Biografier, uppslagsverk och Lexikon*

Hans Forssell dagboksanteckningar i samband med krisen 1879  
I Herman Schücks biografi över Hans Forssell (2001)

Nordisk Familjebok, första utgåvan 1876-1899, andra upplagan 1904-1926 och tredje upplagan 1923-1937

Svenskt Biografiskt Lexikon (SBL)

### **Litteraturlista**

Attman, Artur (1963), *Anteckningar Göteborgs stadsfullmäktige 1863-1962*, Erlanders Boktryckeri aktiebolag, Göteborg

Bagehot, Walter (1873), *Lombard Street: A description of the Money Market*, Smith, Elder&Co. New Edition 1915, London

Batchelor, Roy A (1986), "The Avoidance of Catastrophe: Two Nineteenth-century Crises", Carpie Forest H. & Wood, Geoffery E. (ed.), *Financial Crises and the World Banking System*, London

Bergfalk, Pehr Erik (1859), *Bidrag till de under de sista hundra åren inträffade handelskrisers historia*. Edquist & K. Uppsala

Bergstrand, Wilhelm Alexander (1880), *Sista krisen*, A.L. Normans boktryckeri-aktiebolag, Stockholm

Bergström, Claes, Englund, Peter & Thorell Per (2002), *Securum och vägen ut ur bankkrisen*, SNS Förlag, Stockholm.

Boksjö, Alexander & Lönnborg-Andersson, Mikael (1994), "Svenska finanskriser. Orsaker, förlopp, åtgärder och konsekvenser", *Uppsala Papers in Financial History*, Report No. 2, Uppsala.

Bordo, Michael D. and Munshid, Antu P. (2000), "Are financial crises becoming increasingly contagious: What is the historical evidence on contagion?", *National Bureau of Economic Research (NBER)*, Working paper series. Cambridge (MA).

Bordo, Michel D. (1992), *Financial Crises*, vol. I, The International Library of Macroeconomic and Financial History, Edward Elgar, Aldershot.

Bordo, Michael D. (1986), "Financial Crises, Banking Crises, Stock Market Crashes and some Money Supply: Some International Evidence 1870-1933". Capie, Forest & Wood, Geoffery E. (ed.), *Financial Crises and the World Banking System*, Macmillan in association with Centre for Banking and International Finance, City University, London

- Broadberry, Stephen. N. (1984), "The North European depression of the 1920s", *The Scandinavian Economic History Review*, No. 32, sid. 159-167.
- Broberg, Oskar (2006). *Konsten att skapa pengar: aktiebolagens genombrott och finansiell modernisering kring sekelskiftet 1900*, Avhandling vid Ekonomisk-historiska institutionen Göteborgs universitet, Göteborg
- Bustelo, Pablo (2000), "Novelties of financial crises in the 1990s and the search for new indicators", *Emerging Markets Review*, vol 1.
- Carlsson, Sten & Rosén, Jerker (1961), *Svensk Historia; Tiden efter 1718*, Svenska Bokförlaget, Bonniers, Stockholm
- Collin, Michael (1989), The Crisis of 1878, *The Economic History Review*, sid. 504-527, New Series, Vol. 4 , Economic History Society, University of Glasgow
- De Geer, Louis (1880), *Minnen; Upptecknade af Louis De Geer*, andra upplagan, Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner 1906, Stockholm
- Elvander, Nils (1961) *Harald Hjärne och konservatismen, konservativ idédebatt i Sverige 1865-1922*, Almqvist&Wiksell, Stockholm
- Fisher, Irving (1933), "The Debt-Deflation Theory of the Great Depression", *Econometrica*, vol 1, sid. 337-357. October, The Econometric Society
- Fisher, Irving (1933), *Booms and depressions: some first principles*, George Allen and Unwin Ltd, London
- Fritz, Sven (1990), *Affärsbankernas aktieförvärvsrätt under 1900-talets första decennier*, Stockholms Studies in Economic History, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Fritz, Sven (1994), *Louis Fraenkel 1851-1911, bankman och finansman*, Stockholm Studies in Economic History, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Freixas, Xavier , Giannini, Curzio, Hoogarth, Glenn. & Soussa, Farouk (2000), "Lender of Last Resort: What Have We Learned Since Bagehot?", *Journal of Financial Services Research*, 2000:18, Kluwer Academic Publishers.
- Garber, Peter M. (1989), "Tulipmania", *The Journal of Political Economy*, vol 97, No. 3, sid, 535-560, The University of Chicago Press. Chicago
- Gasslander, Olle (1956), *Bank och industriellt genombrott, Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900 del I*, Centraltryckeriet/Esselte AB, Stockholm
- Gasslander, Olle (1962), *History of Stockholms Enskilda to 1914*, Stockholms Enskilda Bank, Esselte, Stockholm
- Gorton, Gary & Huang, Lixin (2002), "Banking Panics and the Origin of Central Banking", *NBER Working Paper 9173*, National Bureau of Economic Research, Cambridge MA.
- Guttentag, Jack & Herring, Richard (1983), *The Lender-of-Last-Resort-Function in an International Context*, Princeton Essays in International Finance, Princeton N.J.
- Gårdlund, Torsten (1947), *Svensk Industrifinansiering 1830-1913*, Victor Pettersons BokindustriAB, Stockholm
- Hagberg, Axel (2004), *Bankkrishantering; Aktiebolaget Kreditkassan 1922-1928*, Licentiatavhandling, Institutet för ekonomisk-historisk forskning (EHF) vid Handelshögskolan i Stockholm
- Hagberg, Thomas & Jonung, Lars (2005), "1990-talskrisen hur svår var den?", *Ekonomisk debatt 2005/8*, National Ekonomiska Föreningen, Stockholm



- Hildebrand, Karl-Gustaf (1971), *I omvandlingens tjänst. Svenska Handelsbanken 1871–1955*, Esselte Tryck, Stockholm
- Hesslén, Gunnar (1927), *Det svenska kommittéväsendets historia intill år 1905*. Akademisk avhandling vinnande av fil. doktorsgrad 1927. Lundequistska Bokhandeln, Uppsala
- Hoggarth, Glenn & Reidhill, Jack (2003), "Resolution of banking crisis: A review", *Financial Stability Review*, Bank of England, London
- Holm, Nils F.(1960), *Oscar II; Mina memoarer*, Kungliga boktryckeriet P.A Norstedt & Söners förlag, Stockholm
- Hoppit, Julian (1986), "Financial Crisis in Eighteenth-century England", *The Economic History Review*, sid. 39-58, New Series, Vol. 39, No. 1 1986, Economic History Society, University of Glasgow
- Jonung, Lars & Haivisto, Tarmo (1995), "Off Gold and Back again: Finnish and Swedish Monetary Policies 1914-1925", I: Fehrstein, Charles H. (red.), *Banking Currency, and Finance in Europe Between the Wars*, Oxford.
- Kammin, Steven B. (1999), "The Current International Financial Crisis: How Much is New?", *US Federal Reserve Board of Governors research*, Working Paper 636
- Kindleberger, Charles P. & Laffargue, J.-P. (1982) (eds.), *Financial Crises: Theory, History and Policy*, Cambridge. Cambridge U.P
- Kindleberger, Charles P. (1989:1978), *Manias, Panics and Crashes. A History of Financial Crises*, Basic books, cop. New York
- Kindleberger, Charles. P. (1993), *A Financial History of Western Europe*, 2nd ed.: Oxford University Press, New York
- Kindleberger, Charles P. (1996), *Manier, Panik och Krascher; De finansiella krisernas historia*. Bokförlaget Pontes, Lysekil
- Kindleberger, Charles P.& Aliber, Robert Z. ( 2005), *Manias, panics and crashes: a history of financial crises*, Wiley, New York
- Kiyotaki, Nubuhiro & Moore, John (1995), "Credit Cycles", *Journal of Political Economy*, 105(2). University of Chicago Press, Chicago
- Knutsen, Sverre & Sjögren, Hans (2006), "Analysis of the evolution of Nordic financial crises 1870-2000: Methodology and theoretical framework", Paper at the conference of the *European Business History Association* (EBHA), held at Copenhagen Business School on August 2006, Köpenhamn
- Larsson, Mats & Olsson, Ulf (1992), "Industrialiseringens sekel", *Sveriges Industri*. Förlags AB Industri-litteratur, Stockholm.
- Larsson, Mats (1993), "Aktörer, marknader och regleringar. Sveriges finansiella system under 1900-talet", *Uppsala Papers in Financial History*, Report No. 1. Uppsala.
- Larsson, Mats & Sjögren, Hans (1995), *Vägen till och från bankkrisen: Svenska banksystemets förändring 1969–94*. Carlsson, Stockholm
- Larsson, Mats & Lönnborg-Andersson, Mikael (1997) (red.), "Institutioner och organisationer på den svenska bankmarknaden. Erfarenheter från bankkrisen", *Uppsala Papers in Financial History*, No. 8, Uppsala
- Larsson, Mats (1998), *Staten och kapitalet. Det finansiella systemet under 1900-talet*. SNS förlag, Stockholm.
- Lewin, Leif (2002), *Ideologi och strategi*, Norstedts Juridik, Stockholm

Lindgren, Håkan (1988), *Bank, investmentbolag, bankirfirma. Stockholms Enskilda Bank 1924-1945*, Institutet för ekonomisk-historisk forskning (EHF) vid Handelshögskolan i Stockholm, Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Lindgren, Håkan (1994), "Att lära av historien: Några erfarenheter av finanskriser", *Bankkriskommittén*. Norstedts, Stockholm.

Lundström, Ragnhild (1999) *Bank, industri, utlandsaffärer. Stockholms Enskilda Bank 1910-1924*, Institutet för ekonomisk-historisk forskning (EHF) vid Handelshögskolan i Stockholm, EHF, Stockholm

Lybeck, Johan A. (1992), *Finansiella kriser förr och nu*, SNS Förlag, Stockholm

Lönnborg, Mickael, Rafferty, Michael & Ögren, Anders (2003), "One Hundred and Fifty Years of Financial Crises in Sweden", i Hasselberg, Ylva & Hedberg, Peter (red.), *I samma båt. Uppsatser i finans- och företagshistoria tillägnade Mats Larsson*, Uppsala Studies in Economic History No. 65, sid. 113-144., Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala

Magnusson, Lars (1994), *Evolutionary and Neo Schumpeterian Approaches to Economics*, Kluwer, Cop, Boston

Melin, Carl (2000), *Makten över trafikpolitiken*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala

Minsky Hyman P. (1982), *Can "it" happen again? Essays on instability and finance*, M.E. Sharpe, cop., Armonk, N.Y.

Minsky Hyman P. (1986), *Stabilizing an unstable economy*, University Press, cop., New Haven, Yale

Montgomery, Arthur (1946), *Svensk ekonomisk historia mot internationell bakgrund 1913-1939*, Kooperativaförbundet, Stockholm.

Nilsson, Göran B. (1981), *Banker i brytningstid*, A. O. Wallenberg i svensk bankpolitik 1850-1856, Institutet för ekonomisk historisk forskning vid Handelshögskolan i Stockholm (EHF), LiberLäromedel Stockholm

Nilsson, Göran B. (1984), *André Oscar Wallenberg del 1; Gyllene tider 1816-1856*, EHF, Norstedts, Stockholm

Nilsson, Göran B. (1989), *André Oscar Wallenberg del II; Odysséernas år 1816-1856*, EHF, Norstedts, Stockholm

Nilsson, Göran. B. (1994), *André Oscar Wallenberg del III; Ett namn att försvara 1866-1986*, EHF, Norstedts Stockholm

Nilsson, Göran. B. (2001), *André Oscar Wallenberg, Grundaren*, EHF, Carlssons Förlag, Stockholm.

Nilsson Torbjörn (1994), *Elitens svängrum*, Acta universitatis Stockholmiensis, Almqvist & Wiksell, Stockholm Förlag, Stockholm

Nylander, Gert (1962), *Brevväxling mellan far och son. A.O. Wallenberg och K.A. Wallenberg*, kommentar och register 1864-1885. Utgiven av Stockholms Enskilda Bank, Stockholm

Nylander, Gert (1962), *Brevväxling mellan far och son. A.O. Wallenberg och K.A. Wallenberg*, del II 1878-1885. Utgiven av Stockholms Enskilda Bank, Stockholm

Nyman, Olle (1986), *Parlamentaristiskt regeringssätt; En av statskicketsgrunder*, Andra upplagan, BonnierFakta Bokförlag AB, Stockholm

Olsson, Ulf (1986), *Bank, familj och företagande. Stockholms Enskilda Bank 1947-1971*, Institutet för ekonomisk-historisk forskning (EHF) vid Handelshögskolan i Stockholm, Stockholm

Olsson, Ulf (1997), *I utvecklingens centrum. Skandinaviska Enskilda Banken och dess föregångare 1856-1996*, Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm

- Olsson, Ulf (2006), *Finansfursten, KA Wallenberg 1853-1938*, EHF, Atlantis.
- Oredsson, Sverker (1967), "Statsmakterna och den ekonomiska krisen i slutet av 1870-talet", *Scandia*, Band 33, Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm
- Peterson, Clas (1984), "Hallsberg-Mjölby järnvägsaktiebolag mot André Oscar Wallenberg och frågan om aktieägares begränsade ansvar", *Festskrift till Jan Hellner*, Norstedts, Stockholm
- Rexius, Gunnar (1915), *Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär; Med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840-41*, AB Akademiska Bokhandeln, Uppsala
- Rombach, Björn (1994) (red.), *Med hänvisning till andra*, Nereniusförlag & Santérus förlag, Göteborg.
- Roscher, Wilhelm (1861), *Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte*. C.F. Wintersche Verlagshandlung, Leipzig Heidelberg,
- Schück, Herman (2001), *Hans Forssell – Statsråd, publicist, statsråd*, Natur och Kultur, Stockholm
- Schwartz, Anna. J. (1986), "Real and Pseudo-financial Crises", Capie, F. & Wood, G. E. (eds.), *Financial Crises and the World Banking System*, London. Solow, R. (1982), "On the Lender of Last Resort", in Kindleberger, C. P. & Laffargue, J.P. (red.), *Financial Crises: Theory, History and Policy*, Cambridge.
- Sjögren, Hans (1991), *Säkra krediter, lån i svenska affärsbanker 1924-1944 fördelade på säkerheter*, EHF, Stockholm
- Sjögren, Hans (1993), (red), *Obligationsmarknaden*, SNS-förlag, Stockholm
- Sjögren, Hans. (1994) (red). "Bankinspektör Folke von Krusenstjernas vitbok – anteckningar från bankkrisen 1922-23", *Uppsala Papers in Financial History*, Report No. 3, Uppsala
- Söderlund, Ernst. (1978), *Skandinaviska Banken i det svenska bankväsendets historia 1914-1939*, Almqvist&Wiksell, Uppsala
- Talia, Krim (2004), *The Scandinavian Currency Union 1873-1924: Studies in monetary integration and disintegration*, Institute for Research in Economic History (EHF), Stockholm
- Thermænius, Edvard (1935), *Riksdagspartierna*, avd. XVII, Sveriges Riksdag, historisk och statsvetenskaplig framställning. Viktor Pettersons bokindustriAB, Stockholm
- Thunholm, Lars-Erik (1991), *Oscar Rydbeck och hans tid*, Fischer, Stockholm.
- Wesselgren, Harald (1889), *Bilder och Minnen tecknade af Harald Wesselgren*, F&G Beijersförlag, Stockholm
- Wirth, Max (1858), *Geschichte der Handelskrisen*, Frankfurt am Main J.D. Gauerländer's Ferlag
- Wood, Geoffrey E. (2000), "The Lender of Last Resort Reconsidered", *Journal of Financial Services Research* 18:2/3 2000, Kluwer Academic Publishers.
- Ögren, Anders (2003), *Empirical Studies in Money, Credit and Banking: The Swedish Credit Market in Transition under the Silver and Gold Standards, 1834-1913*, EHF – Stockholm School of Economics Studies in Economic History No 2. Stockholm
- Ögren, Anders (1995), "Riksbankens penningpolitik, kreditförsörjning och prisstabilitet", *Uppsala Papers in Financial History*, Report No 6, Uppsala
- Östlind, Anders (1945), *Svensk samhällsekonomi 1914-1922; Med särskild hänsyn till industri, banker och penningväsen*, Svenska Bankföreningen, Stockholm



# EFI, Ekonomiska Forskningsinstitutet

En förteckning över EFI:s samtliga publikationer finns på [www.hhs.se/efi](http://www.hhs.se/efi)  
Böcker och avhandlingar är publicerade på det språk som anges av titeln.  
Alla beställningar skickas via e-post till: [EFI.Publications@hhs.se](mailto:EFI.Publications@hhs.se)

## Publikationer sedan år 2002

---

### 2007

#### Böcker

Wijkström, Filip och Torbjörn Einarsson. *Analysmodell för sektorsöverskridande statistik. Fallet vård och omsorg.*

#### Avhandlingar

Alexius, Susanna. *Regelmotståndarna – om konsten att undkomma regler.*

Berg, Bengt Åke. *Volatility, Integration and Grain Bank. Studies in Harvests, Rye Prices and Institutional Development of the Parish Magasins in Sweden in the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> Centuries.*

Brodin, Karolina. *Consuming the Commercial Break: An Ethnographic Study of the Potential Audiences for Television Advertising.*

Hagberg, Axel. *Bankkrishantering: Aktörer, marknad och stat.*

Hjalmarson, Hanna. *En växande marknad: Studie av nöjdheten med konsumtionsrelaterade livsområden bland unga konsumenter.*

Hjelström, Tomas. *The Closed-End Investment Company Premium Puzzle – Model development and empirical tests on Swedish and British data.*

Kraus, Kalle. *Sven, inter-organisational relationships and control – a case study of domestic care of the elderly.*

Melian, Catharina. *Progressive Open Source*

Valiente, Pablo. *Re-innovating the Existing. A study of Wireless IS Capabilities to Support Mobile Workforces.*

### 2006

#### Böcker

Thodenius, Björn. *Organisering av kunskap. En studie av Wallenberg Consortium North.*

Wijkström, Filip och Torbjörn Einarsson. *Från nationalstat till näringsliv? Det civila samhällets organisationsliv i förändring.*

Wijkström, Filip, Einarsson, Stefan och Larsson, Ola. *Staten och det civila samhället. Idétraditioner och tankemodeller i den statliga bidragsgivningen till ideella organisationer.*

Östman, Lars. *Lysande ögonblick och finansiella kriser. Dramaten under ett sekel.*

#### Avhandlingar

Argenton, Cedric. *Quality provision in duopoly.*

Beckerman, Carina. *The Clinical Eye. Construction and Computerizing an Anesthesia Patient Record.*

Borglund, Tommy. *Aktievärden i fokus – internationell påverkan på intressentrelationer vid förvärv och fusion.*

Breman, Anna. *The Economics of altruism, paternalism and self-control.*

Edquist, Harald. *Technological breakthroughs and productivity growth.*

Eklund, Jana. *Essays on Forecasting and Bayesian Model Averaging.*

Frostenson, Magnus. *Legitimitetskontrollen – en studie av etiska värderingars roll i gränsöverskridande förvärv och fusioner.*

Gaspar, Raquel M. *Credit Risk and Forward Price Models.*

Gustafsson, Peter. *Essays on Trade and Technological Change.*

Hopkins, Elisabeth. *Is a higher degree of local currency pricing associated with lower exchange rate pass-through? A study of import pricing in 51 Swedish industries.*

Kling, Ragnar. *Developing Product Development in Times of Brutal Change.*

Langenskiöld, Sophie. *Peer Influence on Smoking: Causation or Correlation?*

Lychnell, Lars-Olof. *"Och fungerar det inte, gör vi på något annat sätt" — En klinisk fallstudie av IT-relaterat förändringsarbete i småföretag*

Meitz, Mika. *Five Contributions to Econometric Theory and the Econometrics of Ultra-High-Frequency Data.*

Mendicino, Caterina. *Financial Market Imperfections, Business Cycle Fluctuations and Economic Growth.*

Ovanfors, Anna. *Essays on Nonlinear Time Series Analysis and Health Economics*.  
 Paltseva, Elena. *Essays on Commitment and Inefficiency in Political Economy*.  
 Rogberg, Martin. *Den modeföljande organisationen. Om acceptansen av TQM och andra populära managementmodeller*.  
 Silvennoinen, Annastiina. *Essays on Autoregressive Conditional Heteroskedasticity*.  
 Sjögren, Ebba. *Reasonable Drugs. Making Decisions with Ambiguous Knowledge*.  
 Slinko, Irina. *Essays in Option Pricing and Interest Rate Models*.  
 Wilander, Fredrik. *Essays on Exchange Rates and Prices*.

## 2005

### Böcker

Andersson, Per, Susanne Hertz and Susanne Sweet (red). *Perspectives on market networks – boundaries and new connections*.  
 Charpentier, Claes. *IT inom omsorgen. Förväntade effekter av införande av IT-system för utförarna inom äldre- och handikappomsorgen*.  
 Dembrower, Maria. *Entreprenörskap i industriella nätverk*.  
 Lind, Johnny och Göran Nilsson (redaktörer). *Ekonomistyrningens metoder, sammanhang och utveckling – En vänbok till Lars A Samuelson*.  
 Samuelson, Lars A. *Organizational governance and control – a summary of research in the Swedish society*.  
 Svedberg Nilsson, Karin, Roger Henning och Karin Fernler (red). *En illusion av frihet? Företag och organisationer i regelsamhället*. EFIs Årsbok 2005. EFI/Studentlitteratur.

### Avhandlingar

Andersson, Martin. *Making a Difference – Project Result Improvement in Organizations*.  
 Arvidsson, Per. *Styrning med belöningssystem – Två fallstudier om effekter av belöningssystem som styrmedel*.  
 Bems, Rudolfs. *Essays in International Macroeconomics*.  
 Berg-Suurwee, Ulrika. *Nya trender, nya nämnder – effekter av en stadsdelsnämndsreform inom kultur och fritid*.  
 Björkman, Hans. *Learning from members – Tools for strategic positioning and service innovation in trade unions*.  
 Bodnaruk, Andriy. *Essays in Empirical Corporate Finance and Portfolio Choice*.  
 Clapham, Eric. *Essays in Real Estate Finance*.  
 Dareblom, Jeanette. *Prat, politik och praktik – Om individers möten med strukturer i en kommunal satsning på kvinnors företagande*.  
 Fromm, Jana. *Risk Denial and Neglect: Studies in Risk Perception*.  
 Hjelström, Anja. *Understanding International Accounting Standard Setting – A Case Study of IAS 12, Accounting for Deferred Tax*.  
 Hortlund, Per. *Studies on Swedish Banking 1870-2001*.  
 Lindahl, Therese. *Strategic and Environmental Uncertainty in Social Dilemmas*.  
 Linnarsson, Håkan. *Alliance for Innovation. A structural perspective on new business development in cooperative ventures*.  
 Madestam, Andreas. *Developing Credit Markets*.  
 Nilsson, Roland. *The Market Impact of Short-Sale Constraints*.  
 Nordfält, Jens. *Is consumer decision-making out of control? Non-conscious influences on the consumer decision-making process for fast moving consumer goods*.  
 Nordin, Fredrik. *Externalising Services – Walking a Tightrope between Industrial and Service Logics*.  
 Parmler, Johan. *Essays in Empirical Asset Pricing*.  
 Simbanegavi, Witness. *Price Discrimination, Advertising and Competition*.  
 Thodenius, Björn. *Användning av ledningsinformationssystem: en longitudinell studie av svenska storföretag*.  
 Tolis, Christofer. *Framing the Business – Business Modelling for Business Development*.  
 Östberg, Per. *Corporate Disclosure and Investor Recognition*.

## 2004

### Böcker

Ahrne, Göran och Nils Brunsson (red). *Regelexplosionen*.

Lind, Johnny. *Strategi och ekonomistyrning. En studie av sambanden mellan koncernstrategi, affärsstrategi och ekonomistyrning.*

Lind, Johnny och Walter Schuster (red). *Redovisningens teori, praktik och pedagogik. En vänbok till Lars Östman.*

Sevón, Guje och Lennart Sjöberg (red). *Emotioner och värderingar i näringslivet.* EFIs Årsbok 2004.

Wijkström, Filip and Stefan Einarsson. *Foundations in Sweden – Their scope, roles and visions.*

### **Avhandlingar**

Anderson, Anders. *Essays in Behavioral Finance.*

Balsvik, Gudrun. *Information Technology Users: Studies of Self-Efficacy and Creativity among Swedish Newspaper Journalists.*

Blix, Magnus. *Essays in Mathematical Finance – Modelling the Futures Price.*

González Gómez, Andrés. *Nonlinear dynamics and smooth transition models.*

Grönqvist, Erik. *Selection and Moral Hazard in Health Insurance: Taking Contract Theory to the Data.*

Ivarsson Westerberg, Anders. *Papperspolisen – varför ökar administrationen i moderna organisationer.*

Jutterström, Mats. *Att påverka beslut – företag i EUs regelsättande.*

Jönsson, Kristian. *Macroeconomic Aspects of Capital Flows to Small Open Economies in Transition.*

Larsson, Pär. *Förändringens villkor. En studie av organisatoriskt lärande och förändring inom skolan.*

Lagerwall, Björn. *Empirical Studies of Portfolio Choice and Asset Prices.*

Malmsten, Hans. *Properties and Evaluation of Volatility Models.*

Marshall, Cassandra. *Dating for Innovation. Creating and Recognizing Opportunities through Collaborative Interorganizational Relationships in Fluid Environments.*

Mattsson, Susanna. *På gränsen mellan ordning och oordning – tingens betydelse vid marknadsombildningar. En studie av svenska postväsendets ombildning under 1990-talet.*

Nilsson, Charlotte. *Studies in Environmental Economics: Numerical Analysis of Greenhouse Gas Policies.*

Nilsson, Hans. *Medborgaren i styrsystemet – beskrivning av VAD och HUR i styrning av kommunal verksamhet.*

Nystedt, Jens. *Competition, Regulation and Integration in International Financial Markets.*

Pajuste, Anete. *Corporate Governance and Controlling Shareholders.*

Richtnér, Anders. *Balancing Knowledge Creation. Organizational Slack and Knowledge Creation in Product Development.*

Salabasis, Mickael. *Bayesian Time Series and Panel Models – Unit Roots, Dynamics and Random Effects.*

Sandberg, Rickard. *Testing the Unit Root Hypothesis in Nonlinear Time Series and Panel Models.*

Skallsjö, Sven. *Essays on Term Structure and Monetary Policy.*

Strikholm, Birgit. *Essays on Nonlinear Time Series Modelling and Hypothesis Testing.*

Söderström, John. *Från Produkt till Tjänst. Utveckling av affärs- och miljöstrategier i produktorienterade företag.*

Talia, Krim. *The Scandinavian Currency Union, 1873–1924 – Studies in Monetary Integration and Disintegration.*

## **2003**

### **Böcker**

Lundahl, Mats (editor). *Globalization and Its Enemies.* EFIs Årsbok 2003.

Sundgren, Bo, Pär Mårtensson, Magnus Mähring and Kristina Nilsson (editors). *Exploring Patterns in Information Management. Concepts and Perspectives for Understanding IT-Related Change.*

### **Avhandlingar**

Andersson, Henrik. *Valuation and Hedging of Long-Term Asset-Linked Contracts.*

Bergman, Malin. *Essays on Human Capital and Wage Formation.*

Damsgaard, Niclas. *Deregulation and Regulation of Electricity Markets.*

Eklund, Bruno. *Four Contributions to Statistical Inference in Econometrics.*

Hakkala, Katariina. *Essays on Restructuring and Production Decisions in Multi-Plant Firms.*

Holgersson, Charlotte. *Rekrytering av företagsledare. En studie i homosocialitet.*

Ivaschenko, Iryna. *Essays on Corporate Risk, U.S. Business Cycles, International Spillovers of Stock Returns, and Dual Listing.*

Lange, Fredrik. *Brand Choice in Goal-derived Categories – What are the Determinants?*

Le Coq, Chloé. *Quantity Choices and Market Power in Electricity Market.*

- Magnusson, Peter R. *Customer-Oriented Product Development – Experiments Involving Users in Service Innovation*.
- Meisiek, Stefan. *Beyond the Emotional Work Event Social Sharing of Emotion in Organizations*.
- Mårtensson, Anders. *Managing Mission-Critical IT in the Financial Industry*.
- Nilsson, Göran. *Processorientering och styrning – Regler, mål eller värderingar?*
- Sandberg, Robert. *Corporate Consulting for Customer Solutions Bridging Diverging Business Logics*.
- Sturluson, Jon Thor. *Topics in the Industrial Organization of Electricity Markets*.
- Tillberg, Ulrika. *Ledarskap och samarbete – En jämförande fallstudie i tre skolor*.
- Waldenström, Daniel. *Essays in Historical Finance*.
- Wallén, Ulrika. *Effektivitet i grundskolan i anslutning till en stadsdelsnäringsreform*.
- Ögren, Anders. *Empirical Studies in Money, Credit and Banking – The Swedish Credit Market in Transition under the Silver and the Gold Standards, 1834–1913*.

## 2002

### Böcker

- Schuster, Walter. *Företagets Valutarisk – En studie av horisontella och vertikala styrprocesser*.
- Sjöstrand, Sven-Erik och Pernilla Petrelius. *Rekrytering av koncernstyrelsen – Nomineringsförfaranden och styrelsesammansättning med fokus på kvinnors ställning och möjligheter*. EFI/SNS Förlag.
- Löwstedt, Jan och Bengt Stymne (red). *Scener ur ett företag – Organiseringsteori för kunskapssamhället*. EFIs Årsbok 2002. EFI/Studentlitteratur.

### Avhandlingar

- Barinaga, Ester. *Levelling Vagueness – A Study of Cultural Diversity in an International Project Group*.
- Berglund, Johan. *De otillräckliga – En studie av personalspecialisternas kamp för erkännande och status*.
- Bolander, Pernilla. *Anställningsbilder och rekryteringsbeslut*.
- Damjanovic, Tatiana. *Essays in Public Finance*.
- Ekman, Mattias. *Studies in Health Economics – Modelling and Data Analysis of Costs and Survival*.
- Heyman, Fredrik. *Empirical Studies on Wages, Firm Performance and Job Turnover*.
- Kallifatides, Markus. *Modern företagsledning och omoderna företagsledare*.
- Kaplan, Michael. *Acquisition of Electronic Commerce Capability – The Cases of Compaq and Dell in Sweden*.
- Mähring, Magnus. *IT Project Governance*.
- Nilsson, Mattias. *Essays in Empirical Corporate Finance and Governance*.
- Schenkel, Andrew. *Communities of Practice or Communities of Discipline – Managing Deviations at the Øresund Bridge*.
- Skogsvik, Stina. *Redovisningsmått, värder relevans och informationseffektivitet*.
- Strand, Niklas. *Empirical Studies of Pricing*.
- Sundén, David. *The Dynamics of Pension Reform*.
- Ternström, Ingela. *The Management of Common-Pool Resources – Theoretical Essays and Empirical Evidence*.
- Tullberg, Jan. *Reciprocitet – Etiska normer och praktiskt samarbete*.
- Westling, Gunnar. *Balancing Innovation and Control – The Role of Face-to-face Meetings in Complex Product Development Projects*.
- Viklund, Mattias. *Risk Policy – Trust, Risk Perception, and Attitudes*.
- Vlachos, Jonas. *Risk Matters – Studies in Finance, Trade and Politics*.